JEAN-CLAUDE LARCHET

TRADIȚIA ORTODOXĂ despre viața de după moarte

Traducere din limba franceză de
Marinela Bojin

Editura Sofia,
București, 2006

CUVANT INAINTE

Mare este taina morții! După cum au spus mai toți filosofii, e singurul lucru de neocolit din viața noastră, şi totuşi nu ştim ce este cu adevărat şi unde ne duce.

Sfintele Scripturi spun despre moarte că vine pe neaşteptate („*Nu ştiți ziua, nici ceasul*..." - Mt. 25, 13), că pricina ei e păcatul dintâi (Rom. 5, 12); încă vestesc învierea morților şi viața ce va să fie a împărăției, dar nu spun nimic despre răstimpul dintre moartea omului şi Judecata din urmă. Din istorisirea învierii fiului văduvei din Nain (Lc. 7, 11-6) şi cea a lui Lazăr (In. 11, 1-43), înviați de Domnul, nu aflăm nimic despre ce s-a petrecut cu ei până să se întoarcă la viață. Aşadar, e limpede că Dumnezeu n-a îngăduit morților să le descopere celor vii tainele lumii de dincolo, pentru că n-a socotit a fi lucrul acesta de folos spre mântuire. Insuşi Domnul spune în pildă că le e de-ajuns că *„au pe Moise şi pe proroci; să asculte de ei!*" (Lc. 16, 29). De aici însă nu trebuie să înțelegem că Dumnezeu porunceşte să nu ne punem întrebări despre viața de dincolo. In primele două cazuri citate, tăcerea evanghelştilor se explică prin faptul că esențială aici este învierea celor doi, cu rostul de a preînchipui învierea de obşte, la sfârşitul veacurilor, şi de a vădi puterea lui Dumnezeu de a o săvârşi; iar cât priveşte pilda cu bogatul nemilostiv, Sfinții Părinți[1] arată că diavolii s-ar folosi în chip viclean de asemenea prilejuri, ca să-i înşele pe oameni cu mărturii amăgitoare; fie lucrarea dracului, fie mintea tulburată de boală i-ar fi făcut pe mulți să se dea drept morți întorşi la viață, iar oamenii ar fi avut parte mai mult de tulburare şi amăgire, decât de folos.[2] Astfel, prin cuvintele: *„au pe Moise şi pe proroci; să asculte de ei!*", Domnul nu porunceşte să nu iscodim soarta omului după moarte, ci ne îndeamnă ca pentru aceasta să cercetăm Scripturile[3] şi să luam aminte la cuvintele prorocilor, la mărturia şi învățătura sfinților, din care aflăm tot ce ne este de trebuință spre mântuire.

Intr-adevăr, prin scrutare profundă şi prin tâlcuire duhovnicească, multe texte din Sfânta Scriptură, îndeosebi pilda despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv (Lc. 16, 19-31), ne pun la îndemână învățături neprețuite în această privință[4] . In *Cuvintele de folos ale sfintilor celor bătrâni* şi în *Viețile sfinților* - pe care neîndoios îi putem pune în rândul

---

[1] Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Lazăr,* IV, 3: „diavolul ar însămânța dogme rele cu multă înlesnire. Că ar putea să arate de multe ori năluci sau să-i insufle pe unii a se preface morți [...], iar după aceea se arata in chip de inviati din morti, si prin aceia sa bage tot ce vrea in capul celor amagiti [...] si dracul cel spurcat ar urzi mii de viclenii si multa amagire ar aduce in viata noastra." Sf. Teofilact al Bulgariei, Talcuire la Evanghelia de la Luca, XVI: „Ca morti a invia si diavolul s-ar fi mestesugit dupa nalucire, si prin aceasta ar fi amagit pe cei fara de socoteala, semanand dogme pentru cei vrednici de iad, dogme pe masura rautatii lor."

[2] Invățătura Părinților se arată o dată mai mult a fi adevărată dacă ne gândim, pe de o parte, la tulburarea iscată de textele publicate de Dr. Moody şi discipolii săi, cuprinzând mărturii cel mai adesea contradictorii referitoare la experiențele trăite la limita dintre viață şi moarte, iar pe de altă parte, la tulburările mintale şi manifestările demonice care însoțesc spiritismul şi celelalte practici oculte prin care, chipurile, morții pot să se arate şi să comunice cu cei vii.

[3] Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Lazăr,* IV, 3: „Chiar dacă mort ar învia şi dacă înger din cer s-ar pogorî, Scripturile sunt mai vrednice de crezare decât oricine [...] Să nu cerem, dar, a auzi de la morți ceea ce Scripturile ne învață cu mult mai limpede în fiecare zi [...] Dumnezeu învățându-ne să socotim dumnezeieştile Scripturi mai vrednice de crezare decât orice, fiindcă ne-a arătat în ele lucruri cu mult mai mari decât învierea unor morți"; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* XVI: „Nimic nu ne foloseşte aşa de mult precum cercarea Scripturilor cea cu de-adinsul [...]. Când Scripturile sănătos se cearcă, nu e loc de amăgire; că acestea sunt făclie şi lumină [...]. Deci acestora se cuvine să credem, şi să nu căutăm învieri ale morților!"

[4] Dintre vechile tâlcuiri, a se vedea mai cu seamă cele ale Sf. Ioan Gură de Aur. Din *Omiliile la pilda despre săracul Lazăr şl bogatul nemilostiv,* I-VII; iar dintre cele recente, remarcabila interpretare a Mitropolitului Hierotheos Vlachos, din *Life after Death,* Levadia, 1996, p. 19-33.

proorocilor, căci au grăit insuflaţi de Acelaşi Duh - aflăm multe istorisiri, vedenii şi descoperiri minunate legate de soarta şi starea sufletelor după moarte. Tâlcuirile Sfinţilor Părinţi, la rândul lor, ne luminează şi ne limpezesc deopotrivă cuvintele Scripturii şi ale marilor bărbaţi duhovniceşti. Avem încă şi pe Maica noastră, Biserica, cu slujba de înmormântare şi parastasele înţelept rânduite (mai cu seamă într-a treia, a noua şi a patruzecea zi de la petrecerea din această lume), cu rugăciunile pentru răposaţi, toate faceri ale Părinţilor insuflaţi de Sfântul Duh. Din ele se vede limpede felul în care Biserica priveşte moartea fie când fiii ei se află pe patul morţii, fie când clipa morţii a sosit, şi apoi în toată cealaltă vreme; vedem iarăşi cum se grijeşte şi se cinsteşte trupul ce se pune în groapă, şi cum se cugetă soarta sufletului pornit pe calea veşniciei.

Toate aceste învăţături ale Tradiţiei se află presărate ici şi colo şi nu sunt întotdeauna cu totul limpezi. Insă o dată adunate laolaltă, puse cap la cap şi bine orânduite, ele oferă imaginea limpede a învăţăturii creştine despre viaţa de după moarte[5].

Sa fie oare un lucru necuvenit a dezvălui în întreaga ei amploare şi amănunţime această reprezentare? Oare puţinătatea cuvintelor Sfintei Scripturi în această privinţă este un îndemn la a nu iscodi taina, păstrând tăcerea?

Tăcerea Scripturii însă îşi are rostul ei; în felul acesta ne învaţă că se cuvine să credem chiar şi cele pe care nu le vedem cu ochii noştri, că e de trebuinţă să ne gătim de moarte şi de lumea de dincolo, iar nu să cunoaştem ce şi cum sunt ele, lucru greu câtă vreme noi suntem în trup şi aici, pe pământ, iar vieţuirea aceea va fi cu totul alta[6]. Pe de altă parte, Părinţii care, insuflaţi şi mânaţi de Duhul Cel Sfânt, au socotit a fi lucru bun să le vestească şi să le tâlcuiasca oamenilor oarecare descoperiri minunate despre cealaltă lume, au rupt tăcerea tot cu rost ziditor, dând astfel semne celor care aveau folos din ele. Nu e lipsită de înţelepciune cercetarea semnelor timpului (Mt. 16, 3) şi a nevoilor oamenilor, şi potrivirea învăţăturilor Bisericii la ele. Nu că ea s-ar schimba o dată cu vremurile, ci unul şi acelaşi adevăr neştirbit se rosteşte altfel şi altfel, mai luminos ori mai umbrit, dezvăluindu-i-se altă şi altă latură.

Dintotdeauna omul s-a întrebat ce-i dincolo de moarte, şi filosofiile toate, şi toate religiile s-au străduit în van să-i dea un răspuns. Tăcerea creştinismului în această privinţă este ea însăşi, într-un chip cu totul nou, un răspuns şi o mare învăţătură. Creştinismul cere de la oameni o credinţă infinit mai profundă şi mai spiritualizată, care nu are nevoie de minuni şi semne. Celor însă care cer semne (Mt. 12, 39; Mc. 8, 12), adeseori li se dau, fie pentru a fi aduşi la credinţă, fie pentru a se întări în ea.

Marele succes pe care-1 au astăzi cărţile în care se istorisesc experienţe-limită sau post-mortem, oferind concluzii ce se pretind adevărate învăţăminte (ca cele ale Dr. R. Moody şi E. Kubler-Ross), nu este expresia unei curiozităţi nesănătoase, ci dezvăluie o reală şi îndreptăţită nelinişte a omului legată de ieşirea sa din viaţă şi de ce se întâmplă cu el după moarte.

E bine oare ca creştinismul să lase autorilor profani, sectelor ori religiilor necreştine dreptul de a da învăţături legate de moarte şi viaţa de dincolo, îngăduind astfel larga răspândire a unor credinţe cu totul fanteziste pe această temă? E bine oare să lăcătuiască, fără o pricină temeinică[7], comoara de învăţături pe această temă, dobândită de-a lungul timpului?

---

[5] Prima sinteză de anvergură a epocii moderne în această privinţă a realizat-o episcopul rus Ignatie Briancianinov, recent canonizat, în lucrarea sa, *Slovo o smerti (Cuvânt despre moarte),* în *Opere complete,* Sankt Petersburg, 1886, p. 69-183 (în lb. rusă). Bine cunoscuta scriere a Arhim. Serafim Rose *(The Soul after Death,* Platina, 1980) se foloseşte mult de ea, însă ca răspuns la tezele Dr. Moody (vezi mai jos). O excelentă sinteză a fost realizată recent de Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *E zoe meta ton thanato,* Levadia. 1994 (în greacă); tr. engl. *Life after Death.* Levadia, 1996. (Toate aceste cărţi sunt traduse în lb. rom. - *n. tr.)*

[6] Vezi Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre sfintele nevoinţe.* 30: "Scriptura nu ne-a tâlcuit ce sunt lucrurile veacului viitor [...] bunătăţile viitoare sunt de necuprins şi nu au vreo asemănare oarecare cu cele de aici."

[7] Părinţii spun întotdeauna că necunoaşterea ceasului morţii e cu totul întemeiată, dar nu vorbesc tot aşa despre neştiinţa în legătură cu viaţa de dincolo, ci doar că ea nu poate fi înţeleasă de om în starea lui de-acum (vezi Sf. Isaac Sirul, *loc. cit.).* Sfantul Ioan Gură de Aur arată că, de altfel, o asemenea cunoaştere nu aduce nimic esenţial

Credem că, în această privință, ca şi în altele, nu e deloc binevenită tăcerea jenantă a teologilor creştini, intimidați în fața materialismului şi scientismului modern, care propovăduiesc, sperând să fie bine priviți de agnostici, „demitologizarea" religiei noastre, în numele unei credințe pe care o doresc cât mai pură, dar care cel mai adesea devine abstractă şi ireală. In felul acesta îi îndepărtează pe oameni de Biserică, lăsându-i pradă sectelor ori religiilor care nu se sfiesc să-şi clameze credința. Ne place ori nu, răspunsul pe care o religie îl dă interogațiilor legate de moarte a fost mai întotdeauna unul dintre motivele pentru care oamenii aderă la ea. Iar aceasta nu doar pentru că omul caută în religie sprijin şi mângâiere în fața morții[8], ci pentru că moartea este, fără nici o îndoială, marea sa problemă, iar de soluția dată acestei probleme depinde însuşi sensul existenței sale.

Marele răsunet pe care 1-au avut în America autori creştini - ca Părintele Serafim Rose[9] - care au replicat la difuzarea de false învățături despre moarte şi lumea de dincolo prin prezentarea învățăturilor Tradiției noastre, arată calea ce trebuie urmată de pastorala şi cateheza creştină.

In scrierea de față, înfățişăm învățătura pe această temă a Tradiției creştine ortodoxe care, în unele puncte, este mult diferită de cea catolică ori protestantă. Intre Tradiția răsăriteană şi cea apuseană există deosebiri încă din veacul al V-lea, dar ele s-au accentuat după veacul al XII-lea, când Apusul, potrivit expresiei istoricului J. Le Goff, „a inventat Purgatoriul"[10]. Insă, la rădăcinile sale, Tradiția latină este în perfect acord cu Tradiția răsăriteană. De aceea, cu toate că vom cita mai mult din Părinții răsăriteni, nu vor lipsi din această lucrare nici mărturiile ori învățăturile Părinților şi hagiografilor latini din vechime.

Nădăjduim ca în felul acesta sa facem mai bine cunoscute chiar ortodocşilor învățăturile propriei lor Tradiții, risipite prin mulțimea de scrieri ale Părinților şi, din pricina aceasta, adesea neştiute[11]. Dorim totodată să le descoperim catolicilor şi protestanților învățături ale Bisericii pe care le ignoră sau care au ieşit de multă vreme din sfera credinței lor, dar care aparțin bogatului tezaur al vechii Tradiții creştine care, în principiu, aparține - sau ar trebui să aparțină - tuturor.

Mai înainte de a intra în subiectul nostru, credem că e necesar să mai facem o ultimă precizare: pentru a înfățişa lumea de dincolo, Părinții se folosesc de un limbaj simbolic. Aceasta pentru că, aşa cum am arătat mai sus, e vorba de o realitate existențială imposibil de experiat în veacul de acum şi deci cu neputință de redat ca atare. Astfel, potrivit principiilor simbolismului, cele ce nu se văd şi duhovniceşti se închipuie prin cele ce se văd în această lume. Mai cu seamă atunci când auzim de loc şi durată, nu trebuie să ne luăm după literă, ci să le cugetăm duhovniceşte, pentru că e vorba, iarăşi, de stări ce nu cunosc nici timp, nici loc. Mai bine zis, de lucruri ce aparțin unui tărâm şi unei curgeri a timpului de neajuns pentru firea pământească.

---

celui ce crede si nu poate convinge pe cel lipsit de credinta (*Omilii la pilda despre saracul Lazar si bogatul nemilostiv,* IV, 3).

[8] Această motivație a fost luată în râs de catre Nietzsche, constituind unul dintre principalele sale puncte de atac în critica religiei. Ea însă este cu totul îndreptățită atâta vreme cât nu este exclusivă şi lasă loc şi altor motivații, mai profunde şi de natură pozitivă.

[9] *The Soul after Death,* Platina, 1980.

[10] Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* Paris, 1981.

[11] De pildă, atunci când D. R. Wheeler, autorul binecunoscutei scrieri *Journey to the Other side,* a cerut reprezentanților diferitelor grupări religioase să-şi expună poziția lor cât priveşte starea sufletului după moarte, a primit din partea eparhiei greco-ortodoxe din Statele Unite uimitorul răspuns că Ortodoxia nu are o idee foarte precisă despre viața de dincolo. Aşa se face că învățătura Bisericii Ortodoxe pe această temă, deşi - după cum vom vedea - foarte bogată, lipseşte din cartea sa.

Să nu uităm lucrul acesta când vom vedea iadul şi raiul, împărăția cerească şi gheena înfățişate ca locuri anume, iar viețuirea de acolo asemănată cu desfătările ori chinurile de aici, de pe pământ, sau, iarăşi, când vremea viețuirii de după moarte se va împărți şi se va număra în zile!

I

ORIGINEA SI INTELESUL DUHOVNICESC AL MORTII

1. Pricina dintâi a morții: păcatul strămoşesc

Moartea nu e de la Dumnezeu, spun într-un glas toți Sfinții Părinți[12]. In Sfânta Scriptură stă scris limpede: „Nu Dumnezeu a făcut moartea, nici că Se bucură de nimicirea celor vii. El a făcut toate lucrurile pentru ca ele să vieze, fâpturile lumii sunt mântuitoare, în ele nu-i otravă de pieire." (Inț. Sol. l, 13-14). Realitatea morții este de natură negativă: moartea există doar prin pierderea vieții; ea face parte dintre relele care există numai întrucât lipseşte sau a fost pierdut binele. Or, lumea creată de Dumnezeu a fost toată desăvârşit bună, iar viața i-a fost dăruită omului ca un mare bine.

Era însă omul nemuritor? Mulți Părinți spun că da[13], considerând că moartea era deplin străină de firea lui; alții însă se feresc să facă această afirmație[14] . Intemeindu-se pe cuvintele din Facere (2, 7), unde stă scris: „Domnul Dumnezeu 1-a zidit pe om din țărână luată din pământ", şi dorind să facă distincție între creat şi necreat, unii dintre Părinți cred că la origine trupul omului, potrivit naturii sale, era o frământătură supusă schimbării, stricacioasă şi muritoare. „Omul este după fire muritor, ca unul ce a fost făcut din cele ce nu sunt", spune Sfântul Atanasie cel Mare[15], adăugând că firea celor dintâi oameni era „stricacioasă"[16]. Aşadar, unii Părinți preferă să spună, în chip mai nuanțat, că omul a fost creat „spre nestricare"[17] sau că „firea omenească fusese zidită ca să nu moară"[18] sau că ținea de natura lui sa aibă „dorul continuu după veşnicia divină[19] ; ei vorbesc şi de „făgăduința" nestricăciunii şi a nemuririi[20], care n-au fost de la început un câştig sigur şi perpetuu al omului, aşa cum s-ar fi întâmplat dacă ele ar fi fost însuşiri proprii naturii sale.

---

[12] Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor*, 7; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 42; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoştința naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viața morală şi despre făptuire,* 47, 51; *Omilii,* XXXI, PG, 151,3968.

[13] A se vedea: Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor, 2* şi 3; Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor*, 7, PG 31, 344C; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic, 5,* 6, 8; VIII, 4-5; *Despre facerea omului*, IV, PG 44, 136D; XVII; 188B; *Despre feciorie,* XII, 2; *Omilii la Sfintele Paşti sau la Invierea lui Hristos,* I. 4; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* II, 12; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la statui,* XI, 2.

[14] De pildă, Sf. Ioan Gură de Aur spune, pe de o parte, că în Rai „nu era trupul omului aşa stricăcios şi pieritor" *(Omilii la statui,* XI. 2), dar, pe de altă parte, că acolo omul era „înveşmântat în trup muritor", însă nu era supus nevoilor trupeşti" *(Omilii la Facere,* XVII, 7).

[15] *Tratat despre întruparea Cuvântului,* I, IV.
[16] *Ibidem,* V.
[17] După cuvântul din Inț. Sol. 2, 23, citat de Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* V.

[18] Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 8; *Omilii la Fericiri,* III, 5.
[19] Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,5;* Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor,* 2; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoştința naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viața morală şi despre făptuire,* 47.

[20] Cf. Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* III, 4; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua,* 10, PG 91, 1156D.

Toți Sfinții Părinți sunt însă de acord că nestricăciunea şi nemurirea celui dintâi om se datorau numai şi numai harului dumnezeiesc. Pentru că, după cum spune Cartea Facerii, îndată ce 1-a frământat din țărână, Dumnezeu „*a suflat asupra lui suflare de viață şi s-a făcut omul întru suflet viu.*" (Fac. 2, 7). Iar Părinții socotesc această suflare deopotrivă sufletul omului şi Duhul dumnezeiesc[21]. Pătrunse de energiile dumnezeieşti, trupul şi sufletul lui Adam au căpătat însuşiri mai presus de fire. Sfântul Grigorie Palama spune că harul dumnezeiesc „împlinea, cu bogăția binefacerilor sale, neajunsurile firii noastre."[22]. Harul făcea trupul nestricăcios şi nemuritor[23]. Sfântul Atanasie cel Mare zice şi el că omul trăia o „viața [...] cu adevărat nemuritoare", având „harul Celui Ce i 1-a dat şi puterea proprie a Cuvântului"[24]; iar în altă parte arată că: „fiind după fire stricăcioşi, (oamenii) ar fi scăpat de ceea ce sunt după fire"[25] „datorită Cuvântului care era cu ei", din pricina Căruia „stricăciunea cea după fire nu s-ar fi apropiat de ei"[26].

Dar pentru că omul a fost creat liber, ținea de voia lui să păstreze harul primit şi astfel să stăruie în starea de nestricăciune şi nemurire dăruită de el sau, dimpotrivă, respingându-1, sa cadă din această stare[27]. Aşadar, atunci când Sfinții Părinți spun că omul a fost creat nestricăcios şi nemuritor, aceasta nu înseamnă că era cu neputință ca el să cunoască stricăciunea şi moartea, ci că ar fi putut, prin harul lui Dumnezeu şi prin libera sa alegere, să n-aibă parte de ele. Pentru ca nestricăciunea şi nemurirea să-i devină pururea proprii, trebuia ca omul să păzească harul dumnezeiesc, stăruind în unirea cu Dumnezeu şi ascultând de porunca ce-i fusese dată tocmai în acest scop (cf. Fac. 2, 16-17[28])[29]. Astfel, Sfântul Grigorie Palama scrie: „Dacă omul ar fi ascultat de porunca dată lui la început, stăruind în harul ce-i fusese dat, ar fi avut parte astfel de desăvârşita unire cu Dumnezeu şi ar fi devenit veşnic ca Dumnezeu, îmbrăcându-se cu nemurirea."[30]

In felul acesta înțelegem de ce Părinții spun adeseori că, la început, mai înainte de a păcătui, omul nu era nici muritor, nici nemuritor. Sfântul Teofil al Antiohiei scrie în acest sens: „Dar îmi vei spune: A fost făcut omul, prin fire, muritor? Nu! Atunci, nemuritor? Nici asta n-o spun! Dar poate mă vei întreba: Nu era nimic din acestea? Nici asta n-o spun. Prin fire, omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor. Dacă 1-ar fi făcut dintru început nemuritor, 1-ar fi făcut Dumnezeu; şi iarăşi, dacă 1-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu

---

[21] A se vedea Sf. Grigorie Palama, *Omilii,* LVII.
[22] *Omilii,* XXXVI, PG 151, 452A.
[23] Cf. Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor.* 7; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Tâlcuire la Rugăciunea domnească; Răspunsuri către Talasie,* Prolog; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoştința naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viața morală şi despre făptuire,* 46; *Omilii,* XXXVI, PG 151, 452A; *Omilii,* LIV.

[24] *Cuvânt împotriva elinilor,* 2.
[25] *Tratat despre întruparea Cuvântului,* V.
[26] *Ibidem.*
[27] Cf. Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* III; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie,* 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* II, 30.

[28] Cf. Inț. Sol. 6,18: „păzirea Legii înseamnă să ai nestricăciune".
[29] In această privință, Sfinții Părinți subliniază atât responsabilitatea omului legată de liberul său arbitru (care presupune alipirea lui de bunăvoie de Dumnezeu), cât şi bunătatea lui Dumnezeu, Care nu voieşte moartea omului, ci nemurirea lui. A se vedea, Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* III, IV; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere,* XVII, 3; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoştința naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viața morală si despre făptuire,* 47; *Omilii,* XXXI, PG 151, 388D.

[30] *Omilii,* LVII. Cf. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* II, 11.

este pricina morții lui. Aşadar, nu 1-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci, după cum am spus mai înainte, capabil şi de una, şi de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea şi avea să ajungă dumnezeu; şi iarăşi, dacă se îndrepta spre faptele morții, neascultând de Dumnezeu, el însuşi avea să fie pricina morții sale, că Dumnezeu 1-a făcut pe om liber, cu voință liberă."[31] La rândul său, Sfântul Atanasie cel Mare spune şi el: „Ştiind că libertatea de alegere a oamenilor poate înclina în amândouă părțile, (Dumnezeu) a voit să le asigure de mai înainte harul dat lor prin lege. Căci, aşezându-i în raiul Său, le-a dat lor lege. Aceasta pentru ca, dacă vor păstra (ce au primit) şi vor rămâne buni, să aibă [...] făgăduința nestricăciunii [...]. Iar dacă vor călca porunca şi, întorcându-se, se vor face răi, să ştie că vor avea să sufere în moarte stricăciunea cea după fire şi nu vor mai viețui în rai, ci, murind, vor rămâne în afara lui, în moarte şi stricăciune."[32] Sfântul Grigorie Palama socoteşte chiar că porunca i-a fost dată omului tocmai ca să se poată feri de stricăciune şi moarte, păstrându-şi totodată libertatea de a alege[33]; el subliniază faptul că a fi muritor ori nemuritor, stricăcios ori nestricăcios, ținea în fapt de alegerea omului[34], pentru ca Dumnezeu 1-a creat liber să-şi hotărască destinul[35] .

Originea şi cauza morții trebuie aşadar căutate, potrivit Sfinților Părinți, numai şi numai în voia omului, în greşita folosire a libertății sale, în păcatul săvârşit în rai[36], învățătura lor urmează cuvântului Sfântului Apostol Pavel, care spune: „*...printr-un om a intrat păcatul în lume - şi, prin păcat, moartea*." (Rom. 5, 12; cf. l Cor. 15, 21). Astfel, Sfântul Teofil al Antiohiei scrie: „(Aşa s-a întâmplat) cu cel dintâi zidit: neascultarea i-a adus izgonirea din rai; [...] din pricina neascultării, omul [...] la sfârşit a fost doborât de moarte."[37] Tot aşa spune şi Sfântul Maxim Mărturisitorul: „Moartea cea după fire a adus-o în Adam povârnirea voii libere."[38] La întrebarea: „De unde toate neputințele, bolile şi celelalte rele din care ne vine moartea?", Sfântul Grigorie Palama răspunde: „Din neascultarea noastră de povața dumnezeiască, din călcarea poruncii lui Dumnezeu, din cel dintâi păcat săvârşit în rai. Bolile, slăbiciunile, multele şi împovărătoarele încercări de tot felul, păcatul le-a născut. Din pricina lui ne-am îmbrăcat în veşmântul de piele al acestui trup pieritor, ros de boli şi suferințe, şi-am fost mutați în lumea aceasta nestatornică şi trecătoare şi osândiți la o viață pândită de multe rele şi nenorociri. Iar boala în care păcatul a împins tot neamul omenesc e o cale necăjicioasă şi povârnită, la capătul căreia ne-aşteaptă moartea."[39]

---

[31] *Trei cărți către Autolic,* II, XXVII. Cf. II, 24: „Omul a fost făcut la mijloc: nici cu totul muritor, nici desăvârşit nemuritor; în el erau cu putință amândouă."

[32] *Tratat despre întruparea Cuvântului,* III. Cf. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* II, 30.
[33] *Omilii,* XXXI, PG 151, 388D. Cf. *Omilii,* LIV; *150 de capete despre cunoştința naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viața morală şi despre făptuire,* 51.

[34] *Omilii,* XXXI, PG 151, 388D; XXIX, PG 151, 396C. Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere,* XVII, 7.

[35] *Omilii,* XXXI, PG 151, 388D.
[36] Cf. Rom. 5, 12. *Epistola către Diognet,* XII, 2; Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon,* 124; Sf. Irineu de Lyon, *Contra ereziilor,* IV, 38, 4; Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* III, IV, V; Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor,* 7; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 8; *Despre facerea omului,* XX; *Despre feciorie,* XII, 2; *Dialogul despre suflet şi înviere;* Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere,* XVII, 7; *Omilii la Romani,* X, 2; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua,* PG 91, 7j, 1093A; 42, 1156D; *Răspunsuri către Talasie,* 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* II, 30; III, 1; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia,* 9-10; *150 de capete despre cunoştința naturala, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viața morală şi despre făptuire,* 46, 50, 51; *Omilii,* XI.

[37] *Trei cărți către Autolic,* II, 25.
[38] *Răspunsuri către Talasie,* 42.
[39] *Omilii,* XXXI, PG 151, 388BC. Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la statui,* XI, 2; Sf. Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic,* II, 25.

Plecându-şi urechea la şoapta celui rău şi dorind să fie „ca nişte dumnezei" (Fac. 3, 5), adică voind să fie dumnezei în afară de Dumnezeu, Adam şi Eva s-au lipsit ei înşişi de harul dumnezeiesc, pierzând pe dată darurile sale, prin care erau, în chip minunat, mai presus de fire.[40] „Călcarea poruncii - scrie Sfântul Atanasie cel Mare - i-a întors pe ei la starea cea după fire"[41], adică la ţărâna din care au fost plămădiţi[42] (Fac. 2, 7), aşa cum îi spune Dumnezeu lui Adam: „*...te vei întoarce în pământul din care eşti luat; căci pământ eşti şi în pământ te vei întoarce!*" (Fac. 3, 19).

Aşadar, Părinţii răsăriteni, spre deosebire de mulţi Părinţi latini, nu socotesc relele pe care le-au avut de îndurat Adam şi Eva în urma păcatului drept o pedeapsă a lui Dumnezeu. Ele sunt mai curând urmări, aşa-zicând, fireşti ale lipsirii lor de bunăvoie de comuniunea cu Dumnezeu, prin care se făceau părtaşi ai însuşirilor dumnezeieşti. Despărţindu-se de Bine, au lăsat relele să pătrundă în firea omenească[43]; mai bine zis, depărtându-se şi lipsindu-se de Viaţă, şi-au agonisit moartea. Sfântul Grigorie de Nyssa scrie în acest sens: „După ce a părăsit binele, omul s-a afundat în rele tot mai adânc. De acum, depărtarea de viaţă a adus moartea, retragerea luminii, întunericul, lipsa virtuţii, răutatea; pe scurt, întreg şirul de forme ale binelui a fost înlocuit de relele contrare lor."[44] Tot el spune că: „In chip viclean, vrăjmaşul a vârât răutatea în sufletul omului, reuşind pe această cale să stingă şi să slăbească puterea binefacerii dumnezeieşti a harului, în locul lui sălăşluindu-se îndată tocmai contrariul lui. Iar contrariul vieţii e moartea."[45] Tot aşa spune şi Sfântul Vasile cel Mare: „Moartea este urmarea firească a păcatului; pe măsură ce te depărtezi de Dumnezeu, Cel Ce este însăşi viaţa, te apropii de moarte, căci moartea este lipsa vieţii. Indepărtându-se de Dumnezeu, Adam a căzut pradă morţii."[46] La rândul său, Sfântul Maxim Mărturisitorul scrie: „Nevrând primul om să se hrănească (cu Cel Ce este Pâinea Care dă viaţă), pe drept cuvânt a căzut din viaţa dumnezeiască şi a dobândit o alta, născătoare de moarte."[47]

Moartea s-a abătut mai întâi asupra sufletului omului care, despărţit de Dumnezeu şi lipsit de viaţa dumnezeiască, ajunge pătimitor, stricăcios şi pieritor.[48] Apoi, de la suflet trece la trup. După tâlcuirea Sfântului Atanasie cel Mare[49], despre această îndoita moarte, sufletească şi trupească, vorbeşte Dumnezeu atunci când le spune primilor oameni: „*...în ziua în care vei mânca din el (*din pomul cunoştinţei binelui şi răului*), cu moarte vei muri!*" (Fac. 2, 17). Sfântul Grigorie Palama spune şi mai limpede: „Moartea ivită în suflet din pricina neascultării, n-a stricat numai sufletul[...], ci a adus şi asupra trupului necaz şi pătimire, 1-a făcut stricacios şi rob al morţii. Căci murind omul lăuntric prin călcarea poruncii, atunci aude Adam cel pământesc cuvântul: „*Pământ eşti şi în pământ te vei întoarce!*" (Fac. 3, 19)[50]

---

40 Cf. Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 5; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* II, 30; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere,* XVI, 4; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoştinţa naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viaţa morală si despre făptuire,* 46, 48, 66; *Omilii,* 16.

41 *Tratat despre întruparea Cuvântului,* IV.
42 Cf. *ibidem.*
43 Amintim că, potrivit celor mai mulţi dintre Părinţii rasariteni, în primul rând răul ia fiinţă numai prin voia diavolului sau a omului, iar în al doilea rând el nici nu are o subzistenţă de sine, nefiind nimic altceva decât lipsa binelui. A se vedea mai cu seamă: Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor,* 2; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic, 5, 6.* 7; Dionisie Areopagitul, *Despre numele divine,* V, 19-35; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie,* Prolog.

44 *Marele cuvânt catehetic,* 8.
45 *Ibidem, 6.*
46 *Ibidem, 6.*
47 *Ambigua,* 42.
48 Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la statui,* XI, 2. Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia,* 9; *Omilii,* 11.

49 *Tratat despre întruparea Cuvântului,* III.
50 *Către maica Xenia,* 10. Cf. *150 de capete despre cunoştinţa naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viaţa morală şi despre făptuire,* 51.

Urmând învățătura Sfintelor Scripturi, Părinții spun că relele abătute asupra firii omeneşti în urma păcatului -moartea în primul rând - s-au întins la toți urmaşii lui Adam[51], pentru că el era cu adevărat arhetip, începătură şi rădăcină a tot neamul omenesc pe care îl cuprindea întreg în sine.[52] Mulți Părinți spun că transmiterea acestor rele se face prin naşterile cele după trup[53], fiind aşadar inevitabilă.[54] De aceea, toți oamenii se nasc pătimitori, stricăcioşi şi muritori, şi nimeni nu poate scăpa de această soartă, pe care Sfantul Maxim Mărturisitorul o numeşte când „lege a păcatului"[55], pentru că a fost instituită de păcat, când „lege a firii"[56], pentru că îi este proprie firii omeneşti căzute. Se cuvine să amintim aici cuvântul Sfantului Apostol Pavel: *„printr-un om a intrat păcatul în lume şi, prin păcat, moartea*" şi *„moartea a trecut în toți oamenii prin aceea că toți au păcătuit.*" (Rom. 5, 12)

2. Cele două fețe ale morții

a. Fața cea bună

Moartea sufletească este cu totul rea; ea nu are nimic bun. Moartea trupească însă are unele foloase pentru starea de cădere instituită de păcatul strămoşesc. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur scrie: „Chiar dacă păcatul a adus moartea pe acest pământ, Dumnezeu o pune în slujba noastră, ca să ne fie de folos"[57]; moartea e mai curând „o binefacere, decât o pedeapsă" şi arată din partea lui Dumnezeu mai degrabă „purtare de grijă, decât mânie."[58]

Intr-adevăr, dacă omul mort sufleteşte n-ar fi murit şi cu trupul, ar fi avut parte de necazuri mari şi nenumărate.

Mai întâi de toate, obişnuința cu starea sa păcătoasă 1-ar fi făcut delăsător, în vreme ce, amenințat de moarte şi neştiind când îi va suna ceasul, începe să cugete la mărginirea acestei vieți şi să se gătească pentru viața ce va să fie, cu vie simțire duhovnicească şi neîntârziată căință.

Apoi, nemurirea 1-ar fi împins la trufie, iar înşelătoarea făgăduință a ispititorului: „*Veți fi ca Dumnezeu!*", i-ar fi părut a fi deplin adevărată. Fiind însă silit să se întoarcă în pământul din care a fost luat, cunoaşte micimea, slăbiciunea şi nimicnicia de care are parte făptura lipsită de harul lui Dumnezeu, şi se smereşte.[59]

Dacă n-ar fi moartea, după cum spune Sfantul Ioan Gură de Aur, „ar fi nespus de iubite trupurile şi cea mai mare parte dintre oameni nu s-ar mai îngriji de nimic altceva decât

---

[51] A se vedea, între alții: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani,* X, 2; Marcu Ascetul, *Despre Botez,* 18.

[52] Vezi: Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre facerea omului,* XVI. XXII; Marcu Ascetul, *Despre unirea ipostatică,* 18; Sf. Grigorie Palama, *Omilii,* 5.

[53] Vezi: Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre Fericiri,* VI; Sf. Teodoret al Cirului, *Tâlcuire la Epistola către Romani,* PG 80, 1245A; Sf. Maxim Marturisitorul, *Raspunsuri catre Talasie,* 21, 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* II, 30; Sf. Grigorie Palama, *Omilii,* 5.

[54] A se vedea mai cu seamă Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie,* 61.
[55] *Răspunsuri către Talasie,* 49.
[56] *Ambigua,* 83b; *Răspunsuri către Talasie,* 21.
[57] *Tâlcuire la Psalmul 114, 2.* Cf. *Omilii la Matei,* XXXI, 3.
[58] *Omilii la Facere,* XVIII. 3.
[59] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei,* XXXIV, 4; *Omilii la statui,* XI, 2.

de trupuri, facându-se încă şi mai trupeşti şi mai îngroşaţi."[60]

Mai mult încă: lipsa morţii ar fi înveşnicit căderea omului. Astfel, Sfântul Vasile cel Mare spune că Dumnezeu „n-a împiedicat destrămarea noastră, pentru ca să nu rămânem pururi neputincioşi şi slabi."[61]

Acestea sunt foloasele morţii cât priveşte trupul. Căci, după cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, nu trebuie să ne tânguim că trupul putrezeşte, ci „atunci ar trebui să plângem, când trupul ar rămâne pentru totdeauna în această nenorocită stare de acum"[62], însă „moartea nu nimiceşte numai trupul, ci şi stricăciunea lui"; moartea înseamnă „nimicirea pe vecie a stricăciunii"[63]; îngăduind moartea, Dumnezeu pregăteşte astfel, în chip proniator, restaurarea prin Hristos a stării din rai şi chiar a unei stări mai înalte, în care omul va fi pururi nestricăcios şi nepieritor[64], căci, după cuvântul Domnului, grăuntele trebuie să moară ca să aducă roadă (cf. In. 12, 24; l Cor. 15,35-44).

Dar moartea trupului e folositoare şi pentru suflet. Mulţi Sfinţi Părinţi spun că moartea a împiedicat „răul să fie nemuritor"[65]. O dată cu moartea, moare şi păcatul. Sfântul Ioan Gură de Aur arată cum, prin înţelepciunea lui Dumnezeu, odrasla îşi ucide maica, căci: „moartea s-a născut din păcat, dar a mâncat păcatul"[66]. Sfântul Maxim Mărturisitorul, la rândul său, spune că pentru omul căzut moartea este o formă de eliberare providenţială şi că, paradoxal, ea contribuie la menţinerea lui ca om, pentru că altfel „puterea sufletului s-ar fi mişcat veşnic în chip potrivnic firii, ceea ce ar fi însemnat nu doar cel mai mare rău şi pierderea vădită a calităţii de om, ci încă şi negarea limpede a bunătăţii dumnezeieşti."[67] Tot el spune că Dumnezeu a îngăduit moartea, „socotind că nu e bine ca omul, care şi-a înrăit voia liberă, să aibă o fire nemuritoare."[68]

Pe scurt, după cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul: „Sfârşitul vieţii acesteia de aici socotesc că nu e drept să se numească moarte, ci izbăvire de moarte şi despărţire de stricăciune şi slobozire din robie şi încetarea tulburării şi oprirea războaielor şi risipirea întunericului şi odihna de osteneli şi liniştirea fierberii şi acoperirea ruşinii şi scăparea de patimi şi nimicirea păcatului şi, ca să spun pe scurt, hotarul tuturor relelor."[69]

Chiar dacă moartea, ca lege a firii, s-a ivit în lume prin păcatul celui dintâi om, chiar dacă moartea fiecărui om în parte e şi ea legată într-un fel sau altul de un rău oarecare -boală, ruină trupească, ucideri, războaie, furia naturii - şi chiar dacă Dumnezeu, ţinând seama de libertatea omului, cu toate nenorocitele ei urmări, o lasă să secere în voie, totuşi clipa morţii El singur o hotărăşte, prin pronia Sa. Părinţii spun că omul moare atunci când clipa îi este prielnică pentru mântuire, potrivit atotştiinţei lui Dumnezeu. Sfântul Maxim arată că Dumnezeu îi dă omului să trăiască atâta cât îi trebuie ca să străbată calea până la El.[70] Aşa putem înţelege de ce unii mor dintr-un lucru de nimic, în timp ce alţii, suferind de boli grave şi trecând prin mari primejdii, scapă totuşi cu viaţă. In altă ordine de idei, Sfantul Ioan Gură

[60] *Omilii la Matei,* XXXIV, 4.

[61] *Dumnezeu nu este autorul relelor, 7.* Vezi şi Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere,* XL; XLIII.

[62] *Omilii la Matei,* XXXIV, 4.

[63] *Despre învierea morţilor,* 6.

[64] A se vedea Sf. Teofil al Antiohiei, *Către Autolic,* II, 26; Sf. loan Gură de Aur, *Omilii la Matei,* XXXIV, 4.

[65] Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere,* XL, XLIII; Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XXXVIII, 12; XLV, 8.

[66] *Omilii la statui,* V, 4.

[67] *Epistole,* 10, PG 91, 449BC. Cf. *Răspunsuri către Talasie,* 61.

[68] *Răspunsuri către Talasie,* 42.

[69] *Ambigua,* 43.

[70] Cât priveşte conceptele de distanţă *(diastasis)* şi interval *(diastema)* la Sf. Maxim, vezi Lars Thunberg, *Microcosm and Mediator. The Theological Antrhopology of Maximus the Confessor,* ed. a II-a. Chicago şi La Salle, 1995, p. 57-60.

de Aur spune că nu trebuie să ne întristăm nici de moartea celui „rău şi supus patimilor", pentru că ea taie şirul păcatelor sale, nici a celui „bun şi virtuos", pentru că astfel este „luat mai înainte ca răul să-i strice sufletul şi mutat în locul în care virtutea îi este pusă la adăpost şi în care nu mai are a se teme de vreo schimbare a lui în rău."[71]

Sfinții Părinți spun cu toții limpede că pentru drepți „moartea este o binefacere"[72], pentru că-i urcă la o viață cu mult mai bună[73] . Lucrul acesta este adevărat mai cu seamă după întruparea mântuitoare a lui Hristos, şi Părinții îl leagă numaidecât de ea.[74] Vom reveni la acest subiect la momentul cuvenit, înfățişând aici doar felul în care moartea era privită mai înainte ca Hristos să-i schimbe rostul şi noima, sau cum o vede cel care nu vrea să ştie de Hristos.

b. Fața cea rea

Cu toată această fină tâlcuire a rostului morții, Părinții şi întreaga Tradiție o socotesc un rău până ce n-a venit Hristos s-o preschimbe. Sfântul Apostol Pavel o numeşte „vrăjmaş" (l Cor. 15,26).

Moartea este un îndoit rău: născută din păcat, ea naşte, la rându-i, păcatul.[75]

Într-adevăr, după ce primul om a păcătuit, de îndată ce se iveşte moartea, ea intră sub stăpânirea diavolului (cf. Evr. 2, 14). Pe de o parte, prin ea îşi arată ura față de neamul omenesc şi răspândeşte relele în întreaga zidire; pe de alta, se foloseşte de ea - ca de toate celelalte patimi fireşti şi nevinovate, îndeosebi plăcerea şi durerea[76] - pentru a-1 împinge pe om în păcat şi în patimi nefireşti şi vrednice de pedeapsă. Cu acest înțeles vorbeşte Sfântul Apostol Pavel despre *„cei pe care frica morții îi ținea în robie toată viața*." (Evr. 2, 15) si din pricina căreia toți au păcătuit (cf. Rom. 5, 12)[77]. Mulți Părinți răsăriteni au preluat această idee.[78] Astfel, Teodor de Mopsuestia scrie că, „ajungând muritori, am dobândit o şi mai mare înclinare spre păcat"; împlinirea nevoilor trupului îl mâna spre patimi cu neputință de ocolit pe omul care voia să-şi păstreze cu orice preț viața aceasta vremelnică.[79] Aflăm aceeaşi idee la ucenicul său, Teodoret al Cirului. Spunând că „făpturile muritoare sunt negreşit roabe ale patimilor fireşti, îndurând frica, robia plăcerii, durerea, mânia şi supărarea"[80], el arată cum omul căzut cade pradă patimilor celor rele, socotind că astfel va scăpa de moarte: „Toți cei ieşiți din Adam au firea muritoare şi multe nevoi; ca să-şi ducă traiul au nevoie de hrană, apă, veşminte, case şi tot felul de meşteşuguri. Adesea însă, lăcomindu-se, întrec măsura şi cad în păcat. Aşadar, Dumnezeiescul Apostol spune că, păcătuind Adam şi ajungând muritor prin păcat,

---

[71] *Omilii la parabola despre săracul Lazăr* .... V, 2.

[72] A se vedea: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei,* XXXVIII, 4; Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre moarte.* Un tratat al Sf. Ambrozie al Milanului se intitulează chiar *De bono mortis* (PL 14. 567-596).

[73] *Omilii la Matei,* XXXIV, 4.

[74] Vezi J. Danielou, „La doctrine de la mort chez les Peres de l'Eglise", în *Le Mystere de la mort et sa celebration,* Paris, 1956, p. 141-145.

[75] Cuvântul *rău* însă nu are în ambele cazuri acelaşi înțeles; moartea e mai întâi un rău fizic (unul dintre celelalte care au urmat păcatului strămoşesc), apoi un rău moral şi spiritual.

[76] Vezi studiul nostru: *Dieu ne veut pas la souffiance des hommes,* Paris. 1999.

[77] Referitor la această interpretare a textului Sf. Apostol Pavel, vezi: S. Lyonnet, „Le sens de fe(en Rm 5, 12 et l'exegese des Peres grecs", *Biblica,* 36, 1955, p. 436-456; J. Meyendorff, *Initiation a la theologie byzantine,* Paris, 1975, p. 194-195; ,| En fe (Rm 5, 12) chez Cyrille d'Alexandrie et Theodoret", *Studia Patristica,* 4, *Texte und Untersuchungen,19,* 1961, p. 157-161.

[78] Vezi J. Meyendorff, *Initiation a la theologie byzantine,* Paris, 1975, p. 194-196.

[79] *Tâtcuire la Romani,* PG 66, 801B.

[80] *Tâlcuire la Romani,* PG 80, 1245 A.

moartea şi păcatul au intrat în neamul omenesc şi s-au întins la toţi oamenii, moartea silindu-i pe toţi să păcătuiască (cf. Rom. 5, 12)"[81]. Căci omul îşi adună bani şi avuţie ca să scape de sărăcie şi boală, şi aşa se face iubitor de avere, lacom şi zgârcit, îşi hrăneşte peste măsură trupul şi-1 dezmiardă în tot felul, ca să-1 ţină în putere, ajungând lacom, desfrânat şi iubitor de sine. Se face stăpân peste lucruri şi oameni, crezând că numai aşa e cu adevărat viu şi puternic, şi iată-1 pornit spre mânie. Iar străduindu-se în tot chipul să fie cunoscut de toţi şi amintirea lui să nu se stingă, devine mândru şi iubitor de slavă deşartă.[82]

Aceeaşi idee o aflăm şi la alţi Sfinţi Părinţi. Astfel, Sfantul Ioan Gură de Aur spune că frica de moarte îi tiranizează[83] într-atât pe oameni, încât ar face orice ca să scape de ea.[84] Sfântul Ioan Damaschin, la rândul său, zice că „moartea îl ţine pe om în robie prin mijlocirea păcatului."[85] Aceeaşi idee o aflăm la Sfântul Grigorie Palama.[86] Sfântul Maxim Mărturisitorul însă o reliefează în mod deosebit. Astfel, spune el, „păcatul strămoşesc stăpâneşte asupra tuturor făpturilor prin frica de moarte."[87] Rod al păcatului, moartea îl împinge pe om în păcat. Mai limpede spus, Satana şi demonii săi pun stăpânire pe latura pătimitoare a omului, ivită în urma păcatului strămoşesc, şi se folosesc de afectele lui fireşti şi nepăcătoase pentru a semăna patimile.[88] Or, între afectele fireşti şi nepăcatoase stă şi sila de moarte, pe care diavolul se sileşte s-o schimbe în groază de moarte [89]. Infricoşat de moarte, omul se aruncă în vâltoarea păcatelor, amăgindu-se cu gândul că flacăra plăcerilor îl va feri de frigul morţii. Aşa ajunge moartea - alături de plăcere şi durere[90] - sa stăpânească şi să tiranizeze nu doar trupul, ci şi sufletul omului, facându-1 să voiască şi să aleagă răul.[91]

Sila firească de moarte devine frică de moarte, şi de aici spaima, neliniştea, melancolia, scârba de această viaţă care *cu moarte se sfârşeşte*, deznădejdea şi cel mai mare rău, ura de Dumnezeu şi răzvrătirea împotriva Lui. Din silă faţa de moarte, omul refuză s-o accepte, alipindu-se tot mai pătimaş de viaţă - dar nu de viaţa cea adevărată, ci de viaţa acestei lumi. Şi cu cât se alipeşte mai mult de înşelătoarele bunuri pământeşti, cu atât mai mult se revoltă împotriva morţii, care-1 lipseşte de ele. [92]

---

[81] *Tâlcuire la Romani,* PG 82, 100.

[82] Despre aceste patimi, a se vedea studiul nostru: *Therapeutique des maladies spirituelles,* ed. a IV-a, Paris, 2000.

[83] *Omilii la Evrei,* IV, 4; *Omilii la sfintele muceniţe Vernica, Prosdoca şi Domnina, mama lor,* 1. Sf. Ioan Gură de Aur arată de multe ori că frica de moarte îi stăpâneşte nu numai pe cei păcătoşi, ci şi pe drepţi *(Omilii la sfintele muceniţe Vernica, Prosdoca şi Domnina, mama lor,* 1). Drept pilde îi dă pe Avraam *(Scrisori către Olimpiada,* III, 3; *Omilii la sfintele muceniţe Vernica, Prosdoca şi Domnina, mama lor,* 1-2; *Omilii la Facere,* XXXII, 5), pe Iacov *(Omilii la sfintele muceniţe Vernica, Prosdoca şi Domnina, mama lor, 2),* pe Moise *(La Eleazar şi cei şapte tineri, 2),* şi pe Ilie *(ibidem).*

[84] *Omilii la Evrei,* IV, 4.

[85] *Dogmatica,* III, l.

[86] A se vedea, J. Meyendorff, *Introduction a l'etude de Gregoire Palamas,* Paris, 1959, p. 183-184.

[87] *Răspunsuri către Talasie, 6*1.

[88] A se vedea *Răspunsuri către Talasie, 2*1.

[89] La origine, spaima de moarte este firească şi lipsita de orice vină, fiind expresia normală a instinctului de supravieţuire, a tendinţei oricărei făpturi vii de a se menţine în viaţă, şi în acelaşi timp a unui simţământ adânc înrădăcinat că moartea e străină de adevărata natură a omului, o venetică furişată în ea ca s-o piardă.

[90] Vezi studiul nostru: *Dieu ne veut pas la souffrance des hommes,* Paris, 1999, p. 39-47.

[91] Vezi *Răspunsuri către Talasie,* 21, 61.

[92] Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre cei morţi,* PG 46, 517A.

3. Biruința lui Hristos asupra morții

Prin lucrarea Sa mântuitoare, Hristos 1-a izbăvit pe om de moarte şi i-a dăruit viața veşnica. Căci, spun Părinții, pentru aceasta S-a şi întrupat. „Cu mult temei ar putea spune cel care cunoaşte mai adânc învățătura creştină, că nu naşterea (lui Hristos) e pricina morții Sale, ci că, dimpotrivă, din cauza morții a primit Dumnezeu să Se nască. Nu de aceea s-a supus naşterii trupeşti Cel veşnic viu, pentru ca ar fi dorit viață, ci pentru că voia să ne cheme pe noi iarăşi de la moarte la viață."[93]

Pentru noi, Hristos primeşte de bunăvoie moartea -căci nu-i era supus prin fire, ca Cel născut în chip feciorelnic, iar nu din sământă bărbătească, prin care păcatul strămoşesc trece la fiecare om[94]; şi, rămânând neatins de stricăciune - căci era Dumnezeu Cuvântul[95] şi în El firea omenească era strâns unită cu firea dumnezeiască care lucra în ea[96] -, Hristos înviaza. Şi înviind, ne izbăveşte de veşnicia morții şi a stricăciunii şi ne dăruieşte puterea de a învia şi noi la sfârşitul veacurilor, când trupurile noastre, înnoite şi de-a pururi nestricăcioase, vor fi înălțate la viața cea fericită, lipsită de suferință şi nemăcinată de timp.[97]

Având aceeaşi fire ca a tuturor oamenilor - lipsită însă de păcat -, în trupul Său înviat şi slăvit izbăveşte de stricăciune şi înviaza tot trupul omenesc.[98]

Moartea lui Hristos este „omorârea morții"[99], iar învierea Sa, biruința şi înstăpânirea pentru totdeauna a vieții celei veşnice şi nestricăcioase. In slujbele de la Inviere şi din săptămânile ce urmează, Biserica Ortodoxă nu osteneşte să cânte fără încetare: „Hristos a înviat din morți, cu moartea pe moarte călcând şi celor din morminte viață dăruindu-le!"

Biruința lui Hristos asupra morții este o realitate fizică, nu doar spirituală. Hristos, în mod real şi obiectiv, a nimicit moartea şi a înviat cu propria Sa omenitate spre folosul întregii umanități; nu este vorba aici doar de o viziune subiectivă a credinței noastre, aşa cum au afirmat în ultimele decenii unii teologi aşa-zişi creştini, care pretindeau că astfel „demitologizează" creştinismul. Cuvintele Apostolului Pavel sunt foarte limpezi: *„Dacă Hristos n-a înviat, zadarnică este credința noastră!* (l Cor. 15, 17). Creştinii ortodocşi, de la Inviere până la Inălțare, se salută rostind: „Hristos a înviat!", la care se răspunde cu încredințarea: „Adevarat a înviat!"

Biruința lui Hristos este însă, desigur, şi o izbândă duhovnicească. Prin moartea Sa, Hristos a omorât păcatul şi a şters păcatele tuturor oamenilor.

Hristos surpă puterea diavolului[100] ,de a-i stăpâni pe oameni prin frica morții, mai înainte chiar de a muri, în timpul sfintelor Sale patimi, pe cruce, când moartea-I sta în față şi

---

[93] *Marele cuvânt catehetic,* 32.

[94] Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie,* 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* III, 1.

[95] Cf. Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* 20; Sf. Chiril al Alexandriei, *Talcuire la Luca,* V, 19.

[96] Cf. Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paşti,* II, 5.

[97] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani,* X, 2; *Omilii la Ioan,* XXV, 2; *Omilie la Inălțarea Domnului, 2.*

[98] Vezi Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* XX.

[99] Vezi, de pildă, Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere,* III. 23; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Coloseni,* VI, 3; *Omilie la toți sfinții din toată lumea care au suferit mucenicie,* l.

[100] Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Tâlcuire la Tatăl nostru.*

diavolul se silea să aducă asupra Lui ispita prin durere[101], adică să-I insufle teama de moarte, să-L ducă la deznădejde, să-L facă să respingă voia lui Dumnezeu, adică să Se lepede de El şi să Se răzvrătească împotriva Lui. Nici una din săgeţile diavolului nu-L atinge însă pe Hristos, Care-Si pleacă voinţa Sa omenească înaintea voinţei dumnezeieşti, iar biruinţa Sa se face câştig al celor care se unesc cu El şi se împărtăşesc de harul Său.[102]

Suferinţele lui Hristos din Ghetsimani, când S-a tulburat şi S-a mâhnit şi S-a întristat cu duhul, sunt punctul culminant al înfruntării morţii, cu care ne-a mântuit pe noi. In rugăciunea Sa cu sudori de sânge ni se dezvăluie calea de urmat la vreme de încercare. Ispita de a cădea pradă fricii, pe care o mărturiseşte rostind: *„Părintele Meu, de este cu putinţă, treacă de la Mine paharul acesta!*", o respinge prin supunerea voii Sale omeneşti voii dumnezeieşti a Tatălui: *„Insă nu precum voiesc Eu, ci precum voieşti Tu!*" (Mt. 26, 39)[103]. Biruind pentru noi, Hristos ne dăruieşte puterea de a birui şi noi, de ne vom uni cu El. Căci după cum voia Sa omenească era sprijinită şi întărită de firea Lui dumnezeiască, cu care firea Sa omenească era unită în El[104], tot aşa slăbiciunea noastră omenească capătă sprijin şi tărie din unirea noastră cu Hristos, prin împărtăşirea de harul Duhului Sfant dăruit de El.

Biruinţa lui Hristos asupra morţii este, aşadar, biruire a morţii şi stricăciunii ca fenomene fizice; totodată, ea este şi biruire a păcatului şi patimilor pe care le naşte şi le sporeşte spectrul morţii. Puterea ei nu se va face vădită doar la sfârşitul veacurilor, la învierea de obşte; iar în veacul de acum nu e doar temei al nădejdii şi credinţei noastre (cf. l Cor. 15, 17), ci iradiază cu adevărat în viaţa noastră, scoţându-ne din robia celui rău, a păcatului şi a morţii. Prin harul Botezului, creştinul moare şi învie duhovniceşte cu Hristos, adică moare omul cel vechi, al păcatului, şi se naşte omul cel nou, de sub har (cf. 2 Cor. 5, 17).

Sfintele Scripturi ne înfăţişează biruirea morţii de către Hristos drept biruinţă asupra păcatului nu doar pentru că moartea este rodul şi pecetea păcatului, ci şi pentru că ea este un necurmat izvor de păcătuire, ţepuşă cu care diavolul îl mână pe om la păcat, laţ cu care-1 ţine în robia păcatului. Sfântul Pavel spune că Hristos S-a făcut părtaş firii omeneşti „ca să surpe prin moartea Sa pe cel care are stăpânirea morţii, adică pe diavolul, şi să izbăvească pe acei pe care frica morţii îi ţinea în robie toată viaţa." (Evr. 2, 14-15)[105]

Aşadar, Hristos 1-a biruit în felul acesta şi pe diavol care, prin viclenia lui, a făcut să intre moartea în firea omenească şi se foloseşte de ea ca să-1 înspăimânte pe om şi să-l împingă la păcat.[106]

Moartea, spun Părinţii, a fost îngăduită de Dumnezeu doar pentru ca răul şi starea de păcătoşenie a omului să nu se înveşnicească. Dar prin Hristos, iarăşi zic, se nimiceşte moartea, pentru ca starea de muritor a omului să nu fie fără sfârşit şi nici moartea lui veşnică. Că nu era după gândul lui Dumnezeu ca cel zidit spre viaţă să piară şi nu se cuvenea ca „răutatea sarpelui să fie mai puternică decât voia Lui"[107] .

Prin lucrarea mântuitoare a lui Hristos, osânda morţii veşnice a fost strămutată. „Acum - scrie Sfântul Atanasie cel Mare - nu mai murim ca nişte osândiţi, ci aşteptăm ca nişte ridicaţi din moarte învierea de obşte a tuturor, pe care o va arăta la timpul cuvenit Dumnezeu, Cel Care a lucrat-o şi ne-a dat-o în dar"[108]. Va mai fi încă moarte până la învierea de obşte, la sfârşitul veacurilor, dar ea nu mai domneşte peste cei uniţi cu Hristos prin Sfintele Taine şi prin împlinirea dumnezeieştilor Sale porunci. Trupurile încă mor, dar moartea nu mai e

---

[101] Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie, 2*1.
[102] Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie, 2*1.
[103] Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XXX; Sf. Maxim Mărturisitorul. *Opuscule teologice şi polemice,* VI, PG 91, 65A-68D; VII. PG 91, SOC; XVI, PG 91, 196D; III, PG 91, 48C; XV, PG 91, 160C, 164C, 165AB, 169C.

[104] *Ibidem.*
[105] Vezi Sf. Atanasie cel Mare. *Tratat despre întruparea Cuvântului,* XX.
[106] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Evrei,* IV, 4.
[107] Sf. Irineu de Lugdunum, *Adversus haereses,* III, 23, 1.
[108] *Tratat despre întruparea Cuvântului.* X.

nimicire, ci somn şi odihnă.[109] Iar cât priveşte sufletele, ea nu mai are asupra lor nici o putere, nu le mai stăpâneşte şi nu le mai stârneşte teamă, aruncându-le în păcat. De aceea, cu adevărat creştinul este încă de aici şi încă de acum izbăvit de moarte. Sfântul Atanasie cel Mare spune: „Despre faptul că moartea a fost nimicită şi crucea a adus biruinţă asupra ei şi că ea nu mai are nici o putere, ci e ea însăşi moartă cu adevărat, ne dă o dovadă şi un temei vădit de credinţă şi aceea că toţi ucenicii Lui au dispreţuit-o şi toţi pornesc spre ea şi nu se mai tem de ea, ci o calcă în picioare, ca moartă [...] înainte ca oamenii să creadă în Hristos, văd moartea ca înfricoşătoare şi se tem de ea. Dar după ce se mută la credinţa în El şi la învăţătura Lui, dispreţuiesc atât de mult moartea [...], râd de ea, batjocorind-o cu cuvintele scrise mai înainte împotriva ei de Apostol: *„Unde îţi este, moarte, boldul tău? Unde îţi este, moarte, biruinţa?"* (l Cor. 15, 55)[110]. In acelaşi sens, Sfântul Ioan Gură de Aur spune şi el: „Moartea nu mai este un lucru de temut. A ajuns să fie călcată în picioare, ca ceva vrednic de dispreţ, un lucru cu totul rău şi josnic, un nimic. [...] Odinioară, oamenii îşi duceau viaţa în frică de moarte, erau robi ai ei. Astăzi, dimpotrivă, au ieşit de sub tirania ei şi râd de acest strigoi care-i îngrozea pe strămoşii lor"[111]; „înviind Hristos, cea care ne înspăimânta mai înainte cu chipul ei înfricoşător, acum e dispreţuită, Invierea Lui face neputincioasă viclenia diavolului; prin ea nesocotim moartea, ne ridicăm deasupra acestei vieţi, şi noi, cei îmbrăcaţi în trup, avem parte de slava puterilor celor netrupeşti."[112]

Hristos schimbă rostul morţii. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că, în chip minunat: „însăşi moartea ne-a făcut nemuritori"[113]; „cel mai mare dintre rele, nenorocirea care ne păştea, moartea adusă de diavol peste lume, Dumnezeu a întors-o spre slava şi lauda noastră"[114]. „Ştiţi doar câtă frică stârnea moartea mai înainte! Văzând aşadar cât e de dispreţuită astăzi, daţi slavă lui Dumnezeu, Cel Care a adus o asemenea minunată schimbare. Cunoscând puterea ei de odinioară şi văzând-o acum cât de slabă este, să-I mulţumim lui Hristos, Care a nimicit-o. Altădată, ea era cea nespus de puternică, iar noi cu totul slabi. Acum însă nimic nu întrece tăria noastră. Vedeţi ce minunată schimbare s-a lucrat? Vedeţi cum Dumnezeu a făcut slabe pe cele tari şi tari pe cele slabe, arătându-Şi marea Lui putere şi printr-o lucrare şi prin cealaltă?"[115]

Moartea nu mai are puterea de a-1 stăpâni pe om, nu mai e stingere deplină, ci se face început al vieţii celei ne-stricăcioase. După cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul, Hristos a făcut din moarte „începutul prefacerii spre nestricăciune"[116]. In această lume căzută, moartea are rostul bun de a ne trece la viaţa nepieritoare[117], şi doar păşind peste pragul ei ajungem în lumea de dincolo, unde vom avea parte, trup şi suflet, de un alt fel de vieţuire, scoasă din îngustimile de aici[118]. Prin lucrarea mântuitoare a lui Hristos, prin porţile morţii nu coborâm în cele mai de jos ale pământului, unde părea că sufletele sunt osândite să zacă pe vecie, ci, dacă suntem vrednici, ne înălţăm la viaţa cerească şi intrăm în împărăţie[119], unde va

---

[109] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur. *Cuvânt la cimitir şi la Crucea Domnului, 1; La Sfintele Paşti,* 2; *Omilii la Facere,* XXIX, 7.

[110] *Tratat despre întruparea Cuvântului,* XXVII. Cf. XXVIII-XXX.
[111] *Omilii la Evrei,* IV, 4.
[112] *Omilie la Sfintele Paşti, 2.*
[113] *Omilie despre ce înseamnă cuvântul „cimitir" si despre Crucea Domnului, 2.*
[114] *Omilie la toţi sfinţii din toata lumea care au suferit mucenicie,* 1.
[115] *Omilii la sfintele mucenice Vemica, Prosdoca si Domnina, mama lor,* l.
[116] *Răspunsuri către Talasie,* 42.

[117] Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei,* XXXI, 3.
[118] Vezi Sf. Teofil al Antiohiei, *Trei cărţi către Autolic,* II, 26; Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere,* XL. XLIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre moarte,* PG 46, 516C; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morţilor,* 7; *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni,* X, 3; Sf. Grigorie Palama, 750 *de capete despre cunoştinţa naturală, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viaţa morală si despre făptuire,* 54.

[119] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Evrei,* IV, 4.

fi desăvârşita dăruire a bunătăţilor dumnezeieşti. Moartea nu mai este un lucru fără rost, care ne aruncă în nefiinţă, ci un fapt solemn şi minunat, început al vieţii celei adevărate, plenare[120] şi cu mult mai bune[121]; ea nu mai înseamnă decădere şi desfiinţare, ci, dimpotrivă, înălţare la un belşug de fiinţă. „Diavolul a adus moartea spre pierzarea noastră, ca să ne întoarcă în pământ şi să ne taie orice nădejde de mântuire, însă venind Hristos şi luând-o asupra Sa, a preschimbat-o cu totul"[122], spune Sfantul Ioan Gură de Aur.

Prin harul lui Hristos, creştinul nu se mai teme de moarte, ci chiar o doreşte - însă nu de dragul ei, ci pentru că prin ea trece la viaţa cea bună şi adevărată, care-1 apropie de Dumnezeu. Drept pildă, Părinţii ni-i dau pe mucenici, care mergeau la moarte cu bucurie[123]. Fără s-o caute cu orice preţ - de altfel nici nu-i este îngăduit -, creştinul primeşte moartea fără împotrivire, întâmpinând-o cu credinţă şi nădejde în Dumnezeu.

S-ar putea spune că o asemenea atitudine nu este nouă, că o aflăm încă din platonism şi stoicism. Semnificaţia ei însă este alta. Pe de o parte, după cum remarcă Jean Danielou, spre deosebire de adepţii platonismului, creştinul nu caută „eliberarea sufletului din temniţa trupului, ci eliberarea deopotrivă a sufletului şi a trupului din robia cărnii"[124]. Iar de stoici se deosebeşte prin faptul că biruinţa asupra morţii nu este, ca la aceştia, simpla dominare intelectuală şi psihologică a reprezentărilor noastre despre moarte care produc frică. Pe de altă parte, pentru creştin moartea înseamnă a vieţui cu Hristos la dreapta Tatălui, aşa cum spune Sfântul Ignatie Teoforul: „Mai bine-mi este să mor în Hristos Iisus, decât să împărătesc marginile pământului. Pe Acela Il caut, Care a murit pentru noi; pe Acela Il vreau, Care a înviat pentru noi. Naşterea mea mi-i aproape [...]. Nu-1 daţi lumii pe cel care voieşte să fie al lui Dumnezeu, nici nu-1 amăgiţi cu materia! Lăsaţi-mă să primesc lumină curată! Ajungând acolo, voi fi om! [...] Vă scriu fiind viu şi dorind să mor. Dorinţa mea a fost răstignită şi nu este în mine foc care să iubească materia, ci apă vie, care susură în mine şi-mi spune dinlăuntrul meu: Vino la Tatăl!"[125]. Acelaşi lucru ni-1 spune şi Sfântul Grigorie de Nyssa, vorbind despre moartea surorii lui, Sfânta Macrina: „Pe măsură ce i se apropia sorocul, văzând parcă şi mai limpede frumuseţea Mirelui, se grăbea să ajungă mai iute la Cel iubit"[126].

Rugăciunea rostită de Sfânta Macrina pe patul de moarte, înmănunchind parcă toate cele spuse mai sus, e o potrivită încheiere pentru capitolul de faţă: „Tu, Doamne, în dar ne-ai dezlegat pe noi de frica morţii. Tu ai pus începutul vieţii celei adevărate şi sfârşitul vieţii de acum. Tu pentru o vreme odihneşti trupurile noastre cu somnul morţii, şi iarăşi ne deştepţi pe noi cu trâmbiţa cea de pe urmă (l Cor. 15, 52). Tu dai ţărânii ca pe un zălog trupul de lut pe care, cu mâna Ta, 1-ai plămădit şi aduci la viaţă iarăşi pe cel dat ţărânii, şi în dar schimbi în nestricăciune trupul nostru cel putrezilor şi groaznic la vedere. Tu ne-ai izbăvit pe noi din blestem şi păcat, Insuţi făcându-Te pentru dragostea noastră blestem şi păcat. Tu ai zdrobit capul balaurului (Ps. 73, 15) care, pentru neascultare, 1-a înghiţit pe om. Tu ne-ai deschis nouă calea spre înviere şi, zdrobind porţile iadului, ai surpat pe cel ce are stăpânirea morţii, adică pe diavolul!"[127]

---

120 Cf. Sf. Ignatie Teoforul, *Către Romani,* VI, 2.
121 Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Psalmul 48,* V.
122 Idem. *Omilie la toţi sfinţii din toată lumea care au suferit mucenicie,* 1.
123 A se vedea Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului,* XXVIII-XXIX; Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la mucenicul Varlaam,* 1.

124 „La doctrine de la mort chez les Peres de l'Eglise", în *Le Mystere de la mort et sa celebration,* Paris. 1956. p. 143-144. Amintim că, la Sf. Apostol Pavel, ca şi la Sfinţii Părinţi, cuvântul *carne* nu denumeşte trupul, ci ceea ce se împotriveşte duhului.

125 *Către Romani,* VI-VII.
126 *Viaţa Sfintei Macrina,* 23.
127 Ibidem, 24.

II

CEASUL MORTII

I. ÎNCERCĂRILE DIN VREMEA MORȚII

1. Natura încercării

Vedem adesea cum oamenii îi fericesc pe cei ce mor pe neaşteptate, pentru că scapă de agonia morții. Sfinții Părinți însă spun că e primejdios să mori fără să ai măcar o clipă timp să te găteşti de moarte; a-ți cunoaşte ceasul morții este un dar al lui Dumnezeu, pentru care trebuie să ne rugăm, cerându-I să ne dea timp de gătire ca să stăm cum se cuvine înaintea Lui. Un mare monah al veacului ce-abia a trecut, în rugăciunea sa de dimineață, Ii cerea lui Hristos: „Când va fi voia Ta să pui sfârşit vieții mele, vesteşte-mi ceasul morții, ca sufletu-mi să se gătească pentru întâlnirea cu Tine!"[128].

Dorința de a muri fără de veste este curată nebunie din punct de vedere duhovnicesc; ea oglindeşte însă bine frica în fața morții şi presimțirea unei grele încercări.

Iar moartea este, cu adevărat, o mare încercare, fiindcă omul simte atunci durerea despărțirii şi spaima de necunoscut.

La apropierea morții, omul simte că a venit vremea să părăsească acest tărâm, să se despartă de cei dragi, de toată agonisita sa, de această lume ce-i era familiară.

Văzând de-atâtea ori oameni morți, ştie că trupul lui, ca al acelora, neînsuflețit şi rece, va fi pus în groapă şi va putrezi. Ştie că nu va mai avea atunci nici o putere asupra lui.

Il încearcă apoi spaima de necunoscut: totul îi e nou şi străin; n-a mai trăit nicicând aşa ceva şi nu ştie ce se va întâmpla cu el. Inaintea lui se cască un hău întunecat, care stă să-1 înghită. Tulburarea şi neliniştea-i cuprind sufletul. *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții* înfățişează frica de care e cuprins omul la apropierea morții: „Iată, m-a cuprins frică negrăită şi cutremur nespus şi se sfârşeşte întru mine duhul meu, văzând că ceasul meu se apropie şi sufletul meu se va despărți de întinatul meu trup"[129]. Cunoaşte prin credință că urmează o altă viață, însă cum va fi ea, nu ştie. Ce fel de viețuire poate fi aceea în care eşti lipsit de trup? Şi unde se va sălăşlui sufletul său şi care-i va fi soarta? La loc de fericire, ori la loc de osândă? Pe scurt, suferă „pentru că mai înainte n-a fost pus la o astfel de încercare, se teme de greutatea drumului şi de schimbarea sălaşului; se mâhneşte de pierderea celor care i-au bucurat vederea şi a avuțiilor; suferă că e grea despărțirea de trupul cu care s-a obişnuit să trăiască şi ieşirea din tovărăşia cu el."[130].

---

[128] Arhim. Sofronie, *Sa vie est la mienne,* 1981, p. 63.

[129] Cântarea întâi, glasul VI. Vezi şi „Rânduiala înmormântării mirenilor", în *Aghiazmatar.* „Cumplită este calea pe care mă duc şi pe care niciodată n-am mai umblat; şi locul acela îmi este necunoscut, unde nimeni nicidecum nu mă cunoaşte!"; „Ce vom face când ne vom duce în țara pe care nicidecum n-o cunoaştem?"

[130] Sfântul Macarie Egipteanul, *Cuvânt despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup”* A se vedea şi *Patericul,* Colecția alfabetică, Ilie, 1.

Boala, neputința şi slăbiciunea de care e îndeobşte cuprins îi sporesc şi mai mult spaima şi suferința.

Cât de falsă este afirmația lui Nietzsche, că omul a născocit religia din slăbiciune, ca să-1 întărească şi sa-1 mângâie la vremea morții! La urma urmei, e mult mai simplu să crezi că moartea nu este altceva decât neant, somn veşnic din care nu ne mai trezim, sfârşit a toate, dincolo de care nu mai e nimic, decât să ştii că ei îi urmează o altă viață, fără de sfârşit, despre care nu cunoaştem dinainte cum va fi.

In ceasul morții, nici sfinții n-au fost toți senini. Cei mai mari sfinți se socoteau cei din urmă păcătoşi şi se temeau de judecată, de iad şi de veşnicele chinuri. Scut le era doar nădejdea tare în marea milă a lui Dumnezeu. Avva Isaia, în ceasul morții, mărturisea: „M-apasă frica de clipa cea întunecată, când voi fi aruncat de la fața lui Dumnezeu, şi nu va fi nimeni să mă audă şi parte de odihnă nu voi avea!"[131] Iar Avva Ilie spunea: „Eu de trei mă tem: când sufletul meu va ieşi din trup, când Il voi întâlni pe Dumnezeu şi când va fi dată sentința împotriva mea."[132]

2. Ajutorul cu care sunt datori semenii şi Biserica

In această vreme de nelinişte şi spaimă, omul are nevoie de întărirea şi mângâierea celor din jur mai ales în zilele noastre, când atâția oameni se sting singuri, departe de familie, sfârşindu-şi viața cel mai adesea într-o cameră străină şi rece de spital. Chiar dacă înțelegerea lor abia pâlpâie sau pare că s-a stins cu totul, simpla noastră prezență la căpătâiul lor, tăcută, iubitoare şi veghetoare, le este de mare folos.

Cu cât mai mult îi va ajuta rugăciunea noastră!

Toți frații de credință sunt chemați să înalțe rugăciuni pentru cel aflat pe patul de moarte, iar Biserica vine în ajutor cu rugăciunile şi harul ei. In Biserica Ortodoxă există două slujbe pentru cei aflați pe patul morții: *Slujba la ieşirea cu greu a sufletului* şi *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții.*

Prima constă în rostirea mai întâi a psalmilor 69 şi 142, care se citesc şi la alte slujbe, dar care sunt deosebit de potriviți în această împrejurare: *„Doamne, spre ajutorul meu ia aminte! Doamne, să-mi ajuți mie grăbeşte-Te! [...] Iar eu sărac sunt şi sărman, Dumnezeule, ajută-mă! Ajutorul meu şi Izbăvitorul meu eşti Tu, Doamne, nu zăbovi!"; „Doamne, auzi rugăciunea mea, ascultă cererea mea [...] Să nu intri la judecată cu robul Tău, că nimeni din cei vii nu-i drept înaintea Ta. Vrăjmaşul prigoneşte sufletul meu şi viața mea o calcă în picioare; făcutu-m-a să locuiesc în întuneric ca morții cei din veacuri. Mâhnit e duhul în mine şi inima mea încremenită înlăuntrul meu. Adusu-mi-am aminte de zilele cele de demult [...]. întins-am către Tine mâinile mele, sufletul meu ca un pământ însetoşat. Degrab' auzi-mă, Doamne, ca a slăbit duhul meu! Nu-Ți întoarce fața Ta de la mine, ca să nu mă asemăn celor ce se coboară în mormânt [...]. Arată-mi calea pe care voi merge, că la Tine am ridicat sufletul meu. Scapă-mă de vrăjmaşii mei, că la Tine alerg, Doamne, învață-mă să fac voia Ta, că Tu eşti Dumnezeul meu! Duhul Tău cel bun să mă povățuiască la pământul dreptății. Pentru numele Tău, Doamne, dăruieşte-mi viață, întru dreptatea Ta scoate din necaz sufletul meu. Fă bunătate de stârpeşte pe vrăjmaşii mei şi pierde pe cei ce necăjesc sufletul meu, că eu sunt robul Tău!"* Canonul alcătuit de Sfântul Teodor Studitul înfățişează teama celui care va să stea în fața înfricoşătorului scaun de judecată al lui Hristos şi rugăciunea lui ca Domnul să Se milostivească de el în ceasul judecății, iertându-i mai înainte de sfârşit toate păcatele

---

[131] Isaia Pustnicul, *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* XXVI, 32.
[132] *Patericul,* Ilie, 1.

sale. Rugăciunea aceasta oferă un ultim prilej sufletului aflat pe pragul morții de a-şi exprima căința şi de a se întoarce la Dumnezeu, de Care s-a înstrăinat: „*Intoarce-te, suspină, ticăloase suflete, mai înainte până ce nu ia sfârşit praznicul vieții; până ce nu-ți încuie Domnul uşa cămării celei de nuntă!*" In rugăciunea ce urmează, preotul cere de la Dumnezeu ca „dezlegarea de trup a sufletului" să fie dezlegare „de păcatul sufletesc şi trupesc". Iar în altă rugăciune se cere de la Cel Ce este „odihna sufletelor şi trupurilor noastre" să facă „fără durere dezlegarea din trup a sufletului", „în pace", să-1 odihnească pe cel adormit „acolo unde sunt sufletele drepților" şi să-1 dezlege „de această durere de nesuferit şi de această neputință amară" ce-1 chinuie.

Prin *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții* - rostit în numele celui ce stă să moară - se încredințează Maicii Domnului suferința şi chinurile sale şi, cu glas îndurerat, i se cere mila şi ajutorul: „Iată, m-a cuprins frică negrăită şi cutremur nespus şi se sfârşeşte întru mine duhul meu, văzând că ceasul meu se apropie şi sufletul meu se va despărți de întinatul meu trup [...]. Prea Sfântă Maică a lui Dumnezeu, miluieşte-mă în ceasul morții mele!". „Pentru aceasta s-a mâhnit duhul meu, întru mine s-a tulburat inima mea, trupul meu s-a schimbat şi mădularele mele au început a se desface [...]. Caută cu milă din preaînalt scaunul tău şi, când vei vedea sfârşitul meu, grăbeşte, Stăpână, de vino întru ajutorul meu şi nu mă lăsa pe mine, nici te depărta de mine, acum şi în înspăimântătorul ceas al ieşirii mele, Marie preadulce, nădejdea mântuirii mele!" „Călătorind dintru această lume, când se vor ridica asupra mea viforul şi volbura întunericului [...], Tu, nădejdea şi scăparea mea, mângâierea şi bucuria mea, Prea Sfântă Maică a lui Dumnezeu, călătoreşte cu robul tău!”

II. FENOMENELE ŞI EXPERIENȚELE CARE PRECED MOARTEA

1. Retrospectiva întregii vieți

Unul dintre cele mai cunoscute fenomene care se petrec cu puțin înainte de moarte este vederea dintr-odată a întregii vieții, cu toate momentele ei.

Acest fenomen este menționat de autori profani, care prezintă mărturii ale persoanelor revenite la viață din pragurile morții[133]. Potrivit unor mărturii, amintirile se succed cu o viteză amețitoare, în ordine cronologică; după altele, amintirile se înfățişează toate deodată şi pot fi cuprinse dintr-o singură privire. Toți martorii însă spun într-un glas că toate aceste amintiri sunt extrem de vii, reale şi foarte limpezi; oricât de rapid s-ar succeda sau oricât de mare ar fi mulțimea lor, fiecare dintre ele este foarte clar percepută şi identificată. Unii spun că au sesizat doar faptele importante din viața lor; alții, că şi le-au văzut pe toate, de la cea mai neînsemnată, până la cele care 1-au marcat în mod deosebit.

Despre acelaşi fenomen vorbesc şi autori creştini[134]. Mitropolitul Hierotheos Vlachos aminteşte cuvântul unui mare monah din zilele noastre, care a spus că „în ceasul morții fiecare om îşi va vedea chiar şi cea mai mică faptă a sa, tot aşa cum n-ai nevoie mai mult de-o clipită ca să zăreşti într-un pahar de apă o fărâmă de necurăție"[135].

Acum omul are de înfruntat o nouă încercare: pe de o parte suferă, privind cu regret la bucuriile trecute; pe de alta, se înspăimântă văzând într-o clipită întreaga mulțime a păcatelor sale. „Atunci când sufletul omului este pe cale să părăsească trupul, îşi aminteşte de păcatele pe care le-a făcut şi ajunge într-o stare cu adevărat cumplită. Sfântul Ioan Gură de Aur spune că în ceasul din urmă vederea păcatelor îi sfâşie inima omului de durere[136] .

Din punct de vedere duhovnicesc, această ultimă încercare este însă binefăcătoare; e un ultim prilej de căință a sufletului, care-şi judecă singur viața şi aşezarea față de Dumnezeu. Bilanț al vieții, fulgerătoare cercetare a conştiinței şi recapitulare a întregii sale existențe în care se luminează înțelesul ei până atunci tainic, retrospectiva aceasta este un soi de judecată[137]. Omul mai are astfel o clipă ca să dea răspuns bun, căindu-se de relele săvârşite şi mulțumind pentru tot ce i-a dat Dumnezeu, printr-o rugăciune mută, căci nu mai e timp nici de cuvinte, nici măcar de înfiriparea unui gând, ci doar de predare în mâna lui Dumnezeu.[138]

---

133 R. Moody, *La vie apres la vie,* Paris. 1977. p. 84-01.

134 A se vedea S. Bulgakov, *L'Epouse de l'Agneau. La creation, l'homme, l'Eglise et la fin.* Lausamie, 1948, p. 276; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* Levadia, 1995, p. 53. *67,* 73.

135 *Life after Death.* p. 53.

136 *Ibidem,* p. 73. Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei,* XXIV.

137 Vezi S. Bulgakov, *L'Epouse de l'Agneau,* p. 276.

138 Vezi S. Bulgakov, *L 'Echelle de Jacob,* Lausanne, 1987, p. 135.

2. Apariţii, vedenii şi graiuri străine şi mai presus de fire

Uneori, în ceasul morţii se petrec lucruri stranii, mai presus de fire, pe care le experiază numai muribundul, care capătă de-acum o simţire nematerială şi o cunoaştere ce nu mai tine de această lume .

Indeobşte, omul ştie tot ce se petrece în jurul său chiar atunci când nu mai simte nimic şi şi-a pierdut cunoştinţa[139]. „Bietul suflet, neputincios, vede cum cei din jur, rude şi prieteni, plâng zadarnic şi fără de folos. Le-aude bocetele şi plânsetul, le zăreşte şi lacrimile, dar nu poate scoate nici un cuvânt ca să vorbească", spune Sfântul Macarie Egipteanul[140]. Chiar dacă nu se poate manifesta în nici un fel, muribundul este deplin sensibil la reacţiile celor din preajma sa, care-i fac fie bine, fie rău, fie îl mângâie şi-1 întăresc, fie, dimpotrivă, îl înspăimântă şi-l descurajează. De aceea, cei care stau la căpătâiul unui muribund trebuie să se poarte cu o nesfârşită delicateţe.

Se poate ca muribundul să vadă alţi oameni care stau şi ei să moară în alt loc, sau pe cunoscuţii de-ai săi morţi mai înainte. „Se întâmplă adesea - spune Sfântul Grigorie cel Mare - ca sufletul, înainte chiar de a ieşi din trup, sa-i recunoască pe cei cu care va fi trimis în acelaşi lăcaş, având să împartă cu ei aceeaşi vină sau aceeaşi răsplată."[141] Tot de la el aflăm că un monah, cu numele de Ioan, mai înainte de a muri, a strigat: „Frate Ursus, vino!", spre mirarea celorlalţi fraţi care nu cunoşteau pe nimeni cu acest nume. Mai pe urmă s-a aflat însă că era vorba de un alt călugăr ce murise în acelaşi ceas, în altă mănăstire[142]. Asemenea clară vedere şi putere de pătrundere nu cere însuşiri duhovniceşti deosebite; de ea au parte nu numai drepţii, ci şi păcătoşii. Astfel, tot Sfântul Grigorie cel Mare istoriseşte că un tânăr, pe nume Eumorphius, în clipa morţii i-a poruncit slugii sale, zicând: „Du-te degrabă şi spune-i adjutantului Stephanus să vină iute! Iată, corabia a fost pregătită, pentru că trebuie să ne ducem în Sicilia. Ducându-se slujitorul la omul acela, care locuia aproape, a aflat că tocmai murise; şi, întorcându-se la stăpânul său, 1-a găsit şi pe el zăcând mort. E destul de limpede, tâlcuieşte Sfântul Părinte, ca Sicilia despre care vorbea Eumorphius, fiind un ţinut vulcanic, închipuia iadul în care aveau să meargă amândoi[143].

In multe scrieri ale Părinţilor, şi mai cu seamă în *Vieţile sfinţilor*, se istoriseşte că uneori la căpătâiul muribundului vin prooroci ori sfinţi, Maica Domnului sau chiar Insuşi Hristos. De lucrul acesta însă se învrednicesc foarte puţini oameni; pentru sfinţenia vieţii lor, aceştia sunt întâmpinaţi pe pragul morţii de cei pe care i-au iubit din tot sufletul şi la care s-au rugat şi s-au închinat toată viaţa lor. Cei zăriţi cu ochii credinţei vin acum în chip văzut ca să-i mângâie, să-i întărească şi să-i sprijine[144] în ceasul trecerii lor la cele veşnice.

In *Viaţa Sfintei Sinclitichia* ni se spune, fără a se intra în detalii, că puţin înainte de moartea sa „a avut parte de vedenii minunate". In *Pateric* însă, ni se istoriseşte mai amănunţit că Avva Sisoe a văzut în vedenie pe toţi cei ce sălăşluiesc în cer: „Se povestea despre Avva Sisoe, că atunci când era să se săvârşească, şezând părinţii lângă dânsul, a strălucit faţa lui ca soarele. Şi le-a zis lor: Iată, Avva Antonie[145] a venit. Şi după puţin, a zis: „Iată, ceata prorocilor a venit!" Şi iarăşi faţa lui mai mult a strălucit. Şi a zis din nou: „Iată, ceata apostolilor a venit!" Şi s-a îndoit strălucirea feţei lui. Şi se părea că vorbeşte cu cineva; şi s-au rugat bătrânii de el, zicând: „Cu cine vorbeşti, părinte?" Iar el a zis: „Iată, îngerii au venit să

---

[139] Vezi Arhiepiscopul Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viaţa de după moarte,* nota 2.

[140] *Cuvânt despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup.*
[141] *Dialoguri despre moarte,* IV, 36.
[142] *Ibidem.*
[143] *lbidem.*
[144] *Ibidem, IV,* 12, 17.
[145] Care trecuse deja la cele veşnice.

mă ia [...]. Apoi faţa sa s-a făcut ca soarele şi s-au temut toţi. El le-a zis lor: „Vedeţi, Domnul a venit şi zice: „Aduceţi-Mi vasul ales al pustiului!” Şi îndată şi-a dat duhul."[146] La moartea lui Daniil Stâlpnicul s-a întâmplat tot aşa, iar un îndrăcit pe care-1 vindecase a strigat cu glas mare înaintea mulţimii adunate, spunând: „Mare bucurie e acum în cer! Căci au venit sfinţii îngeri să-1 ia cu ei pe sfânt, şi încă şi aleasă mulţime strălucită de prooroci şi de apostoli, de mucenici şi de sfinţi!"[147]

Sfântul Grigorie cel Mare povesteşte că ruda sa, Tarsilla, în ceasul morţii, pe când erau adunaţi în jurul patului ei mulţi oameni, bărbaţi şi femei, „deodată, privind în sus, 1-a văzut venind pe Iisus şi a început să le strige celor din jur: „Daţi-vă la o parte! Daţi-vă la o parte! Vine Iisus!" Şi pe când sta cu privirea aţintită către Cel numai de ea văzut, sfântul ei suflet a ieşit din trup."[148].

Acelaşi Sfânt Părinte spune că o oarecare fecioară, Muza, mai înainte de ieşirea sufletului, „a văzut-o [...] pe Preacurata Maica Domnului venind la ea. Atunci ea a început a zice cu glas lin către cea care o chema pe ea: „Iată, vin, Doamnă, iată vin!” Şi cu acest cuvânt şi-a dat sufletul în mâinile Preasfintei Născătoare de Dumnezeu."[149].

Tot el relatează istoria stareţului Ştefan care, pe când sta să moară, i-a văzut în vedenie pe sfinţii apostoli: „Si a început să strige cu mare bucurie: „Bine-aţi venit, stăpânii mei! Bine-aţi venit! Cum de-aţi binevoit să veniţi la un rob netrebnic ca mine? Vin, îndată vin! Vă mulţumesc, vă mulţumesc!” Şi, spunând de mai multe ori aceste cuvinte, fraţii care-1 înconjurau 1-au întrebat cu cine vorbeşte. Iar el, mirându-se, le-a răspuns: Oare nu vedeţi că sfinţii apostoli au venit împreună aici?! Nu-i vedeţi pe preafericiţii Petru şi Pavel, primii între apostoli? Şi iarăşi, întorcându-se spre aceia, zicea: „Iată, vin! Iată, vin!” Spunând aceste cuvinte, îşi dădu duhul, dând astfel mărturie că într-adevăr îi văzuse pe cei pe care îndată i-a şi urmat.[150]" Ni se spune de asemenea despre monahia Galla care, puţin înainte de moarte, „1-a văzut pe fericitul apostol Petru stând înaintea patului ei. Atunci, fără să se teamă, cu îndrăzneala iubirii, plină de bucurie, i-a zis: „Ce-i, Doamne al meu? Iertate mi-au fost păcatele mele?” Iar El, cu chipul plin de bunătate, a încuviinţat, făcând semn cu capul şi zicându-i: „Iertate sunt. Vino!"[151]

Tot Sfântul Grigorie cel Mare spune că „se întâmplă de multe ori cu cei drepţi că la moartea lor li se arată sfinţii înaintemergători", pentru a-i mângâia[152]. Astfel, episcopului Probus, în clipa morţii, i s-au arătat sfinţii mucenici Iuvenal şi Elefterie[153]. Iar Sfântului Macarie, cu nouă zile mai înainte de moartea sa, pe când zăcea în pat slăbit de boala, i se arătară doi sfinţi. „Şi cum gândea el în sine la plecarea sa, la şederea înaintea lui Dumnezeu, la judecata ce se va rosti şi la locul unde va fi aruncat, a văzut doi sfinţi plini de slavă şi cinste, cu feţele strălucind de bucurie. Când i-a văzut bătrânul, a tăcut o vreme, iar unul dintre ei i-a zis: „Ştii cine sunt eu?” Şi, privindu-1, nu-1 vedea cine este din pricina strălucirii şi slavei în care erau. După un timp, i-a spus celui care-i vorbise: „Socotesc, părinte, că eşti Avva Antonie.” Şi Avva Antonie i-a zis atunci: „Dar acesta ştii cine este?” Şi iar a tăcut bătrânul, căci niciodată nu se grăbea să răspundă. Antonie i-a spus: „Acesta este fratele nostru, Pahomie, părintele monahilor din Tabenise, şi am fost trimişi să te chemăm la noi; de-acum fa cele ce gândeşti, că mai sunt nouă zile, după care vei lepăda acest veşmânt de piele şi te vei sălăşlui alături de noi. Ridică-ţi ochii şi vezi locul gătit ţie spre primirea bucuriei şi intrarea în odihnă!” Şi zicând acestea, sfinţii s-au depărtat de el."[154] La rândul său, Sfântul

[146] *Patericul,* Sisoe, 14.
[147] *Viaţa Sfântului Daniil Stâlpnicul,* 97.
[148] *Dialoguri despre moarte,* IV, 17.
[149] *Ibidem,* 19.
[150] *Ibidem,* 12.

[151] *Ibidem,* 14.
[152] *Ibidem,* 12.
[153] *Ibidem,* 13.
[154] *Viaţa Sfântului Macarie din Schele,* 27.

Daniil Stâlpnicul „s-a învrednicit, cu trei zile mai înainte de adormirea sa, de vederea tuturor sfinților care în veac au bineplăcut lui Dumnezeu."[155]

Dacă aceste apariții sunt cu totul excepționale, aparițiile îngerilor şi ale demonilor sunt foarte comune şi de ele au parte toți muribunzii. De îndată ce sufletul începe sa se desprindă de trup, „începe să zărească lumea spirituală, pe care trupul îl împiedica s-o vadă. Când omul moare, i se înfățişează mai întâi lumea făpturilor spirituale care-1 înconjoară, cea a îngerilor şi a demonilor. Sunt persoane care, din mila şi cu harul lui Dumnezeu, se învrednicesc din timpul vieții de o asemenea vedere spirituală, cum sunt angelofaniile. La moarte însă, toți oamenii au parte în mod firesc de ea."[156]

Multe texte patristice afirmă că, în clipa în care sufletul se desparte de trup, în preajma omului sosesc îngeri, ca să ia sufletul şi să-1 ducă în cealaltă lume[157], dar vin şi demoni care încearcă să-1 răpească[158].

Cât priveşte pe cei dintâi, l-am auzit mai înainte pe Avva Sisoe spunând: „Iată, vin îngerii să mă ia!"[159]. Iar Sfantul Grigorie de Nazianz, în cuvântul rostit la moartea Sfântului Vasile cel Mare, spune: „Sfantul bărbat sta întins, ajuns la ultima suflare, iar cetele de sus, spre care de multă vreme îşi ațintise privirile, îl chemau la ele."[160] Când Sfantul Macarie sta să-şi dea duhul, un înger vine „însoțit de mulțime de cete ale celor netrupeşti şi-i spune: Grăbeşte-te de ieşi; toți stau şi te-aşteaptă! Atunci bătrânul a spus: „Stăpâne Doamne Iisuse, Cel iubit de sufletul meu, primeşte duhul meu!” Şi astfel a adormit în Domnul."[161] Când Avva Pafnutie era aproape de moarte, „un înger i-a stat înainte şi i-a spus: „Vino acum şi tu, fericite, în lăcaşurile cele veşnice ale lui Dumnezeu. Căci au sosit prorocii, ca să te primească în cetele lor!"[162]

Potrivit Părinților, în clipa morții pot veni mulți îngeri, însă doi nu lipsesc niciodată. Unul e cel care însoțeşte şi călăuzeşte sufletul pe calea neumblată, îngerul „psihopomp" sau „psihagog"[163]. Celălalt este îngerul păzitor. „Potrivit învățăturii Bisericii, el stă la căpătâiul nostru în ceasul morții, ca să ia cu sine sufletul [...]. Şi îndată ce sufletul iese din trup, îngerul nostru păzitor se face văzut, şi-1 cunoaştem."[164] Aceşti doi îngeri sunt pomeniți în multe texte. Un monah ortodox rus, care a trăit în secolul al XIX-lea şi a avut în tinerețea sa „o experiență limită"[165], istoriseşte următoarele: „Doi îngeri au apărut lângă mine, stând de-o parte şi de alta; nu ştiu cum, dar pe unul 1-am recunoscut a fi îngerul meu păzitor, însă nu ştiam cine este celălalt[166] ; mai târziu, a aflat de la un pelerin evlavios că acela era „îngerul care te întâmpină

[155] *Viața Sfântului Daniil Stâlpnicul,* 96.
[156] S. Bulgakov, *L 'Echelle de Jacob,* p. 135.
[157] Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XLIII, 79; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la parabola despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv,* II, 2; *Despre pocăință,* PG 60, 727; *Viața Sfântului Daniil Stalpnicul,* 97; *Viața Sfântului Ipatie,* 51,3; *Istoria monahilor din Egipt,* XI, 8 (Despre Avva Sur). Mai multe trimiteri se vor face în cap. IV, 1.

[158] Vezi Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon,* 105; Sf. Vasile cel Mare, *Cuvânt despre Botez,* PG 31, 441D-444A.

[159] *Patericul,* Sisoe, 14.
[160] *Cuvântări,* XLIII, 79.
[161] *Viața Sfântului Macarie din Schele,* 28.
[162] *Istoria monahilor din Egipt,* XIV, 23.
[163] Vezi F. Cumont, „Leş vents et les anges psychopompes", *Pisciculi. Studien zur religion und Kulter des Altertums (Antike und Christentum,* Erganzungsband, 1), Milnster, 1939; A. Recheis, „Engel. Tod und seelen reise. Das Wirken der Geister beim Heimgang der Men-schen in der Lehre der alxandrinischen und kappadokischen Vater", *Temi e Testi,* nr. 4, Roma, 1958.

[164] S. Bulgakov, *L 'Echelle de Jacob,* Lausanne, 1987, p. 70.
[165] Vezi *infra.*
[166] A. Uexkuell, „Unbelievable for Many, but Actually a True Occurence", *Orthodox Life, 26,* 1976, p. 22.

pe pragul morţii". Aceşti doi îngeri sunt pomeniţi şi în *Viaţa Sfântului Salvius,* scrisă de Sfântul Grigorie de Tours[167], şi în istoria despre Sfânta Teodora, pe care o aflam în *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou:* „Deodată am văzut doi îngeri ai lui Dumnezeu, luminaţi şi foarte frumoşi, care au venit la mine cu faţa veselă. Chipurile lor erau luminoase, privirea plină de iubire, perii capului albi ca zăpada, strălucind ca aurul, hainele lor erau ca fulgerul şi încinşi cruciş cu brâie de aur."[168]

Părinţii spun că şi diavolii vin la căpătâiul celui ce stă să moară. Astfel, Sfântul Grigorie cel Mare scrie că un om foarte bogat şi „la fel de plin de vicii, ca de averi", „pe pragul morţii, chiar în clipa când să-şi dea duhul, a deschis ochii şi a văzut şezând în faţa lui duhuri hidoase şi întunecate, care încercau cu toată puterea să-l înşface în temniţele iadului."[169]. Sfânta Teodora istoriseşte ea însăşi: „Atunci când m-am apropiat de sfârşitul vieţii mele şi a sosit ceasul despărţirii sufletului meu de trup, am văzut o mulţime mare de arapi[170] stând împrejurul patului meu. Feţele lor schimonosite erau negre ca funinginea, ca tăciunele şi ca smoala; ochii lor, ca nişte cărbuni învăpăiaţi de foc şi înfăţişarea lor era grozav de urâtă, ca gheena focului. Aceia făceau o mare tulburare şi gâlceava. Unii răgeau ca dobitoacele, răcneau ca fiarele sălbatice, alţii lătrau ca nişte câini sau urlau ca lupii [...]. Toţi iuţindu-se asupra mea, se repezeau scrâşnind din dinţi, vrând să mă înghită. Acele duhuri rele şi urâcioase se pregăteau [...] aşteptând parcă să vină oarecare judecător [...]. Atunci, sărmanul meu suflet a fost cuprins de mare frică şi cutremur. Astfel, fiind muncită eu de relele acelea, deşi îmi era destulă amărăciunea morţii, acea înfricoşată vedere a acelor groaznici arapi, mi-a fost asemenea unei alte morţi, încă şi mai cumplită, întorcându-mi ochii încoace şi încolo, ca să nu mai văd înfricoşatele lor feţe şi să nu mai aud glasurile lor infernale, nu puteam scăpa cu nici un chip de ei."[171] O amintire de asemenea apariţii se face şi în *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morţii,* în care i se cere să ne izbăvească în ceasul morţii de „cumpliţii draci şi de groaznica lor vedere"[172], când va fi să mergem „prin locuri întunecate, pline de draci cumpliţi"[173]. La fel citim şi în *Canonul de rugăciune către îngerul păzitor:* „Pentru milostivirea milei şi pentru multa mulţime a iubirii de oameni, să mă acoperi pe mine cu acoperământul aripilor tale când voi ieşi din trup, păzitorul meu, ca să nu văd feţele cele urâte ale diavolilor." Sau: „De-a dreapta sufletului meu celui ticălos să te văd stând, luminat şi blând, pe tine, ajutătorul şi folositorul meu, când va ieşi din mine cu anevoie sufletul meu, şi izgonind pe amarii vrăjmaşi care caută să mă apuce."; „înfruntarea şi ruşinea să acopere feţele vrăjmaşilor cele întunecate şi întinate, când se va despărţi de trup sufletul meu cel smerit şi să-1 acoperi [...] cu aripile tale cele luminate şi preasfinte!"[174]

Privind la cei pe care nicicând nu i-a văzut, sufletul se înfricoşează cu atât mai mult cu cât e mai întinat de păcate. Şi nu doar de diavolii cei fioroşi se teme, ci şi de îngeri se cutremură sufletul păcătos. Şi se întristează atunci, înţelegând că au venit să-1 ia şi să-1 despartă de trup şi de lume. Vorbind despre clipa aceasta, Sfântul Macarie Egipteanul spune: „După cum atunci când împăratul lumesc trimite ostaşi să prindă pe vreunul şi să-1 aducă la el, acela, nevoind, se înfioară de frică şi tremură în faţa celor ce-1 silesc să pornească la drum, tot aşa se întâmplă atunci când sunt trimişi îngerii să ia sufletul, fie al celui drept, fie al celui păcătos; sufletul se înfioară şi tremură în faţa îngerilor celor înfricoşători şi neînduplecaţi."[175]

---

[167] *Histoire des Francs,VII,* l.

[168] Gregoire de Thrace, *Vie de saint Basile le Jeune,* Recit de Theodora. (în rom., istorisirea Sfintei Teodora o aflăm la Nicodim Măndiţă.) *Calea sufletelor în veşnicie. Vămile văzduhului,* Ed. Lumină din lumină, f.a., vol. I, p. 29 - *n. tr.)*

[169] *Dialoguri,* IV, 40.

[170] In literatura patristică, harapii îi închipuie în mod tradiţional pe demoni.

[171] Gregoire de Thrace, *Vie de saint Basile le Jeune.* Recit de Theodora. în rom., *vol. cit,* p. 28.

[172] *Molitfelnic,* Cântarea I, glasul 6.

[173] *Ibidem,* Cântarea a III-a.

[174] *Ibidem,* Cântarea a VI-a şi Cântarea a IX-a.

[175] *Cuvântul despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup.*

La rândul său, Sfântul Ioan Gură de Aur vorbeşte de multe ori de frica pe care o iscă vederea îngerilor în clipa morții. El spune că, văzându-i, omul este „cu totul uluit."[176] Venirea lor umple de groază, pentru că e semn că vor fi duşi la judecată înaintea lui Hristos: „Va veni negreşit peste noi frica aceasta, când vom fi scoşi din lume. Că şi întemnițatul suferă mai mult când e scos din închisoare şi dus înaintea judecății; atunci mai cu seamă tremură, când este aproape de scaunul de judecată, când trebuie să de socoteală de faptele sale. Aceasta e pricina că poți auzi pe mulți spunând că oamenii pe patul de moarte sunt cuprinşi de frică şi au vedenii înfricoşate, a căror vedere n-o pot suferi; că se zvârcolesc cu multă furie în patul în care zac şi se uită cu ochi îngroziți la cei de față, deoarece sufletul lor, ghemuindu-se, amână despărțirea de trup, *neputând suferi vederea îngerilor care se apropie."*[177] Şi iarăşi spune: „Dacă ne sperie vederea unor oameni, ce spaimă nu ne va cuprinde la vederea îngerilor amenințători şi a puterilor cereşti neîndurătoare, când se apropie de noi ca să ne scoată din trup şi din această viață?"[178]

Sfântul Părinte vorbeşte aici aşa de sigur spre zidirea păstoriților săi, ca să-i facă să se gătească de moarte, părăsind iubirea lumii şi purtând grijă de suflet, pentru a sta în curăție înaintea „înfricoşătorului scaun de judecată al lui Hristos." Din multe alte texte vedem însă că îngerii nu vin doar ca să ia sufletul, ci şi ca să-1 sprijine şi să-1 întărească pe om în ceasul morții. Aşa, de pildă, din *Viața Sfintei Sinclitichia,* aflăm că mai înainte de a muri, „au venit îngerii s-o mângâie"[179].

De la Beda Venerabilul aflăm că vin deopotrivă îngeri şi diavoli şi-i pun omului înainte toate faptele, bune ori rele, săvârşite în viață, ce şi le vede fiecare om în ceasul morții, cum s-a spus. Se prefigurează aici cercetarea amănunțită la care va fi supus sufletul în timpul trecerii prin vămile văzduhului[180]: „Puțin mai înainte - istoriseşte unul întors din porțile morții - intrară în casa doi tineri foarte plăcuți la chip, care s-au aşezat lângă mine, unul la cap, şi altul la picioare. Unul dintre ei mi-a întins o carte minunat de frumoasă, foarte mititică, şi m-a îndemnat s-o citesc. Acolo erau însemnate toate lucrurile bune pe care le făcusem în viața mea, şi erau foarte puține şi nedesăvârşite. Ei şi-au luat cartea înapoi şi au rămas lângă mine, fără să scoată nici o vorbă. Apoi, dintr-o dată, se ivi o ceată de duhuri rele, cu chipuri negre şi hidoase; împresurară casa şi mulți dintre ei năvăliră înlăuntru, aşezându-se şi umplând tot locul. Atunci, unul mai negru, care sta în față şi părea să le fie conducător, a poruncit uneia dintre brute, iar aceasta mi-a pus înainte un cărțoi terfelogit, gros şi foarte greu de urnit. Pe măsură ce citeam, vedeam cu groază că toate relele făcute fie cu fapta, fie cu cuvântul, încă şi numai cu gândul, până şi cel mai mic şi neînsemnat, erau acolo scrijelite cu literele groase şi întunecate. Căpetenia a spus atunci celor doi tineri strălucitori, îmbrăcați în alb: „De ce mai stați aici? Vedeți bine că de-acum al nostru este!" Iar aceia răspunseră: „Aşa este!"[181]

Incă şi alte lucruri neobişnuite i se întâmplă omului la vremea morții. Aude sunete şi zgomote ciudate, pe care uneori le-aud şi cei din preajma lui, căci, după cum spun Părinții, diavolii, venind, fac totdeauna mare larmă, şi chiar ivirea pe neaşteptate a îngerilor şi sfinților iscă o rumoare ca de mulțime.[182]

Se aud uneori şi cântări minunate, pe drept numite „îngereşti" sau „cereşti" de cei ce le ascultă. Sfântul Grigorie cel Mare spune că „adesea, când sufletele celor aleşi ies din trup obişnuiesc să se înalțe cântece de slavă"[183]. El istoriseşte despre un anume Servulus care, simțind că i se apropie ceasul morții, i-a îndemnat pe pelerinii găzduiți de el să se ridice şi să

---

[176] *Omilii despre răbdare,* PG 60, 727.
[177] *Omilii la Matei,* LIII, V.
[178] *Ibidem.*
[179] *Viața Sfintei Sinclitichia,* 113.
[180] Vezi *infra,* cap. 4.

[181] *Histoire ecclesiastique dupeuple anglais,* V, 13.
[182] Vezi Sf. Grigorie cel Mare. *Dialoguri despre moarte,* IV, 16.
[183] *Dialoguri despre moarte,* IV, 15, 1.

cânte împreună psalmi, în aşteptarea sfârşitului. Şi cum cântau ei împreună, dintr-o data el se opri din cântare, strigând: „Tăceţi! Nu auziţi oare cât de mari laude răsună în cer?” Şi, în timp ce-şi aţintea urechea inimii la vocile cereşti pe care le auzea înlăuntrul lui, sfântul său suflet s-a desprins de trup."[184] Sfântul Părinte relatează şi istoria monahiei Romula, la a cărei chilie, în ceasul morţii, au venit „două coruri de cântăreţi de psalmi [...] bărbaţii cântau psalmii, iar femeile dădeau răspunsurile. Şi-n vreme ce se săvârşea această slujbă cerească de înmormântare, sfântul ei suflet s-a desprins din legăturile trupului şi a fost condus la cer. Şi, pe măsură ce se înălţau, cântarea lor se auzea din ce în ce mai stins, până când, în cele din urmă, a încetat." Iar cele care o vegheau au mărturisit că le-au auzit şi ele.[185] Fericitul Teodoret al Cirului spune că Sfântul Teodor s-a „mutat la cer în cântări îngereşti."[186]

Se întâmplă, de asemenea, ca muribunzii să vadă o minunată lumină.[187]

In lumină strălucitoare se arată Iisus, Maica Sa, apostolii şi sfinţii[188]; îngerii care vin în preajma celui ce stă să moară sunt şi ei orbitor de luminoşi, după cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur.[189] Dar se întâmplă ca şi venirea diavolilor să fie însoţită de lumină căci, după cum spune Sfânta Scriptură şi după cum mărturisesc sfinţii, ei se pot „preface în îngeri ai luminii" (cf. 2 Cor. 11, 14), pentru a-1 înşela pe om.

3. Primejdia înşelării

Toate aceste vedenii şi glasuri neobişnuite pot fi prilej de înşelare.

Există pe de o parte, în mod real, imagini false create de delir sau halucinaţii ale muribundului, cauzate de starea de boală, sau proiecţii ale dorinţelor şi temerilor sale.

Pe de altă parte, cel care, după cuvântul Scripturii, nu ştie „să deosebească duhurile" (l Cor. 12, 10) şi dă crezare oricărui duh, fără să „ispitească" daca este ori nu de la Dumnezeu (cf. l In. 4, 1), poate să ia de bună şi sfântă o apariţie demonică. Părinţii spun că îngerii li se înfăţişează întotdeauna oamenilor cu acelaşi chip şi aşa cum sunt; diavolii, dimpotrivă, îşi schimbă chipul şi iau tot felul de alte înfăţişări[190], ca să-1 înşele pe om, mai cu seamă pe pragul morţii, când mai e o clipă stăpân pe soarta sa. Făcându-1 în chip viclean să creadă că e sortit raiului şi că nu are a se teme de judecata lui Dumnezeu, îi răpeşte cel din urmă prilej de căinţă.

Aşa stând lucrurile, istorisirile legate de experienţe limită, aşa cum ne sunt înfăţişate de unele cărţi recente, trebuie privite cu multă prudenţă şi discernământ, atât cât priveşte faptul în sine, cât şi concluziile la care se poate ajunge.

4. Mărturiile aduse de experienţele limită

Experienţele limită au fost trăite de persoane care, moarte din punct de vedere clinic, au fost ulterior resuscitate, sau de cei care în urma unor accidente, răniri grave sau a unor boli s-au aflat într-o stare foarte apropiată de moarte - care au istorisit apoi ce s-a petrecut cu ele în acele momente -, sau de cei care în chiar ceasul morţii au fost în stare să le spună celor din jur ceea ce simţeau.

Asemenea istorisiri au fost adunate prin anii '70 de Dr. Raymond Moody într-o carte

---

184 *Ibidem,* IV, 15, 4.
185 *Ibidem,* IV, 16.
186 *Vieţile sfinţilor pustnici din Siria,* X, 8.
187 Vezi Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte,* IV, 16.
188 *Ibidem,* 13, 16.
189 *Omilii despre răbdare,* PG 60, 727.
190 Vezi *Sinaxar,* luna mai, ziua 16.

care a avut un mare ecou: *Viața de după viață*[191]. Alte cărți de acelaşi gen[192] au avut şi ele un succes răsunător, pentru că, fără să se situeze într-un cadru religios, luminau pentru marele public o realitate socotită cu neputință de cunoscut, oferind certitudinea, nelegată de vreo credință religioasă, că există viață după moarte şi transmițând un mesaj încurajator cu privire la natura ei.

Am dori să facem unele remarci în ceea ce priveşte credibilitatea acestor istorisiri şi valoarea interpretărilor, ca şi a concluziilor la care au condus.

Mai întâi, de vreme ce persoanele considerate decedate din punct de vedere clinic au revenit la viață, aceasta înseamnă că ele, de fapt, n-au fost moarte. Prin urmare, istorisirile lor nu pot fi socotite cu adevărat mărturii ale unei experieri a morții şi n-au valoare absolută nici ca mărturii ale unor experiențe din proximitatea morții.

Apoi, toate aceste istorisiri sunt foarte rar relatări brute; ele trec prin filtrul memoriei şi suferă interpretări, pe care inconştient le facem atunci când dorim să dăm unei amintiri structura şi sensul pe care-1 cere o istorisire coerentă, care nu se poate lipsi de concepte. Mai mult, s-a constatat că unele fapte au fost ulterior reinterpretate în lumina unor scrieri despre ezoterism, ocultism sau spiritism.

In sfârşit, istorisirile au fost selectate şi plasate într-o anumită lumină de cei care le-au prezentat în lucrările lor, fiind adeseori supuse unui „model" de interpretare, ideal din punct de vedere teoretic, pentru a le oferi unitate şi coerență[193], model care el însuşi reflectă opiniile personale ale acestor autori[194].

Cât priveşte istorisirile în sine, iarăşi se impun unele remarci.

Sinteza pe care o aflăm la Dr. Moody[195], comportă două etape principale:

Mai întâi, muribundul începe să audă un zgomot neplăcut şi se simte târât cu mare rapiditate printr-un tunel întunecat, la capătul căruia ajunge în afara trupului său fizic, fără să părăsească însă locul unde se afla în clipa morții; îşi vede propriul trup şi persoanele care stau în jurul lui, de la distanță, asistând la ceea ce se întâmplă ca un spectator.

Este întâmpinat de făpturi care par că vor să-1 ajute. Mai întâi însă simte prezența unor spirite care par să aibă rolul de a-i uşura trecerea în cealaltă lume (unii îi văd ca pe rude sau prieteni decedați înaintea lui, alții, ca pe „îngeri păzitori" sau ca nişte „călăuze spirituale"). Apoi i se arată o „entitate spirituală", cu totul necunoscută, un spirit de o mare tandrețe, vibrând de iubire, o „făptură de lumină". Prezența acestei făpturi trezeşte în ființa sa întrebări care-1 îndeamnă să-şi cerceteze întreaga viață. Făptura îi stă alături şi îl ajută, oferindu-i într-o clipită o vedere panoramică a tuturor întâmplărilor care i-au marcat destinul[196].

Doctorul Moody are grijă sa precizeze că, în ciuda similitudinilor frapante dintre diferitele mărturii pe care se sprijină, totuşi n-a întâlnit niciodată două care să fie absolut identice şi, de asemenea, n-a întâlnit nici o mărturisire care să cuprindă toate detaliile prezentate de el într-un „tablou robot" al acestor experiențe. De pildă, uneori făptura de lumină nu se arată, vederea panoramică a întregii existențe petrecându-se în absența ei. Iarăşi, nici unul dintre elementele consemnate în mărturiile individuale care i-au fost trimise nu poate fi aflat cu constanță în toate istorisirile. Ordinea stărilor prin care trece muribundul poate fi diferită de „modelul teoretic" realizat de autor; de pildă, mai multe persoane au declarat că au văzut „făptura de lumină" puțin înainte sau chiar în momentul în care şi-au părăsit trupul fizic, şi nu la câteva clipe după aceea, aşa cum se prezintă lucrurile în modelul său teoretic[197].

---

[191] *Life after Life,* Atlanta, 1975.

[192] De pildă: D. R. Wheeler, *Journey to the Other Side,* New York, 1977; K. Osis şi E. Haraldson, *At the Hour of Death,* New York, 1977; E. Kubler-Ross, *La Mort et un autre soleil,* Paris, 1988; şi de acelaşi R. Moody, *Lumieres nouvelles sur la vie apres la vie,* Paris, 1978.

[193] Vezi, de pildă, R. Moody, *Life after Life,* p. 35-39.

[194] După cum recunoaşte cu onestitate R. Moody, *op. cit.,* p. 35-37.

[195] *Op. cit.,* p. 35-37.

[196] *Op. cit.,* p. 36 si *passim.*

[197] *Op. cit., p.* 37-38.

Prima etapă n-are nimic surprinzător dacă ne raportăm la cele ce ni s-au transmis prin Tradiția ortodoxă[198] şi nu trezeşte nici o rezervă[199]. Este vorba de etapa separării sufletului de trup, sau mai precis de o primă fază a acestei etape, căci, după cum vom vedea, ea are o durată mai lungă. Omul ajunge să-şi vadă trupul din afară, simțindu-1 totuşi ca fiind al său. Omul poate experia această desprindere de trup nu doar în legătură cu moartea, ci şi cu alte ocazii, de pildă în extazul mistic. Această etapă este descrisă cu lux de amănunte în cartea Doctorului Moody şi în alte cărți de acelaşi gen, care se interesează mai cu seamă de experiențele extracorporale şi de ceea ce se întâmpla imediat după momentul morții[200]. In schimb, în literatura creştină ea este rar pomenită, pentru că se acordă mai multă atenție etapelor ulterioare din viața de după moarte şi mai cu seamă soartei sufletului în veşnicie.

A doua etapă comportă elemente pe care le-am semnalat mai înainte, pe baza unor mărturii creştine: vederea dintr-o singură privire a întregii vieți şi apariția unor persoane moarte în acelaşi timp sau mai înainte[201]. „Făptura de lumină" poate să corespundă acelor sfinte apariții învăluite în strălucire, însă numirea „făptură de lumină" sau cea de „entitate", folosite de Dr. Moody, sunt doar expresii generice prin care se încearcă să adune sub o denumire comună realități prezentate de martori în chip divers, care cel mai adesea nu pot fi identificate unele cu altele; ele dau impresia falsă că e vorba de o unică realitate, identică în toate cazurile, în timp ce de fapt avem de-a face limpede cu ființe diferite. Tocmai în aceasta constă primejdia înşelării şi a confuziei despre care am vorbit mai înainte.

Experiențele descrise de Dr. Moody au, fără nici o îndoială, o bază reală şi în principiu nu pot fi contestate[202], însă interpretările la care se poate ajunge trebuie tratate cu mult discernământ. Cei mai mulți dintre martori nu par să aibă discernământul necesar pentru a cunoaşte adevărata natură a celor pe care i-au văzut. Faptul că „făptura de lumină" se manifesta întotdeauna cu tandrețe şi iubire nu este de ajuns pentru a crede că avem într-adevăr de-a face cu o ființă bună: înger, sfânt sau chiar Hristos Insuşi. Mărturiile patristice arată limpede că diavolul nu-şi arată întotdeauna adevăratul său chip, ci fățăreşte adesea bunătatea şi mila pentru a-1 înşela pe om şi a-1 îndepărta de Dumnezeu. In *Viețile sfinților mucenici Timotei şi Mavra*, de pildă, se istoriseşte că, în timp ce aceştia erau cumplit munciți de călăii lor şi pe cale să moară, li s-a arătat diavolul ca înger, voind chipurile să-i scape de suferință, însă de fapt urmărind să le răpească cununa muceniciei[203]. Nici linişte pe care o insuflă această „făptură de lumină" nu e o garanție a bunătății ei; aşa cum am mai spus, diavolul însuşi poate să-1 amăgească pe muribund înfățişându-i lumea cealaltă drept un tărâm al luminii, ca să ia de la el frica de Dumnezeu şi căința mântuitoare. Dimpotrivă, dacă făptura pe care o vede muribundul îl pregăteşte de şederea înaintea lui Dumnezeu şi-i trezeşte simțământul căinței, atunci poate fi socotită ca fiind „a lui Dumnezeu". Am văzut, de altfel, în mărturiile patristice citate mai înainte că, arătându-se celui ce stă să moară, sfinții se lasă

---

[198] Referitor la acest subiect, în lumea ortodoxă aflăm istorisiri asemănătoare cu cele din cartea Doctorului Moody. Vezi, de pildă, „Unbelievable for Many, but Actually a Trae Occurence", traducerea engleză, apărută în *Orthodox Life* (t. 26, nr.4, 1976, p. 1-36), a unei istorisiri publicate la sfârşitul secolului al XIX-lea în *Ziarul Patriarhiei Moscovei* şi reeditată de Episcopul Nicon, membru al Sfântului Sinod al Bisericii Ruse, în revista sa *Pagini trinitare;* autorul acestei istorisiri, K. Ueskuell, a devenit ulterior monah ortodox. Vezi, de asemenea, istorisirea unei experiențe similare trăită acum câțiva ani de Mitropolitul Calinic al Edesei, redată de Mitropolitul Hierotheos Vlachos *(Life after Death,p.* 116-117).

[199] Vezi Arhim. Serafim Rose, *L'Ame apres la mort,* p. 14-17; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after death.* p. 111-131.

[200] Aşa stau lucrurile şi în scrierilor cu caracter ocult (inspirate de Swedenborg, de teosofie sau de spiritism) sau de inspirație extrem-orientala (extrase, de pildă, din *Cartea tibetană a morților),* pe care le combate Arhim. Serafim Rose în cartea sa, *L 'âme apres la mori,* p. 68-88.

[201] A se vedea comentariile Arhim. Serafim Rose, *L'âme apres la mort,* p. 17-22.

[202] Vezi Arhim. Serafim Rose, *op. cit.,* p. 14-17; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 11-131.

[203] Vezi *Sinaxarul sfinților pe luna mai, ziua 3.*

recunoscuţi de ei.[204]

Indeobşte, Părinţii au puterea deosebirii duhurilor, dobândită cu harul lui Dumnezeu, printr-o îndelungată nevoinţă, luminaţi de cuvintele Sfintei Scripturi, ale Părinţilor din vechime şi călăuziţi de duhovnici încercaţi. In plus, tradiţionala practică a trezviei din spiritualitatea răsăriteană nu lasă loc pentru rătăciri ale imaginaţiei. Multe texte patristice arată că Părinţii n-au primit lesne ca adevărate vedeniile din ceasul morţii. De aceea, mărturiile lor pot fi primite. In plus, sfinţi aparţinând unor societăţi şi epoci diferite au avut în această privinţă experienţe similare şi multe dintre faptele descrise - mai cu seamă vedeniile şi graiurile minunate - sunt întărite prin mărturia celor care le-au stat în preajmă în ceasul morţii[205]. La toate acestea trebuie adăugate şi revelaţiile cu privire la ceasul morţii şi la lumea de dincolo de care s-au învrednicit unii Părinţi încă din timpul vieţii, spre folosul şi zidirea duhovnicească a semenilor lor.

---

[204] Arhim. Serafim Rose, care a consacrat o mare parte din cartea sa, *L 'âme apres la mort*, unei analize critice a cărţii Doctorului Moody, este foarte reticent faţă de orice asimilare a „făpturilor de lumină" cu îngerii, pentru că acestea nu au nici o formă, sunt întotdeauna prezentate ca plăcute, chiar amuzante, nu-i trezesc muribundului o stare de căinţă şi nu-1 conduc nicăieri (Vezi *op. cit.*, p. 31-37).

[205] Vezi Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte,* IV. 13, 16, 20; Leonţiu de Neapole, *Viaţa Sfântului Simeon cel nebun pentru Hristos,* 41.

III

RASTIMPUL DINTRE PRIMA SI A TREIA ZI DUPA MOARTE: DESPARTIREA SUFLETULUI DE TRUP

1. Moartea este despărțirea sufletului de trup

Ca multe alte religii şi sisteme filosofice, creştinismul priveşte moartea ca fenomen în sine, drept despărțire a sufletului de trup prin ieşirea sufletului din trup. Această definiție a morții apare cu constanță în textele patristice, indiferent de tematica lor[206] şi se reflectă în slujbele Bisericii Ortodoxe legate de acest moment.

Pentru că sufletul este principiul vital al trupului - cel care-1 însuflețeşte, îl structurează, îl pune în mişcare şi-1 păstrează viu[207] - trupul din care sufletul a ieşit devine inert, încetează de a mai fi un organism, elementele din care este constituit îşi pierd unitatea şi legătura şi se descompun.[208] In acest sens se spune că omul se întoarce în țărâna din care a fost luat (cf. Fac. 3, 19).

Cât priveşte sufletul care s-a despărțit de trup, el continuă să vieze[209] , fiind nemuritor[210]. Aşadar, moartea ca fapt împlinit este numai moarte a trupului[211], pentru ca sufletul desprins de trup este lipsit doar de acele facultăți ale sale care țin de viața trupului şi de legătura sa cu trupul[212] ; mai precis, lucrarea acestor facultăți încetează, ele rămânând

[206] Vezi, între altele: Clement Alexandrinul, *Stromate,* VII, XII, 71, 3; *Patericul,* Seria anonimilor, nr. 1491 (N491); Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor,* XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Contra lui Apollinarie,* XVII, PG 45, 1153D; Sf. Grigorie de Nazianz, *Poeme morale,* XLIV, 25, PG 37, 947A; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâiere în fața morții,* II, 1; *Omilii la statui,* V, 3; *Tâlcuiri Ia Epistola a doua către Corinteni,* X, 2; Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte,* IV, 7, 9; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia, 9.* Dintre autorii recenți: S. Bulgakov, *L'Echelle de Jacob,* p. 70; Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* voi. V, Lausanne. 1997, p. 364; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 51-52; N. Vassiliadis, *The Mystery of Death,* Atena, 1933, p. 95-98.

[207] Vezi studiul nostru *Terapeutica bolilor mintale* (tr. rom., Bucureşti, 1997, p. 36).

[208] Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Psalmul XLVIII,* 5.

[209] Vezi Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor.* XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții,* II, 1.

[210] Vezi, între alții: Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon,* V; Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor,* XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții,* II, 1. Unii Părinți spun că sufletul este nemuritor prin însăşi natura lui (vezi: Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor,* XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 8). Alții cred că, fiind creat, el este muritor prin natura sa, însă nemuritor prin har, iar acest har a fost dăruit tuturor sufletelor omeneşti (vezi Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon,* V).

[211] Vezi Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor,* XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Psalmul XLVIII,* 5; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia,* 9: „Despărțirea sufletului de trup este moartea trupului".

[212] Vezi Sf. Nichita Stithatul, *Despre suflet,* XIII, 68, 70; Sf. Calist şi Ignatie Xanthopol, *O sută de capete,* 69.

simple potențialități, cum sunt de altfel şi îndată după concepere, mai înainte de formarea deplină a trupului, în starea de embrion şi fetus, când sufletul este deplin prezent în trup, cu toate puterile sale, însă trupul nu este îndeajuns de dezvoltat pentru a-i permite sa şi le exercite[213].

Despărțirea sufletului de trup, firească pentru natura căzută, se petrece fie lesne şi iute, fie trudnic şi greu, din pricini mai presus de înțelegerea noastră, de natură spirituală.

Sfinții Părinți spun că sufletul, împovărat de patimi şi alipit de trup, nu-şi poate lua cu uşurință zborul[214]. Dimpotrivă, cel plin de virtuți, aşadar golit de patimi, care a dorit cu ardoare cele de sus şi neîncetat s-a avântat spre ele, lesne se înalță spre cele pe care necontenit le-a iubit.

Greu de îndurat e şi războiul dintre îngeri şi duhurile rele care, în ceasul morții, se luptă pentru sufletul în care nu-i vădită limpede înrudirea cu ele. Ingerii vor să răpească sufletul şi să-1 ducă cu ei, iar ceilalți, dimpotrivă, îl țin în strânsoarea trupului şi a lumii, şi cu cât e sufletul mai pământesc, cu atât mai greu se smulge din carne[215].

2. După moarte, vreme de trei zile sufletul rătăceşte pe pământ

De la unii Părinți şi din texte cu autoritate în Biserica Ortodoxă aflăm că în primele trei zile care se scurg de la moartea „clinică" (adică din momentul morții, aşa cum este el observat şi definit din afară), în marea majoritate a cazurilor, „rămâne pe pământ"[216]. Astfel, în *Nomocanonul* lui Manuel Malaxos se legiuieşte ca mortului să i se facă pomenire şi să se împartă pentru el pomană la săraci într-a treia, a noua şi a patruzecea zi după moarte; în cea de-a treia zi, „pentru că vreme de trei zile, sufletul mortului rămâne pe pământ şi e dus de îngerul său păzitor în orice loc ar voi să meargă"[217]. Acest text exprimă o învățătură foarte veche. Sfântul Macarie Egipteanul spune că sufletul rămâne pe pământ spre „mângâierea rudelor şi pentru dragostea trupului din care a ieşit"[218]. Mai precis, „în cele două zile de după moarte, i se îngăduie sufletului însoțit de îngeri să meargă unde doreşte pe pământ. Sufletul iubitor de trup se duce când la casa de care s-a despărțit, când la mormânt, unde a fost pus trupul. Aşa petrece el cele două zile, căutând, precum pasărea cuibul ei. Sufletul virtuos însă se duce la locurile unde avea obiceiul să săvârşească faptele lui cele bune"[219]. Sfântul

[213] Vezi studiul nostru: *Terapeutica bolilor mintale,* p. 46-47.

[214] Acest simbolism, prezent în dialogul *Phaidros* al lui Platon, este adesea folosit de Sf. Grigorie de Nyssa.

[215] A se vedea, pentru ilustrare: *Apoftegme,* seria anonimilor, N 491. Cât priveşte lupta dintre îngeri şi diavoli pentru a dobândi sufletul, vezi *Infra,* cap. 4.

[216] Vezi textul anonim editat de K. Krumbacher, „Studien zu den Legendendes hi. Theodosios", *Sitz.-Ber. De r k. bayr. Akad. D. Wiss.,* Munchen, 1892, p. 348-350, după manuscrisul Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, citat de C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", *„La maladie et la mort du chretien",* Roma, 1975, p. 398; acest text pare a sta in stransa legatura cu un pasaj din *De mensibus* (IV, 26, ed. R. Wunsch, p. 84) a lui Ioan Lycos(sec. al VI-lea); vezi, de asemenea, Sf. Macarie Egipteanul, *„Cuvant despre iesirea sufletului...si cum se desparte de trup".*Istorisirile hagiografice infatiseaza insa si cazuri – rare - in care sufletele sfintilor sunt rapite la ceruri de indata ce au murit.

[217] Canonul 162. în J. Papp-Szilagyi, *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae,* 1880, ed. a doua, p. 38, 48.

[218] *Cuvânt despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup.*

[219] *Ibidem.*

Teognost reia şi dezvoltă această învățătură a Sfântului Macarie[220], pe care o aflăm şi la un monah ortodox al timpurilor moderne, Arhiepiscopul Ioan Maximovici, recent canonizat: „Vreme de două zile după moarte, sufletul se bucură de o oarecare libertate şi se poate duce să vadă locurile care i-au fost dragi pe pământ"[221]. Sfântul Teofan Zăvorâtul este şi el încredințat de lucrul acesta. Astfel, unui fiu duhovnicesc al său, a cărui soră sta să moară, el îi scrie: „In primele zile va rămâne lângă tine; nu va putea să-ți vorbească şi tu n-o vei vedea, însă va fi acolo."[222]

Multe istorisiri spun că în primele zile după moarte, morții li se arată celor din jur - fie în stare de veghe, fie în vis.

In cea de-a treia zi - plină de semnificație, ca şi ziua a noua şi a patruzecea, potrivit slujbelor de pomenire şi rugăciunilor pentru morți[223] şi despre care în vechile scrieri creştine se vorbeşte mai mult chiar decât despre ziua înmormântării[224] -, sufletul se desparte definitiv de trup şi trece într-o nouă etapă a viețuirii sale după moarte. Intr-o simbolică legătură cu învierea lui Hristos - care s-a petrecut a treia zi[225] -, acum sufletul se înalță la cer.[226]

Trei zile după moarte, trupul îşi păstrează forma sa[227].

Cei vechi credeau că în tot acest timp sufletul poate încă să se înapoieze în trup, şi cel mort să se întoarcă la viață[228]. Din istorisirile despre ridicări minunate din moarte aflăm că mai întotdeauna ele s-au petrecut în acest răstimp[229]. De aici obiceiul ca mortul sa nu se îngroape decât în a treia zi[230]. Această credință este legată simbolic de faptul că mai înainte de a învia a treia zi, Hristos S-a pogorât cu sufletul la iad.

Istorisirile unor creştini întorşi la viață[231] sau a celor care au avut parte de experiențe limită[232] îndreptățesc această credință. Astfel, Sfântul Atanasie scrie: „Cum se face că unii oameni [...] murind, au vedenii, iar apoi se întorc la viață după două ori trei zile şi povestesc ce-au văzut? Oare nu pentru ca sufletul lor n-a părăsit cu totul trupul?"[233] Se impune totuşi o

---

[220] *Thesaunis,* XV, CCSG, 5, p. 127.
[221] *Cuvânt despre viața de după moarte.*
[222] *Cetire spre folosul sufletului.*
[223] Avem aici de-a face iarăşi cu o foarte veche tradiție. Printre alte izvoare, a se vedea *Constituțiile apostolice,* VIII, 42; Sf. Macarie Egipteanul, *Cuvânt despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup;* Paladie, *Istoria lausiacă,* 21; Teodor de Petra, *Viața Sfântului Teodosie,* 8; Teognost, *Thesaurus,* XV, CCSG 5. p. 127. Vezi, de asemenea, studiul lui G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie", în *Le Temps chretien de la fin de l'Antiquite au Moyen Age, Il-e - XIII-e siecle,* Paris, 1984, p. 419-430.

[224] Vezi C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", p. 401.

[225] Vezi *Constituțiile apostolice,* VIII, 42.

[226] Sf. Macarie Egipteanul, *Cuvânt despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup;* Teognost, *Thesaunts,* loc. cit.; Arhiep. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte.*

[227] Vezi textele anonime (legate de *De mensibus.* IV, 26, a lui Ioan Lycos) editate de K.Krumbacher în vol. cit., p. 345-347 ("Când omul moare, a treia zi se strică şi chipul lui văzut piere"), p. 348-350 ("După petrecerea sa, în a treia zi, măruntaiele omului, pântecele şi mațele se topesc şi se scurg, iar trupul se descompune"), citate de C. Vogel, „L'environnement culturel du defunt durant la periode paleochretienne", în *vol. cit., p.* 426.

[228] Vezi G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie", p. 426.

[229] *Ibidem.*
[230] *Ibidem,* p. 426.
[231] Ca de pildă, de Sf. Anastasia care s-a întors de pe lumea cealaltă la capătul a trei zile *(Apocalipsa Sfintei Anastasia,* ed. Homburg. p. 2). sau mai recent de K. Ueskuell (vezi mai sus, cap. 2. nota 34).

[232] Vezi mai sus, cap. 2, p. 43.

[233] Pseudo-Atanasie, *Răspunsuri către Antiohie,* 127, PG 28, 677.

rezervă: medicina modernă, cu aparatura ei, sesizează mult mai precis decât medicina antică clipa morții, cu toate că definiția pe care ea o dă morții continuă să fie relativă şi fluctuantă[234], iar posibilitatea unor erori nu este cu totul exclusă[235]. Nu este mai puțin adevărat că limita întoarcerii la viață după moartea clinică, potrivit nivelului de astăzi al cunoştințelor medicale, este de câteva ore sau chiar de câteva minute atunci când nu s-a acordat asistența respiratorie prin care se evită leziuni grave şi definitive la nivelul creierului. Lucrul acesta însă nu infirmă istorisirile despre învieri minunate petrecute după mai multă vreme, pentru că minunea tocmai aceasta înseamnă: biruirea legilor firii în chip de nespus.

3. Moartea e un proces în desfăşurare

Moartea, potrivit Tradiției ortodoxe, nu este un fapt care se petrece cu mare precizie, într-o clipă, în chip ireversibil, aşa cum consideră medicina modernă. Există, într-adevăr, un moment al morții care corespunde aşa-zisei „morți clinice"; aceasta înseamnă, cât priveşte trupul, lipsa oricărui semn de viață; iar cât priveşte sufletul, ieşirea lui din trup. Insă, aşa cum am văzut, vreme de trei zile nu se poate vorbi de o ieşire deplină şi definitivă a sufletului; în acest răstimp, după cuvântul Sfântului Atanasie, „sufletul nu părăseşte cu totul trupul"[236]. Aşadar, Tradiția ortodoxă priveste moartea - adică despărțirea sufletului de trup – drept un proces[237] care se desfăşoară de-a lungul a trei zile.

4. Implicațiile morale ale unei asemenea credințe

Astfel stând lucrurile, cei care se află în preajma unui muribund au anumite datorii morale.

Prima, pomenită deja, este ca mortul să nu fie îngropat mai înainte de trei zile.

A doua, tratarea cu respect a trupului; în parte, aceasta explică grija şi atenția față de rămăşițele pământeşti în cadrul ritualului de înmormântare care precede înhumarea[238].

De aceea, Dr. Marc Andronikov, în calitate de ortodox, îşi manifestă scrupulele morale în privința prelevării de organe - pe care societatea noastră ar dori s-o practice potrivit nevoilor sale, fără nici o rezervă - arătând că, de vreme ce prelevarea unui organ trebuie făcută imediat după constatarea morții clinice, în vederea folosirii lui cu succes, ea poate fi o intervenție brutală şi şocantă în timpul unui proces în desfăşurare[239] asupra unei persoanei

---

[234] Vezi, cât priveşte acest ultim punct, remarcile critice ale doctorului M. Andronikov (în prezent şeful secției de urgențe a unui mare spital parizian), care arată că actuala definiție a morții este plină de contradicții *(Transplantation d'organes el ethique chretienne,* Paris, 1993, p. 57-62, şi „La bioethique devant un regard orthodoxe", în *Cahiers de l'Association des philosophes chretiens, 6,* 1993, p. 5-7).

[235] Aşa cum o atestă numeroasele cazuri de revenire la viață, după ce medicul a constat moartea din punct de vedere clinic.

[236] Pseudo-Atanasie, *Răspunsuri către Antiohie,* 127, PG 28. 677.

[237] Vezi Dr. M. Andronikov, în *Transplantation d'organes et ethique chretienne,* p. 53.

[238] Vezi C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", în *La maladie et la mort du chretien.* Roma, 1975, p. 381-413.

[239] *Transplantation d'organes et ethique chretienne,* p. 93; „Le medecin face o patient de religion chretienne orthodoxe", în H. Durant, P. Biclet, C. Herve (editori), *Ethique et pratique medicale,* Paris, 1995. p. 24: „Durata separării sufletului de trupul organic est, tradițional, de cel puțin trei zile. Considerăm că orice intervenție asupra

care îndură deja suferințele despărțirii sufletului de trup.

5. Despărțirea sufletului de trup, o mare încercare

Pentru sfinți, această despărțire este uşoară şi pricină de bucurie. Sfântul Teognost spune că: „Sufletul care se desparte de trup plin de încredințare şi-1 dezbracă pe acesta ca pe o haină, încearcă o bucurie negrăită şi netălmăcită. Căci dobândind cele nădăjduite, îl leapădă fără întristare."[240]

Omul obişnuit însă, pe care numai şi gândul morții îl înspăimântă, îndură acum cu adevărat o mare suferință şi cutremurare. „Vai, câtă luptă are sufletul când se desparte de trup!"; „Mare plâns şi tânguire, mare suspin şi nevoie este despărțirea sufletului!", auzim rostindu-se la slujba de înmormântare[241]. Iar Sfântul Macarie Egipteanul spune că sufletului „îi pare rău de trupul cu care s-a însoțit şi suferă că se va despărți de el"[242]. Sfântul Ioan Gură de Aur, tâlcuind cuvintele Apostolului Pavel: *„suspinăm îngreuiați, de vreme ce dorim să nu scoatem haina noastră*" (2 Cor. 5, 4), spune şi el: „Celor mai mulți le este greu să-şi părăsească trupul [...] şi, cu adevărat, mare e chinul sufletului când se desparte de trup!"[243]

Suferința şi chinul îndurate la ieşirea sufletului din trup nu sunt întotdeauna semn al alipirii pătimaşe de trup, al „filautiei", „iubirea rea a trupului", cum o numeşte Sfantul Maxim Mărturisitorul, şi izvor al tuturor patimilor. Mai înainte de toate, e suferința firească produsă [244]de sfâşierea firii omeneşti, care se desface în cele din care a fost alcătuită, rupându-se astfel unitatea persoanei umane. Despărțirea sufletului de trup este aşadar nefirească şi silnică: „Despărțirea sufletului de trup este taină înfricoşătoare şi înspăimântătoare pentru toți; căci sufletul se duce tânguindu-se, iar trupul se acoperă, fiind dat pământului."[245]

Insă, după cum spune Sfântul Ioan Damaschin, aceasta se face din voia lui Dumnezeu, potrivit proniei Sale, ca să se strice omul stricăcios şi să se zidească iarăşi spre nestricăciune. De aceea Părintele Bulgakov vede în „despărțirea sufletului de trup [...] o mare taină, prin care Adam cel căzut este adus la judecată înaintea lui Dumnezeu", pentru ca să ne putem „naşte din nou, în patria cerească"[246]. Această nădejde este veselitoare pentru sfinți şi pentru toți creştinii care nu se îndoiesc că credincios este Domnul şi-Si ține făgăduințele Sale, şi de aceea, pentru bucuria naşterii celei de sus, chinurile facerii sunt cu totul uitate.

---

persoanei în acest răstimp îi poate fi nefastă. De aici, reticența unora cât priveşte prelevarea de organe şi chiar autopsia."

[240] *Capete despre făptuire ți vedere,* 61 (în *Filocalia,* vol. 4).

[241] Slujba de înmormântare a mirenilor, în *Molitfelnic.*

[242] *Despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup...*

[243] *Talcuiri la Epistola a doua către Corinteni,* X, 2.

[244] S. Bulgakov, *L 'Orthodoxie,* Lausanne, 1980, p. 204.

[245] Slujba de înmormântare a preoților şi diaconilor, *Molitfelnic.* Vezi şi stihirile morților în *Triod,* Stihiri de umilință, glas 4: „Cu adevărat înfricoşătoare este taina morții, cum sufletul de trup cu anevoie se desparte; din alcătuirea şi împreuna-creştere, legătura cea prea firească, cu voința lui Dumnezeu se taie".

[246] S. Bulgakov, *op. cit.,* p. 204.

6. Sprijinirea duhovnicească a omului aflat pe patul morții

In această încercare grea, rugăciunile celor apropiați şi ale Bisericii îi sunt de mare ajutor şi mângâiere omului. De aceea, Tradiția bisericească cere ca la căpătâiul mortului să se facă necontenit rugăciune; vreme de trei zile, se citeşte iar şi iar întreaga Psaltire şi toți se roagă pentru odihna sa.

In slujba de înmormântare se cere iar şi iar ca sufletul celui adormit să aibă parte de linişte şi pace în ceasul morții şi pe calea spre cealaltă lume, presărată, după cum vom vedea, cu încercări şi suferințe, de care doar agonisita faptelor bune şi rugăciunile Bisericii îl pot feri.

Alinat de rugăciunile celor din jur, uşurat, sufletul se înalță la cer cu nădejdea dobândirii vieții celei fericite, Biserica cerând de la Dumnezeu iertarea păcatelor sale ştiute şi neştiute, cu voie şi fără voie, şi curățirea de orice întinăciune a patimilor.

7. Starea sufletului după moarte

Patimile sufletului nu pier o dată cu moartea. Astfel, Sfântul Macarie Egipteanul spune că: „Sufletul cel păcătos, fiind încă în trup, răspândeşte duhoarea faptelor rele, dar după moarte o răspândeşte încă şi mai mult. Şi ele, copleşindu-l, în fac negru şi întunecat"[247]. Patimile alipesc sufletul de lumea aceasta şi, după cum spun Părinții, ele îl îngreunează, de nu-şi poate lua zborul la cer. De aceea, Sfântul Grigorie de Nyssa îi învață pe creştini să se fe-rească pe cât pot de o asemenea întinare: „Cei ce trăiesc în trup trebuie să se dezlege de împătimirea trupească mai ales printr-o viață virtuoasă, pentru ca după moarte să nu mai aibă nevoie de o altă moarte, care să-1 dezlipească de trup; ci, scăpând din lațuri, moartea să-i lase sufletului cale uşoară şi neîmpiedicată spre binele de sus; fiindcă acum nu-1 mai împovărează trupul. Dar dacă cineva are cugetarea cu totul trupească, punându-şi toată pornirea şi lucrarea sufletului în slujirea poftelor trupeşti, un astfel de om nici după ce a ieşit din trup nu se desparte cu totul de patimile trupeşti. După cum cei ce-şi petrec cea mai mare parte a vieții în locuri rău-mirositoare nu scapă de putoarea aceea nici când se mută la aer curat, căci, petrecând vreme îndelungată în acel miros greu, a pătruns în ei şi nu mai iese, tot aşa şi cei iubitori de trup este cu neputință să nu ducă cu ei, după mutarea în viața cea nevăzută, măcar cât de puțin din duhoarea trupului; iar din această pricină suferința lor sporeşte, fiindcă sufletul lor e încă şi mai înlănțuit de cele pământeşti."[248]

In treacăt fie spus, în acest fel explică Sfântul Grigorie de Nyssa apariția nălucilor: „Cu aceasta se potrivesc şi cele spuse de unii, că în jurul mormintelor se arată adesea, ca nişte umbre, nălucile celor adormiți. Dacă aceasta este adevărat, atunci se dovedeşte astfel că unele suflete sunt foarte alipite de viața trupească, alipire ce trece, în cazul acesta, dincolo de marginile fireşti, iar aceasta pentru ca sufletul n-a putut să iasă din trup şi să zboare din el curat şi fără nici o urmă de tină, nici n-a îngăduit chipului său să se transforme cu totul într-unul nevăzut, ci zăboveşte lângă forma trupului chiar şi după ce forma s-a destrămat şi, deşi a ieşit din trup, rătăceşte cu dor prin locurile în care se află materia trupului şi se întoarce mereu la el."[249]

Dimpotrivă, curățit de patimi, uşurat de povara cărnii şi neținut de lațurile lumii,

---

[247] *Despre ieşirea sufletului... ți cum se desparte de trup...*

[248] *Dialogul despre suflel si înviere.*

[249] *Ibidem.*

sufletul se desparte lesne de trup şi se înalță la cereştile locaşuri[250].

Putem spune, aşadar, că sufletul duce cu sine tot ce-a agonisit în vremea sălăşluirii sale în trup, fie bune, fie rele, şi stăruie în cele în care a fost aflat la vremea morții.

„Sufletele celor adormiți - scrie Arhimandritul Iustin Popovici - intră în viața de dincolo cu tot ceea ce poartă în ele, după cuvântul care zice: *«Faptele lor vin cu ei.»* (Apoc. 14, 13). Merg dincolo cu toate gândurile şi simțirile lor, cu virtuți şi cu patimi, cu cele bune ale lor şi cu cele rele, cu întreaga lor lume morală. Adică, aşa cum sunt şi aşa cum au ieşit din acest trup şi din viața pământească"[251]. Aceasta este, după el, o formă de păstrare a identității persoanei: „Dacă moartea ar putea să schimbe starea sufletului, s-ar pierde continuitatea persoanei, şi în viața de dincolo Petru n-ar mai putea fi recunoscut ca fiind Petru, nici Pavel, ca Pavel."[252]

De vreme ce sufletul îşi păstrează starea spirituală în care 1-a aflat ceasul morții, urmează că de-acum înainte îi este cu neputință să se mai schimbe în vreun fel. Iar aceasta din mai multe motive. Unul dintre ele, după Părintele Iustin Popovici, este acela că, lipsit de trup şi de prilejurile din viața pământească, sufletul nu are cum să ducă o altă viață sau să se poarte altfel. „Chiar dacă în lumea de dincolo sufletul ar voi din toată ființa sa să se schimbe şi să înceapă o nouă viață, cu totul alta decât cea dusă pe pământ, el nu poate face lucrul acesta în nici un chip. Nu mai poate s-o facă pentru că-i lipseşte trupul, fără de care omul nu este om şi nu poate să hotărască şi să acționeze liber; îi lipsesc totodată locurile şi tovărăşiile pământeşti, care-i dădeau prilej de fapte bune şi de mântuire. Altfel spus, pe lumea cealaltă sufletul nu mai poate să se pocăiască, pentru că acolo rodesc cele pe care le-a sădit aici [...]. Aceasta ne învață Sfânta Scriptură numind cele de pe pamant „semanaturi”, iar viata de dincolo „seceris”.(Gal. 6, 7-8.)[253]

8. Legătura sufletului cu trupul stăruie şi după moarte

Trupul din care a ieşit sufletul nu se întoarce în neființă, iar elementele sale, chiar risipite, spulberate şi amestecate cu alte elemente din natură, nu sunt nişte simple „rămăşițe" oarecare. Aşa spun Sfântul Dionisie Areopagitul[254] şi Sfântul Grigorie de Nyssa, care scrie: „E drept că trupul se destramă pe încetul, dar nu se nimiceşte, căci nimicirea e tocmai trecerea în neexistență, câtă vreme destrămarea e numai o împrăştiere, adică o reîntoarcerea a trupului la stihiile pământene din care a fost luat. Iar ceea ce se aflǎ în această stare nu se pierde, cu toate că aşa ceva trece dincolo de percepția noastră simțuală"[255] . Sfântul Ioan Gură de Aur, la rândul său, spune că „moartea nimiceşte ceea ce este stricăcios în noi, nu şi trupul."[256]

---

[250] *Vezi Ibidem, 73.*

[251] *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* vol. 5, Lausanne, 1997, p. 369.

[252] *Ibidem.*

[253] *Ibidem,* p. 370.

[254] *Despre ierarhia cerească,* VII, 2.

[255] *Marele cuvânt catehetic,* 8.

[256] *Tălcuiri la Epistola a doua către Corinteni, X,* 2; cf. *Omilie la psalmul XLVIII, 5.*

De aceea ar fi greşit să ne închipuim că „legătura dintre trupuri şi sufletele lor se rupe pe vecie"[257].

Moartea, e drept, scoate sufletul din însoțirea sa cu trupul, însă legătura firească dintre ele se păstrează sub o anumită formă şi, în orice caz, stăruie deplin legătura lor ipostatică. Nu putem spune că o dată cu moartea din om nu mai rămâne decât sufletul, trupul sortit destrămării nemaiavând nici o legătură cu el şi pierind cu totul. După cum sufletul care se desparte de trup rămâne suflet al celui mort, tot aşa şi trupul, fie el leş sau numai oase, rămâne trup al său. Dincolo de moarte, sufletul şi trupul păstrează - atât între ele, cât şi cu persoana căreia îi aparțin -o legătură cu neputință de distrus, pe baza apartenenței lor la o aceeaşi persoană (ipostas). Sfântul Maxim Mărturisitorul explică foarte riguros lucrul acesta. Nu se poate vorbi de o separare totală a sufletului de trup, „căci după moartea trupului sufletul nu se numeşte simplu suflet, ci suflet al omului, şi suflet al unui om anume. Căci şi după moartea trupului, sufletul păstrează drept formă a sa deplină, întregul uman a cărui parte este, în baza relației. La fel şi trupul, e muritor după fire, dar nu este dezlegat de întregul uman, din pricina felului în care vine la existență. Căci nu se numeşte trupul simplu trup, după despărțirea de suflet, ci trup al omului, şi trup al unui om anume, chiar de se corupe şi se descompune în elementele din care este alcătuit. Căci are şi aşa, ca cel ce este parte din întregul uman, drept formă a sa deplină acest întreg uman, în baza relației, în amândouă, adică şi în suflet şi în trup, relația cu-getându-se ca ceva ce nu poate fi smuls, întrucât sunt amândouă părți ale întregului uman, ea înfățişează şi aducerea lor deodată la existență şi dovedeşte şi deosebirea dintre ele după ființă, nevătămând în nici un fel rațiunile sădite în ele după ființă. Deci niciodată nu e cu putință a afla sau numi vreun trup sau suflet în afara relației dintre ele. Căci deodată cu partea se arată şi aceea că este parte a ceva [...] şi în ea e implicat şi întregul a cărui parte este. Căci relația lor este de neînlăturat."[258]

Sfântul Grigorie de Nyssa abordează şi el această problemă, însă dintr-o altă perspectivă. El spune că sufletul recunoaşte elementele trupului său chiar după împrăştierea lor, tot aşa cum zugravul ține minte ce culori a amestecat ca să obțină o nuanță anume[259], păstorul îşi recunoaşte oile sale chiar atunci când pasc împreună cu altele[260] , iar cel căruia i s-au spart mai multe vase cunoaşte ale căruia dintre ele sunt cioburile.[261] Chiar şi în moarte, sufletul îşi aduce aminte nu doar de trupul întreg, ci şi de fiecare mădular al său şi rămâne, într-un anume fel, prezent în fiecare dintre ele, oricât de descompus ar fi: „sufletul recunoaşte însuşirile fireşti ale elementelor trupului în care a trăit chiar şi după ce acestea se despart unele de altele; chiar dacă firea ține elementele materiale despărțite, pe fiecare în altă parte, din pricina însuşirilor deosebite ale fiecăruia, totuşi sufletul se află în fiecare, ținându-se, prin puterea de cunoaştere, în elementele trupeşti care-i sunt proprii, stăruind în acestea până când se va face din nou unirea acelor elemente împrăştiate, în vederea unei reînnoiri a trupurilor descompuse. Şi aceasta este propriu-zis ceea ce noi numim înviere."[262] Tot atât de adevărat este că şi trupul rămâne într-un anume fel prezent în suflet. Astfel, Sfântul Grigorie de Nyssa scrie că: „după despărțirea de trup, se păstrează în suflet anumite semne care mărturisesc cum că noi am format înainte o unitate, un întreg; ne-o dovedeşte parabola despre bogatul

[257] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre ierahia cerească,* VII. 2.

[258] *Ambigua, 7, PG 91,* 1101BC.

[259] *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[260] *Despre facerea omului,* XXVIII.

[261] *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[262] *Ibidem.*

nemilostiv şi săracul Lazăr, din care vedem ca după ce trupurile au fost aşezate în mormânt, sufletul a păstrat un oarecare semn trupesc prin care şi Lazăr a fost recunoscut, şi bogatul n-a rămas neştiut."[263] E adevărat că de-a lungul vieții pământeşti trupul suferă felurite schimbări - pricinuite, de pildă, de răniri, de boală, de înaintarea în vârstă -, culminând cu cele din ceasul morții, când se desface în cele din care a fost făcut şi se descompune; dar el posedă o formă *(eidos)*[264] a sa, care nu se schimbă, iar această formă stăruie în suflet ca o pecete pe care nici moartea n-o poate şterge. Forma aceasta permite ca, la înviere, elementele despărțite sa poată fi din nou adunate laolaltă, pentru a se recompune trupul. „Diferitele combinații ale materiei produc feluritele aspecte ale formei; propriu-zis, aceste combinații nu sunt altceva decât amestecul elementelor primare (aşa numim elementele din care este alcătuit întregul univers, şi însuşi trupul omului). De aceea, pentru că forma *(eidos)* trupului rămâne în suflet, aşa cum pecetea se întipăreşte în ceara moale, urmează că nici materialele care au servit la formarea figurii pe pecete nu rămân străine de suflet, ci, în clipa învierii, sufletul primeşte din nou în el tot ceea ține de urma întipărită în el de forma *(eidos)* trupului. Şi atunci intră în legătură deplină cu el toate elementele care au alcătuit dintru început forma (trupului)."[265] Trupul acesta de acum va învia, trupul acesta de-acum se va înnoi şi va primi o nouă viață; la înviere omul îşi va regăsi propriul său trup (nu trupul altuia şi nici un alt trup oarecare), însă cu altă viețuire. Identitatea personală şi trăinicia ei în timp, aşadar, se păstrează şi în răstimpul dintre moartea fiecărui om până la învierea de obşte, chiar dacă cele din care este alcătuit trupul se risipesc şi se descompun. „Nu-i chiar cu neputință ca elementele trupeşti, stihiile, să se unească din nou şi sa alcătuiască iarăşi acelaşi om. [...] Căci dacă n-ar veni din nou în lume tocmai aceeaşi alcătuire şi ar primi în amestec doar elemente asemănătoare în locul celor care-i sunt proprii, e ca şi cum s-ar reconstitui un alt om în locul lui, lucru care nu s-ar putea numi înviere, ci crearea unui alt om. Dar dacă trebuie să se întoarcă iarăşi acelaşi om la sine însuşi, trebuie să fie în întregime acelaşi, şi în toate părțile sale elementele să-şi reia locul lor în firea lui dintru început."[266] De aceea, Sfantul Grigorie de Nyssa spune din nou: „Sufletul petrece în elementele trupului şi după despărțirea lui de trupul în care a crescut şi a viețuit de la început, rămânând de acum ca un fel de paznic peste ceea ce avea şi nelăsându-le să se amestece cu alte elemente de acelaşi fel. Agerimea şi subțirimea puterii sale cugetătoare nu îngăduie nici o rătăcire în realcătuirea elementelor trupeşti. Şi, împreună cu materia proprie care este amestecată în elementele apropiate, se încorporează şi sufletul şi nu lasă să slăbească legătura care le ține pe toate în univers, ci rămâne pururea în aceste elemente, în orice loc şi în orice chip le-ar fi risipit firea."[267]

9. Statutul trupului după moarte

Pentru că trupul păstrează şi după moarte o legătură cu sufletul şi rămâne pe mai

---

[263] *Despre facerea omului.*

[264] Traducând *Despre facerea omului* a Sf. Grigorie de Nyssa, J. Danielou dă o interpretare greşită acestui cuvânt, redându-1 prin sintagma „aspect exterior". Or, *eidos* este mai curând o structură, un proiect, un fel de „idee", un arhetip personalizat, care rămâne neschimbat dincolo de orice alterare a expresiei sale materiale ori a chipului exterior. Această noțiune este utilizată de Sf. Maxim Mărturisitorul în acelaşi sens (vezi *supra* nota 53, *Scrisori,* 15, PG 91, 552D; *Ambigua,* 42, 1324AB).

[265] *Despre facerea omului,* XXVII.

[266] *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[267] *Ibidem.*

departe trup al unei persoane, el trebuie să se bucure de respectul pe care-1 datorăm persoanei înseşi.

Când a fost uns cu mir, Hristos n-a spus că aceasta s-a făcut spre îngroparea trupului Său, ci spre îngroparea Sa (cf. Mt. 26, 12).

De aici îngrijirile față de trupul celui mort, de aici spălarea, ungerea cu miresme, înveşmântarea lui în haine curate, aşezarea lui aşa cum se cuvine[268], încununarea[269], binecuvântarea, tămâierea, sărutarea frunții şi cinstirea lui în multe alte feluri[270].

In Vechiul Testament se acorda multă atenție ritualului îmbălsămării, care dura patruzeci de zile, după cum indică textul din *Facere,* 50, 3. Legea Nouă prețuieşte şi ea grija față de trupul pus în mormânt, înfățişându-ne ca o faptă de evlavie venirea mironosițelor la mormântul Domnului, prefigurată de vărsarea mirului de mare preț pe capul lui Hristos, când El Insuşi spune: *„...turnând mirul acesta pe trupul Meu, a făcut-o spre îngroparea Mea."* (cf. Mt. 26, 6-13; Mc. 14, 3-9).

Legătura profundă dintre trupul ce se îngroapă şi cel ce nu mai este ne îndeamnă să mergem la mormântul celor dragi ai noştri, încredințați că acolo nu e doar un trup putrezit, ci şi o tainică adiere a sufletului lor. Şi ne rugăm lângă rămăşițele lor trupeşti, de parcă ne-ar sta întregi aievea înainte.

Tot din pricina acestei legături statornice dintre trup şi persoană, rugându-ne pentru morții noştri ca să se sălăşluiască „în sânul lui Avraam" alături de tot neamul lor cel adormit, ne îngrijim deopotrivă să-i şi îngropăm alături de moşii şi strămoşii lor, după cum arată Sfânta Scriptură că făceau cei din vechime. Astfel, Iacov le spune fiilor săi: *„Eu am să trec la neamul meu. Să mă îngropați lângă părinții mei!"* (Fac. 49, 29), iar Iosif le cere fraților lui să-i ia osemintele atunci când vor ieşi din Egipt, ca să nu rămână în țara străină, ci să se întoarcă în pământul părinților lui (Fac. 50, 24-25)[271]. Asemenea pildă aflăm şi din *Viețile sfinților*[272].

Grija față de rămăşițele pământeşti nu încetează o dată cu punerea lor în groapă. In țările ortodoxe, la soroacele rânduite pentru pomenire se face slujbă şi la cimitir, iar după şapte ani oasele celui răposat sunt dezgropate cu multă evlavie, spălate cu vin şi duse la biserică într-o mică raclă, ca să li se facă slujbă de pomenire. Apoi sunt aşezate fie într-un osuar, fie sunt din nou puse în mormânt (de obicei la picioarele unei rude care tocmai a trecut la Domnul), în aşteptarea învierii (vezi Iez. 37, 1-14).

Când e vorba de sfinți, grijii obişnuite față de trupul lipsit de viață i se adaugă cinstirea lui ca sfinte moaşte. Toate cele spuse mai înainte arată pentru ce, în Biserica Ortodoxă, moaştele sunt cinstite la fel ca icoanele[273], încredințați că rămăşițele pământeşti ale fiecărui

---

[268] Cu capul către răsărit, cu pleoapele şi gura închise, cu brațele încrucişate pe piept (amintind de cruce) şi ținând în mâini o icoană.

[269] Fruntea mortului este încinsă cu o bentiță, pe care e zugrăvită icoana numită Deisis (Hristos, având la dreapta pe Maica Sa, iar la stânga pe Sf. Ioan Botezătorul), cu înscrisul: „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte *fără* de moarte, miluieşte-ne pe noi!"

[270] A se vedea J. Kyriakakis, „Byzantine Burial Customs: Care of the Deceased from Death to the Prothesis", în *The Greek Orthodox Theological Review,* 19, 1974, p. 45-49; C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", în *La maladie et la mort du chretien,* Roma, 1975, p. 384-392; M. Andronikov, *Transplantantion d'organes el ethiqne chretienne,* Paris, 1993, p. 45-50; V. Bakogiannis, *After death,* Katerini, 1995, p. 46-47; N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death,* Atena, 1997, p. 338-351. Această ultimă lucrare conține numeroase mărturii scoase din *Viețile sfinților,* care atestă vechimea acestor obiceiuri şi le explică semnificația.

[271] Vezi, de asemenea, Fac. 50, 5; Tob. 4, 3-5.

[272] Vezi V. Bakogiannis, *After Death,* p. 54.

[273] Cinstirea moaştelor, ca şi a icoanelor de altfel, se întemeiază pe mărturisirea de credință de la cel de-al doilea Sinod de la Niceea.

om nu sunt lipsite de o oarecare prezență tainică a sufletului acelui om, simțim în chip duhovnicesc în moaşte sufletul şi întreaga făptură a sfântului. Pe deasupra, în ele stăruie şi răzbate mireasma harului cel sfințitor şi îndumnezeitor de care s-au învrednicit în timpul vieții. De aceea se fac minuni prin ele. Creştinii nu se închină la moaşte ca la Dumnezeu, singurul vrednic de închinare şi de slavă, şi nu cinstesc nişte rămăşițe trupeşti, ci pe sfantul cu trup neputrezitor şi sfânta lui viețuire. Pe acesta îl cheamă în ajutor cei care vin să se închine la moaşte.

Cele de mai sus explică pentru ce Biserica Ortodoxă este reticentă cât priveşte incinerarea trupului[274]. Lucrul acesta nu este nou şi nu ține nici de un tradiționalism care s-ar împotrivi tendințelor societății moderne. Practica incinerării este milenară. La ivirea creştinismului, era larg răspândită în lumea antică. Creştinii însă, de la bun început au respins-o, preferând înhumarea. De altfel, creştinismul a contribuit la abandonarea definitivă a incinerării în lumea romană, în secolul al V-lea. In Vechiul Testament, incinerarea era socotită drept păcat (cf. Amos 2, 1) şi osândă a păcatului (cf. Lev. 20, 14; 21, 9). Tradiția patristică priveşte arderea trupului ca pe o necinstire a mortului[275]. Dimpotrivă, punerea lui în țărână, pentru creştinism înseamnă supunere față de cuvântul dumnezeiesc, care zice: *„Pământ eşti şi în pământ te vei întoarce!"* (Fac. 3, 19). Arderea trupului este simțită ca nimicire - căci nimic nu mai rămâne din el afara de cenuşă - şi nesocotire a nădejdii învierii. Creştinii îşi îngroapă morții urmând Scripturii, care arată că trupul lui Hristos a fost pus cu mare evlavie în mormânt nou (cf. Mt. 27, 57-61; Lc. 23, 50-56; Mc. 15, 42-47; In 19, 38-42), în aşteptarea învierii Sale celei de a treia zi. După cum spune Părintele Bulgakov: „Trupul mortului se îngroapă cu toată cinstea, ca sămânță a trupului cu care va sa învie; printre scriitorii din vechime sunt unii care socotesc slujba de înmormântare drept o sfântă taină."[276]

De unde sfinte moaşte, dacă trupurile s-ar arde? Dar şi rămăşițele pământeşti ale creştinilor sunt şi ele un soi de moaşte[277], căci trupul care s-a întovărăşit cu sufletul în săvârşirea virtuții are şi el parte de sfințenie. Până la înviere însă, rămâne tăinuită puterea acestui trup dat țărânii, de a se înălța la slava cerească[278] în viața ce va să fie; iar atunci, acelaşi trup, şi nu altul, se va înnoi şi se va face trup ceresc şi duhovnicesc, din pământesc şi firesc cum era (cf. l Cor. 15,35-53).

---

[274] A se vedea S. S. Harakas, *Health and Medicine in Eastern Orthodox Tradition,* New York, 1990, p. 158-159; I. Peckstad, „Quelques reflexions orthodoxes concernant la cremation", în *Contacts,* 49, 1997, p. 264-274; J. Breck, *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics,* Crestwood, 1998, p. 277-282.

[275] J. Breck, *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics,* Crestwood, 1998, p. 278.

[276] *L'Orthodoxie,* Lausanne, 1980, p. 204.

[277] *Ibidem.*

[278] *Ibidem*

IV

RASTIMPUL DINTRE A TREIA SI A NOUA ZI: CALATORIA PRIN VAZDUHUL DE SUB CER. VAMILE.

1. Inălțarea sufletului la ceruri

A treia zi după moarte are o mare însemnătate, ca prag şi trecere la o nouă stare a sufletului. De aceea Biserica face în această zi slujbă de pomenire pentru cel mort[279].

Potrivit Tradiției, aşa cum am văzut, în primele trei zile după moarte sufletul rămâne pe pământ. A treia zi, el este ridicat la cer de catre îngeri.

Că sufletul este luat de îngeri, aflăm chiar din gura lui Hristos, Care, vorbind despre bogatul cel nemilostiv şi săracul Lazăr, spune: *„Şi a murit săracul şi a fost dus de către îngeri în sânul lui Avraam."* (Lc. 16, 22).

După cum vom vedea în continuare, numeroase texte patristice vorbesc despre răpirea sufletului la cer. Cu toate că nu întotdeauna se spune că ea se petrece într-a treia zi, există totuşi destule texte care menționează lucrul acesta[280] . Aflăm de pildă din acest text din secolul al XI-lea că „vreme de trei zile după moarte, sufletul rămâne pe pământ. A treia zi e dus de îngeri în cer"[281]. Tot aşa se spune într-un text mai vechi, atribuit Sfântului Macarie Egipteanul, făcându-se şi o simbolică legătură cu sculare a din mormânt a lui Hristos a treia zi: „A treia zi, tot sufletul creştin se înalță la ceruri [...] urmând sculării din morți în cea de-a treia zi a lui Hristos, Dumnezeul tuturor. Aşadar, bine face Biserica aducând jertfă a treia zi şi făcând rugăciune pentru suflet!"[282]

Aceiaşi îngeri, care întâmpină sufletul în ceasul morții şi-i stau alături de-a lungul celor trei zile petrecute pe pământ, îl însoțesc acum şi-1 sprijină pe calea către cer.

Câți îngeri vin să ridice sufletul, Părinții nu ne spun, ci vorbesc simplu despre „îngeri". Sfântul Grigorie de Nyssa, de pildă, scrie că: „îngerii aşteaptă ca sufletele sa iasă din legătura trupului ca, luându-le, să le ducă în locul care le este sortit"[283]. Iar Sfântul Ioan Gură de Aur spune: „La ieşirea din trup, sufletul, nevăzut de ochii cei trupeşti, este luat de îngeri."[284]

Fără îndoială, îi stă alături şi-l însoțeşte îngerul păzitor - pe care de-acum sufletul şi-1

---

[279] Această practică este atestată încă din secolele IV şi V. A se vedea *Constituțiile apostolice,* VIII, 42, l: „a treia zi a morților se va serba cu cântări şi rugăciuni"; *Despre ieşirea sufletului... cum se desparte de trup şi în ce stare rămâne.*

[280] A se vedea G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine; temps chretien et anthropologie", p. 419-423,427.

[281] Text anonim editat de K. Krumbacher, „Studien zu den Legenden des hl. Theodosios", p. 384-350, după mss. Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, citat de C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durând la periode paleochretienne", p. 398.

[282] *Despre ieşirea sufletului... cum se desparte de trup si în ce stare rămâne.*

[283] *Omilie la cei patruzeci de mucenici*, PG 46, 780A.

[284] *Despre mângâiere în fața morții,* II, 1.

cunoaşte[285], însă cel care-l poartă e îngerul „psihopomp" sau „psihagog"[286] . Pe acesta îl cere Sfânta Macrina pe patul morții: „Dă-mi, Doamne, înger de lumină care să mă călăuzească la loc de păşune, la apa odihnei, în sânul sfinților patriarhi!"[287].

Din *Viețile sfinților* vedem că adesea răpirea sufletului lor de îngeri nu rămâne ascunsă celor din jur, ucenicilor sau altor sfinți, aflați departe. De obicei, sufletul lor nu adastă pe pământ, ci, prin harul lui Dumnezeu, e răpit la cer de îndată ce părăseşte trupul, pentru desăvârşita lor înstrăinare de lume şi pentru râvna fierbinte de a fi degrabă cu Hristos Cel iubit de ei.

Avva Pavnutie, de pildă, „a văzut cum sufletul unuia era ridicat la cer de îngeri cântând lui Dumnezeu"[288]. Iar la moartea sa, „preoții 1-au văzut urcându-se la cer, în mijlocul cetelor de drepți şi îngeri care-L slăvesc pe Dumnezeu"[289]. Teodoret al Cirului spune despre Avva Teodor că, „puțină vreme viețuind, s-a mutat la cer însoțit de cântări îngereşti"[290]. Cel mai adesea este pomenită străvederea Sfântului Antonie cel Mare, care a văzut cum sufletul Avvei Amun Nitriotul a fost „luat şi dus în cer de îngeri"[291]. Să amintim şi vedenia sfântului Cuthbert: „Deodată, în întunecimea nopții am văzut revărsându-se un râu de lumină, şi-odată cu el o ceată de îngeri s-a pogorât ca să răpească un duh de-o strălucire nepământească. Şi luându-l, îndată s-au întors la locul lor din cer". Erau îngerii trimişi să urce la cer sufletul sfântului bărbat Aidan[292]. Sfantul Benedict a văzut şi el „în miez de noapte sufletul lui Gherman (episcopul oraşului Capua), purtat la cer de îngeri într-un glob de foc."[293]

2. Diavolii se luptă ca să pună stăpânire pe suflet

In vremea ridicării sale la cer, sufletul este împresurat de diavoli, care vor să-1 smulgă din mâna îngerilor care-1 petrec şi să-1 arunce în hăurile iadului.

Unii Părinți spun că pentru sufletul care iese din trup se oştesc mulțimi egale de îngeri şi de draci. „La vremea despărțirii sufletului de trup, în fața noastră stau, de-o parte, armiile cereşti, iar de cealaltă, puterile întunericului."[294] La moartea mamei sale, Sfântul Simeon cel nebun pentru Hristos, rugându-se pentru sufletul ei, cerea de la Dumnezeu: „Dă-i, Doamne,

---

[285] A se vedea S. Bulgakov, *L'Echelle deJacob,* Lausanne, 1987, p. 70.

[286] Vezi *supra,* cap. 2, p. 43, nota 31.

[287] Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața Sfintei Macrina,* 24.

[288] *Istoria monahilor din Egipt,* XIV, 17.

[289] *Ibidem, XIV, 24.*

[290] *Viețile sfinților pustnici din Siria,* X, 8.

[291] Paladie, *Istoria lausiacă,* VII. Cf. *Istoria monahilor din Egipt,* XXII, 9: „Când Amun a adormit, neştiut, în peştera sa, Antonie i-a văzut sufletul răpit la cer de îngeri"; Paladie, *Istoria lausiacă,* VIII: ,,Aşa a viețuit şi şi-a sfârşit viața acest Amun, căruia fericitul Antonie i-a văzut sufletul luat de îngeri".

[292] Beda Venerabilul, *Viața Sfântului Cuthbert,* IV.

[293] Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte,* IV, 8. Vezi, de asemenea, IV, 10: „Un om cu frică de Dumnezeu şi demn de încredere mi-a povestit că nişte oameni, îndreptându-se cu corabia dinspre părțile Siciliei către Roma, în mijlocul mării fiind, au văzut cum era purtat la cer sufletul unui rob al lui Dumnezeu, care fusese închis în Samnium".

[294] *Omilia* XIV, Despre ieşirea sufletului.

păzitor tare pe îngerul Tău, ca să-i păzească sufletul de duhurile cele viclene şi nemilostive din văzduh, care voiesc să înghită pe toţi. Aşa, Doamne, dă-i păzitor puternic, să alunge de la ea tot duhul necurat care-i aţine calea!"[295].

Această credinţă s-a păstrat până în zilele noastre în Biserica Ortodoxă [296] .

Alţi Părinţi spun că, potrivit aşezării sale, sufletul este acum răpit fie de îngeri, fie de diavoli. Dacă şi-a agonisit bogăţia virtuţilor, intră sub oblăduirea puterilor cereşti; dacă s-a împovărat de patimi, e luat în stăpânire de puterile rele; şi cu cei cu care a ales să se însoţească în vremea vieţii, cu aceia va fi de acum.

Sfântul Maxim Mărturisitorul înfăţişează căderea în robie a sufletului: „Să ne amintim de ieşirea înfricoşată a sufletului din trup. Să ne gândim cum îl vor întâmpina în văzduhul acesta începătoriile, stăpâniile şi puterile întunericului şi cum va fi sfâşiat şi mărunţit, pe măsura relei familiarităţi pe care şi-au câştigat-o cu ele, prin mijlocirea patimilor."[297] Tot aşa spune şi Isihie Sinaitul: „Cel ce nu e călăuzit de trezvie [...] nu se va slobozi de lucrurile, de cuvintele şi de gândurile rele şi urâte de Dumnezeu. Unul ca acesta, la moarte nu va scăpa liber de căpeteniile Tartarului."[298] Incă şi Avva Dorotei vorbeşte despre aceasta, atunci când îndeamnă sufletul nesimţitor „sa-şi ţină gândul aţintit la înfricoşătoarea judecata a lui Dumnezeu şi să-şi aducă neîncetat aminte că va ieşi din trup şi-1 vor întâmpina puterile cele cumplite, cu care s-a însoţit la rău în viaţa aceasta ticăloasă şi scurtă."[299] Iar în altă parte, în cuvinte asemănătoare cu cele ale Sfântului Maxim, spune că atunci „când iese din trup, sufletul rămâne singur cu patimile lui şi e chinuit pururea de ele, îndeletnicindu-se numai cu ele, arzând sub turbarea lor şi fiind sfârtecat de ele."[300] E limpede că aici patimile sunt identificate cu dracii care le stârnesc şi care acum pun deplin stăpânire pe suflet.

Sfântul Teognost ne pune înainte latura luminoasă, spunând că „sufletul, care se desparte de trup plin de încredinţare şi-1 dezbracă pe acesta ca pe-o haină, încearcă o bucurie negrăită şi netălmăcită. Căci, dobândind acum cele nădăjduite, îl leapădă pe acesta fără întristare, îndreptându-se cu pace spre îngerul luminos şi vesel care vine din înălţime şi străbătând fără piedică împreună cu acela văzduhul, nevătămat câtuşi de puţin de duhurile răutăţii, ci suindu-se cu bucurie şi îndrăzneală şi cu graiuri de mulţumire" la Dumnezeu[301].

Sfântul Macarie Egipteanul arată deopotrivă şi soarta sufletelor pătimaşe, şi a celor iubitoare de virtute: „Dacă sufletul lasă să lucreze în el puterea întunecată a patimilor şi răutatea duhurilor rele, dacă duhurile nevăzute care îndeamnă la păcat îi bătătoresc şi-i bântuie cărările şi căile cugetelor sale, ca să lucreze patimile, şi dacă li se face părtaş, când stă să iasă din trup, duhurile păcatului şi începătorul răutăţii, care se bucură de rău, stăpânitorul tărâmului întunericului, îl iau în stăpânirea lor şi-l ţin la ei. Şi cu adevărat al lor este, căci voia lor a împlinit-o şi în însoţirea cu ei a stăruit câtă vreme a fost în trup. Dimpotrivă, sufletul însoţit cu firea frumuseţii celei vrednice de dorit şi de nespus a luminii Duhului Celui dumnezeiesc, sufletul care a primit şi în care sălăşluieşte harul adevărului lui Hristos, sufletul care încă aici, pe pământ, s-a învrednicit de sfinţirea inimii şi de sălăşluirea lui Hristos în cugetele sale, când acesta, aşadar, iese din trup, îl întâmpină duhurile cele sfinte şi luminate,

---

[295] Leonţiu de Neapole, *Viaţa Sfântului Simeon cel nebun pentru Hristos,* 9.

[296] Vezi S. Bulgakov, *L 'Orthodoxie,* Lausanne, 1980, p. 204; Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* voi. 5, p. 367; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after death,* Livadia, 1996, p. 23-24, 59-61.

[297] *Epistole,* 24.

[298] *Cuvânt despre trezvie şi virtute, 4.*

[299] *Epistole, 1.*
[300] *Invăţături de suflet folositoare,* XII, 2.

[301] *Capete despre făptuire, contemplaţie şi preoţie,* 61.

iar împăratul păcii, Hristos, a Cărui bucurie sunt sufletele desăvârşite, El Insuşi primeşte sufletul acesta şi-l aşază alături de El, ca pe o mireasă a Sa şi ca pe un prieten apropiat, căci niciodată cât a fost pe pământ n-a lucrat ceva în afara voii Sale."[302]

In alt loc, acelaşi Sfânt Părinte spune iarăşi: „Când sufletul omului iese din trup, se săvârşeşte o mare taină. Dacă este împovărat de păcate, vin cetele demonilor, îngerii cei de-a stânga, puterile întunericului şi iau sufletul acela şi-1 țin în partea lor. De aceasta nimeni nu trebuie să se mire; pentru că dacă un om, pe când era în viața şi în lume s-a supus şi s-a făcut lor rob, cu cât mai vârtos atunci când părăseşte această lume este luat de ei şi stă sub stăpânirea lor! Cât priveşte sufletul celui bun, tu trebuie să ştii că aşa stau lucrurile: pe robii sfinți ai lui Dumnezeu, încă din această viață îi înconjoară şi-i zidesc îngerii, duhurile cele sfinte. Când ies din trup, cetele îngerilor iau sufletele acestora de partea lor, în lumea cea curată, şi astfel le conduc la Domnul."[303]

Aflăm aceeaşi încredințare la Sfântul Nichita Stithatul, ucenic al Sfântului Simeon Noul Teolog: „Sunt cu totul străine de suflet şi deloc proprii firii sale pizma, ținerea de minte a răului, lipsa de bărbăție şi frica; pe acestea sufletul le pătimeşte, nefiind ale sale. Dacă sufletul pleacă în lumea de dincolo însoțit de ele, cel ce este tată al pizmei şi al răutății cunoaşte îndată că este rob al său după lipsa lui de bărbăție şi după frica sa, şi-1 târăşte cu el în prăpastia iadului. Şi ce poate fi mai cumplit pentru sufletul care s-a înstrăinat de Dumnezeu? Insă dacă şi-a săvârşit viața pământească în evlavie şi curăție, împlinind tot binele şi poruncile lui Dumnezeu, [...] îşi va pune cortul său în locul unde sălăşluieşte slava lui Dumnezeu. Iar sălaşuri ale slavei lui Dumnezeu sunt puterile cele de sus şi cetele îngereşti [...]. Şi, după darurile pe care s-a învrednicit să le primească de la Duhul Sfânt, sufletul îşi află sălaşul cuvenit lui în locaşurile cele multe din casa Tatălui. Căci firea cugetătoare a oamenilor, care s-a desăvârşit prin virtute şi s-a înălțat la deplina cunoaştere şi înțelepciune a Duhului, după dreptate se va însoți cu puterile îngereşti de sus prin darurile sale cele dumnezeieşti. Şi se uneşte cu fiecare dintre ele în parte, ca unul care prin cugetele sale s-a făcut părtaş al lor şi şi-a atras la sine ceea ce le este propriu tuturor acelora. [...] Iată, aşadar, cum sufletul se sălăşluieşte după moarte la loc de odihnă, în lăcaşurile slavei lui Dumnezeu, aşa cum am spus, şi sub acoperământul aripilor îngerilor."[304]

Şi iarăşi, acelaşi Sfânt Părinte spune: „Dintre sufletele care ies din trup, unele sunt pline de curăție şi de buna mireasmă a virtuților, asemenea lui Dumnezeu, umplute de slava dumnezeiască şi de lumina cea neprihănită, cum sunt sufletele sfinților. La ieşirea lor din trup, ele strălucesc ca nişte sori, pentru dreptatea, înțelepciunea şi curăția faptelor lor. Pe acestea le iau îngerii ca pe nişte prieteni şi le duc la Lumina dintâi, mai presus de fire, nematerială şi de care şi îngerii se minunează, la Dumnezeu Cel în Treime: Tatăl, Fiul şi Duhul Sfant, pe Care-L laudă şi-L slăveşte mulțimea nenumărată a puterilor cereşti; şi aşa sunt înălțate, ca lumini ce stau într-al treilea rând, după luminile din cel de-al doilea [...]. Altele însă sunt întunecate şi cu totul negre din pricina răutății faptelor, cuvintelor şi cugetelor lor, pentru relele lor obiceiuri, îndeletniciri şi pofte; acestea sunt sufletele păcătoşilor care, smulse cu sila din trup, răspândesc o mare duhoare şi ieşirea lor iscă mult chin şi suferință pentru trup. Sufletele acestea, cu totul întunecate, pline de putoare şi necurăție, cu teamă cumplită, cu spaimă şi cutremur, sunt târâte de îngeri pedepsitori şi întunecați în prăpastia iadului şi puşi ca într-o temniță întunecată şi unde nu e nici o mângâiere; ele sunt date în mâna duhurilor necurate şi rele, care străjuiesc locul în care a fost pus în lanțuri prințul întunericului, ca să îndure pe vecie arsura focului, împreună cei asemenea lui, îngerii întunericului. Şi le sunt date lor ca să fie veşnic cu ei, căci i-au ținut drept prieteni în timpul vieții, prin toate câte au făcut şi-au

[302] *Omilii duhovniceşti* (col. III), XXV, 2, 3-4.

[303] *Ibidem* (col. II), XXII.

[304] *Despre suflet,* XIII, 69-72.

spus, şi şoaptele lor le-au ascultat spre pieirea lor şi a altora."[305]

Tot aşa învaţă şi Biserica Ortodoxă. Pentru aceasta stă mărturie *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morţii,* în care se cere mila şi ajutorul Maicii Domnului pentru creştinul ce stă să moară, ca să-1 scape de năvălirea diavolilor: „Apropiindu-se ceasul sfârşitului meu, nu ştiu ce voi face [...] De voi căuta spre văzduh, văd pe vrăjmaşii văzduhului laţuri gătindu-mi mie[...]"; „să nu fiu dat cumpliţilor draci, la ieşirea mea, după faptele mele!"; „nu te depărta de mine întru înspăimântătorul ceas al ieşirii mele, izbăvindu-mă de cumpliţii draci şi de vederea lor întunecată!"; „grăbeşte de mă ajută [...] în ceasul morţii mele, izbăvindu-mă de cumpliţii draci şi acoperindu-mă de groaznica lor vedere cea întunecată!"[306] . Pentru acelaşi lucru se roagă Biserica şi la praznicul aducerii moaştelor[307].

3. Vămile văzduhului

Vedem aşadar de aici că, simplu vorbind, sufletul este luat fie de îngeri, fie de diavoli, adică de cei de cu care s-a înrudit prin viaţa sa.

O notă a traducătorului: De altfel, aproape că nu este rugăciune către Maica Domnului în care să nu i se ceară ferirea sufletului de năvălirea diavolilor în ceasul morţii şi la vremea trecerii prin văzduh: „La sfârşitul vieţii mele, fii lângă mine la despărţirea sufletului de trupul meu cel ticălos, alinându-mi sila cea nesuferită, uşurându-mi strâmtorarea cea cumplită, izbăvindu-mă de faţa cea întunecată a diavolilor, slobozindu-mă de încercarea cea nemilostivă a vameşilor celor din văzduh şi a stăpânitorilor întunericului [...]" (Rugăciunea Sf. Grigorie Palama); „în vremea ieşirii ticălosului meu suflet, izbăveşte-mă de tirania ce înfricoşată a diavolilor celor vicleni, nelăsându-i să se bucure de mine, ci Fiul tău şi sfinţii îngeri să se veselească de mântuirea mea!" (Rugăciunea lui Calist monahul); „Şi la vremea ieşirii mele, neputinciosul meu suflet păzindu-1 şi întunecatele chipuri ale viclenilor diavoli departe de dânsul izgonindu-le..." (Rugăciunea de la Pavecemiţă a lui Pavel monahul); „Când va fi să se despartă sufletul meu cu sila de mădularele trupului, atunci, dumnezeiască Mireasă, stai lângă mine şi risipeşte urzirile vrăjmaşilor celor netrupeşti; zdrobeşte fălcile celor ce caută să mă înghită fără de milă, ca să trec neoprit de căpeteniile întunericului, care stau în văzduh" (în *Octoih,* glasul 2, vineri seara, la Vecernie).

Există însă texte patristice care ne înfăţişează în chip amănunţit călătoria sufletului spre cer printre mulţimile de duhuri, cearta şi lupta ce se dă pentru el între demoni şi îngeri. Pentru că nu sunt numai sfinţi pe lume şi nici doar oameni cu totul înrobiţi de rău, ci în cei mai mulţi binele şi răul sunt amestecate, şi acestea sunt acum cântărite, iar îngerii şi duhurile rele se războiesc ca să-şi ia fiecare partea sa.

Astfel, citim în *Pateric* că „ava Teofil zicea: „Ce fel de frică şi cutremur şi nevoie avem să vedem când sufletul se desparte de trup! Că vine la noi oaste şi putere de la stăpânirile cele potrivnice, stăpânii întunericului, stăpânitorii vicleşugului şi începătoriile şi stăpâniile, duhurile răutăţii, şi ca la judecata îl ţin pe suflet, aducând asupră-i toate păcatele lui cele întru ştiinţă şi cele întru neştiinţă, de la tinereţe până la vârsta la care a răposat. Deci stau pârându-1 de toate cele făcute de dânsul. Ce fel, dar, de cutremur socoteşti că are sufletul în ceasul acela, până ce va ieşi hotărârea şi i se va face slobozenia lui? Acesta este ceasul nevoii

---

305 *Ibidem,* XIV, 79-81.
306 Vezi în *Molitfelnic.*

307 Vezi în *Mineiul pe ianuarie.*

lui, până ce va vedea ce sfârşit va lua el. Şi iarăşi dumnezeieştile puteri stau în preajma feței celor potrivnici, şi ele aducând cele bune ale lui. Ia seama dar, că sufletul, stând la mijloc cu multă frică şi cutremur, sta până ce judecata lui va lua hotărâre de la Dreptul Judecător!"[308]

Avva Antonie, încă în trup fiind, a văzut în duh ce se întâmplă cu sufletul în asemenea clipe: „Voind odată să mănânce şi ridicându-se să se roage pe la ceasul al nouălea, s-a simțit pe sine răpit cu mintea. Şi lucru minunat, aflându-se aşa, s-a văzut pe sine ca ieşit în afară de sine şi călăuzit de multe ființe prin văzduh. Apoi simți nişte vrăjmaşi amarnici şi cumpliți stând în văzduh şi voind să-1 împiedice să treacă. Dar ființele care-1 călăuzeau, luptând împotriva acelora, aceia le cereau să li se dea voie să afle dacă Antonie nu le e supus lor prin ceva. Deci cerându-i aceia socoteală de păcatele lui, începând de la naşterea lui, cei ce conduceau pe Antonie îi împiedicară, spunând: Păcatele lui, începând de la naşterea lui, le-a şters Domnul, iar de când s-a făcut monah şi s-a făgăduit lui Dumnezeu, poate să dea socoteală [...]. Atunci învinovățindu-1 ei, dar nepu-tându-l dovedi ca vinovat, i s-a făcut calea slobodă şi neîmpiedicată. Apoi îndată s-a văzut pe sine întorcându-se în sine [...]. Dar uitând să mănânce, a rămas restul zilei şi toată noaptea suspinând şi rugându-se. Căci rămăsese copleşit aflând cu câți vrăjmaşi avem de luptat şi câtă spaimă are să îndure omul când va avea să treacă prin văzduh. Şi-şi amintea că aceasta e ceea ce a spus Apostolul despre *„stăpânitorul puterilor văzduhului"* (Efes. 2, 2). Căci în aceasta stă puterea vrăjmaşului: în a se război şi a încerca să împiedice pe cei ce trec."[309]

Multe alte texte vorbesc despre întâlnirea sufletului cu demonii în timpul înălțării sale la cer. Astfel, Avva Isaia îi îndeamnă pe ucenicii săi: „In fiecare zi să aveți înaintea ochilor moartea şi să vă gândiți cum veți ieşi din trup şi cum veți trece de puterile întunericului care vă vor întâmpina în văzduh!"[310] In *Scara* Sfântului Ioan Scărarul ne sunt înfățişați unii care, în ceasul morții, se întrebau cu durere: „Oare va putea străbate sufletul nostru puhoiul de nesuferit al duhurilor văzduhului?"[311]

Intâlnim de asemenea texte în care ni se spune limpede ca toată strădania diavolilor este să scoată la iveală orice faptă rea şi patimă a omului, pentru a-1 putea opri din calea către cer. Sfântul Macarie Egipteanul, îndemnând la trezvie duhovnicească, spune: „Tu, auzind că sunt [...] puteri întunecate sub cer [...], nu ții seama de toate acestea, pentru că n-ai înțeles că, dacă nu primeşti arvuna Duhului Sfânt, atunci când sufletul tău va ieşi din trup, acestea vor ține sufletul tău şi nu te vor lăsa să te ridici la ceruri."[312] Isihie Sinaitul zice şi el: „Va veni peste noi ceasul înfricoşat al morții; va veni, şi a-1 ocoli nu este cu putință. Fie ca Stăpânitorul acestei lumi şi al văzduhului, venind atunci, să găsească fărădelegile noastre puține şi neînsemnate şi învinuirea să nu-i fie adeverită!"[313] Sfântul Grigorie cel Mare scrie şi el: „Se cuvine să cugetăm temeinic la înspăimântătorul ceas al morții, la groaza ce cuprinde sufletul care-şi aminteşte de răul făcut şi, uitând de fericirea vieții, se înspăimânta şi se teme de Dreptul Judecător. Atunci, duhurile rele cercetează faptele sufletului care s-a despărțit de trup şi-i înfățişează păcatele spre care s-a plecat, ca să-1 târască la chin pe cel ce li s-a făcut lor părtaş. Şi nu doar la sufletul păcătos, ci şi la cei drepți vin, ca să vadă dacă nu află ceva rău în ei şi dacă nu i-au biruit cumva."[314]

---

[308] *Patericul,* Pentru Teofil, arhiepiscopul Alexandriei, 4. Vezi şi Sf. Maxim Mărturisitorul. *Epistole,* 24, unde pe scurt arată sfâşierea sufletului la ceasul judecății.

[309] Sf. Atanasie cel Mare, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie,* LXIV. Vezi şi *ibidem,* LXVI.

[310] *Douăzeci si nouă de cuvinte.* I. l.

[311] *Scara, V, 5.*

[312] *Omilii duhovniceşti* (col. II), XVI, 13.

[313] *Capete despre trezvie,* A doua sută, *59.*

[314] *Omilii la Evanghelii,* XXXIX, 8 (la Luca 19, 42-47), PL 76,1298D-1299D.

In istorisirea sa, prea fericita Teodora arată cum îngerii apără sufletul de învinuirile diavolilor, punând de față faptele sale bune: „Când sufletul meu a ieşit din trup, atunci îngerii purtători de lumină 1-au luat în mâinile lor. Şi pe când îngerii, aceşti iubitori de Dumnezeu şi de mântuirea sufletelor omeneşti, mă țineau în mâinile lor, mulțime de draci întunecați şi nemilostivi m-au înconjurat, strigând: „Sufletul acesta are mulțime de păcate, deci trebuie să ne răspundeți nouă la acestea!" Aşa strigând, arătau păcatele mele. Ingerii atunci căutau în cărțile lor faptele mele cele bune şi aflau, cu darul lui Dumnezeu, câte cu ajutorul Lui făcusem şi eu în viață. De pilda: de am dat cândva milostenie la săraci, de am hrănit pe flămânzi, de am adăpat pe însetați, de am îmbrăcat pe cei goi, de am găzduit pe cei fără de adăpost şi pe străini odihnindu-i, de am slujit sfinților, de am cercetat pe bolnavi şi pe cei întemnițați, de am mers cu râvnă şi evlavie la sfânta biserică, de m-am rugat lui Dumnezeu cu umilință şi cu lacrimi pentru iertarea păcatelor, de am ascultat slujbele Sfintei Biserici cu luare-aminte, de am adus lumânări, untdelemn, tămâie, vin şi prescuri curate, liturghii pentru vii şi pentru cei răposați, de am cinstit Sfânta Cruce, icoanele şi toate cele sfinte cu evlavie, de am postit după rânduiala Bisericii, de am lucrat binele şi m-am ferit de răutăți, de mi-am păzit gura a nu vorbi deşertăciuni, de a nu pâri, a nu grăi ponegriri, clevetiri, hule, minciuni, de am răbdat năpăstuiri şi osândiri, făcând în schimb cele bune, spre slava lui Dumnezeu şi zidirea aproapelui, de mi-am întors ochii de la deşertăciunile lumeşti [...] Şi orice alte fapte bune aflau scrise în cărțile lor, le aduceau în cumpănă împotriva păcatelor mele."[315]

Uneori, vedem că omul însuşi este chemat să răspundă la învinuirile ce i se aduc de către duhurile rele, şi care nu arareori sunt cu totul mincinoase. Astfel, Sfântul Ioan Scărarul scrie despre un oarecare Ştefan, că mai înainte de a se săvârşi din viață i s-a descoperit în chip minunat ceea ce avea să se petreacă cu el după moarte: „Cu o zi înainte de a se săvârşi, fu răpit cu mintea, şi cu ochii larg deschişi privea spre dreapta şi spre stânga patului. Şi, ca tras la socoteală, zicea în auzul celor de față, când: „Da, aşa e, e adevărat, dar am postit pentru aceasta atâția ani."; când: „Nu, mințiți, aceasta n-am făcut-o!" Apoi iarăşi: „Da, aceasta e adevărat, dar am plâns şi mi-am împlinit slujirea." Şi iarăşi: „Cu dreptate mă învinuiți." Şi mai zicea încă: „Da, e adevărat, pentru acestea n-am ce să spun. Dar la Dumnezeu este şi milă." Era o privelişte înfricoşătoare şi înspăimântătoare această tragere la socoteală nevăzută şi neîndurată. Şi ceea ce era şi mai înfricoşător era că-1 osândeau şi pentru cele ce n-a făcut. Vai, ce lucru groaznic! Sihastrul şi pustnicul acela spunea la unele din greşalele sale: „La acestea n-am ce zice!", el, care era de patruzeci de ani călugăr." [316]

Pentru înfruntarea unor asemenea paraşi vicleni şi plini de răutate, care fac şi mai anevoioasă şi primejduită trecerea sufletului, e mare nevoie de ajutor îngeresc şi ceresc. Sfântul Ioan Carpatiul, vorbind şi el despre această încercare, arată că sufletul celui drept, întărit prin credința în Dumnezeu şi îmbărbătat de îngerii care-1 însoțesc, îi biruieşte în cele din urmă pe cei ce-1 învinuiesc fără temei: „Când sufletul iese din trup, vrăjmaşul dă năvală asupra lui, războindu-1 şi ocărându-1 cu îndrăzneală şi făcându-se pârâş amarnic şi înfricoşat al lui pentru cele ce a greşit. Dar atunci se poate vedea cum sufletul iubitor de Dumnezeu şi preacredincios, chiar dacă a fost mai înainte rănit adeseori de păcate, nu se sperie de năvălirile şi amenințările aceluia, ci se întăreşte şi mai mult întru Domnul şi zboară plin de bucurie, încurajat de sfintele Puteri care îl conduc, şi împrejmuit ca de un zid de luminile credinței, strigând şi el cu multă îndrăzneală diavolului viclean: „Ce este ție şi nouă, înstrăinatule de Dumnezeu? Ce este ție şi nouă, fugarule din ceruri şi slugă vicleană? Nu ai stăpânire peste noi, căci Hristos, Fiul lui Dumnezeu, are stăpânirea peste noi şi peste toți! Lui I-am păcătuit,

[315] Sf. Grigorie Tracul, *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, Istorisirea Sfintei Teodora.

[316] *Scara*, VII, 50.

Lui Ii vom răspunde, având zălog al milostivirii Lui față de noi şi al mântuirii noastre cinstita Lui cruce! Iar tu fugi departe de noi, pierzătorule! Căci nimic nu este ție şi slugilor lui Hristos! [...] Iar sufletul, aflându-se deasupra, zboară asupra vrăjmaşului, lovindu-1, ca vulturul repede zburător pe corb. După aceasta e dus cu veselie de dumnezeieştii îngeri la locurile hotărâte lui, potrivit cu starea sa."[317]

O tradiție ortodoxă, veche de prin secolul al IV-lea[318], păstrată până în zilele noastre, pomeneşte de „vămile cereşti" sau „vămile văzduhului", arătând amănunțit care sunt acestea şi cum e cercetat sufletul la fiecare dintre ele. Trecerea sufletului prin aceste vămi se face, potrivit multor texte, în răstimpul dintre a treia şi a noua zi după moarte[319]. Vămile corespund, fiecare, unei anume patimi, unui anumit fel de fapte rele sau păcate, pe care le insuflă un anume diavol, care este însăşi întruchiparea ei. Această credință e legată de identificarea patimilor cu duhurile rele care le insuflă[320]. In icoane, vămile sunt reprezentate sub chipul unei scări cu multe trepte, pe care urcă oamenii, cu îngeri şi diavoli ce se ațin pe lângă ei încercând să-i tragă în sus ori în jos[321].

Fiecare diavol „vameş" - sau „judecător" - opreşte sufletul şi-i cere socoteală de păcatele care țin de „jurisdicția" lui. Şi, asemenea unor vameşi corupți, care cer mai mult decât se cuvine, diavolii îl învinuiesc adesea pe om pentru fapte pe care el nu le-a săvârşit. Cât priveşte felul în care plăteşte sufletul trecerea prin aceste vămi, există mai multe tâlcuiri. Unii Părinți arată că sufletul plăteşte rupând din sine partea în care s-au înstăpânit duhurile rele. De aceea spune Sfântul Maxim Mărturisitorul că sufletul este tras şi sfâşiat „pe măsura relei familiarități pe care a câştigat-o cu (diavolii), prin mijlocirea vreunei patimi"[322], iar alți Părinți arată că sufletul cu totul rău ajunge în cele din urmă prada diavolilor. Din cele mai multe texte vedem însă că sufletul plăteşte „vama" cu faptele bune, săvârşite în vremea cât a viețuit pe pământ, iar dacă acestea întrec relele de care e învinuit, dacă are adică virtuți cu asupra de măsură, este lăsat să treacă[323]. Apărare şi sprijin primeşte sufletul acum de la sfinții îngeri care-1 însoțesc şi din rugăciunile şi slujbele ce se fac pentru el, pe care cu înțelepciune le-a rânduit Biserica în acest răstimp.

Textul anonim din secolul XI, citat mai sus, pomeneşte numai de „vameşii cei din văzduh" care întâmpină sufletul la vremea suirii sale la cer, în primele nouă zile de la moartea sa[324]. Origen însă arată mai precis cum stau lucrurile: „După moartea noastră, când se face schimbarea vieții de aici, la hotarele lumii cereşti sunt unii puşi ca nişte vameşi, ca să cerceteze cu cea mai mare grijă dacă nu cumva este în noi ceva de-al lor. Stăpânitorul acestei lumi mi se pare că este un asemenea vameş. [...] Cuvintele Apostolului: *«Dați deci tuturor cele ce sunteți datori: celui cu darea, dare; celui cu vama, vamă.»* (Rom. 13, 7), au şi un înțeles duhovnicesc. De aceea, să ştim că ne aflăm în mare primejdie de nu vom avea cu ce plăti vamă. Căci vom fi închişi din pricina datoriei, după cum se întâmplă şi cu datornicii din

---

317 *O sută de capete de mângâiere,* 25.

318 Vezi textele citate mai jos.

319 Vezi G. Dagron. „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine; temps chretien et anthropologie", p. 420.

320 A se vedea A. Guillamont, Introduction â Evagre le Pontique, *Traite pratique,* Paris, 1971,p. 63-84, *passim.*

321 Intre această reprezentare şi *Scara* Sfântului Ioan Scărarul nu există nici o legătură.

322 *Epistole,* 24.

323 A se vedea Arhim. Iustin Popovici. *Dogmatica Bisericii Ortodoxe, vol. V, Paris, 1997,p. 366.*

324 Text anonim, editat de K. Krumbacher, „Studien zu den Legendem des hi. Theodosios", p. 348-350, după *Parisinus graec.* 1140A. f. 82r-v, citat de C. Vogel. „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne". p. 398. Vezi şi G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine; temps chretien et anthropologie", p. 420-423.

această lume, întemnițați şi osândiți să robească pentru stăpânire, în schimbul celor datorate. Şi nu puțini sunt aceia ce vor fi ținuți de vameşi."[325]

Alte texte spun că la trecerea prin vămi sufletul este împiedicat de stavile de natură spirituală, adică de patimile şi faptele sale rele, prin care diavolii îl prind ca şi cu un laț; dimpotrivă, virtuțile şi faptele bune sunt chezăşia liberei sale treceri şi pavăză împotriva năvălirii lor. Sfântul Vasile cel Mare, tâlcuind acest verset din psalmul 7: *„Doamne, Dumnezeul meu [...], mântuieşte-mă de toți cei ce mă prigonesc şi mă izbăveşte, ca nu cumva să răpească sufletul eu ca un leu!"*, scrie: „Aşadar, cel în primejdie de moarte, ştiind că Unul este Cel Ce mântuie, Unul este Cel Ce izbăveşte, zice: «In Tine am nădăjduit, mântuieşte-mă de slăbiciune şi izbăveşte-mă de robie!» Socot însă că atleții viteji ai lui Dumnezeu au luptat din destul în toată viața lor cu duşmanii cei nevăzuți; dar după ce au scăpat de toate prigonirile lor, când ajung la sfârşitul vieții, sunt cercetați de stăpânitorul veacului, ca să-i ia în stăpânire de ar găsi că au răni de pe urma luptelor sau unele pete şi urme de păcat; dacă însă vor fi găsiți fără răni şi fără pete, îi lasă să se odihnească liberi în Hristos, pentru că au fost nebiruiți. Psalmistul se roagă deci atât pentru viața de aici, cât şi pentru viața ce va să fie; şi zice: „Mântuieşte-mă aici de cei ce mă prigonesc, dar izbăveşte-mă acolo în vremea cercetării, ca nu cumva să răpească ca un leu sufletul meu!" Şi acestea le poți afla de la Insuşi Domnul, când a grăit mai înainte de patima Sa: *«Acum vine stăpânitorul lumii acesteia, şi în Mine nu va avea nimic!»* Domnul, nefăcând păcat, spunea că în El nu are nimic; omului însă îi este de ajuns dacă va îndrăzni să spună: „Vine stăpânitorul lumii acesteia şi în mine va avea puține şi mici!"[326]

Sfântul Diadoh al Foticeii spune că „cel ce se va afla (la vremea ieşirii din viață) în frică, nu va trece slobod peste căpeteniile iadului. Fiindcă are, ca şi aceia, în frica sufletului o mărturie a păcatului său. Dar sufletul care se veseleşte în dragostea lui Dumnezeu în ceasul dezlegării de trup, se înalță atunci cu îngerii păcii deasupra oştilor întunecate."[327] Avva Isaia, la rândul său, suspină, zicând: „Vai mie, vai mie, că încă n-am fost eliberat de focul gheenei! Cei ce mă atrag spre ea rodesc încă în mine şi mişcă în inima toate lucrurile ei! Cei ce mă scufundă în foc se mişcă în trupul meu, voind să rodească. Incă n-am cunoscut de acum unde voi merge în altă parte, încă nu mi s-a gătit calea dreaptă, încă n-am fost eliberat de lucrările celor aflați în văzduh, ale celor ce mă vor împiedica, pentru lucrurile lor rele care sunt în mine."[328] Insă tot el zice: „Credința în El şi păzirea poruncilor Lui şi iubirea față de toți, aceasta este pecetea cerută sufletului când iese din trup; precum a poruncit ucenicilor Săi, zicând: *«In aceasta vor cunoaşte toți că sunteți ucenicii Mei, dacă vă veți iubi unii pe alții!»* (In. 13, 35). Dar cine sunt cei despre care zice că vor cunoaşte, dacă nu Puterile ce vor sta la dreapta şi la stânga, adică îngerii şi diavolii? Căci de vor vedea vrăjmaşii semnul iubirii unit cu sufletul, se vor depărta de el cu frică. Şi atunci se vor bucura de el toate Puterile sfinte."[329] Şi iarăşi, vorbind despre cel desăvârşit, spune că „cei din cer vor mărturisi despre el că a trecut peste stăpânitorii de-a stânga. Atunci pomenirea lui este cu cei din cer."[330], şi-şi îndeamnă ucenicii „să se cerceteze în toată clipa de a trecut peste cei ce-1 țin în văzduh, de s-a eliberat de ei avându-i încă în jur."[331]

Despre vămi şi vameşii din văzduh vorbeşte şi Sfântul Macarie cel Mare, spunând:

---

[325] *Omilii la Evanghelia după Luca,* XXIII, 7.

[326] *Omilia la psalmul 7, 2.*

[327] *Cuvânt ascetic în 100 de capete,* 100.

[328] *Douăzeci si nouă de cuvinte,* XIV, l.

[329] *Ibidem, VII,* 14.

[330] *Ibidem,* XXIII, 5.

[331] *Ibidem,* XXVI, 1.

„După cum vameşii, stând la strâmtorile drumurilor, opresc pe călători şi-i scutură de bani, tot aşa şi demonii pândesc sufletele şi le opresc atunci când ies din trup. Dacă ele nu sunt curate cu desăvârşire, u le îngăduie să se ridice la sălaşele cereşti şi să ajungă în preajma Stăpânului lor, ci sunt trase în jos de diavolii din văzduh."[332]

Alţi Părinţi vorbesc încă şi mai limpede. Astfel, de la Sfântul Efrem Sirul aflăm următoarele: „Acestea vorbindu-le spre noi cel ce se sfârşeşte, deodată i se leagă limba lui, i se schimbă ochii, îi tace gura, i se opreşte glasul şi ostile cele înfricoşătoare se pogoară, slujitorii dumnezeieşti cheamă sufletul să iasă din trup, demonul cere să ne tragă pe noi la judecată. [...] Atunci îngerii, luând sufletul, se duc prin văzduh, unde stau începătoriile, stăpâniile şi căpeteniile puterilor celor potrivnice, pârâşii noştri cei amari, vameşii cei cumpliţi, cei ce ţin socoteala faptelor, care întâmpinându-1 în văzduh, cer seama şi îl iscodesc şi aduc înainte păcatele omului şi înscrisele lui cele din tinereţe, cele din bătrâneţe, cele de voie şi cele fără de voie, cele prin fapte şi cele din gânduri, cele prin aduceri aminte. Multă frică este acolo, mult cutremur pentru sărmanul suflet, nepovestită este nevoia pe care o pătimeşte atunci de la mulţimea milioanelor de vrăjmaşi, fiind ţinut de dânşii, fiind frânt, clevetit, împins şi oprit să nu se sălăşluiască în lumină şi să nu intre în latura celor vii. Insă pe suflet îl duc sfinţii îngeri."[333]

Şi mai limpede vorbeşte Sfântul Chirii al Alexandriei, într-una din omiliile sale, preluată de Sfantul Atanasie Sinaitul[334] şi citată de Sfântul Ioan Damaschin[335]: „Câtă frică şi cutremur şi câtă nevoie şi scârbă suferă sufletul când se desparte de trup şi după despărţire! Că vin către el îngeri buni şi mulţime de oaste cerească şi toate puterile cele potrivnice şi stăpânitorii întunericului, ţiitorii cei nelegiuiţi ai lumii, pârâşii noştri cei amari, vameşii cei cumpliţi ce sălăşluiesc în văzduh; şi însuşi ucigătorul sufletelor şi începătorul răutăţii, cel ce presară curse pe cale, balaurul cel mare, cel lepădat din credinţă, diavolul, îşi cască gura sa răcnind ca un leu şi căutând să-1 înghită. Căci a lui e stăpânia şi puterea şi judecata iadului şi a morţii. Şi cei ce ţin socoteala faptelor, întâmpinând sufletul în văzduh, cer seama şi iscodesc şi aduc înainte păcatele omului şi înscrisele lui cele din tinereţe, cele din bătrâneţe, cele de voie şi cele fără de voie, cele prin fapte şi cele din gânduri, cele prin aduceri aminte. Multă frică este acolo, mult cutremur pentru ticălosul suflet, nepovestită este nevoia pe care o pătimeşte atunci de la mulţimea de vrăjmaşi, fiind ţinut de dânşii, clevetit, împins şi oprit să nu se sălăşluiască în lumină şi să nu intre în latura celor vii. Văzând îngrozirea acestora, se tulbură şi se zbuciumă şi cu durere se întoarce către îngeri, iar aceştia, luând sufletul, îl poartă prin văzduh, însă pe cale e oprit şi cercetat în multe vămi, şi întrebat pentru păcatele sale. Mai întâi de minciuni şi de clevetiri, de vorbirile deşarte, de grairile cele de ruşine, de râsul peste măsură. [...] Şi iarăşi mai sus dracii întâmpină sufletul şi-1 întreabă de desfrânare şi trufie. Vin după acestea dracii mâniei şi ai iuţimii, ai mândriei, ai nesupunerii, ai iubirii de arginţi, ai beţiei, ai vrajbei, ai descântecelor, ai lăcomiei, ai urii de fraţi, ai uciderii, ai furtişagului şi nemilostivirii. Scurt vorbind, pentru toată patima de care a bolit, este cercetat şi tras la socoteală. Ce groază şi ce spaimă nu va simţi sufletul în toată vremea, până ce se va judeca desăvârşit! Puterile dumnezeieşti stau de faţă, înfăţişând toate cugetele bune, vorbele bune şi faptele bune ale sufletului. Iar sufletul stă cu frica în mijlocul îngerilor luminaţi care-1 ajută, şi-al demonilor care-1 parasc, aşteptând îndreptăţirea şi scăparea sa, ori osânda şi pierzarea. Deci, pe cel drept şi neîntinat, cu sârguinţă îl primesc îngerii şi neîmpiedicat urcă să se închine înaintea lui Dumnezeu."[336]

---

[332] *Omilii duhovniceşti* (col. II), XLIII, 9.

[333] *Cuvânt despre despărţirea sufletului, despre a doua venire şi despre judecată.*

[334] *Omilii despre cei răposaţi*, PG 89, 1200.

[335] *Sfintele paralele*, PG 96, 310.

[336] *Omilii*, XIV, Despre ieşirea sufletului şi suirea la ceruri, PG 77, 1073-1076.

Vămile din văzduh sunt foarte limpede înfățișate de Avva Isaia Pustnicul: „De câtă bucurie trebuie să cugeti că va avea sufletul care a început să slujească lui Dumnezeu şi şi-a desăvârşit lucrarea lui? Căci la ieşirea lui din lumea aceasta, va face să meargă înaintea lui lucrarea lui şi se vor bucura cu el îngerii când îl vor vedea scăpat de stăpânirile lumii. Deoarece când va ieşi sufletul, vor merge cu el îngerii şi vor ieşi în întâmpinarea lui toate puterile întunericului, voind să-1 ia în stăpânire de vor avea ceva de al lor în el. Dar atunci nu îngerii vor lupta pentru el, ci faptele pe care le-a făcut. Ele îl vor înconjura şi-1 vor păzi de acele puteri, ca să nu se atingă de el. Iar de vor învinge faptele lui, vor cânta înaintea lui îngerii, până ce vor ajunge la Dumnezeu întru veselie. In ceasul acela se va uita tot lucrul lumii acesteia şi toată osteneala ei. Să punem deci toată puterea noastră, lucrând bine în scurta vreme de acum, pentru a scăpa lucrul nostru de tot răul, ca să ne putem mântui de mâinile stăpânitorilor ce caută să ne ducă cu ei! Căci sunt vicleni şi fără milă. Fericit este, deci, cel în care nu se va afla ceva din ale celor potrivnici, căci bucuria şi veselia, odihna şi cununa lui vor fi peste măsură! [...] Frați iubiți, să punem toată puterea noastră în lacrimile înaintea lui Dumnezeu, poate se va milui de noi bunătatea Lui şi ne va trimite puterea până ce vom birui prin faptele ce le-am săvârşit pe stăpânitorii răutății, care vin înaintea noastră! Să ne îngrijim din inimă, să ne dobândim dorirea lui Dumnezeu, Care ne va mântui pe noi de mâinile Vicleanului, când va ieşi acolo în întâmpinare noastră! Să iubim pe săraci, ca să ne scape de iubirea de arginți, când va ieşi în întâmpinarea noastră! Să iubim pe toți frații noştri, neavând nici o ură în inima noastră față de cineva, nici răsplătind cuiva cu rău (Rom. 12, 17), ca să ne păzească pe noi de pizmă când va ieşi în întâmpinarea noastră! Să iubim smerita cugetare în toate, suportând cuvântul aproapelui şi când ne va lovi, şi când ne va osândi! Căci aceasta ne va păzi de mândrie, când va ieşi întru întâmpinarea noastră. Să câştigăm cinstirea aproapelui, căutând să nu-1 osândim cu nimic! Aceasta ne va păzi de vorbirea de rău, când va ieşi în întâmpinarea noastră. Să dispreţuim bunătățile lumii şi cinstirea ei, ca să ne mântuim de poftă, când va ieşi în întâmpinarea noastră! Să învățăm limba noastră la cugetarea la Dumnezeu, să grăiască dreptatea şi rugăciunea, ca să ne păzească de minciună, când va ieşi în întâmpinarea noastră! Să ne curățim inima şi trupul de pofte, ca să ne mântuim de necurăție, când va ieşi în întâmpinarea noastră! Căci toate acestea vor căuta sa ne stăpânească sufletul când va ieşi din trup. Dar virtuțile îi vor ajuta, dacă le-a dobândit."[337]

Vămile şi vameşii ce cercetează fiecare patimă, pe rând, le înfățişează cu amănunțime *Viața Sfântului Ioan cel Milostiv, patriarhul Alexandriei:* „Fericitul acesta întotdeauna cugeta la ieşirea sa dintru această viață, zicând: „Socot că spre mântuire îi e de ajuns omului sa cugete neîncetat la moarte şi să se îngrijească de sfârşitul său, că nu se va întâlni atunci cu mila, ci numai faptele lui vor merge cu el. Şi care nu va fi necazul şi nevoia sufletului care nu s-a gătit de drum, când vor veni îngerii să-1 ia? Cum nu va suspina şi nu va cere el să i se mai dea măcar scurt timp să mai trăiască, dar i se va spune atunci: „Oare bine ți-ai folosit timpul vieții?" Şi, grăind către sine, încă zicea: „Cum vei trece, ticăloase Ioane, nemuşcat de fiarele din trestii, despre care spune proorocul zicând: *„Ceartă fiarele din trestii!"* (Ps. 67, 31), in acel ceas amar, când ne vor întâmpina pe noi acei cruzi şi nemiloşi vameşi, către care nu pricepem ce vom zice?" Că-i era lui descoperit de la Sfântul Simeon Stâlpnicul că, ieşind sufletul din trup şi vrând să se suie la ceruri, îl întâmpină pe el cetele dracilor şi-1 întreabă, mai întâi de minciuni şi de clevetiri; că dacă de acelea nu s-a pocăit, apoi este oprit de către draci. Şi iarăşi, mai sus dracii întâmpină sufletul şi-1 întreabă despre desfrânare şi trufie, şi dacă de acestea s-a pocăit, se izbăveşte de dânşii. Şi multe sunt împiedicările şi întrebările sufletului de către draci, vrând acesta să meargă la ceruri. Vin după aceea dracii mâniei şi invidiei şi vorbirii de rău, ai iuțimii, ai mândriei, ai grăirii de ruşine, ai nesupunerii, ai cămătăriei, ai iubirii de arginți, ai beției, ai vrajbei, ai descântecelor, ai lăcomiei, ai urii de

---

[337] *Douăzeci si nouă de cuvinte,* XVI, 2.

frați, ai uciderii, ai furtişagului, ai nemilostivirii. Şi când ticălosul acela de suflet se duce de la pământ al cer, nu stau aproape de dânsul sfinții îngeri şi nici îi ajută lui, ci singur sufletul nostru dă pentru sine răspuns prin pocăință şi prin fapte bune."[338]

Despre vămi ne vorbeşte încă şi această istorisire despre un ostaş, pe nume Taxiot, care a înviat din morți, pe care o aflăm în *Viețile sfinților,* luna martie, ziua 28: „In Cartagina, cetatea Africii, în vremea patriciului Nichita, a fost un oarecare bărbat cu numele Taxiot, cu rânduiala de ostaş, şi acela îşi petrecerea viața sa în mari păcate. Şi, fiindcă mulți mureau în Cartagina din pricina ciumei, a venit şi Taxiot în frică şi în simțire şi s-a pocăit de păcatele sale şi, ieşind din cetate cu femeia lui, s-au aşezat într-un sat, la linişte. Iar nu după multe zile, din lucrarea zavistiei diavolului, a căzut în desfrânare cu femeia unui gospodar din acel sat. Şi nu la multă vreme după aceea, 1-a lovit ciuma şi a murit. Şi era o mănăstire, ca la o stadie departe de satul acela. Şi alergând acolo, femeia lui Taxiot a rugat pe monahi ca, venind, să ia trupul mortului şi să-1 îngroape în biserică. Deci 1-au îngropat pe el întru al treilea ceas din zi. Iar când a fost ceasul al noulea, s-a auzit din mormânt strigare, zicând: «Miluiți-mă, miluiți-ma!» Şi apropiindu-se de mormânt şi auzind glasul celui îngropat, degrabă l-au dezgropat pe el şi, aflându-1 viu, au înmărmurit de spaimă. Şi 1-au întrebat pe el, voind să ştie ce i s-a întâmplat lui şi cum a înviat. Iar acela, neputând vorbi de multă plângere şi tânguire, îi ruga pe dânşii să-1 ducă pe el la robul lui Dumnezeu Tarasie, episcopul, şi-1 duseră la acela. Iar episcopul trei zile 1-a tot silit pe el să-i spună ce a văzut acolo, şi acela, a patra zi, a putut grăi.

Deci, cu multe lacrimi, a spus acestea: «Când eram pe moarte, am văzut înaintea mea nişte arapi a căror vedere era foarte înfricoşătoare. Şi văzându-i pe ei, sufletul meu se tulbura. Apoi am văzut doi tineri foarte frumoşi, şi sufletul meu a sărit în mâinile lor. Şi îndată, ca zburând, ne suiam de la pământ în văzduh, spre înălțime, şi am întâlnit vămile cele ce străjuiesc suirile şi opresc toate sufletele omeneşti. Şi la fiecare vamă, pentru câte un alt păcat, osebit eşti întrebat: la una, pentru minciună, la alta, pentru ceartă, iar la alta, pentru mândrie. Şi fiecare păcat îşi are întrebătorii săi în văzduh. Şi am văzut eu într-un mic cufaraş, ținut de îngeri, toate lucrurile mele cele bune, şi îngerii luau din acelea şi cumpăneau lucrurile mele rele, şi aşa am trecut vămile. Iar când ne-am apropiat de porțile cereşti, am sosit la vama desfrânaților; m-au oprit acolo pe mine străjerii şi-mi scoteau toate faptele mele trupeşti de desfrâu, precum le-am făcut din tinerețe şi până acum. Şi au zis îngerii cei ce mă duceau pe mine: „Toate păcatele trupeşti, pe care le-a făcut în cetate, i le-a iertat lui Dumnezeu, de vreme ce s-a pocăit de acelea.” Dar potrivnicii mei au răspuns şi au zis: „După ieşirea din cetate, în satul acela unde s-a dus, s-a desfrânat cu femeia gospodarului.” Şi auzind aceasta, îngerii n-au aflat nici un lucru bun ca să mă răscumpere de păcatul acela şi, lăsându-mă, s-au dus.

Deci, apucându-mă pe mine viclenele duhuri, m-au bătut şi, desfacându-se pământul, m-au pogorât, fiind purtat prin nişte intrări înguste şi prin oarecare crăpături strâmte şi rău-mirositoare, până la cele mai de jos temnițe ale iadului, unde sufletele păcătoşilor sunt încuiate în întunericul cel veşnic [...] Şi am fost închis cu dânşii şi eu în locurile acelea întunecoase şi întru strâmtorare m-au pus, şi plângeam şi mă tânguiam cu amar, ținut fiind de la al treilea ceas până la al noulea.

După aceea, am văzut puțină strălucire şi pe cei doi îngeri ce veniseră acolo, şi am început a-i ruga pe dânşii să mă scoată pe mine din primejdia aceea, ca să mă pocăiesc înaintea lui Dumnezeu. Şi mi-au zis mie îngerii: „In deşert te rogi, pentru că nu iese nimeni de aici înainte de învierea tuturor!” Iar eu, mult cerând şi rugându-mă şi făgăduind ca mă voi pocăi, a grăit un înger către celălalt: „Te pui chezaş pentru dânsul, că se va pocăi, precum făgăduieşte, din toată inima?” Şi a zis celălalt: „Mă pun chezaş!” Şi am văzut cum i-a dat lui chezaşul mâna. Atunci, apucându-mă pe mine, m-au scos de acolo, pe pământ, şi m-au pus în

[338] Leonțiu de Neapole*,* *Viața Sfântului Ioan al Ciprului,* 43. (Vezi în *Proloage,* luna lui octombrie în 29 de zile - *n. tr.)*

mormânt, lângă trupul meu. Şi mi-au zis mie: „Intră de unde te-ai despărțit!” Şi am văzut eu sufleteasca mea fire strălucind ca un mărgăritar, iar trupul cel mort era ca nişte tină rău-mirositoare şi neagră şi mă îngrețoşam să intru în el. Şi mi-au zis mie îngerii: „Nu se cade altfel sa te pocăieşti, fără numai cu trupul cu care ai greşit!” Iar eu mă rugam, ca n-aş mai fi intrat în trup. Deci îngerii mi-au grăit: „Intră, că de nu, iarăşi te vom duce pe tine acolo de unde te-am luat!” Atunci am intrat şi am înviat şi am început a striga: „Miluiți-mă!”»

Acestea ni le-au povestit părinții cei vrednici de crezare, spre învățătură şi mântuire.[339]

Vămile văzduhului sunt foarte limpede înfățişate în istorisirea Sfintei Teodora, pe care o aflăm în *Viața Sfântului Vasile cel Nou,* duhovnicul său, scrisă de un ucenic al acestuia, Grigorie Tracul.

„Cu mare iuțeală mergând noi de pe pământ spre înălțimea cerurilor, la început ne-au întâmpinat duhurile rele ale văzduhului de la **prima vamă**, la care se întreabă de păcatele sufletului prin cuvânt: vorbe deşarte, glume, vorbire fără rost, vorbe murdare, batjocoriri şi altele de felul acesta. Acolo era o mare adunare de arapi, mari şi negri ca tăciunele, în fruntea cărora era unul foarte înrăutățit, care stătea în fața mea. Fiind opriți noi acolo, aceia au adus înaintea mea o mulțime de catastife. Acolo am văzut scrise toate cuvintele deşarte vorbite din tinerețile mele, vorbele fără socoteală şi neruşinate, toate cuvintele nebuneşti şi necurate, toate cântecele lumeşti, râsetele, prin care am smintit multe suflete, făcând pe unii să râdă nebuneşte prin glume păcătoase, prosteşti şi vorbe deşarte, cum e obiceiul multora. Vameşii aceia fioroşi îmi arătau, una câte una, toate relele sau păcatele acelea şi, arătându-mi-le pe toate, unele după altele, mă învinovățeau pentru ele. Ei îmi arătau vremea, locurile, persoanele, când, unde şi cu cine m-am dedat la acele vorbe deşarte, râsete şi celelalte de acest fel prin care am mâniat pe Dumnezeu. Neştiind eu că şi acelea sunt păcate, nici nu le-am mărturisit părintelui meu duhovnicesc şi nici nu m-am căit de ele, nici n-am făcut roade vrednice de pocăință pentru ele. Văzându-mă mustrată aşa de groaznic de acei vameşi infernali, am rămas uimită, tăcând ca o mută, neavând ce mai răspunde acelor duhuri viclene, pentru ca cele spuse de dânşii erau adevărate. Tremurând de fiică, tăceam şi mă ruşinam şi aşteptam îngrozită să văd ce vor face şi ce va fi cu mine. Atunci sfinții îngeri care mă însoțeau au pus împotriva acelor păcate o parte din faptele mele cele bune pe care le făcusem mai pe urmă, dar neajungând acelea, au împlinit din darurile Cuviosului Părintelui meu, Vasile[340], şi aşa răscumpărându-mă, am plecat de acolo mai departe, în sus.

(Vama a doua) Iarăşi urcând noi mai sus, am ajuns la vama minciunii. La această vama se întreabă de tot cuvântul mincinos, de călcarea jurămintelor, de luarea în deşert a numelui lui Dumnezeu, de mărturiile mincinoase, de spovedaniile neadevărate sau mincinoase. Domnii vămii aceleia, negri, iuți şi sălbatici, cu fețele hâde şi murdare, mă întrebau şi mă învinuiau cu mare asprime pentru păcatele mele. Cercetându-mă cu deamănuntul, am fost vădită de două păcate: întâi, lucruri mici, în care mi s-a întâmplat şi mie a minți şi pe care, nesocotindu-le păcate, nu le-am mărturisit înaintea duhovnicului la spovedanie, şi doi, că m-am ruşinat şi am ascuns înaintea duhovnicului unele fapte de ale mele. Insă călcări de jurăminte, mărturii mincinoase şi altele de felul acesta, n-au aflat în mine cu darul lui Hristos. Sfinții îngeri, punând şi acolo o parte din faptele mele cele bune şi mai

---

[339] Text editat de F. Combefis, *Bibliothecae Graecorum Patrum Auctorium Novlssimum.* Paris, 1672,1.1, p. 324-326. (Vezi în *Proloage,* luna lui martie, în 28 de zile - *n. tr.)*

[340] Aceste daruri sunt rugăciunile Cuviosului, după cum se vede din textul următor: „Arapii aceia văzând faptele mele cele bune, scrâşneau din dinți, vrând să mă răpească din mâinile sfinților îngeri şi să mă arunce in fundul iadului lor. Dar s-a aratat fara veste Cuviosul Parintele nostru Vasile[...]Tinand in mainile sale ceva minunat, un fel de sicrias cu daruri duhovnicesti in chip de bani de aur,, Parintele nostru Vasile l-a dat ingerilor luminati, zicand:” Poftiti, domnii mei!Acest suflet mi-a slujit mie cu buna credinta,, odihnindu-mi batranetile mele. Atunci eu m-am rugat lui Dumnezeu pentru dansul, si El mi l-a daruit. Cand veti trece prin vamile vazduhului si vor incepe duhurile cele viclene a stramtora acest suflet,, sa-l rascumparati cu aceste rugaciuni ale mele de datoriile lui!”

mult din darurile Părintelui meu Vasile, m-au răscumpărat.

(Vama a treia) De la acea vamă mergând noi în sus, am ajuns la vama clevetirii, ponegririi, vorbirii de rău, a judecării şi osândirii aproapelui. Acolo am fost opriți şi am văzut cât de greu păcat este a cleveti şi a osândi pe cineva, a-1 defăima, huli, batjocori şi a râde de păcatele altuia. Pe unii ca aceştia îi cercetează cu deamănuntul acei cumpliți întrebători, ca pe nişte antihristi care, răpind cinstea şi dreptul de judecată al Domnului nostru Iisus Hristos, s-au făcut ei înşişi judecători şi pierzători celor de aproape ai lor. In mine însă, cu darul lui Dumnezeu, n-au aflat păcate de acestea, pentru că în toate zilele mele m-am păzit cu dinadinsul ca să nu clevetesc pe nimenea, nici să osândesc, nici să râd de cineva. Uneori, e drept, din întâmplare, auzind pe alții osândind sau clevetind sau râzând de cineva, mă plecam spre dânşii puțin cu mintea, sau din nepază adăugam şi eu la acelea câte o vorbă sau îi aprobam în vreun fel. Dar îndată revenindu-mi, m-am căit în sinea mea. Totuşi mi s-au pus şi socotit şi acelea în păcatul osândirii şi clevetirii de către vameşii aceia întrebători. Dar sfinții îngeri, răscumpărându-ma şi de la această vamă cu darurile Cuviosului Vasile, am mers mai departe în sus.

(Vama a patra) Alergând noi tot mai sus, am ajuns la vama aceea ce se numeşte a lăcomiei sau îmbuibării pântecelui. Ajungând acolo, îndată au alergat asupra mea acele duhuri necurate şi mârşave, graşi, soioşi şi foarte sălbatici, bucurându-se de sosirea mea la ei, ca de o dobândă grasă. Chipurile acelor duhuri drăceşti închipuiau pe iubitorii de desfătări, pe nesățioşi şi pe urâcioşii bețivi. Aceia, împresurându-ne pe noi ca nişte câini, ne-au oprit şi îndată au adus înaintea mea toate păcatele mele, adică: de am mâncat vreodată pe ascuns şi fără măsură, fără trebuință, sau dis-de-dimineață, sau de am mâncat fără rugăciune şi fără să-mi fac semnul sfintei cruci. Apoi îmi puneau înainte de câte ori am mâncat în sfintele posturi mai înainte de terminarea sfintei slujbe. De asemenea şi bețiile toate mi le arătau rând pe rând, punându-mi în față toate paharele băute şi numărul paharelor ce-am băut, probozindu-mă şi zicându-mi: „Iată, atâtea pahare ai băut în cutare vreme, atâtea în cutare şi cu cutare bărbat şi femeie, atâtea în cutare loc, atâtea la cutare petrecere, praznic ori pomană.” Toate păcatele şi plăcerile acestea ale pântecelui, pe care le facusem, mi le puneau înainte vameşii aceia, bucurându-se de mine ca şi cum aş fi fost trecută în stăpânirea lor, în fundul iadului, unde voiau să mă arunce. Fiind mustrată pentru acele păcate ale mele, tremuram de frică, neavând ce răspunde împotriva lor. Sfinții îngeri însă, scoțând din darurile Cuviosului Vasile, m-au răscumpărat şi de la acea vamă. Diavolii, văzând răscumpărarea mea, s-au tulburat grozav şi strigau: „O, amar nouă! Ne-am pierdut toată osteneala noastră!” Acestea zicând, aruncau în văzduh catastifele în care erau scrise păcatele mele. Eu, văzând aşa, m-am bucurat mult şi am plecat de acolo în sus, fără primejdie. Sfinții îngeri, mergând, vorbeau între ei, zicând: „Cu adevărat, mare ajutor a câştigat sufletul acesta de la plăcutul lui Dumnezeu Vasile! Dacă nu 1-ar fi ajutat el cu ostenelile şi rugăciunile lui, multe primejdii ar fi întâmpinat şi ar fi răbdat trecând prin aceste ispitiri, cercetări şi judecăți ale văzduhului!” Atunci eu, luând puțină în-drăzneală, am zis către dânşii: „Stăpânii mei, mi se pare mie că nimeni dintre cei care trăiesc pe pământ nu ştiu ce se face aici şi ce aşteaptă pe sufletul păcătos după ieşirea din trup!” Sfinții îngeri mi-au răspuns: „Oare nu mărturisesc pentru acestea dumnezeieştile Scripturi, care se citesc întotdeauna în sfintele biserici şi se propovăduiesc de sfințiții slujitori ai lui Dumnezeu? Dar cei ce s-au împătimit în deşertăciunile pământeşti nu bagă seamă de acestea. Ei socotesc că îmbuibarea şi beția din toate zilele este o desfătare. Şi aşa, mâncând întotdeauna fără saț şi îmbuibându-se fără frică de Dumnezeu, avându-şi pântecele în loc de Dumnezeu, nici nu se gândesc la viața viitoare, ba nici nu-şi mai aduc aminte de dumnezeieştile Scripturi, care zic: «*Vai vouă, celor ce sunteți satui acum, că veți flămânzi!*» (Lc. 6, 25). Numai bogații aceia cu inimă bună, asemenea lui Avraam, care sunt milostivi şi fac dreptate şi fapte bune, care miluiesc pe săraci şi scăpătați, care ajută pe cei ce sunt în nevoi şi în primejdii, aceia câştigă cu înlesnire de la Dumnezeu iertarea păcatelor şi trec vămile văzduhului fără supărare, pentru milosteniile lor. Aceasta o adeveresc dumnezeieştile Scripturi, zicând: «*Milostenia izbăveşte din moarte şi acoperă mulțime de păcate.*» (Tob. 12,

9). Cei ce nu se sârguiesc a-şi curaţi păcatele prin milostenie, acelora nu le e cu putinţă a scăpa de aceste întrebări, căci îi răpesc acei stăpâni ai vămilor întunecaţi la chip şi, muncindu-i cumplit, îi pogoară în subteranele iadului. Acolo îi ţin în legături până la înfricoşata Judecată a Domnului Hristos. Vezi că nici ţie nu ţi-ar fi fost cu putinţă a trece aceste vămi dacă nu ai fi câştigat răscumpărarea prin darurile Cuviosului Vasile!”

(Vama a cincea) Vorbind noi astfel, am ajuns la vama lenevirii şi a trândăvirii, unde se cercetează toată zilele şi ceasurile petrecute zadarnic, fără lucrarea faptei bune. Acolo se opresc toţi leneşii sau trândavii aceia care, asemenea trântorilor, poftesc şi mănâncă din osteneli străine, în loc de a lucra şi a-şi câştiga existenţa prin lucrul şi sudoarea feţei lor. De asemenea şi cei care sunt plătiţi si nu lucrează după învoială. Acolo se cercetează şi cei care nu se îngrijesc a lăuda pe Dumnezeu şi cei care se lenevesc în zilele de praznice, în duminici şi sărbători a merge la Vecernie, la Utrenie, la dumnezeiasca Liturghie şi la celelalte slujbe de laudă a lui Dumnezeu. La acea vamă se cercetează lenevirea, trândăvia şi neglijenţa fiecărui creştin, mirean ori cleric, care n-a purtat grijă de sufletul sau sau de sufletele încredinţate lor. Acolo se cercetează cu deamănuntul toate păcatele izvorâte din lenevire şi mulţi sunt opriţi şi se prăbuşesc în prăpăstiile iadului. Acolo şi eu, mult fiind întrebată, nu mi-ar fi fost cu putinţă a scăpa de datoriile acestui păcat, de n-ar fi împlinit neajunsul meu dăruirea Cuviosului Vasile, prin care răscumpărându-mă, m-au scos din primejduirea ce mă ameninţa a mă pogorî jos, în iad.

(Vama a şasea) De acolo am ajuns la vama furtişagului. Vameşii draci ai acelei vămi încearcă acolo cu deamănuntul sufletele despre feluritele păcate ale furturilor, răpirilor şi înşelătoriilor, pe ascuns sau pe faţă. La această vamă, deşi ne împiedicarăm puţin, pentru că nu s-au găsit în mine furtişaguri, afară de cele făcute în copilărie, puţine, şi acelea din puţinătatea minţii, am trecut fără să dăm mult.

(Vama a şaptea) Am ajuns apoi la vama avariţiei şi a iubirii de arginţi. Milostivul Dumnezeu însă acoperindu-mă în viaţa mea, nu m-am îngrijit de multă avere, nici n-am fost iubitoare de arginţi şi de agonisit averi. Eu în viaţă mă îndestulam cu cele ce mi le dădea Domnul, mulţumindu-mă cu puţin. Nu eram lacomă sau avară. Ba, încă din cele ce aveam, împărţeam cu osârdie şi cu bucurie săracilor şi celor lipsiţi de cele de trebuinţă. Pentru aceasta am trecut uşor şi repede prin vama aceasta.

(Vama a opta) Lăsând în urmă pe vameşii draci de la vama zgârceniei, am călătorit tot mai sus în văzduh, pe acea cale necunoscută, întunecată şi înfricoşată, până ce am ajuns la vama ce se cheamă a cametei. Acolo se cercetează toţi aceia care-şi dau argintii cu camătă, agonisindu-şi dobândă necurată, lacomii şi cei care ţin în casele lor lucruri străine. Neavând însă cu ce să mă învinuiască, scrâşneau din dinţi asupra mea, înfricoşându-mă. Noi însă am plecat de acolo mai sus, mulţumind lui Dumnezeu.

(Vama a noua) Inaintea noastră s-a arătat chinul nedreptăţii. Acolo se cercetează cu deamănuntul judecătorii nedrepţi, care părtinesc pe cei vinovaţi şi osândesc pe cei nevinovaţi. Se mai cercetează oprirea plăţii lucrătorilor, cei care neguţătoresc cu cântare şi măsuri măsluite şi toţi cei care, într-un fel sau altul, au fost nedrepţi şi au făcut nedreptate. Noi însă am plecat mai departe şi de acolo, nedând nimic la acea vamă.

(Vama a zecea) Am ajuns apoi la acea vamă care se numeşte a zavistiei şi a duşmăniei. Acolo se cercetează cu deamănuntul toţi aceia care s-au zavistuit unul pe altul, vrăjmăşiile, urâciunea, neiubirea de fraţi şi de aproapele, cu feluritele răutăţi ce izvorăsc din aceste păcate ucigătoare de suflet. Această vamă am trecut-o fără să dăm ceva, pentru că n-am zavistuit pe nimeni în viaţa mea. Acolo mă întrebau vameşii aceia urâcioşi despre ura de frate şi neiubirea aproapelui, dar, cu îndurările Domnului nostru Iisus Hristos, Dumnezeu, la toate acele întrebări nu m-au aflat vinovată. Am văzut însă mânia diavolilor vămii aceleia care, cu feţele lor de arapi, scrâşneau din dinţi, repezindu-se asupra mea cu mânie, ca să mă înghită de vie. Dar, neavând a ne teme de dânşii, ne-am suit tot mai sus, bucurându-ne.

(Vama a unsprezecea) Călătorind noi aşa, în mari depărtări, tot mai sus în văzduh, am ajuns la vama mândriei cu fiicele ei: slava deşartă, lauda, iubirea de sine, obrăznicia,

înălțarea cu mintea. Acolo, diavolii acelei vămi, foarte trufaşi, cercetează pe toți păcătoşii pentru păcatele de mai sus, adică dacă, trufindu-se, n-a dat ascultare părinților trupeşti ori duhovniceşti, de s-au încrezut mai mult în ei decât în Dumnezeu, dacă au disprețuit pe semeni ori s-au mândrit cu ştiința, cu dregătoria, cu vița, cu hainele, cu neamul bogat. Eu însă în viață, fiind slujnică săracă şi neavând a mă mândri cu unele ca acestea, am trecut printre acei draci trufaşi, dând ceva foarte puțin, deoarece am fost smerită şi am cinstit pe părinții mei trupeşti şi pe cei mai mari, ascultându-i în toate cele de bune şi de mântuire câte mă învățau.

(Vama a douăsprezecea) Urcându-ne de acolo mai sus, la înălțime, pe treptele văzduhului, am ajuns la vama mâniei, a iuțimii şi a lipsei de milă. Arapii aceia mă cercetau aspru şi amănunțit despre feluritele laturi ale păcatului mâniei şi iuțimii. Era acolo mulțime multă de draci foarte sălbatici şi fioroşi, iar în fruntea lor era o căpetenie drăcească, care stătea pe un tron asemenea unui idol, grozav de înfricoşător şi el, poruncind mânios, cu aprinsă iuțime şi asprime celor din jurul său. Graiul lui însă nu-1 înțelegeam. Aceia, plini de mânia, iuțimea şi răutate lor, se muşcau unii pe alții ca fiarele sălbatice şi neîmblânzite, chinuindu-se şi țipând groaznic, înspăimântând totul în jurul lor. Ajungând noi în mijlocul acelor răi, s-au repezit asupra noastră cu fețele lor sângeroase şi cu mare răutate demonică ne cercetau, punând înainte toate păcatele mele făcute în mânia şi iuțimea mea, cât am trăit pe pământ. Ori de câte ori m-am mâniat, iuțit, tulburat şi am țipat la cineva cu cuget rău şi cu privire sălbatică. Chiar şi pentru cele ce, din dragoste sfântă, vrând a trage pe cineva din păcate şi a-l pune în bună rânduiala, de m-am tulburat cu mânie şi iuțime asupra lui, ori de 1-am amărât sau de 1-am bătut, ori de m-am pornit asupra cuiva cu mânie de vrajbă şi ținând în mine răutatea, am plecat ocărând şi îngrozind [...]. Toate acelea mi le arătau rând pe rând, aşa cum, când şi unde le făcusem. Insă n-au dobândit ce doreau ei de la noi. Sfinții îngeri care mă însoțeau le-au răspuns pentru acelea cu care mă învinuiau şi aşa am mers înainte, bucurându-ne în Domnul, acoperit fiind sufletul meu păcătos cu rugăciunile Cuviosului meu Părinte Vasile.

(Vama a treisprezecea) Am ajuns apoi la vama ținerii de minte a răului şi a răzbunării. Acolo, cu o groaznică nemilostivire, se cercetează toți aceia care țin în inima lor amintirea răului, cei care răsplătesc cu rău pentru răul făcut sau care sunt învrăjbiți cu alții. Milostivirea Celui Preainalt însă m-a acoperit şi acolo, fiindcă n-am ținut răutate în inima mea asupra nimănui, n-am ținut minte răul făcut de alții şi n-am avut răutate asupra celor ce mă vrăjmă-şeau, nici m-am răzbunat asupra cuiva, ci, pe cât am putut, am arătat dragoste spre aceia, răsplătind răul cu binele, şi aşa cu nimic nu m-au aflat datoare la acea vamă. Diavolii, văzând că n-au pentru ce mă opri acolo, se tânguiau cumplit, văzându-mă că scap liberă din ghearele lor. Astfel am plecat de acolo mai departe, bucurând-ne în Domnul. Suindu-ne noi aşa tot mai în sus în văzduh, mi-am luat îndrăzneala şi am întrebat pe sfinții îngeri care mă duceau: Domnii mei, rogu-vă să-mi spuneți de unde ştiu aceste înfricoşate puteri şi stăpâniri ale văzduhului toate faptele rele ale oamenilor ce trăiesc pe pământ în toată lumea, ale fiecăruia în parte? Iată, văd că nu numai pe cele făcute la arătare, ci şi pe cele ascunse le ştiu şi le vădesc aici. Sfinții îngeri mi-au răspuns, zicând: Tot creştinul, la Sfântul Botez, primeşte de la Dumnezeu pe îngerul său păzitor, care, nevăzut, îl păzeşte pe dânsul ziua şi noaptea, călăuzindu-1 la tot lucrul bun pe calea vieții şi a mântuirii, în tot timpul vieții lui, până în ceasul morții. El scrie în cartea sa toate cuvintele, mişcările şi lucrurile cele bune făcute de om în viața sa. Asemenea şi căpetenia împărăției întunericului şi a beznei iadului, care doreşte să tragă tot neamul omenesc în pierzarea sa, pune pe lângă fiecare om ce se zămisleşte şi se naşte în lume pe câte unul dintre înrăutățitele sale duhuri viclene. Acela, umblând aproape de om şi în urma lui, îi pândeşte de aproape şi cu deamănuntul toate: privirile, mişcările, cuvintele, lucrurile şi toate câte le face de-a lungul întregii sale vieți, şi neîncetat îl îndeamnă cu vicleşuguri la răutățile lui, adică a păcătui în tot felul. Indată ce vede că omul a înclinat spre rău, a vorbit rău şi a păcătuit, acel diavol scrie toate păcatele în catastiful său, pe care apoi îl duce la vămi, cu toate păcatele omului scrise de el. In acest chip sunt ştiute de vameşii văzduhului toate păcatele tuturor oamenilor din lumea pământească. Apoi, după ce sufletul se

desparte de trup, când se sârguieşte pentru a sui la cele cereşti, la Ziditorul său, atunci, după cum vezi, aceste duhuri viclene ale vămilor văzduhului îl opresc pe loc, arătându-i scrise toate păcatele lui. Pe sufletul care are mai multe fapte bune decât păcate nu-1 pot opri vameşii aceia; dar dacă vor afla la el mai multe păcate decât fapte bune, îl opresc un timp în stăpânirea lor şi-1 închid în temnițele iadului, unde-1 muncesc atât cât le îngăduie dreptatea dumnezeiască. Acolo suferă greu şi se chinuieşte sufletul acela până ce, cu postiri, rugăciuni, milostenii, sfinte Liturghii, parastase, pomeni şi alte faceri de bine făcute în numele lor sfintelor locaşuri şi săracilor de către ai săi, primeşte iertare pentru păcatele sale. Cei care se închină Prea Sfintei Treimi şi deseori primesc cu vrednicie sfânta Impărtăşanie, trupul şi sângele Domnului nostru Iisus Hristos, aceia urcă lesne la cer, apărați fiind de îngeri şi de rugăciunile sfinților lui Dumnezeu, care se roagă pentru mântuirea lor. Cei care n-au făcut nici unele din cele de folos în toată viața lor, n-au parte de niciun ajutor şi sfinții îngeri nu pot să aducă pentru ei cuvânt de apărare. Daca însă un suflet s-ar arăta atâta de păcătos, urât şi vrăjmaş lui Dumnezeu, încât să nu mai aibă nădejde de mântuire, fiind sortit desăvârşit în veşnica osândă, atunci îndată diavolii îl pogoară pe acela în adâncurile iadului, unde este gătit locul lor, la veşnica muncă. Acolo îi țin până al învierea obştească şi a doua venire a Domnului. După aceea, au să se muncească veşnic, împreună cu trupul în care au viețuit, în gheena focului nestins. Incă şi altceva este bine să ştii: pe această cale se suie spre cercetare numai sufletele acelea care sunt luminate cu Sfantul Botez şi credința creştina. Păgânii însă, necredincioşii, ereticii şi toți cei înstrăinați de Dumnezeu nu mai vin pe calea aceasta spre Scaunul Dumnezeirii, pentru că încă fiind vii, din viața pământească sunt îngropați în iad cu sufletele lor.

(Vama a paisprezecea) Tot vorbind aşa, am ajuns la vama uciderii. Acolo se cercetează cu deamănuntul sufletele creştineşti pentru păcatul greu al uciderii: feluritele ucideri de oameni, sinuciderile, ba chiar şi gândurile şi sfatuirile demonice pentru săvârşirea acestui groaznic păcat. Noi şi de acolo, dând puțin, am scăpat cu uşurință, fiindcă nu numai că n-am lovit, dar m-am ferit şi de a ocărî pe alții.

(Vama a cincisprezecea) Ieşind din mijlocul vameşilor acelora groaznici, am suit tot mai sus, ajutată de sfinții îngeri, până ce am ajuns la vama descântecelor, vrăjitoriilor, ghicirilor, fermecătoriilor, a otrăvitorilor şi chemătorilor de diavoli. Pângăriții draci ai acelei vămi erau asemenea jivinelor cu câte patru picioare şi târâtoarelor, ca taurii fioroşi, ca şerpii, viperele, scorpiile şi broaştele. Şi foarte urâtă era vederea lor. Cu darul lui Dumnezeu, vameşii aceia n-au aflat nimic scris în catastifele lor şi nici în mine, deci am trecut îndată, nedând nimic. Plecând noi de acolo tot mai sus, am întrebat pe sfinții îngeri care mă duceau: „Domnii mei, rogu-vă, spuneți-mi: oare toți creştinii trec pe aici, prin vămile acestea? Oare nu este cu putință vreunuia dintre ei să treacă pe altă parte la cer, fără numai pe aici? Nu este oare vreun mijloc de a face călătoria aceasta fără întrebările şi frica ce întâmpinăm noi când trecem prin aceste înfricoşătoare vămi?” Sfinții îngeri mi-au răspuns: „Nu este altă cale pentru sufletele creştinilor care se suie la ceruri. Toți trec pe aici, dar nu toți sunt cercetați aşa ca tine, iară numai cei ce sunt păcătoşi ca tine, toți aceia care n-au făcut desăvârşit mărturisirea păcatelor lor, ruşinându-se şi tăinuind înaintea duhovnicilor lor faptele lor de ruşine şi unele dintre păcatele lor. Dacă creştinul îşi mărturiseşte cu adevărat păcatele sale, faptele rele, îi pare rău, se căieşte că le-a făcut, îşi împlineşte canonul cuvenit şi părăseşte păcatele, făcând roade vrednice de pocăință, apoi păcatele acelea le şterge nevăzut dumnezeiasca milostivire. Când un suflet ca acela trece pe aici, întrebătorii din vămile văzduhului, deschizându-şi catastifele lor, nu află scris nimic în ele asupra lui, nici nu-1 pot supăra, nici îngrozi pe acel suflet; ci el trece lin în sus, la ceruri, la Scaunul Dumnezeirii, ca să se închine şi să fie răsplătit cu fericirea veşnică în cereasca Impărăție. Deci şi tu, de ai fi făcut mărturisire desăvârşită de toate păcatele tale, şi după dezlegarea duhovnicului ai fi făcut pocăință adevărată din destul, n-ai fi suferit astfel de groaznice cercetări ca acestea la vămile văzduhului! Diavolii, după ce văd că sufletului osârduitor, prin mărturisirea adevărată, părăsirea păcatelor, împlinirea canonului şi aducerea de roade de pocăință i se şterg păcatele din catastifele lor, îl războiesc

din nou, mai groaznic decât înainte, pentru a-1 arunca în alte păcate şi ca să-1 înscrie din nou în catastifele lor. Cu adevărat, spovedania este izvor de mântuire pentru om! De multe nenorociri şi necazuri îl scapă ea pe om, făcându-1 să treacă neţinut de vameşi şi să se înalţe liber la Dumnezeu. Mulţi nu-şi spun păcatele lor, unii crezând că au destulă vreme ca să se pocăiască şi să li se ierte greşelile, iar alţii ruşinându-se de faţa duhovnicului, iar pentru aceasta vor fi cercetaţi cu asprime la trecerea prin vămi. Alţii spun la un duhovnic unele păcate, iar la altul pe celelalte, însă şi aceştia îşi vor afla pedeapsa şi, necurăţindu-se de păcatele lor, nu vor avea calea liberă, curată şi cu înlesnire de trecut vămile. Ţie însă ţi-a ajutat şi aceea că de mult ai părăsit de a mai păcătui de moarte şi cu fapte bune ai petrecut ceilalţi ani ai vieţii tale, şi mai ales rugăciunile Cuviosului Părinte Vasile, căruia i-ai slujit cu devotament.”

(Vama a şaisprezecea) Alergând mai departe, am ajuns la vama desfrânării. Acolo se cercetează tot felul de desfrânare sau curvie, nălucirea păcatului curviei cu mintea sau zăbovirea gândului în acel păcat, învoirea cu atingerile pătimaşe şi spurcate, căderile în desfrânare, persoanele, vremea şi locul unde s-a săvârşit păcatul, visuri necurate, porniri şi priviri cu gând spurcat. Stăpânul acelei vămi şedea pe scaunul său, îmbrăcat cu o haină soioasă, roşie, stropită cu sânge, murdară şi foarte necurată. Şi se fălea, ca şi cum ar fi fost îmbrăcat strălucit cu o haină împărătească. Mulţime de draci stăteau acolo înaintea lui. Aceia, văzându-mă ajunsă acolo, s-au mirat mult cum de am ajuns până la dânşii. Şi stăteau uimiţi, socotind cum de am putut trece prin atâtea vămi. Apoi scoţând lucrurile cele de desfrânare ale mele, scrise în catastifele lor, mă învinuiau cu asprime, arătându-mi persoanele cu care păcătuisem în tinereţile mele, vremea când greşisem, ziua, noaptea şi locul unde am făcut păcatul acela cu cineva. Şi n-aveam ce să răspund, că aşa era, fără numai tremuram de frică şi mă umpleam de ruşine. Şi nu numai cele adevărate mi le ziceau, ci şi cu multe minciuni mă acuzau. Acelea zicându-le, se repezeau asupra mea cu ghearele să mă răpească din mâinile sfinţilor îngeri şi să mă arunce jos, în adânc. Atunci sfinţii îngeri, împotrivindu-se lor, ziceau: „Sufletul acesta a părăsit păcatul desfrânării de mulţi ani, şi de atunci a petrecut în curăţie şi în înfrânare pustnicească.” Diavolii însă au strigat: „Ştim şi noi că de mult a părăsit acest păcat, dar păcatele desfrânării le-a avut în ea, pentru că nu s-a mărturisit cu adevărat înaintea duhovnicului, nici n-a luat de la el cuvenitul canon, ca sa facă pocăinţă până la ştergerea lor. Pentru aceasta lăsaţi-ne-o nouă şi duceţi-vă fără ea; ori răscumpăraţi-o cu fapte bune.” Acestea auzindu-le eu, m-am umplut de groază şi tremuram de frică. Atunci îngerii lui Dumnezeu dând în schimb din lucrurile mele cele bune şi mai ales din darurile Cuviosului meu Părinte Vasile, abia ne-am izbăvit de acea cumplită primejdie şi aşa am plecat de acolo.

(Vama a şaptesprezecea) Am ajuns apoi la vama preacurviei. Acolo se cercetează păcatele celor căsătoriţi care nu-şi păzesc credinţa şi legământul făcut la cununie, adică nu-şi păzesc patul lor curat, ca şi siluirile, a acelora care silesc femei ori fete să se desfrâneze cu ei. Tot aici sunt cercetate şi feţele bisericeşti afierosite lui Dumnezeu care, după ce şi-au făgăduit fecioria ori curăţia lor lui Hristos, n-au păzit-o de căderile în desfrânare. Năvălind dracii fioroşi ai acelei vămi, mi-au cercetat lucrurile mele cu mare amănunţime şi cu multă sârguinţă. La acea vamă am văzut că eram mult datoare. Necuratele duhuri şi nemilostivii cercetători, ştiind că mi-am înşelat soţul legiuit, se repezeau la mine cu ghearele ca să mă răpească din mâinile îngerilor şi să mă arunce în fundul iadului, însă îngerii pricindu-se mult cu dracii acelei vami şi adunând toate ostenelile şi nevoinţele mele pe care le făcusem în urmă, aducându-le la mijloc, abia de m-au răscumpărat, punând în cumpănă şi din darurile Sfântului Vasile. Şi aşa cu greu scăpând, luminându-mă, ne-am dus şi de acolo mai departe.

(Vama a optsprezecea) Urcând noi în zbor tot mai sus, am ajuns la vama nelegiuitelor împreunări bărbăteşti şi femeieşti în afara firii, a sodomiilor. Acolo se cercetează păcatele acestea nefireşti şi altele şi mai necurate, făcute în ascuns, de care ruşine este a le şi pomeni. Stăpânul drăcesc al acelei vămi era foarte fioros, cu o faţa mârşavă şi mai urâcios decât toţi dracii vămilor prin care trecusem. In jurul lui era multă putoare nesuferită. Acesta poruncea unei mulţimi de draci foarte urâcioşi şi ei, sluţi şi fioroşi, sălbatici şi răi, aprinşi de

mânie şi cumplită iuțime. Aceia, ieşind înaintea noastră, îndată ne-au împresurat şi m-au cercetat. Acei vameşi urâcioşi, fiindcă cu darul lui Dumnezeu n-au putut afla dintr-acestea în mine, rămânând deşerți, au rămas de ruşine. Noi, bucurându-ne, am plecat de acolo mângâiați, căci ne-am izbăvit de spurcăciunea, răutatea şi puterea lor. Mergând mai înainte, sfinții îngeri mi-au zis: „Ai văzut, Teodoro, înfricoşatele vămi ale văzduhului? Să ştii că mai niciun suflet nu le trece fără supărare, deoarece toată lumea zace în răutatea smintelilor şi mai toți oamenii sunt iubitori de desfătări şi de desfrânare. Abia dacă puțini se feresc de necurățiile desfrânării şi-şi omoară poftele trupeşti. Puțini sunt aceia care trec vămile acestea cu libertate. Cei mai mulți, venind până aici, îndată cad şi pier, pentru că aceşti cumpliți cercetători ai păcatelor desfrânării răpesc sufletele lor şi le trag la iad, muncindu-le. Şi se lăudau stăpânii de la vămile desfrânărilor, zicând că ei singuri, mai mult decât toți ceilalți de la toate vămile, umplu muncile din temnițele iadului cu sufletele păcătoşite. Mulțumeşte, Teodoro, lui Dumnezeu că te-ai învrednicit a trece peste acele aspre cercetări, cu rugăciunile Cuviosului Vasile, părintele tău duhovnicesc. De acum nu vei mai vedea nici o greutate sau frică!”

(Vama a nouăsprezecea) Am ajuns apoi la vama ereziilor, a mincinoaselor cugetări asupra adevăratei religii ortodoxe, a lepădării de dreapta credință ortodoxă, a hulirilor şi blasfemiilor. Acolo se întreabă gândurile necuvenite şi socotința strâmbă față de dreapta credință creştinească, depărtările de dreptcredincioasa mărturisire a adevăratei credințe, neîndeplinirea făgăduințelor şi îndatoririlor creştineşti, îndoirea în credință, hulele asupra sfințeniei şi altele asemenea acestora. Acea vamă am trecut-o fără de cercetare, pentru că în viață având şi păzind dreapta credință, nu m-am aflat vinovată. Şi aşa de acolo am mers înainte, apropiindu-ne de porțile cerului.

(Vama a douăzecea) Alergând cu repeziciune pe calea văzduhului, am ajuns la vama nemilostivirii, cruzimii şi învârtoşării inimii. Intrebătorii vămii aceleia erau amarnic de cruzi şi stăpânul lor drăcesc era fioros, suflând cu nemilostivire şi mare iuțime, asemenea flăcărilor iadului. Acest stăpân se mai arăta şi foarte uscat şi sleit, ca de o lungă şi mare boală, plângându-se singur de răutatea lui şi gemând ca un bolnav. Chiar de s-ar afla cineva săvârşitor a multe nevoințe, de multe postiri şi rugăciuni, de şi-ar păzi chiar şi fecioria ori curăția, de şi-ar fi înfrânat trupul sau şi-ar fi omorât poftele cele rele dintr-însul, dar dacă a fost neîndurat şi nemilostiv, închizându-şi inima sa față de aproapele său aflat în felurite suferințe, acela, de la acea vamă, cade jos în adâncul iadului, unde este închis şi în veci nu află milă. Noi însă, cu ajutorul şi darul lui Dumnezeu, am trecut şi acea vamă fără primejdie, ajutându-ne pretutindeni rugăciunile Cuviosului Părinte Vasile.

Izbăvindu-mă eu de acele înfricoşate vămi ale văzduhului, cu inimă bună, cu bucurie şi săltări duhovniceşti ne-am suit pe calea aceea tot mai sus, deasupra tuturor acelor vămi, ajungând la porțile cerului, cu milostivirea lui Dumnezeu, Care a ajutat sufletul meu de a trecut slobod prin cumplitele primejdii şi s-a eliberat de amarii, fioroşii şi prea întunecații demoni de la acele vămi"[341]

Invățătura despre vămi o aflăm nu doar în Răsăritul creştin, ci şi la Părinții latini din vechime, înfățişată însă cu mai multă discreție[342]. Aşa cum am văzut, Sfântul Grigorie cel Mare vorbeşte despre duhurile rele care vin să cerceteze sufletul ieşit din trup. Sfantul Bonifaciu, apostolul germanilor (sec. al VIII-lea), relatează într-una din scrisorile sale istorisirea unui monah din mănăstirea Wenlock care, murind, mai apoi a înviat. Iar acesta a spus că, „ieşind din trup, îndată a fost răpit în văzduh de îngeri strălucind de lumină, la care era cu neputință să priveşti. Şi a fost dus într-un loc în care era adunată mare mulțime de suflete [...] Şi mai era acolo mulțime de duhuri rele şi slăvită ceată a stăpâniilor îngereşti. Iar

[341] *Viața, petrecerea şi minunile cuviosului părintelui nostru Vasile cel Nou, împreună cu cele 24 de vămi ale văzduhului, scrisă de smeritul şi iubitorul său ucenic, Grigorie.*

[342] A se vedea J. Riviere, „Role du demon au jugement particulier chez les Peres", în *Revues des sciences religieuses.* 4, 1924. p. 57-63.

duhurile cele rele şi sfinţii îngeri se sfădeau pentru sufletele acelea, şi dracii le puneau în cârcă povara păcatelor, iar îngerii se sileau s-o uşureze, aducând cuvânt de îndreptăţire. Şi i s-au arătat lui toate păcatele sale din tinereţe, nemărturisite din uitare ori neştiinţă; şi toate-i strigau împotrivă, osândindu-1 cu putere pentru cele săvârşite în vremea vieţii, nemărturisite şi nespălate prin căinţă. Şi cu glas înfricoşător îl învinuia flecare dintre ele[343]. Şi într-acelaşi chip duhurile cele rele ţinându-le isonul, îl osândeau, adeverind cele spuse şi arătând în care loc şi în care ceas făcuse păcate, aducând şi mărturii pentru ele. Şi aşa, stând de faţă toate acele păcate, aceşti vechi vrăjmaşi 1-au vădit de vinovat şi rob al lor. Insă, povestea el, puţinele şi măruntele fapte bune, făcute în chip nevrednic şi nedesăvârşit, mi-au sărit în ajutor. Şi mult mă apărau şi mă întăreau şi duhurile cele îngereşti, peste măsură de iubitoare, care stăteau de faţă; şi am văzut cu uimire cum faptele mele cele bune se arătau a fi mari şi minunate, ca unele săvârşite prin darul lui Dumnezeu, iar nu prin puterile mele cele slabe"[344].

Apusul însă pare să fi uitat această învăţătură despre vămile cereşti pe care, în schimb, o aflăm la mulţi autori ortodocşi din vremea noastră, şi nu dintre cei neînsemnaţi. Lucrul acesta dă mărturie de păstrarea în sânul Bisericii Ortodoxe a unei foarte vechi tradiţii. La finele veacului al XIX-lea, Sfântul Ignatie Briancianinov, în *Cuvânt despre moarte,* spune simplu şi concis: „Pentru tragerea la răspundere a sufletelor ce străbat văzduhul, puterile întunericului au aşezat în calea lor o seamă de scaune de judecată şi străji, rânduite în chip vrednic de mirare, în tot văzduhul, de la pământ până la cer, ce aţin legiunile de paznici ale duhurilor cele căzute. Şi fiecare dintre ele cercetează sufletul ajuns înaintea lor pentru acel soi de păcat care le priveşte. Aceste străji drăceşti şi scaune de judecată din văzduh, Părinţii le numesc vămi, iar pe duhurile care slujesc acolo, vameşi"[345].

In scrierea sa, Sfantul Ignatie a adunat un mare număr de mărturii scripturistice, patristice, aghiografice şi liturgice referitoare la acest subiect. In aceeaşi vreme, Sfântul Teofan Zăvorâtul vorbeşte şi el despre aceste vămi[346]. Astfel, tâlcuind versetul 80 al psalmului 118: *„Să fie inima mea fără prihană întru îndreptările Tale, ca să nu mă ruşinez!",* el spune: „Prorocul nu ne spune cum şi unde nu trebuie să ne ruşinăm. Mai întâi însă, dea Domnul să n-avem parte de ruşine în ostenelile războiului lăuntric! Iar apoi, să nu fim daţi de ruşine în ceasul morţii şi la trecerea prin vămile din văzduh; «înţelepţilor» acestui veac vămile pot să le pară o simplă poveste, dar în ceasul morţii nu vor putea nicicum să le ocolească. Şi ce caută aceşti «vameşi» în sufletele care au ieşit din trup şi se înalţă la cer dacă nu cele ce sunt ale lor? Şi ce este al lor, dacă nu patimile? Aşadar, în cel a cărui inimă este curată şi neatinsă de patimi nu vor afla nimic pentru care să-l învinuiască. Dimpotrivă, asupra celui întinat de păcate, ca un trăznet vor cădea [...] Câtă vreme sufletul mai are o cât de mică împătimire, nu va scăpa de ruşine la trecerea prin vămi. Iar ruşine aici înseamnă aruncarea sufletului în iad. Iar ruşinea de pe urmă va fi la Judecata de apoi, când vom sta înaintea feţei Celui Care pe toate le vede şi le cunoaşte"[347].

Arhimandritul Antonie, în aceeaşi epocă, vorbeşte şi el despre cercetarea în vămi a sufletului ce se ridică la cer însoţit de îngeri. Şi spune că este oprit de duhurile cele rele ca să dea seamă de păcatele sale; dar, după cum zic Părinţii, nu tot sufletul este cercetat şi oprit: cele sfinte şi cu totul curate urcă neîmpiedicate în sânul lui Avraam[348].

---

[343] Regăsim aici identificarea păcatelor (sau patimilor) cu diavolii.

[344] La Arhim. Serafim Rose, *Sufletul după moarte,* p. 87.

[345] *Cuvânt despre moarte,* p. 74.

[346] De menţionat că Sfantul Teofan Zăvorâtul, în mica sa lucrare *Sufletul şi îngerii nu sunt realităţi trupeşti, ci duhovniceşti,* Moscova, 1891 (în lb. rusă), a criticat unele afirmaţii ale episcopului Ignatie Briancianinov, contemporanul său, cuprinse în scrierea acestuia, *Cuvânt despre moarte* (ca, de pildă, cea privind corporeitatea sufletului), însă nu pe cea referitoare la vămile din văzduh.

[347] *Tâlcuirea Psalmului 118,* Moscova, 1891 (în lb. rusă).

[348] *Teologia dogmatică a Bisericii universale ortodoxe,* trad. Vallianos, Atena, 1858, p. 371-372.

Sfântul Macarie al Moscovei, prezentând această învățătură în binecunoscuta sa *Teologie dogmatică ortodoxă*, încheie astfel: „Prezența neîntreruptă, statornică şi de obşte a învățăturii despre vămi în Biserică, mai cu seamă la dascălii veacului al IV-lea, dovedeşte fără putință de tăgadă că ea le-a fost predată de învățătorii din veacurile dinainte şi îşi are temeiul în tradiția apostolică"[349]. Este recunoscută de Părintele Serghie Bulgakov şi menționată în lucrarea sa închinată Ortodoxiei[350], iar Părintele Iustin Popovici, renumitul monah sârb al vremurilor noastre, o preia şi o prezintă în scrierea sa, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe.*[351] „Referitor la acest subiect - spune el - putem afla numeroase mărturii în Sfânta Tradiție."[352] O întâlnim şi la mulți alți autori ortodocşi contemporani de diferite naționalități, care au scris despre moarte din perspectiva Tradiției ortodoxe[353].

In slujbele Bisericii Ortodoxe este prezentă de asemenea învățătura despre vămi. De pildă, în *Octoih* aflăm astfel de rugăciuni:

„In ceasul cel înfricoşător al morții, să mă izbăveşti de diavolii cei ce mă învinovățesc şi de osândirea cea înfricoşătoare!"[354]; „Când va fi să se despartă sufletul meu cu sila de mădularele trupului, atunci, dumnezeiască Mireasă, stai lângă mine şi risipeşte urzelile vrăjmaşilor celor netrupeşti; zdrobeşte fălcile celor care caută să mă înghită fără milă, ca sa trec neoprit de căpeteniile întunericului care stau în văzduh!"[355]; „Izbăveşte-ne pe noi, Fecioară preamilostivă, ca o bună, şi ne smulge de la diavoli şi de la darea de seamă cea înfricoşătoare în ceasul încercării, ca să nu fim ruşinați noi, robii tăi!"[356]; „Să nu mă lepezi de la fața ta [...], că vicleanul se sârguieşte cu vicleşug să mă prindă [...], dar tu păzeşte-mă cu totul neatins de vătămarea lui!"[357].

Putem cita, de asemenea, rugăciunea Sfântului Eustratie de la Miezonoptica din sâmbete: „Şi acum, Stăpâne, să mă acopere pe mine mâna Ta şi să vină peste mine mila Ta, că s-a tulburat sufletul meu şi dureros îi este să iasă din acest ticălos şi spurcat trup al meu. Ca nu cândva vicleanul sfat al celui potrivnic să-1 întâmpine şi să-1 împiedice întru întuneric, pentru păcatele cele făcute de mine cu neştiința şi cu ştiința în această viață. Milostiv fii mie, Stăpâne, şi să nu vadă sufletul meu întunecatul chip al viclenilor diavoli, ci să-1 ia îngerii Tăi cei străluciți şi luminați! Dă slavă numelui Tău celui sfânt şi cu puterea Ta mă ridică la dumnezeiasca Ta judecată. Când mă vei judeca, să nu mă apuce pe mine mâna stăpânitorului lumii acesteia, ca să mă arunce pe mine, păcătosul, în adâncul iadului; ci stai lângă mine şi-mi

---

[349] *Teologia dogmatică ortodoxă,* t. 2, St. Petersburg, 1883, p. 535 (în lb. rusă). Mai recent, monahul Macarie de la M-rea Simonos-Petras, notează în *Sinaxand* său: „Această învățătură este cu totul tradițională şi poate fi aflată la mulți Sfinți Părinți şi în multe vieți de sfinți." *(Sinaxar. Viața Sfinților din Biserica Ortodoxă,* t. III, Tesalonic, 1990, p. 459, n.5).

[350] *L 'Orthodoxie,* Lausanne, 1980, p. 204.

[351] Volumul 5, Lausanne, 1997, p. 366-367.

[352] Părintele Iustin Popovici dă, în acest sens, lungi citate din istorisirea Sf. Teodora, aşa cum am făcut şi noi mai sus. Dintr-o regretabilă inițiativă a traducătorului, în versiunea franceză a *Dogmaticii* sale aceste citate lipsesc.

[353] A se vedea: Arhiep. Ioan Maximovici, *Sermon sur la vie apres la mort;* Arhim. Vasilios Bakogiannis, *After Death,* Katerini, 1995, p. 59-67; Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death,* Platina, 1998, p. 53-67, 157-163; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* Levadia, 1996, p. 62-80; N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death,* Atena, 1997, p. 385-392.

[354] Glasul l, luni, după catisma a doua, la Utrenie.

[355] Glasul 2, vineri, la Vecernie.

[356] Glasul 4, vineri. Cântarea a II-a, la Utrenie.

[357] Glasul 7, vineri, Cântarea a V-a.

fii mântuitor şi sprijinitor! Miluieşte, Doamne, sufletul meu cel întinat cu patimile vieții acesteia şi curat pe el prin pocăință şi mărturisire îl primeşte, că binecuvântat eşti în vecii vecilor! Amin!"[358].

O referire la vămile văzduhului aflăm şi în *Canonul de rugăciune către îngerul păzitor:* „De-a dreapta sufletului meu celui ticălos să te văd stând, luminat şi blând, pe tine, ajutătorul şi folositor meu, când va ieşi din mine cu anevoie sufletul meu, şi izgonind pe amarii vrăjmaşi care caută să mă apuce [...] ci te rog, păzitorul meu, fii mie ajutător şi apărător nebiruit când voi trece vămile judecății!"[359] .

Multe alte texte liturgice conțin asemenea referiri, ca, de pildă, aceste stihiri ale Născătoarei de la Praznicul aducerii moaştelor Sfântului Ioan Gură de Aur[360].

Să ne aducem aminte şi de aceste rugăciuni din *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții,* care se rosteşte la căpătâiul celui aflat pe patul de moarte: „Văzând că ceasul meu se apropie şi sufletul meu se va despărți de împuțitul meu trup şi voi merge gol, părăsit de toți, prin mijlocul oştilor cumpliților draci şi voi fi oprit la vămile lor şi nu va fi nimenea să-mi ajute. Ci, o, Preasfântă Stăpâna mea, Marie, Maica lui Dumnezeu, mai înainte de acel ceas cu smerenie cad şi cu umilință te rog pe tine, când vei vedea sfârşitul meu, grăbeşte-te de vino în ajutorul meu şi nu mă lăsa pe mine, nu mă da pe mine, nici te depărta de mine, întru înspăimântătorul ceas al ieşirii mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci şi de vederea lor întunecată!"; „Când vei vedea sfârşitul meu, grăbeşte curând şi vino spre ajutorul meu şi nu mă lăsa pe mine, nici te depărta de mine în înspăimântătorul ceas al ieşirii mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci şi acoperindu-mă de groaznica lor vedere cea întunecată şi petrecându-mă prin văzduhul cel cu vămi cumplite!"; „Apropiindu-se ceasul sfârşitului meu, nu ştiu ce voi face [...]. De voi căuta spre văzduh, văd pe vrăjmaşii văzduhului lațuri gătindu-mi mie [...]. Grăbeşte, Stăpâna, de vino întru ajutorul meu şi nu mă lăsa pe mine [...] Marie, preadulce, nădejdea mântuirii mele!"; „Când vei vedea sfârşitul meu, grăbeşte şi vino în ajutorul meu şi nu mă lăsa pe mine, nici te depărta de mine în înspăimântătorul ceas al ieşirii mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci şi acoperindu-mă de întunecata şi groaznica lor vedere, izbăvindu-mă din toate vămile lor!"[361].

Invățătura despre vămile văzduhului a iscat recent unele critici[362], care însă sunt limitate şi nefondate[363], pentru că, după cum am văzut, ea este abundent atestată de la înce-

---

[358] *Ceaslov,* Rânduiala Miezonopticii din sâmbete.

[359] Vezi în *Molitfelnic.*

[360] *Mineiele pe ianuarie,* în 27 de zile, Cânt. a V-a, glasul 8, la Utrenie.

[361] Vezi în *Molitfelnic.*

[362] Vezi I. Puhalo, *The Soul, the Body and the Death,* Dewdney, B. C., 1996. *The Tale of Elder Basil the New and the Theodora Myth. Study of a Gnostic Document,* Dewdney B. C., 1999; şi M. Azkoul, *The Toll-House Myth. The Neo-Gnosticism of Fr. Seraphim Rose,* Dewdney B. C. (fără an). Aceşti noi autori, care aparțin unor grupări sectare, răzlețite de Biserica Ortodoxă, dau sistematic dovadă de un spirit denigrator îndreptat mai cu seamă împotriva Părintelui Serafim Rose, care a scris pe această temă binecunoscuta carte despre *Sufletul după moarte.* Lucrul acesta falsifică total perspectiva de ansamblu și interpretarea pe care ei o dau textelor patristice.

[363] O primă acuzație este aceea că textele patristice pe care se întemeiază această învățătură sunt apocrife şi provin, toate, din Egipt. Această acuzație nu rezistă însă, pentru că, după cum am văzut, mărturiile patristice şi aghiografice aparțin unor epoci şi teritorii diferite. O a doua acuzație este aceea că învățătura despre vămi își are originea în religia vechilor egipteni și în credințele gnostice. Există, fără nici o îndoială, o analogie, însă lucrul acesta este valabil şi cât priveşte multe alte credințe creştine (în scrierile lui Mircea Eliade aflăm numeroase asemenea exemple), fără ca aceasta să ne permită să punem la îndoială caracterul lor creştin. De altfel, cele două credințe sunt legate de contexte teologice şi spirituale total diferite şi ireconciliabile (vezi remarcile Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Viața de după moarte,* p. 77-78). O a treia acuzație este că sufletul şi trupul sunt inseparabile și de aceea sufletul nu poate avea o viață a lui, independentă de trup. Sufletul, după ei, adoarme în așteptarea învierii de obşte, însă Sf. Părinți învață cu constanță că în intervalul dintre moarte (care este, cu

puturile creştinismului până în zilele noastre, într-o mare varietate de texte patristice, aghiografice şi liturgice. Criticile acestea sunt totuşi semnale de alarmă cât priveşte rătăcirile la care se poate ajunge în înțelegerea şi folosirea acestei învățături şi de aceea ne simțim datori să facem unele precizări.

Mai întâi, această învățătură nu constituie un articol de credință şi n-a făcut niciodată obiectul unei definiții dogmatice din partea Bisericii[364] . Ea este mai curând o teologumenă. De aceea, credinciosul poate fără nicio primejdie pentru sufletul său să nu țină seama de ea, stăruind cu smerenie în gândul că viața de dincolo rămâne o taină pentru pământeni. Poate tot aşa de bine să treacă peste tot ce se petrece în răstimpul dintre clipa morții şi ceasul când va sta înaintea lui Hristos, la Judecata de apoi. Pentru că Biserica nu are în această privință o singură tradiție, ci mai multe tradiții, diferite dar nu ireconciliabile, ce pot fi acceptate atâta vreme cât nu se împotrivesc învățăturilor definite dogmatic referitoare la viața sufletului după moarte.

Apoi, după cum au arătat de altfel şi cei care o socotesc vrednică de crezare, învățătura despre vămile văzduhului nu trebuie socotită literă de Evanghelie şi primită ca atare, ci cugetată duhovniceşte. Sfântul Teofan Zăvorâtul spune că ea înfățişează fără îndoială lucruri care se petrec cu adevărat, dar nu exact aşa cum sunt istorisite[365]; pentru că sunt tainice, duhovniceşti şi greu de pătruns, sunt prezentate pe înțelesul omului ce trăieşte în trup, într-o formă materială, însă pur simbolică[366]. Se poate vedea uşor că în aceste istorisiri numărul şi felul vămilor din văzduh, ca şi păcatele cercetate la fiecare din ele nu sunt întotdeauna aceleaşi; în ele se oglindeşte de fapt starea lăuntrică, experiența şi cadrul de referință proprii fiecărui autor. De aceea, citindu-le, trebuie să trecem dincolo de amănunte, țintind la simbolismul şi mai cu seamă la înțelesul lor duhovnicesc. Lucrul acesta ni-l spune Episcopul Macarie al Moscovei, scriind că „nu trebuie să ne închipuim vămile văzduhului în mod grosolan, material, ci, pe cât este cu putință, să cugetăm la ele duhovniceşte şi, nestăruind asupra amănuntelor, diferite de la un autor la altul şi de la istorisire la istorisire, să căutăm înțelesul lor profund."[367].

In esență, învățătura despre vămile şi vameşii din văzduh arată că după moarte fiecare om va să dea socoteală cu de-amănuntul de toate păcatele săvârşite în viața sa şi de toate patimile ce s-au încuibat în el, nespălate prin căință; şi mai înainte de a sta înaintea lui Hristos la Judecata de apoi, va fi cercetat în fața duhurilor rele şi a îngerilor; şi unii îi vor fi paraşi, iar ceilalți sprijinitori şi apărători.

Astfel, învățătura despre vămile din văzduh are un îndoit rost pedagogic: primul, de a-1 face pe om să înțeleagă că orice faptă a sa are preț şi însemnătate nu doar în această viață pământească, ci şi în viața de dincolo; iar al doilea, de a-1 îndemna la pocăință. E semnificativ faptul că unii duhovnici îşi sfătuiesc fiii duhovniceşti să citească istoria Sfintei Teodora mai

---

certitudine, despărțirea sufletului de trup) şi înviere, sufletul şi trupul se află în stări diferite, păstrând totuşi între ele o anumită legătură. In Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur se afirmă că tot aşa s-au petrecut lucrurile şi cu Hristos în răstimpul celor trei zile dintre moartea şi Invierea Sa: cu sufletul S-a pogorât la iad, iar cu trupul a rămas în mormânt. Referitor la aceste critici, a se vedea şi răspunsul Pr. Serafim Rose, *Sufletul după moarte,* p. 150-163 şi al lui P. M. Pomazansky, „Our War is not Against Flesh and Blood". On the „Question of the Toll-Houses", in *Selected Essays,* Jordanville, N Y,1996, p.232-241.

364 A se vedea Andruțos. *Dogmatica Bisericii Ortodoxe de Răsărit,* Atena, 1907, p. 415 (în greacă).

365 *Sufletul şi îngerii nu sunt realități trupeşti, ci duhovniceşti,* Moscova, 1891, p. 90-92 (în rusă).

366 Amintim că simbolul are funcția de a reprezenta în mod concret, sensibil, material, o realitate metafizică, spirituală, suprasensibilă şi imaterială, care nu poate fi sesizată prin simțuri şi este greu de înțeles chiar cu mintea şi rațiunea noastră; între simbol şi realitatea reprezentată prin el există însă un raport analogic.

367 *Teologia dogmatică ortodoxă, 2,* Sankt Petersburg, 1883.

înainte de spovedanie, pentru că acolo sunt înfățişate cu de-amănuntul păcatele şi patimile de care boleşte omul.

Această învățătură nu trebuie confundată, aşa cum s-a întâmplat uneori, cu învățătura catolică despre Purgatoriu; trecerea prin vămi nu înseamnă nicidecum o curățire treptată a sufletului prin chinuri! In istoria Sfintei Teodora adeseori vămile sunt numite, e drept, „cazne şi chinuri", însă numai din pricină că bietul suflet e hărțuit de diavoli.

Tot aşa, ea nu trebuie confundată cu învățătura latină despre meritele prisositoare prin care omul poate dobândi raiul, plătindu-şi cu ele intrarea acolo. E drept că în toate istorisirile se vorbeşte despre marele folos pe care-1 are omul din virtuțile sale. Insă nu ele singure îl scapă din mâna puterilor vrăjmaşe din văzduh care încearcă să-1 oprească din înălțarea sa la cer; ci, pe lângă ele, nu se poate lipsi de mila, harul şi ajutorul lui Hristos. La aceasta gândindu-se, Sfântul Simeon Noul Teolog spune într-unul din imnele sale: „Chiar dacă-mi oferi toate şi mă umpli de toate bunătățile, Dumnezeul meu, nimic din toate acestea nu-mi este de nici un folos, dacă nu-mi vei da să trec fără a fi ruşinat prin porțile morții! Dacă atunci când va veni stăpânul întunericului nu va vedea slava Ta fiind împreună cu mine şi nu va fi ruşinat cu totul el, întunecatul, şi ars de lumina Ta neapropiată, şi dacă toate puterile potrivnice nu s-ar întoarce înapoi împreună cu el văzând semnul peceții Tale [...], care va fi atunci folosul celor ce se fac acum întru mine?"[368] O învățătură asemănătoare aflăm şi la Sfântul Isihie Sinaitul: „Când sufletul va fi zburat prin moarte în văzduh, având în porțile cerului pe Hristos cu sine şi pentru sine, nu se va teme nici acolo de vrăjmaşii săi, ci va grai către ei din porți cu îndrăznire, ca şi acum"[369]. De aceea Biserica, în slujbele de la înmormântare, ca şi în cele de la parastase, mai cu seamă într-a treia zi, Il roagă iar şi iar pe Hristos să-1 sălăşluiască pe cel adormit în „loc de odihnă", adică să binecălătorească cu ajutorul şi harul Său.

Prin urmare, să nu credem cumva că după moarte sufletul intră sub stăpânirea diavolilor! De altfel, multe dintre istorisirile de mai sus arată limpede că diavolii n-au nicio putere asupra drepților, iar păcătoşii cad în mâna lor ca unii care s-au dedat de bună voie lucrării lor drăceşti - dobândind astfel reaua înrudire cu ei - şi nu s-au căit pentru faptele lor rele.

Toate aceste istorisiri sunt, fără nicio îndoială, ziditoare de suflet; ele îl învață pe creştin că va da seamă de toate faptele sale, bune ori rele, şi că orice lucru făptuit pe pământ îi hotărăşte viața în veşnicie. Cel ce ştie că e pedeapsă pentru păcate şi că de cele pe care le-a iubit aici, de acelea va avea parte dincolo, se va îngriji de felul viețuirii sale. Şi scurt vorbind, din ele se vede că omul culege roadele faptelor sale nu doar aici, pe pământ, ci şi pe lumea cealaltă.

Toate nu ostenesc să arate însemnătatea pocăinței, care-1 întoarce pe om de la răutățile şi patimile sale şi-1 spala de ele. Rămâne nerostit adevărul că Hristos are puterea să şteargă tot păcatul celui ce se căieşte fie chiar şi în ceasul din urmă, după cum 1-a iertat pe tâlharul cel credincios, pe cruce (Lc. 23,40-43).

Cu adevărat căința de-o clipă poate şterge greşelile de-o viață, dar lucrul acesta nu-1 îndreptățeşte pe om să trăiască fără grijă, nădăjduind nebuneşte că Hristos îl va ierta în ceasul morții. Invățătura despre vămi ne îndeamnă o dată mai mult să ne gătim din vreme pentru judecata ce va să fie şi pentru viața de dincolo de moarte, să ne curățim prin nevoințele ascezei - căci ostenelile de aici se vând cu preț veşnic -, să ne războim cu patimile, străduindu-ne să le stârpim deplin cu ajutorul harului, să ne căim pentru relele ce am făcut, ca să stăm drepți şi curați înaintea lui Dumnezeu, iar vrăjmaşul să nu afle nimic al său în noi. Cel ce s-a făcut asemenea lui Hristos şi s-a unit cu El, poate spune ca Domnul: *„Vine stăpânitorul acestei lumi şi el nu are nimic în Mine!"* (In. 14,30).

[368] *Imne,28.*

[369] *Capete despre trezvie*, a doua sută, 47.

Auzind îndemnul Apostolului Pavel: *„Imbrăcați-vă cu toată armătura lui Dumnezeu, ca să puteți sta împotriva uneltirilor diavolului. Căci lupta noastră nu este împotriva trupului şi a sângelui, ci împotriva domniilor, împotriva stăpâniilor, împotriva stăpânitorilor întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății răspândite în văzduhuri. Pentru aceea, luați toată armătura lui Dumnezeu, ca să puteți sta împotrivă în ziua cea rea şi, toate biruindu-le, să rămâneți în picioare!"* (Efes. 6, 11-13), să ne gândim că nu doar în lupta duhovnicească de aici avem nevoie de o asemenea întrarmare, ci şi în vremea când sufletul nostru va sa întâlnească după moarte aceşti cruzi paraşi.[370]

Sfântul Ioan Gură de Aur spune la fel: „De multe rugăciuni şi de mult ajutor, de multe fapte bune şi de mullă mijlocire a sfinților îngeri are nevoie sufletul în vremea suirii sale la cer! Căci dacă având a călători într-o țară străină ori în vreun loc în care n-am mai fost avem trebuință de om care să ne călăuzească, cu atât mai vârtos avem nevoie de călăuze şi de ajutor ca să trecem nevătămați printre domniile şi puterile nevăzute şi stăpânitorii acestei lumi ce ne vor întâmpina în văzduh, ca nişte prigonitori, paraşi şi vameşi!"[371].

Istorisirea Sfintei Teodora arată cât de folositoare sunt mijlocirile şi rugăciunile sfinților - închipuite aici prin săculețul cu daruri primit de la Sfântul Părinte Vasile - pentru trecerea neîmpiedicată prin vămile din văzduh.

Mai întâi de toate însă, pe Hristos să-L rugăm neîncetat şi Lui să-I cerem să ne călăuzească şi în această scurtă viață pământească, şi în cea ce va să fie şi care nu va avea sfârşit, aşa cum ne îndeamnă Sfantul Isihie Sinaitul: „Să nu slăbească sufletul până la ieşirea lui să strige către Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, ziua şi noaptea! Şi El va face izbăvirea lui degrabă, după făgăduința Sa nemincinoasă, pe care a rostit-o vorbind despre judecătorul nedrept (Lc. 18, 8), şi în viața de acum, şi după ieşirea sufletului din trup."[372]

---

[370] In altă parte, Sf. Apostol Pavel vorbeşte despre *„stăpânitorul puterilor văzduhului, duhul care lucrează acum în fiii neascultării..."* (Ef. 2, 2).

[371] *Despre răbdare,* PG 60, 727.

[372] *Capete despre trezvie,* a doua sută, 47.

V

RASTIMPUL DINTRE A NOUA SI A PATRUZECEA ZI: INTRAREA SUFLETULUI IN CEALALTA LUME

La capătul călătoriei sale prin văzduhul de sub cer, sufletul pătrunde în cealaltă lume şi oricare i-ar fi starea şi oricare i-a fost răspunsul la cercetarea „vameşilor", este dus să vadă sălaşurile cereşti şi genunile iadului[373].
Sfântul Andrei Criteanul spune că până şi sufletele sfinților străbat „locul de întuneric" al iadului, pentru ca să pătrundă taina cea de nespus a iconomiei dumnezeieşti, adică pogorârea lui Hristos la iad, înțelegând astfel covârşitoarea mărime a biruinței Lui asupra iadului şi a morții[374].

Referitor la aceasta există puține texte, adesea contradictorii, cât priveşte timpul când se petrece. Unele vorbesc despre răstimpul dintre a treia zi - când sufletul părăseşte pământul - şi a patruzecea zi - când are loc judecata particulară[375]; se înțelege din ele, aşadar, că străbaterea „vămilor" se încheie la sfârşitul zilei a treia. Altele spun că sufletul este dus să vadă raiul şi iadul între a noua şi a patruzecea zi, trecerea prin vămi fiind situată între a treia şi a noua zi. Aceste texte urmează datele stabilite dintru început de Biserică pentru pomenirea morților: a treia, a noua şi a patruzecea (sau a treizecea) zi[376], în vreme ce primele par să piardă din vedere a noua zi şi semnificația ei cât priveşte soarta celui adormit

Printre textele în care se vorbeşte despre răstimpul dintre a noua şi a patruzecea zi, amintim textul anonim deja pomenit mai înainte, strâns legat de un pasaj din scrierea *De mensibus,* al lui Ioan Lycos: „Intr-a treia zi, sufletul este dus de îngeri la cer. Intr-a noua, se încheie trecerea prin vămi. Intr-a patruzecea zi, sufletul este dus înaintea Tronului dumnezeiesc."[377].

In *Cuvântul despre ieşirea sufletului* [...] *şi cum se desparte de trup* al Sfantului Macarie Egipteanul, care înfăţişează cu de-amănuntul călătoria sufletului, se spune că urcarea la sălaşele cereşti se face între cea de-a treia şi a noua zi, iar mergerea la iad între cea de-a

---

373 Vezi Arhim. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte;* Arhim. Serafim Rose, *Sufletul după moarte,* p. 127-128; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after death,* p. 93-94.

374 *Omilii,* XII, *La adormirea Maicii Domnului,* PG 97, 1049-1052.

375 Vezi Arhim. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte;* Arhim. Serafim Rose, *Sufletul după moarte,* p. 127-128.

376 Vezi *Constituțiile apostolice,* VIII, 42, 1: „Se va face slujbă pentru morți a treia zi, cu cântări şi rugăciuni, şi tot aşa într-a noua zi, întru pomenirea celor rămaşi în viață şi a morților"; *Cuvânt despre ieşirea sufletului ... şi cum se desparte de trup;* texte anonime editate de K. Krumbacher, „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios", p. 345-347 şi 348-350, citate de C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", *La maladie et la mort du chretien,* Roma, 1975, p. 397-398. Vezi şi G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie", p. 419-427.

377 Texte anonime editate de K. Krumbacher, după Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, în „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios", p. 345-347 şi 348-350, citate de C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", *La maladie et la mort du chretien,* Roma, 1975, p. 397-398.

noua şi a patruzecea zi. Sfantul Macarie nu vorbeşte despre trecerea prin vămi, însă

aflam şi la el osândirea de sine pentru păcatele din timpul vieții, în care petrece sufletul în răstimpul dintre a treia şi a noua zi:

„A treia zi, tot sufletul creştin se înalță la ceruri pentru a se închina Dumnezeului tuturor şi pentru a imita învierea din morți - cea de a treia zi - a lui Hristos, Dumnezeul tuturor. Deci bine face Biserica aducând jertfa a treia zi şi făcând rugăciune pentru suflet. După ce I se închină lui Dumnezeu, i se arată - la porunca Lui - corturile minunate ale sfinților şi frumusețea raiului. Toate acestea le cunoaşte sufletul timp de şase zile, când se minunează şi laudă pe Dumnezeu, Cel Ce le-a făcut pe toate. Văzând toate acestea, sufletul se schimbă şi uită de necazurile pe care le-a avut pe când era în trup. Iar dacă este răspunzător de păcate, văzând desfătările sfinților începe să se întristeze, să se învinuiască şi să zică: „Vai mie, cât de nebuneşte am trăit în lume, împlinind poftele! Cea mai mare parte a vieții am cheltuit-o în nepăsare şi nu am slujit lui Dumnezeu după cuviință, ca să mă învrednicesc şi eu de acest har şi de această slavă! Vai mie, nenorocitul, că încă mă apasă grijile şi strâmtorările pe care le-am avut în lume! La ce-mi folosesc viile şi grădinile pe care le-am sădit? La ce-mi foloseşte ogorul pe care 1-am dobândit? La ce-mi foloseşte aurul de acolo? La ce-mi foloseşte bogăția de acolo? La ce-mi foloseşte orice lucru plăcut din viața şi din lumea aceea? Vai mie, m-am ostenit în zadar! Vai mie, am trăit fără de minte! Vai mie, am iubit slava cea de scurt timp şi am dobândit sărăcia veşnică! Vai mie, ce-am pățit! Vai mie, cum de m-am întunecat? Vai mie, nimeni nu va putea acum să mă ajute, ca să mă împărtăşesc şi eu de slava Domnului!” Şi, după ce priveşte şase zile la bucuria drepților, iarăşi este dus de îngeri să se închine lui Dumnezeu.
Deci bine se face când se săvârşeşte Liturghie şi jertfa pentru cel adormit. După a doua închinare, din nou, la porunca Stăpânului tuturor, sufletul este dus la iad şi i se arată locurile de chin de acolo: cămările iadului şi feluritele pedepse ale celor nelegiuiți; locurile în care stau necontenit sufletele celor păcătoşi, unde plâng şi scrâşnesc din dinți. Prin aceste locuri ale pedepselor este purtat sufletul timp de treizeci de zile, tremurând ca nu cumva să ajungă şi el aici. In ziua a patruzecea este iarăşi adus ca să se închine Domnului."[378]

Mergerea la rai şi la iad este mai pe larg înfățişată în istorisirea Sfintei Teodora, fără a se vorbi însă despre vreo zi anume. După ce a fost dusă să vadă iadul, Sfânta Teodora spune doar că atunci se împlineau patruzeci de zile de când sufletul îi ieşise din trup[379], nepomenind nimic despre durata călătoriei prin vămile din văzduh, nici despre momentul când s-a închinat înaintea lui Dumnezeu, nici când anume a fost dusă să vadă raiul şi iadul.

Puținătatea textelor care vorbesc despre acest răstimp, diversitatea datării lui şi înfățişarea sa în chipuri felurite ne amintesc că ne aflăm pe tărâmul unei cronologii simbolice, alta fiind măsura timpului duhovnicesc, nesupus materiei şi repetiției. Nu suntem nici într-un domeniu al dogmelor precis definite de Biserică, nestrămutate şi universale, ci în cel al teologumenelor, care pot fi diverse, fără a fi contradictorii. De aceea, referitor la acest subiect, în Biserică au existat dintru început mai multe tradiții, iar nu unica Tradiție.

Felul în care Raiul şi iadul sunt înfățişate în aceste texte pare cel mai adesea naiv. Ele nu trebuie însă înțelese după literă, ci simbolic. Rostul lor este mai întâi de toate de a ne face să înțelegem că dincolo e o cu totul altă lume şi o cu totul altă viețuire. Descrierile din aceste istorisiri seamănă cu desenul naiv şi fantezist al caselor din unele icoane, care ne arată limpede că avem de-a face cu un alt tărâm. Apoi, ele ne spun că dreptul află în ceruri odihnă, veselie şi pace, iar păcătosul are parte în iad de chinuri şi osânde. Pătimirile trupeşti închipuie aici suferințele sufletului. Nu faptele ca atare sunt aici esențiale, - de vreme ce viețuirea pe

[378] *Cuvânt despre ieşirea sufletului... si cum se desparte de trup.*

[379] Grigorie Tracul, *Viața Sfântului Vasile cel Nou.*

celălalt tărâm nu seamănă cu cea de-aici şi ne rămâne neştiută - ci învățăturile duhovniceşti ce se desprind din ele; căci acesta este rostul lor: să gătească sufletul pentru călătoria în cealaltă lume şi pentru viața ce-l aşteaptă acolo.

VI

CEA DE-A PATRUZECEA ZI: JUDECATA PARTICULARA

1. Judecata particulară

Potrivit unei vechi tradiţii, într-a patruzecea zi după moarte sufletul are parte de aşa-numita „judecată particulară". Este vorba de judecata ce se face fiecărui om îndată după moartea sa, alta decât Judecata din urmă sau de obşte, care va avea loc la sfârşitul veacurilor, la cea de-a doua venire a lui Hristos, atunci când va învia tot trupul şi toţi oamenii vor sta înaintea feţei Sale.

Invăţătura despre judecata particulară nu este nici ea o dogmă, ci tot o teologumenă. De aceea, nu toţi Părinţii vorbesc de ea. S-a spus că avem de-a face cu „o presupunere împrumutată din teologia catolică de teologii kieveni ai secolului al XVI-lea"[380], însă teologii catolici nu-şi revendică această învăţătură[381] care n-a făcut niciodată obiectul unei mărturisiri de credinţă explicite în Biserica lor[382]. Credinţa în Purgatoriu, neîmpărăşită de Biserica Ortodoxă, pare să implice o astfel de judecată[383]; ea este de altfel presupusă şi de credinţa primită de cea mai mare parte a Părinţilor răsăriteni, că îndată după moarte sufletul este răsplătit ori pedepsit, însă nu pentru vecie; or, e greu de crezut că osânda sau cununa s-ar da fără o judecată. Dezbaterile sinodului de la Florenţa în legătură cu Purgatoriul au condus la precizarea poziţiilor teologilor apuseni şi răsăriteni. Se poate astfel constata că „aproape toţi teologii greco-ruşi afirmă că Biserica Ortodoxă învaţă că există o judecată particulară"[384]. Această credinţă, „care continuă să fie foarte populară în Bisericile greacă şi rusă"[385], se întemeiază în fapt pe mărturii foarte vechi.

Printre mărturiile Tradiţiei referitoare la acest subiect, putem cita textul anonim din secolele XI-XII, citat mai sus: „Intr-a patruzecea zi după moarte sufletul este dus înaintea tronului dumnezeiesc, iar acolo se hotărăşte locul în care se va sălăşlui până la învierea de obşte"[386]. Aceeaşi indicaţie aflăm în *Nomocanonul* lui Manuel Malaxos[387]: „Intr-a patruzecea

---

[380] Arhiepiscopul Antonie al Genevei, *Viaţa sufletului în lumea de dincolo,* p. 71.

[381] Vezi Dom L. Beauduin, „Ciel et resurrection", în *Mysteere de la mort et sa celebration,* Paris, 1957. p. 254-255. Acesta notează că Toma de Aquino o pomeneşte în treacăt, că nu există în nici una dintre definiţiile catolice o asemenea învăţătură şi nu aflăm în textele liturgice ale acestei Biserici nici o aluzie la o astfel de judecată.

[382] Vezi J. Riviere, „Jugement", în *Dictionnaire de theologie catholique, 8,* 1924, col. 1723-1726.

[383] *Ibidem, col.* 1724.

[384] M. Jugie, „La doctrine des fins dernieres dans l'Eglise greco-russe", *in Echos d'Orient,* 17, 1914-1915, p. 14.

[385] *Ibidem,* p. 117.

[386] Texte anonime editate de K. Krumbacher, după Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, în „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios", p. 345-347 şi 348-350, citate de C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", *La maladie et la mort du chretien,* Roma, 1975, p. 397-398.

zi, sufletul merge să se închine înaintea lui Dumnezeu şi-şi primeşte locul său, potrivit petrecerii sale pe pământ, până la a doua venire a Domnului Iisus Hristos"[388]. Lucrul acesta însă îl aflăm şi într-un text mai vechi, cum este cel al Sfantului Macarie Egipteanul despre ieşirea sufletului: „In ziua a patruzecea este iarăşi adus ca să se închine Domnului şi atunci, după faptele sale, Judecătorul îi hotărăşte locul de şedere"[389].

Cât priveşte timpul când se petrece această judecată menționat în textele de mai sus, se cuvine să reamintim aici importanța pe care o are a patruzecea zi, alături de a treia şi a noua zi, în slujbele de pomenire a mortului, potrivit unei foarte vechi tradiții[390], atestate, de pildă, de *Canonul* lui Clement[391] sau de *Cuvântul despre ieşirea sufletului* al Sfântului Macarie Egipteanul: „Bine face Biserica că pomeneşte amintirea celor mutați de aici!"[392] Această tradiție s-a menținut până în zilele noastre, a patruzecea zi fiind chiar considerată, azi ca şi altădată, cea mai importantă dintre zilele de pomenire, când se fac slujbe de parastas[393].

Credința într-o judecată particulară se regăseşte la mai mulți autori ortodocşi moderni, cu mare autoritate în Biserică[394]. L-am putea cita pe Sfanțul Ignatie Briancianinov, care vorbeşte despre ea în *Cuvânt despre moarte* şi în *Ofrandă monahismului contemporan*[395]*:* „Exista o judecată particulară, pentru fiecare creştin, îndată după moartea sa, şi una de obşte, pentru toți oamenii, la cea de-a doua venire a Domnului nostru lisus Hristos".

Putem să-1 cităm, de asemenea, pe Arhimandritul Iustin Popovici, care dezvoltă pe larg această temă în *Dogmatica* sa:

„Potrivit predaniilor Sfintei Tradiții, Judecata finală a lumii o va face Domnul Hristos, pentru că El este Mântuitorul lumii şi, după cum stă scris în Sfânta Scriptură, Dumnezeu Tatăl a dat toată judecata Fiului (In. 5, 22). Această judecată a lumii o va face Domnul Hristos la a doua Sa venire, căci atunci va veni El să judece viii şi morții. Aceasta va fi „Judecata din urmă". Dar mai înainte de aceea, Domnul judecă pe fiecare om îndată ce moare şi sufletul său iese din trup. Aceasta este judecata particulară. Atunci Domnul hotărăşte fiecărui suflet locul unde se va sălăşlui până la învierea de obşte a trupurilor, care va avea loc la cea de-a doua Sa venire. La judecata particulară, Domnul dăruieşte sufletelor sfinte o fericire vremelnică şi încă nedeplină, iar sufletelor păcătoase, chin vremelnic şi nedeplin. La această judecată, Domnul cercetează starea sufletului în clipa morții: ce poartă sufletul în el, cu ce-a intrat el în cealaltă

---

387 Compilat în 1561 pe baza unor documente anterioare.

388 Canonul 162.

389 *Cuvânt despre ieşirea sufletului... şi cum se desparte de trup.*

390 Vezi G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie", p. 419-430; A. Van Lantschoot, „Revelation de Macaire et de Mrc de Tarmaqa sur le sort de 1'âme apres la mort", *in Le Museon,* 63,1950, p. 151-165.

391 Paragraful 7. Vezi W. Riedel, *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrie»,* Leipzig, 1900, p. 169.

392 *Cuvânt despre ieşirea sufletului...*

393 Pomenirea de patruzeci de zile s-a mutat, în Apus, într-a treizecea zi. In mod sigur această modificare s-a petrecut la mijlocul secolului al VIII-lea, când ziua a şaptea a luat locul zilei a noua, iar a treizecea, locul celei de-a patruzecea zi. Vezi C. Vogel, „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", *La maladie et la mort du chretien,* Roma, 1975, p. 400. *Constituțiile apostolice* fixează pomenirea într-a treizecea zi (VIII, 42, 3), într-o manieră care, raportată la Răsăritul ortodox, pare ciudată (vezi nota lui M. Metzger, *Leş Constitutions apostoliques.* t. 3, SC 336, Paris, 1987, p. 261).

394 Vezi M. Jugie, „La doctrine des fins dernieres dans l'eglise greco-russe", în *Echos d'Orient,* 17, 1914-1915, p. 6-22.

395 Tradusă în franceză sub titlul: *Introduction ă la tradition ascetique de l'Orient chretien,* Sisteron, 1978, p. 25.

lume. Importantă e atunci atitudinea pe care a avut-o omul în vremea vieții pământeşti față de Dumnezeu Cel în Treime, de lucrarea mântuitoare a Domnului Hristos şi de trupul Său divino-uman, care este Biserica. Pilda săracului Lazăr şi a bogatului nemilostiv dată de Hristos arată limpede că îndată după moarte se face judecata fiecărui suflet, după care el merge fie la loc de fericire şi veselie, fie la loc de chin şi osândă (Lc. 16, 23-25). Sălăşluirea într-unul din aceste locuri se hotărăşte potrivit vieții duse de om pe pământ. Apostolul Pavel, cel ars de dorul lui Hristos, cel care s-a învrednicit de vedenii cereşti, care încă în trup fiind a fost răpit până la al treilea cer şi până la rai, ca să i se arate acolo descoperit tainele lumii de dincolo, însuşi acesta învață clar şi neîndoios cu privire la judecata particulară, spunând că le este rânduit oamenilor o dată să moară, iar după aceea să fie judecata (Evr. 9, 27). Şi iarăşi acelaşi lucru îl spune când vorbeşte despre răsplățile dobândite îndată după moarte pentru lucrările evanghelice săvârşite pe pământ (cf. Filip. l, 21-24; 2 Cor. 5, 1-3, 6, 8-10).

Cum anume se face judecata sufletului? A cerceta aceasta înseamnă a ne cufunda în adâncul nemărginitului ocean al tainelor dumnezeieşti. Ea ne-a fost descoperită doar în parte de Dumnezeu, prin Sfinții Apostoli şi Sfinții Părinți care, ducând viață bineplăcută lui Dumnezeu, s-au făcut prieteni şi casnici ai Lui (Efes. 2, 19). Prin duhul lor hristificat (*«Noi avem gândul lui Hristos!»* - l Cor. 2, 16), ei au pătruns această taină cerească pe cât îi stă în putință firii omeneşti şi astfel încât cele rânduite spre mântuire de iconomia dumnezeiască să rămână neatinse de iscodirea omenească"[396].

2. Cine judecă sufletul la judecata particulară?

Invățăturile patristice cât priveşte judecata particulară nu sunt întru totul aceleaşi.

Potrivit textelor citate mai sus, fiecare suflet se înfățişează înaintea lui Hristos pentru a primi de la El hotărârea în privința soartei sale.

Insă cei mai multi dintre autorii creştini spun ca judecata sufletului are loc chiar în timpul trecerii prin vămi; atunci sufletul dă seama pentru faptele sale ca în fața unui tribunal, având pe diavoli drept paraşi, iar pe îngeri apărători ai săi. La capătul acestei cercetări, două sunt hotărârile ce se dau şi două căile pe care apucă sufletele: cele păcătoase se prăbuşesc în prăpastia iadului, iar cele drepte se înalță la cer, unde se închină înaintea tronului lui Hristos. Doar drepții se învrednicesc să primească de la Insuşi Hristos hotărârea locului de sălăşluire, după cum vedem, de pildă, din aceste cuvinte ale Sfântului Teognost: „Sufletul care se desparte de trup plin de încredințare [...] încearcă o bucurie negrăită şi de nespus [...] îndreptându-se cu pace spre îngerul luminos şi vesel care vine din înălțime şi străbătând fără piedică împreună cu acela văzduhul, nevătămat câtuşi de puțin de duhurile răutății, ci suindu-se cu bucurie şi îndrăzneală şi cu graiuri de mulțumire până va ajunge să se poată închina Făcătorului, şi de acolo să primească hotărârea de a se rândui cu cei asemenea şi de aceeaşi măsură în virtute, până la învierea cea de obşte"[397]. Mai precis, Hristos nu face decât să pecetluiască starea fericită a celor ce-au trecut nevătămați prin vămi, după cum soarta păcătoşilor a fost hotărâtă de lipsa de răspuns bun din vremea cercetării.

Aceasta înseamnă că după moarte judecata particulară este săvârşită, de fapt, de îngeri şi de diavoli sau, strict vorbind, numai de diavoli, după cum se vede din numeroase texte patristice (care nu sunt în niciun caz marginale şi nu exprimă deloc influențe necreştine, ci,

---

[396] *Philosophie orthodoxe de la verile. Dogmatique de l'Eglise orthodoxe*, vol. 5, Lausarme, 1997. p. 365-366.

[397] *Despre făptuire şi contemplație*, 61.

dimpotrivă, o tradiție cu adevărat creştină şi foarte veche[398]) ca şi din scrierile mai recente ale teologilor ortodocşi[399].

La o primă privire, această învățătură poate fi smintitoare, căci pare că astfel I se răpeşte lui Dumnezeu dreptul de Judecător şi, mai mult, că duhurile cele rele sunt cele ce hotărăsc soarta sufletelor, însă ea trebuie înțeleasă într-un anumit context.

Pe de o parte, cei care afirmă că îngerii - fie ei răi ori buni - sunt cei care judecă sufletul omului, arată că aceasta se face cu îngăduința lui Dumnezeu, că Dumnezeu este Cel Care judecă prin mijlocirea lor[400], El fiind singurul Judecător. Astfel, Sfântul Ignatie Briancianinov scrie: „La cele două judecăți, Dumnezeu Insuşi stă de față şi judecă. La judecata particulară, prin îngeri de lumină şi prin cei căzuți; la cea de obşte, prin Cuvântul Său întrupat"[401]. Chiar dacă nu toți Părinții precizează lucrul acesta, este limpede că niciunul dintre ei nu crede că judecata omului s-ar putea face altfel decât cu voia lui Dumnezeu şi prin puterea Lui. Pentru că, după cuvântul Scripturii, de la care Părinții nu se abat nicio clipă, ei ştiu că *„Unul este Judecătorul..."* (Iac. 4, 12), *„Dumnezeu, Judecătorul tuturor"* (Evr. 12, 23), şi ca Hristos este *„Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecător al celor vii şi al celor morți."* (Fapte 10, 42).

Istorisind sfârşitul lui Avva Ştefan, care s-a văzut pe sine mai înainte de moarte tras la socoteală de diavoli, Sfântul Ioan Scărarul ni-i arată pe aceştia ca pe paraşi ai omului în vremea judecății, dar păstrează tăcerea cât priveşte judecătorul şi hotărârea dată: „Şi aşa, tras la socoteală, s-a despărțit de trup. Care i-a fost judecata sau care hotărârea cu privire la el, sau care sfârşitul tragerii la socoteală? Acesta el nu 1-a făcut nicidecum cunoscut"[402]. Este limpede însă că Sfântul Ioan Scărarul ştie bine că, până la urmă, judecata este a lui Dumnezeu, de vreme ce aduce drept martor pe proorocul care spune: *„In ceea ce te voi afla, în aceea te voi judeca, zice Domnul Dumnezeu."* (Iez. 33, 13-20).

3. Judecata particulară se întemeiază pe alegerea liberă a omului

In legătură cu citatul de mai sus, trebuie să subliniem că atunci când vorbesc de vămi sau de judecata ce se face fiecărui suflet, Părinții arată că omul este răspunzător pentru soarta în veşnicie, având parte în lumea de dincolo de ceea ce-a ales să iubească în această lume sau spre ceea ce s-a plecat prin felul viețuirii sale. Cercetarea din vremea trecerii prin vămi scoate la iveală ce anume a dorit şi a iubit mai mult sufletul, mărturie stând însuşirile ori neajunsurile lui duhovniceşti; Hristos nu face decât să țină seama de alegerea liberă a omului, acesta fiind într-un anume fel propriul său judecător şi făuritorul soartei sale. *Intru ce te voi afla, întru aceea te voi judeca,* spune o vorbă duhovnicească.

Lucrul acesta îl arată adeseori Părinții. Sfântul Ignatie Teoforul, de pildă, le scrie

---

398 A se vedea excelentul studiu al lui J. Riviere, „Role du demon au jugement particulier chez les Peres", în *Revue des sciences religieuses,* 4, 1924, p. 43-64, şi mai cu seamă p. 48l

399 De pildă, Iosif Vriennios care, vorbind mai întâi despre judecata particulară, apoi despre cea obştească, spune: „Aceşti nemiloşi vameşi care sunt duhurile rele îşi împlinesc slujba doar în lipsa Judecătorului Celui mare; însă când va veni Acesta, vor amuți, cuprinşi de frică." *(Opere complete,* ed. Bulgaris, t. 2, p. 389). A se vedea, de asemenea, Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* vol. 5, Lausanne, 1997, p. 366; Arhim Serafim Rose, *Sufletul după moarte,* Lavardac, 1988, p. 65.

400 A se vedea M. Jugie, „La doctrine des fins dernieres dans l'Eglise greco-russe", în *Echos d'Orient,* 17, 1914-1915, p. 17.

401 *Ofrandă monahismului contemporan,* p. 25.

402 *Scara,* VII, 50.

Magnezienilor: „Lucrurile au un sfârşit, iar în fața noastră stau acestea două: moartea şi viața; şi fiecare *«are să meargă la locul lui»* (Fapte l, 25). După cum sunt două monezi, una a lui Dumnezeu, iar alta a lumii, şi fiecare din ele are o întipăritură proprie, tot aşa şi cei necredincioşi au întipăritura lumii acesteia, iar cei credincioşi au, în dragoste, întipăritura lui Dumnezeu Tatăl [...]"[403]. Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful afirmă şi el cu tărie că soarta omului în veşnicie depinde de fapt de liberul sau arbitru[404]. Unuia care ar obiecta că ideea îi aparține lui Platon care, undeva în *Republica,* spune: „Vina este a celui ce alege, iar Dumnezeu nu este cu nimic vinovat", Sfântul Iustin îi răspunde că Platon însuşi a luat-o de la prooroci, care îndeobşte învață lucrul acesta[405]. Acelaşi lucru îl aflăm şi la Sfântul Irineu de Lugdunum, care scrie: „Toți oamenii pot să păzească şi să facă binele, după cum pot să se abată de la el şi să nu-1 săvârşească; de aceea este drept ca unii să fie lăudați şi să primească dreaptă adeverire, pentru că au ales binele şi au stăruit în el, iar alții să fie osândiți şi să îndure după dreptate pagubă, pentru că au lepădat binele"[406]. Sfântul Ciprian al Cartaginei, arătând că „Domnul lasă fiecăruia libertatea de a alege", spune că, în felul acesta, „se despart înainte de ziua judecății, chiar aici pe pământ, sufletele celor drepți de ale celor nedrepți, cum se separă grâul de neghină"[407]. Sfântul Grigorie de Nyssa, la rândul său, subliniază faptul că omul înrobit patimilor se lipseşte el însuşi de bunătățile duhovniceşti ale veacului ce va să fie: „Cel ce şi-a ales pentru viața aceasta numai plăcerea şi nici nu vrea să-şi vindece nesocotința prin pocăința, acela îşi face locul celor buni din veacul viitor de neajuns pentru el, săpându-şi împotrivă, ca pe o prăpastie de netrecut, trebuințele trupeşti"[408]. Sfântul Ioan Casian spune că „omul, câtă vreme trăieşte în acest trup, să ştie că trebuie să se socotească în slujba acelei împărății căreia i s-a dedicat ca părtaş şi slujitor în această viață, sigur fiind că în veşnicie va fi însoțitor al celui pe care 1-a ales să-1 aibă de stăpân şi totodată de tovarăş [...]", pentru că „precum împărăția diavolului se dobândeşte prin săvârşirea păcatelor, tot aşa împărăția lui Dumnezeu se dobândeşte prin lucrarea virtuților, curăția inimii şi ştiința duhovnicească", iar „sufletele sunt răsplătite după felul faptelor săvârşite în timpul vieții"[409]. Vorbind despre judecată, Sfântul Maxim Mărturisitorul spune că „fiecare va fi judecătorul greşelilor sale"[410]. Iar cât priveşte osânda păcătoşilor, zice: „Secerăm ce-am semănat şi ne ghiftuim cu nebunia noastră"[411]; „primim cele ale faptelor noastre. Mai bine zis, primim răsplata celor voite de noi [...]. Simplu grăind, luăm cu dreptate osânda fără voie, corespunzătoare fiecăruia dintre păcatele noastre cele cu voia[412] . Putem să-l cităm şi pe Sfântul Teofilact al Ohridei care, tâlcuind pilda săracului Lazăr şi a bogatului nemilostiv, scrie: „Prăpastia înseamnă depărtarea şi deosebirea drepților de cei păcătoşi. Că precum voințele lor au fost deosebite, aşa şi lăcaşurile lor din lumea de dincolo multă depărtare au, fiindcă fiecare ia răsplătire pe

---

403 *Către Magnezieni,* V.

404 A se vedea *Apologia întâi,* XLIII-XLV.

405 *Ibidem.* XLIV.

406 *Impotriva ereziilor,* IV, 37, 2.

407 *Despre unitatea Bisericii,* X.

408 *Dialogul despre suflet şi înviere.*

409 *Convorbiri duhovniceşti,* I, XIV.

410 *Epistole,* 1,PG91,384B.

411 *Ibidem,* 384C.

412 *Ibidem,* 388A.

cele potrivite voinței şi vieții sale"[413].

4. Judecata particulară, judecarea omului de către propria lui conştiință

Pe temeiul celor de mai sus, unii Părinți socotesc că la judecata particulară, pe lângă judecata lui Hristos ori a îngerilor care slujesc voii Sale, omul este judecat de propria sa conştiință. Astfel, Sfântul Chiril al Alexandriei, înfățişând învățătura despre vămile văzduhului cu amănunțime, spune la un moment dat: „Cel ce ne judecă după moarte n-are nevoie nici de paraşi, nici de martori, nici de dovezi, ci doar le pune înainte celor păcătoşi tot cuvântul, toată fapta şi toate cugetele lor"[414]. Despre o astfel de judecată, ca mustrare a cugetului, vorbeşte şi Avva Dorotei atunci când înfățişează chinurile pe care le va avea de îndurat sufletul pătimaş, care pururea îşi va aduce aminte de păcatele săvârşite pe pământ şi va purta cu sine pe vecie povara păcatelor sale[415].

Atunci când Părinții vorbesc despre judecată, uneori este greu de spus dacă se referă la Judecata de apoi, de obşte – desigur, cel mai des pomenită - sau despre judecata particulară.

Credem însă că atunci când judecata este înfățişată ca urmând îndată morții şi fără nicio referire la cea de-a doua venire a lui Hristos, este vorba de judecata particulară. Putem vedea o aluzie la judecata particulară în aceste cuvinte ale Apostolului Pavel: „*Este rânduit oamenilor o dată să moară, iar după aceea să fie judecata."* (Evr. 9, 27). Multe cuvinte ale Părinților pot fi astfel înțelese. De pildă, Sfantul Clement Romanul, atunci când îndeamnă: „Temeți-vă de Acela Care, după moarte, are puterea să arunce şi sufletul şi trupul în gheena focului "[416]. Sau Sfântul Ioan Scărarul spunând: „Judecata ostenelilor o vom cunoaşte la vremea ieşirii (morții)"[417]. Tot aşa Sfântul Ioan Gură de Aur, când scrie: „Deşi nu toți filosofează despre înviere cum se cuvine, totuşi cu privire la judecată şi pedeapsă şi la tribunalele de dincolo toți se învoiesc"[418]. „Pururea ne mustră conştiința păcatelor, şi mai ales în ceasul acela când avem a pleca de aici la județul cel înfricoşat de dincolo, unde vom avea de dat socoteală"[419]. „Stăpânul îngerilor ne-a vorbit lămurit despre (ceea ce se va întâmpla cu sufletul după moarte). Aşadar, pentru ce să mai avem nevoie de oameni care să ne încredințeze, când Cel Ce are să ne ceară socoteală de faptele noastre ne strigă în fiecare zi că a pregătit şi iadul şi a gătit şi împărăția?"[420] . „Gândindu-ne la toate acestea, să nu ne îndoim că după plecarea de aici vom sta înaintea înfricoşătoarei judecăți, că vom da cuvânt de tot ce am făcut, că vom avea de dat socoteală şi vom fi pedepsiți dacă rămânem în păcate, iar dacă am voi să fim cât de puțin cu luare-aminte asupra noastră, ne vom bucura de cununi şi de bunătăți nespuse [...], noi să alegem calea virtuții pentru ca, plecând cu îndrăznirea cuvenită spre scaunul de judecată, să avem parte de bunătățile făgăduite nouă [...]"[421].

---

[413] *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* 16.

[414] *Omilia XIV, Despre ieşirea sufletului,* PG 77, 1072.

[415] *Invățături de suflet folositoare,* XII

[416] *A doua Epistolă către Corinleni,* V, 4.

[417] *Scara,* IV, 81.

[418] *Al patrulea cuvânt despre bogat şi Lazăr,* 3.

[419] *Al doilea cuvânt despre Lazăr, 2.*

[420] *Omilii la Matei,* XIII, 5.

[421] *Ibidem.*

Dacă aceste cuvinte nu sunt foarte limpezi, iată ce spune acelaşi Sfânt Părinte în alt loc: Dumnezeu „de două ori Se arată ca Judecător: la moarte şi în ceasul învierii"[422]. Este limpede aici distincția între judecata obştească şi cea particulară. Desigur că la judecata particulară se gândeşte Avva Isaia Pustnicul atunci când scrie: „In fiecare zi să aveți înaintea ochilor moartea şi să vă gândiți cum veți ieşi din trup şi cum veți trece peste puterile întunericului care vă vor întâmpina în văzduh şi cum veți sta neîmpiedicat înaintea lui Dumnezeu. Priviți de mai înainte la înfricoşata zi a judecății şi a răsplătirii tuturor faptelor şi gândurilor voastre! Căci toate sunt goale şi descoperite înaintea ochilor Celui în fața Căruia vom da socoteală (Evr. 4, 13)"[423]. Iar în alt loc zice, întărind: „Cel ce crede că va fi o judecată când va ieşi din trup, nu poate judeca pe aproapele său pentru nici o faptă, ca unul ce are să dea răspuns lui Dumnezeu pentru toate faptele sale"[424]. Iar la Sfântul Ioan Damaschin citim: „Bărbații luminați de Dumnezeu spun că,atunci când oamenii îşi dau duhul, faptele lor sunt cântărite ca într-o balanță"[425].

Credința că îndată după moarte se face judecata fiecărui suflet urmează din credința că după moarte sufletul primeşte cunună ori osândă sau, altfel spus, că n-au aceeaşi soartă drepții şi păcătoşii. A crede că există o singură judecată, cea universală, la sfârşitul veacurilor, la cea de-a doua venire a lui Hristos, înseamnă a crede că până atunci sufletul va zace în nesimțire, fără să ştie de el, lipsit de amintirea celor lucrate de el în vremea vieții pământeşti, lucru nepotrivit cu natura lui, greu de crezut şi care contravine învățăturii Bisericii, aşa cum vom vedea în capitolul următor, dedicat tocmai acestei stări intermediare a sufletului.

---

[422] *Omilii la 2 Timotei,* III, 3.

[423] *Douăzeci şi noua de cuvinte,* I, l.

[424] *Ibidem,* XV. 2. De altfel, câteva rânduri mai jos vorbeşte explicit despre înviere, care e urmată de judecata obştească.

[425] *Despre cei adormiți în dreapta credință,* PG 95. 272.

VII

RASTIMPUL DINTRE CEA DE-A PATRUZECEA ZI SI JUDECATA DIN URMA: STAREA PROVIZORIE SI NEDEPLINA A SUFLETULUI

O dată judecat, până la învierea de obşte (când se va uni din nou cu trupul înnoit) şi la Judecata de apoi, sufletul se sălăşluieşte vremelnic fie în Rai[426] - numit adeseori de Părinți „sânul lui Avraam"[427] sau „sânul Patriarhilor"[428] (sau încă şi „Cerurile"), unde se află cetele drepților, fie la iad sau Hades[429] (sau „cele de dedesubt", sau „adânc"[430]), unde sunt aruncate sufletele păcătoşilor[431]. Părinții spun că mai înainte de pogorârea la iad a lui Hristos, Hadesul - şeolul, în ebraică - era locul de sălăşluire al tuturor morților[432]. Acesta era loc de întuneric, de durere şi chin (2 Regi 22, 6; Iov 7, 9; Ps. 17, 6; 48, 14-15; Is. 38, 10; l Pt. 3, 19) şi de stricăciune, stăpânit de Satana. Acolo sufletele aveau parte de suferință (cf. Inț. Sir. 14, 16), până şi sufletele celor drepți -cum erau proorocii ori patriarhii - care însă erau răcorite de nădejdea venirii lui Hristos, în vreme ce sufletele păcătoşilor erau lipsite de orice mângâiere.[433] Pogorându-Se la iad, Hristos, al Cărui suflet omenesc era în chip ipostatic unit cu dumnezeirea Sa[434], „l-a legat pe cel tare" cu puterea Sa; altfel spus, a surpat puterea lui Satana, a ridicat păcatele celor ce-L aşteptau cu credință[435] şi a slobozit sufletele ținute în acea închisoare începând de la Adam. Iadul, biruit şi prădat de Hristos, n-a pierit; a rămas locul de suferință menit celor ce nu se căiesc de păcatele lor; iar drepților Hristos le-a deschis intrarea

---

426 Cf. Lc. 23, 43; 2 Cor. 12, 4; Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața lui Moise,* II, care dă o întreagă listă de alte numiri ale raiului. Vezi, de asemenea, B. Borte, „Leş plus anciennes formules de prieres pour les morts", în *La maladie et la mort du chretien dans la liturgie, p.* 85-87; L. Bauduin, „Ciel et resurrection", în *Le Mystere de la mort et sa celebration,* p. 257-259.

427 Vezi Lc. 16, 22-23; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere; Viața lui Moise,* II. Vezi şi B. Borte, „Leş plus anciennes formules de prieres pour les morts", p. 93-95.

428 Vezi Mat. 8, 11; *Constituțiile apostolice,* VIII, 41,2; Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața Sfintei Macrina,* 23; Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia bisericească,* VII. 3, 4. Vezi şi B. Botte. „Leş plus anciennes formules de prieres pour les morts", p. 93-95.

429 Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere.*

430 Vezi Lc. 8, 31; Inț. Sir. 21, 11.

431 Referitor la aceste două posibile sălăşluiri ale sufletului, vezi Sf. Nichita Stithatul, *Despre suflet,* XII, 69-70.

432 Vezi G. L. Prestige, „Hades in the Greek Fathers", în *Journal of Theological Studies,* 24, 1923, p. 477-478.

433 Arhiep. Antonie al Genevei, *Viața sufletului în lumea de dincolo,* p. 64.

434 Vezi *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur.*

435 Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Impotriva ereziilor,* IV, 27. 2.

raiului[436]. Iadul nu mai este de-acum vechiul şeol, ci gheena păcătoşilor[437].

Că sufletul omului merge după moarte ori în rai, ori în iad, ne-a descoperit Insuşi Hristos. Şi numele lor şi cum sunt ele, tot de la El ştim. Pe cruce numeşte raiul, spunându-i tâlharului celui bun: *„Adevărat grăiesc ție, astăzi vei fi cu Mine în rai!"* (Lc. 23, 43). Iar în pilda despre săracul Lazăr şi bogatul cel nemilostiv, le arată pe amândouă: *„Şi a murit săracul şi a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam. Şi a murit şi bogatul şi a fost înmormântat. Şi în iad, ridicându-şi ochii, fiind în chinuri, el a văzut de departe pe Avraam şi pe Lazăr în sânul lui. Şi el, strigând, a zis: „Părinte Avraame, fie-ți milă de mine şi trimite pe Lazăr să-şi ude vârful degetului în apă şi să-mi răcorească limba, căci mă chinuiesc în această văpaie!" Iar Avraam a zis: „Fiule, adu-ți aminte că ai primit cele bune ale tale în viața ta, şi Lazăr, asemenea, pe cele rele; iar acum aici el se mângâie, iar tu te chinuieşti. Şi peste toate acestea, între noi şi voi s-a întărit prăpastie mare, ca cei care voiesc să treacă de aici la voi să nu poată, nici cei de acolo să treacă la noi." Şi el a zis: „Rogu-te, dar, părinte, să-1 trimiți în casa tatălui meu, căci am cinci frați, să le spună acestea, ca să nu vină şi ei în acest loc de chin!"* (Lc. 16, 22-28).

Hristos ne învață astfel că raiul, numit aici „sânul lui Avraam", este loc de răcoare[438], de odihnă[439] şi mângâiere, iar iadul loc de chin, unde sufletul suferă în văpaia focului, ars de sete şi nemângâiat.

O mărturie despre rai aflăm şi la Sfântul Apostol Pavel, căruia i s-a dat să urce la el în stare de răpire (2 Cor. 12, 1-6). Sfântului Apostol şi Evanghelist Ioan i s-a descoperit că în acest loc drepții stau alături de Hristos; şi i-a văzut astfel nu doar pe cei douăzeci şi patru de bătrâni din jurul tronului, şezând pe scaune, îmbrăcați în haine albe şi purtând cununi de aur pe capetele lor (Apoc. 4, 4), ci şi pe mucenici (Apoc. 6, 9-11) şi *„mulțime multă, pe care nimeni nu putea s-o numere, din tot neamul şi semințiile şi popoarele şi limbile"*, stând înaintea tronului lui Hristos şi slăvindu-L (Apoc. 7, 9).

Raiul şi iadul sunt înfățişate şi în slujbele de înmormântare şi de pomenire a morților din Biserica Ortodoxă, pe temeiul pildei despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv, prin simboluri al căror înțeles îl vom explica ulterior[440]. Astfel, în slujba de înmormântare[441] şi a Panihidei[442], preotul se roagă lui Dumnezeu ca pe cel trecut la cele veşnice „să-l slobozească din porțile iadului", „din focul cel de veci" şi din „gheena focului", şi „în sanurile lui Avraam să-l odihnească", „în loc luminat, în loc de verdeață, în loc de odihnă, de unde a fugit toată durerea, întristarea şi suspinarea".

Mai vedem de aici că raiul este luminos, iar iadul întunecat, după cum arată şi Hristos numindu-l *„întunericul cel mai din afară"* (Mt. 8, 12; cf. 22, 13; 25, 30), iar Apostolul Petru, *„lanțurile de întuneric"* (2 Ptr. 2, 4). Astfel, la parastase, Biserica se roagă lui Dumnezeu ca pe cei adormiți „să-i salăşluiască [...] unde străluceşte lumina feței" Sale, sufletele lor să le aşeze „în loc luminat", „în rai, unde cetele sfinților [...] şi drepții ca luminătorii strălucesc" şi

---

436 Vezi, între alții, Sf. Chiril al Alexandriei, *Talcuire la Psalmul 48,* 16.

437 Vezi G. L. Prestige, „Hades in the Greek Fathers", p. 481-484.

438 Lucru pe care-1 regăsim, fireşte, la Sfinții Părinți. Vezi Sf. Gri-gorie de Nyssa. *Viața Sfintei Macrina,* 24.

439 *Ibidem.*

440 Lucru valabil şi cât priveşte vechile formule de rugăciune apusene. Vezi B. Botte, „Leş plus anciennes formules de priere pour les morts", în *La maladie et la mort du chretien dans la liturgie.* p. 87-92.

441 *Aghiazmatar,* Rânduiala înmormântării mirenilor.

442 *Ibidem.*

ca să-i facă părtaşi ai „strălucirii [...] celei luminoase şi dumnezeieşti".

Fireşte că aflăm şi la Sfinții Părinți învățătura că în acest răstimp sufletul are parte fie de răsplată, odihnă, mângâiere, lumină şi fericire, fie de pedeapsă, chin, întuneric şi suferință. Astfel, Sfântul Macarie Egipteanul spune că Domnul aşează sufletul „în sanurile şi în lumina Lui" şi-l „smulge din gura întunericului", arătând astfel cele două locuri care-i sunt sortite[443]. Iar în altă parte vorbeşte despre chinurile pe care le îndură păcătoşii după moarte[444]. Sfântul Grigorie de Nazianz spune că „fiecare suflet bun şi iubitor de Dumnezeu, când scapă de aici, din trupul de care a fost legat, ajunge îndată să simtă şi sa privească Binele care îl aşteaptă [...], se veseleşte şi se bucură de o desfătare minunată şi porneşte voios către Stăpânul său [...], şi se bucură de pe acum de fericirea ce i-a fost gătită"[445]. Iar păcătoşii sunt pedepsiți şi ei îndată ce-au murit[446]. Sfântul Ioan Casian scrie că se vede limpede din pilda despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv că „cel dintâi îşi primeşte preafericitul sălaş şi odihna în sânul lui Avraam, iar celălalt arde în flăcările focului celui veşnic"[447]. Avva Isaia Pustnicul le spune ucenicilor săi: „De veți păcătui, „când veți ieşi din trup veți fi duşi la chinuri", iar de veți face binele, „veți pleca la odihna Fiului lui Dumnezeu, întru bucurie"[448]. La rândul său, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că: „Ieşind din trup sufletul, de nevăzut pentru ochii trupeşti, e luat de îngeri şi dus fie în sânul lui Avraam, de este credincios, fie în temnița iadului, de e păcătos"[449]. Sfântul Chiril al Alexandriei crede că drepții merg la cer îndată după moarte[450], iar păcătoşii sunt şi ei îndată pedepsiți[451]. Iarăşi, potrivit Avvei Dorotei, după moarte - adică după ce sufletul iese din trup - „sfinții dobândesc locuri luminoase şi bucurie alături de îngeri, pe măsura bunei lor făptuiri, aşa şi păcătoşii primesc locuri întunecate, încețoşate, pline de frică şi de spaimă, după cum spun sfinții"[452]. Sfântul Nichita Stithatul, la rândul sau, spune că dacă la ieşirea din trup sufletul cară cu el patimi, „tatăl poftei şi al răutății îşi recunoaşte robul [...] şi-1 târăşte cu el în adâncul iadului"; însă dacă „şi-a săvârşit viața de aici în evlavie şi curăție, lucrând binele şi împlinind poruncile [...], îşi aşează cortul în lumina slavei lui Dumnezeu. [...] Şi mai înainte de învierea de obşte [...] încă de-acum se află în veselie şi bucurie de negrăit, nădăjduind că va dobândi toate câte le-a făgăduit Dumnezeu"[453]. Această învățătură este apoi dezvoltată pe larg de catre Sfântul Părinte. In capitolul intitulat *Unde va să meargă sufletul după moarte,* el spune limpede că sufletele celor drepți au parte de starea îngerească, iar sufletele păcătoşilor de soarta dracilor:

„Dintre sufletele ce pleacă de aici, unele sunt neprihănite şi cu bună mireasmă,

---

[443] *Omilii duhovniceşti* (col. II), XXVI, 18.

[444] *Patericul,* Pentru Avva Macarie Egipteanul, 36.

[445] *Cuvântări, VII,* 21.

[446] *Poeme morale,* II, 141-144.

[447] *Convorbiri duhovniceşti,* 1,14.

[448] *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* V, 6.

[449] *Despre mângâierea în fața morții,* II, 1. Vezi şi *Omilii la parabola despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv,* I, 11; V, 3; VI, 6; *Omilii la Filipeni* III, 3-4.

[450] *Despre închinarea în Duh şi adevăr,* VI; *Omilii pascale,* I, 2.

[451] Vezi *Tâlcuire la Psalmul 48,* 16; *Tâlcuire la Evanghelia după Ioan,* XII.

[452] *Invățături de suflet folositoare,* XII, 3; Cf. XII. 4.

[453] *Despre suflet,* XIII, 69-70, 72.

asemuindu-se lui Dumnezeu, pline de slavă dumnezeiască şi lumină atotcurată; acestea sunt sufletele sfinților; desfăcându-se de trup, strălucesc ca soarele pentru dreptatea, înțelepciunea şi curăția vieții lor. Acestea sunt purtate de prietenii îngeri şi duse către Lumina cea dintâi - cea mai presus de fire, nematerială, nepricepută nici de îngeri, Insuşi Dumnezeu, Cel slăvit şi închinat ca Tată, Fiu şi Duh Sfânt de mulțimea puterilor de sus cele fără de număr -, înălțându-se ca lumini de-al treilea rang prin cei ce sunt lumini de rangul al doilea. Iar ajungând acolo, merg de se închină înaintea tronului slavei Sale, cu sfântă şi curată teamă, bucurându-se în Duhul, având în jurul lor pe heruvimi şi pe serafimi şi toate puterile cereşti, prin care capătă îndrăzneală. Apoi, la porunca lui Dumnezeu, fiecare merge de se uneşte în chip curat şi deplin cu ceata îngerească de-a cărei slavă şi rânduială s-a învrednicit prin împărtăşirea de Duhul Sfânt în vremea vieții de aici, lucrând cele ale lui Dumnezeu în Biserica celor credincioşi, spre zidirea trupului lui Hristos. Şi se uneşte cu cei cu care se aseamănă, ca să viețuiască cu ei, odihnindu-se şi veselindu-se sub acoperământul aripilor lor până la învierea de obşte, ce se va face la porunca lui Dumnezeu. Iar alte suflete sunt negre şi foarte întunericite pentru faptele, vorbele şi cugetele lor cele rele, pentru răul obicei şi reaua îndeletnicire şi plecare spre răutate; acestea sunt sufletele cele păcătoase, care cu mare silă se smulg din trup, pricinuindu-i mult necaz şi răspândind o nesuferită duhoare. Sufletele acestea, pline de întuneric, de putoare şi necurăție, sunt mânate cu sila de îngeri cruzi şi întunecați, cu mare spaimă şi cutremur, în adâncurile iadului şi puse acolo ca într-o temniță, lipsite de lumină ori de mângâiere; şi sunt date duhurilor rele şi necurate care păzesc acel loc, unde este legat cu legătură veşnică voievodul întunericului, ca sa fie dați focului împreună cu cei asemenea lor, diavolii cei întunecați, şi acolo să rămână cu ei pe vecie; căci, cu adevărat, prin faptele şi cuvintele lor s-au arătat prieteni ai acestora, plecându-şi urechea la şoptirile lor viclene şi împlinindu-le voia spre pierzarea lor şi a altora, făcându-se pilda de răutate în această viață şi lăsând în urma lor numai ruşine şi o ticăloasă pomenire."[454]

Aceeaşi învățătură o reia în capitolul intitulat *Cum şi ce fel este locul în care se sălăşluieşte sufletul după viața de aici:*

„Unele suflete sunt puse spre osândă în sălaşele neluminate şi foarte întunecate ale iadului, după cum s-a spus; şi, ca cei aflați în fiare şi în temniță, îndură fără curmare chin şi suferință, tânguindu-se şi vărsând lacrimi. Căci au cu ei neîncetata pomenire a faptelor lor rele şi ticăloase, ce stau dezgolite de față, aşa cum le-au săvârşit în această viață. Şi-i străjuiesc draci cumpliți, cu ochii ca para focului, ce scot văpăi pe gură, scrâşnind din dinți şi îngrozindu-i cu pedepsele. Şi nu e altă mângâiere şi alinare pentru ei decât rugăciunile către Milosârdul Dumnezeu şi milosteniile către săraci. Şi aşa vor trece vremea aşteptării, ținuți de teamă şi secătuiți de groază, necontenit gândindu-se şi cunoscând c-au s-audă din gura Judecătorului nemitamic cuvântul înfricoşător ce le va spune: *«Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veşnic, care este gătit diavolului şi îngerilor săi!»* Altele, ca nişte prieteni ai lui Dumnezeu şi ai îngerilor, cu bucurie şi veselie merg de se sălăşluiesc în locaşurile cele luminate, împreună cu puterile cereşti cele iubitoare, pururi având cu ele pomenirea faptelor celor bune şi de dreptate săvârşite în vremea vieții lor şi primind din aceasta bucurie de negrăit. Ele stau lângă Lumina cea dintâi, împreună cu dumnezeieştii îngeri, cu arhanghelii şi mulțimea nenumărată a puterilor îngereşti, în slăvită însoțire a celor ce-L laudă pe Dumnezeu; şi a unora e cântarea *Aliluia,* a altora cântarea întreit sfântă: *Sfânt, Sfânt, Sfânt...,* iar a celor aflați aproape de El, cântarea vrednică de Dumnezeu, numită în limba evreiască *Ghelghel,* după cum stă scris (Iez. 10, 13). Sufletele acestea rămân să viețuiască acolo, ca să dobândească cele făgăduite lor de la Dumnezeu; şi, primind în mintea lor înțelesurile înțelepciunii celei mai înalte, cunosc desăvârşit, ca îngerii; şi cu adevărat în ei încetează ceea ce era în parte, Duhul ducându-i la desăvârşita vedere şi descoperire a celor dumnezeieşti. Şi cu bucurie aşteaptă să audă glasul cel blând, care-i va chema spunându-le: *„Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moşteniți împărăția cea pregătită vouă de la în-*

[454] *Ibidem,* XIV.

temeierea lumii...!"[455]

Marcu Eugenicul înfăţişează şi el, cu sobrietate, starea drepţilor şi a păcătoşilor după judecata particulară:

„Acum (drepţii şi păcătoşii) se află în locul ce li se cuvine. Cei dintâi în cer, la odihnă şi slobozi, stau împreună cu îngerii înaintea lui Dumnezeu, ca în raiul din care Adam s-a izgonit, iar tâlharul cel credincios a intrat înaintea altora [...] Cei din urmă sunt ferecaţi în iad şi puşi *«în groapa cea mai de jos, întru cele întunecate şi în umbra morţii»* (Ps. 87, 6), după cum spune sfântul rege David sau, după cuvântul lui Iov, *«în ţara de întuneric şi neorânduială, unde lumina e totuna cu bezna»* (Iov 10, 22). Unii se desfată aşteptând cu veselie intrarea în împărăţie şi gustarea desăvârşită a bunătăţilor făgăduite. Iar ceilalţi rămân în temniţă şi suferinţă, lipsiţi de mângâiere, ca unii ce-şi aşteaptă osânda şi se şi văd daţi la chinuri."[456]

Raiul şi iadul nu sunt locuri ce-ar putea fi situate undeva anume, căci sufletul fiind prin însăşi firea lui netrupesc, nu poate fi hotărnicit şi de fapt nici nu-i este proprie sălăşluirea în vreun loc[457]. Aşadar, prin rai şi iad sunt numite realităţi nemateriale şi nevăzute.[458] După cum spune Marcu Eugenicul, ele sunt „locuri inteligibile şi netrupeşti"[459], mai exact stări[460], condiţii, moduri de existenţă în care sufletul este fie fericit şi împăcat, fie, dimpotrivă, suferă şi se chinuieşte. Câtă vreme rămâne în trup, omul nu poate cunoaşte cum anume vor fi fericirea şi chinul acelea; iar sfinţii, cărora li s-a descoperit această taină, o numesc negrăită. De aceea textele scripturistice, liturgice şi patristice înfăţişează raiul şi iadul în chip simbolic, şi ele nu trebuie, fireşte, înţelese după literă.

Sigur este că în rai sufletul sălăşluieşte cu Hristos (cf. In. 14, 2-3; 2 Cor. 5, 8) şi vede slava Sa (cf. In. 17, 24) şi se împărtăşeşte de lumina dumnezeiască[461] şi de toate celelalte energii ale lui Dumnezeu: de viaţă, de pace, de iubire, de fericirea cerească [...] însă, aşa cum spune Apostolul Pavel, ceea ce cunoaşte şi simte aflându-se în această stare rămâne de nespus (cf. 2 Cor. 12, 4). In iad, dimpotrivă, sufletul este lipsit de prezenţa iubitoare a lui Dumnezeu, de lumina şi energiile Sale; de aceea iadul este văzut ca loc de întuneric (cf. Mt. 22, 13), de chin şi suferinţă (cf. Mt. 25, 46) şi sălaş al morţii.

Sfântul Grigorie de Nyssa spune ca suferinţa celor din iad e pricinuită de pierderea bunătăţilor cereşti, căci cunosc acum de ce comori s-au lipsit; pentru ca „unii oameni îşi cheltuiesc în viaţa aceasta partea de bine pe care o au din fire, nepunând deoparte nimic pentru viaţa viitoare [...]", „suferinţa pentru pierderea bunătăţilor avute li se va părea asemenea cu o văpaie care le arde în întregime sufletul"[462]. Sfântul Ioan Gură de Aur zice şi el că păcătoşii suferă pentru că „nu pot vedea slava lui Dumnezeu" şi sunt „lipsiţi de bunătăţi atât de mari"[463]. Avva Dorotei spune însă că sufletul se chinuie din pricina patimilor sale; căci „la ieşirea sa din trup", sufletul nu pierde nimic din cele agonisite în lumea aceasta; sufletul

---

455 *Ibidem,* XV.

456 *Omilia a doua despre focul curaţitor.*

457 *Dialogul despre suflet si înviere.*

458 Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, 16; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eortodromion,* Veneţia, 1836. p. 400. Acesta din urmă face o apropiere între cuvântul Hades şi *aeides*, lipsit de formă, nevăzut.

459 PO 15, p. 153.

460 Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet si înviere.*

461 Vezi Sf. Grigorie Palama, *Impotriva lui Gregoras.* III. 27, ed. Hristou, t. 4, p. 336.

462 *Dialogul despre suflet şi înviere.*

463 *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut.*

drept ia cu el virtuțile, iar sufletul pătimaş „rămâne singur cu patimile sale şi e pururea chinuit de ele"[464]. După cum „dacă are cineva în trup un amestec de sucuri amare, îl arde acest amestec rău şi-1 tulbură şi-1 necăjeşte", tot astfel sufletul pătimaş „e chinuit totdeauna de relele deprinderi din el, având pururea amara amintire şi dureroasa îndeletnicire cu patimile, care pururea îl ard şi-1 înfierbântă"[465]. Pentru omul căzut, câtă vreme viețuieşte pe pământ, patimile sunt pricină de desfătare; nu vede răul ascuns în ele şi nu-şi cunoaşte rănile. In viața de dincolo însă, toate acestea i se fac vădite în lumina Judecății şi a Binelui celui adevărat şi neînşelător, şi atunci patimile şi aducerea-aminte de răutățile sale[466] devin izvor de suferință pentru sărmanul suflet. Alți Părinți sau teologi, ca Mihail Glikas[467] sau Sfântul Simeon al Tesalonicului[468], socotesc că sufletele păcătoşilor suferă din pricina mustrărilor de conştiință iscate de vederea cu limpezime a păcatelor săvârşite.

Sufletul simte fericirea şi chinul potrivit stării sale[469]. Aşa este în rai, potrivit cuvintelor lui Hristos, Care spune: *„In casa Tatălui Meu multe locaşuri sunt..."* (In. 14, 2)[470]; şi tot aşa învață şi Apostolul Pavel: *„Fiecare îşi va lua plata după osteneala sa!"* (l Cor. 3, 8). Iar cât priveşte iadul, aflăm aceasta de la Sfântul Macarie Egipteanul, căruia i s-a descoperit că sunt felurite mărimi ale chinurilor[471]. Tâlcuind acestea, Sfântul Grigorie de Nyssa spune că „pe cât de multa răutate este în fiecare, pe atât de mare este şi durerea. Căci nu se cuvine ca celor ajunşi pe ultima treaptă de răutate şi la săvârşirea a tot felul de fapte nelegiuite să li se dea aceeaşi pedeapsă ca celor care s-au întinat puțin, cu greşeli mărunte; ci flacăra aceea chinuitoare va arde mai mult sau mai puțin, după câtă materie o hrăneşte şi o aprinde. Cel plin de patimi întețeşte văpaia şi o ține mereu vie; iar unde sunt mai puține păcate, flacăra se face mai slabă şi mai puțin muşcătoare"[472].

1. Caracterul vremelnic şi nedeplin al acestui răstimp

Această sălăşluire a păcătoşilor în iad, iar a drepților în rai este doar provizorie, şi în

[464] *Invățături de suflet folositoare,* 2.

[465] *Ibidem,* 3.

[466] *Ibidem.*

[467] *Despre cele greu de înțeles din Sfânta Scriptură,* XX, ed. Eustradiades, t. l, p. 242.

[468] *Al patrulea răspuns către Gavriil din Pentapole,* PG 155, 844-845; *Dialog împotriva ereticilor,* 23, PG 155, 117.

[469] Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere; Patericul,* Cuvânt pentru Avva Macarie, 36.

[470] Aşa arată şi Sf. Efrem Sirul, spunând: „Mântuitorul numeşte «multe lăcaşuri» măsurile deosebite ale celor ce se sălăşluiesc în lumea de dincolo, adică despărțirile şi deosebirea întru care se vor desfăta ei. Că nu pentru deosebirea locurilor a zis *«multe lăcaşuri»*, ci pentru treptele darurilor. Că precum fiecare se desfătează de razele soarelui acestuia simțit după curăția puterii celei văzătoare a ochiului [...], aşa şi în veacul ce va să fie, drepții se vor sălăşlui într-o singură bucurie cu nedespărțire. Insă fiecare după măsura sa este luminat de Unicul soare gândit şi după vrednicie gustă bucurie şi veselie [_...]. şi fiecare se veseleşte după darul cel dat lui, după măsura sa. Aşa este rânduiala împărăției, aşa este şi rânduiala gheenei, şi nu este altă rânduiala care să mijlocească între ele, fără numai felurimea deosebirii răsplătirilor." *(n. tr.)*

[471] Vezi *Patericul,* Cuvânt pentru Avva Macarie, 36.

[472] *Dialogul despre suflet şi înviere.*

acest răstimp drepții nu se bucură decât „în parte" şi în chip nedeplin de fericirea cerească, iar păcătoşii nu îndură toate chinurile iadului. Lucrul acesta îl spun mulți autori, ca: Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful[473], Pseudo-Iustin[474], Pseudo-Atanasie[475], Andrei al Cezareei[476], Sfântul Fotie[477], Areta de Patras[478], Sfântul Teofilact al Bulgariei[479], Teofan Kerameus, Eftimie Zigaben[480], Filip Pustnicul[481], Mihail Glikas[482], Sfantul Simeon al Tesalonicului[483], Marcu Eugenicul, Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei[484], Dositei, patriarhul Ierusalimului, Evghenie Vulgaris ori, mai aproape de noi, Mitropolitul Filaret al Moscovei.

Astfel, Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful sugerează că nici răsplata şi fericirea drepților, nici pedeapsa şi chinul păcătoşilor nu sunt întregi şi depline în acest răstimp, spunând că: „Sufletele celor pioşi rămân într-un loc mai bun, iar cele nedrepte şi rele într-un loc mai rău, aşteptând acolo vremea judecății"[485]. Pseudo-Atanasie (care a inspirat mult alți autori) scrie: „Bucuria sfinților acum nu e încă deplină, după cum nici păcătoşii n-au acum parte de tot chinul. Sufletele drepților sunt asemenea celor poftiți de împărat la masă, care aşteaptă cu bucurie în fața palatului intrarea la ospăț; iar sufletele păcătoşilor se aseamănă osândiților, pe care împăratul, mai înainte de a le da pedeapsa ce li se cuvine, îi ține o vreme în temniță"[486]. Filip Pustnicul, vorbind despre drepți, spune şi el: „Drepții primesc acum o mică parte din slava în care vor intra la Judecata din urmă, când şi trupurile lor vor învia. Bucuria şi slava lor atunci vor fi nemăsurat de mari. [...] Fireşte că sălăşluiesc de-acum în cer, bucurându-se de vederea Făcătorului; la înviere însă li se va da întreaga plată şi cununa ce li se cuvine"[487]. Teofan Kerameus spune că până şi drepții aşteaptă cu teamă sfântă Judecata din urmă, care le va hotărî soarta veşnică[488]. Sfântul Simeon al Tesalonicului spune că sufletul drept primeşte după moarte de la Dumnezeu bucurie şi mângâiere pe măsura sporirii lui în bine, însă mai înainte de venirea lui Hristos în slavă, nici sufletele sfinte n-ating

---

473 *Dialogul cu iudeul Tryfon,* 5.

474 *Intrebări şi răspunsuri către cei dreptcredincioşi,* 75, PG 6, 1316-1317.

475 *Răspunsuri către Antiohie,* 19-20.

476 *Tâlcuire la Apocalipsă,* XVII, 6, 11, PG 106, 272.

477 *Către Amfilohie,* XV, 2. PG 101, 136.

478 *Tălcuire la Apocalipsă,* PG 106, 596.

479 *Talcuire la Evanghelia de la Luca,* XXIII, PG 123, 1104-1105; *Tâlcuire la Epistola către Evrei,* XI, 40, PG 125, 365.

480 *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* XXIII, 43, PG 129, 1092. *Oglinda duhovnicească,* XIV, 17, PG 127, 866-867.

481 *Oglinda duhovnicească,* XIV, 17, PG 127, 866-867.

482 *Despre locurile greu de înțeles din Sfânta Scriptură,* XX, 1.1, p. 241; XXI, t. l, p. 247, 251; LVIII, t. 2, p. 130 (ed. Eustratiades).

483 *Cel de-al patrulea răspuns către Gavriil al Pentapolei,* PG 155, 844, 873.

484 *Catehism ortodox,* ed. Efrem al Ierusalimului, 1769, p. 308.

485 *Dialogul cu iudeul Tryfon,* V.

486 *Răspunsuri către Antiohie,* 20.

487 *Oglinda duhovnicească, loc. cit.*

488 *Omilii,* XVIII, PG 132, 397-400.

desăvârşirea[489], primind doar arvuna vieţii veşnice[490]. Iar cât priveşte sufletele păcătoşilor, „ele se află în iad şi în alte locuri întunecate şi pline de jale, chinuite de diavoli pe măsura răutăţii şi necredinţei lor; dar nici ele nu sunt date încă la tot chinul ce le aşteaptă”[491]. Sfântul Marcu Eugenicul scrie mai pe larg în legătură cu aceasta: „Spunem că acum nici drepţii n-au primit deplinătatea soartei lor preafericite şi binecuvântata stare pentru care s-au gătit aici prin osteneli şi nevoinţe; nici păcătoşii, după moarte, n-au fost daţi la veşnicul chin şi neîncetata suferinţă. Nici unii şi nici alţii nu se află aşadar acum în locul în care după dreptate vor şedea după Judecata de apoi şi învierea cea de obşte."[492] Putem să-l citām şi pe Dositei al Ierusalimului care, în *Enchiridion,* spune că: „Sufletele răposaţilor petrec ori în fericire, ori în muncă, adică după faptele lor. Ele trec îndată după despărţirea lor de trup ori la bucurie şi fericire, ori la durere şi întristare. Acolo însă nu simt nici deplina fericire, nici deplina muncă. Deplina fericire sau muncă o va primi fiecare după învierea de obşte, când sufletul se va împreuna cu trupul cu care a vieţuit în lume, făcând bine ori rău"[493]. Aceeaşi învăţătură o aflăm şi la Evghenie Vulgaris: „Ce se întâmplă cu sufletele celor care au vieţuit după dreptate şi ale celor săvârşiţi în păcat, mai înainte de sfârşitul lumii? După cum învaţă Biserica dreptmăritoare, nici cei dintâi n-au intrat la desăvârşita fericire, nici ceilalţi n-au fost aruncaţi în gheenă"[494]. *Catehismul explicat* al mitropolitului Filaret al Moscovei exprimă aceeaşi învăţătură: *Intrebare:* Care e starea sufletelor celor răposaţi, mai înainte de învierea trupurilor şi de judecata de obşte? *Răspuns:* Sufletele drepţilor sălăşluiesc în lumină şi odihnă, primind arvuna fericirii; sufletele păcătoşilor, în starea contrară. *Intrebare:* Pentru ce nu primesc sufletele drepţilor desăvârşit fericirea îndată după moarte? *Răspuns:* Pentru că Dumnezeu a hotărât ca omul întreg, trup şi suflet, să primească deplina răsplată a faptelor sale, iar aceasta se va da când va învia tot trupul, la Judecata din urmă. Căci spune Apostolul Pavel: *«De acum mi s-a gătit cununa dreptăţii, pe care Domnul îmi va da-o în ziua aceea, El, Dreptul Judecător, şi nu numai mie, ci şi tuturor celor care au iubit arătarea Lui!»* (2 Tim. 4, 8). Şi încă: *«Noi toţi trebuie să ne înfăţişăm înaintea judecăţii lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău.»* (2 Cor. 5, 10). *Intrebare:* Pentru ce li se dă totuşi arvuna fericirii mai înainte de Judecata din urmă? *Răspuns:* Pentru cuvântul adeverit al Domnului, Care Insuşi zice că dreptul Lazăr a fost dus în sânul lui Avraam îndată după moarte (Lc. 16, 22)"[495]. Sfântul Macarie al Moscovei, în *Dogmatica* sa, după ce prezintă poziţia Părinţilor în această privinţă, încheie spunând că „adevărul despre slăvirea (nedeplină) a drepţilor în cer, îndată după judecata particulară şi mai înainte de judecata obştească, este în afară de orice îndoială."[496]

Teologii ortodocşi moderni păstrează şi ei aceeaşi poziţie[497]. Arhimandritul Iustin Popovici, de pildă, în *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* scrie: „Potrivit dumnezeieştii Revelaţii, sufletul după moarte vieţuieşte în fericire ori în chin nedeplin, desăvârşită fericire şi chin

---

[489] *Cel de-al patrulea răspuns către Gavriil al Pentapolei,* PG 155, 844.

[490] Ibidem, 873.
[491] *Ibidem,* 844-845.

[492] *Omilia a doua despre focul curaţitor.*

[493] *Enchiridion,* p. 85.

[494] *Adoleschia Philotheos.*

[495] *Catehismul explicat,* prima parte, art. 11 al mărturisirii de credinţă, Moscova, 1900, p. 64.

[496] *Teologia dogmatică ortodoxă,* tr. fr., t. 2, Paris, 1860, p. 642-651, 702-703.

[497] Vezi Arhiep. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viaţa de după moarte;* Arhim. Serafim Rose, *Viaţa de după moarte,* p. 128; Arhiep. Antonie, „La vie dans l'audelâ", p. 64; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 89-90; N. P. Vassiliadis, *Taina morţii,* p. 400-404.

întreg neputând fi mai înainte de Judecata din urmă; în lipsa trupului, sufletul e simplu suflet, iar nu om deplin. La judecata ce se face fiecărui om, sufletele se despart în două mari cete: în suflete drepte şi suflete păcătoase. De aceea, în lumea de dincolo sunt numai două stări ce corespund fiecărei cete, fericire ori chin, având fiecare nenumărate trepte, şi numai două locuri: raiul ori iadul, având şi acestea iarăşi nenumărate sălaşuri."[498]

Să observăm că această concepție nu aparține doar creştinătății răsăritene; o regăsim la marii Părinți latini, care o apără şi o susțin. Astfel, Sfântul Ilarie spune că după moarte drepții se sălăşluiesc la odihnă, în sânul lui Avraam, în vreme ce păcătoşii merg în iad[499], acestea fiind stări provizorii, pe care numai Judecata din urmă le va statornici pe vecie[500]. Sfântul Ioan Casian crede că sufletele „încep să preguste după moartea trupului" cele care „li se păstrează pentru acea zi a Judecății"[501]. Sfantul Grigorie cel Mare spune şi el că fericirea drepților va spori după Judecata din urmă, căci atunci şi trupul are parte de ea, în vreme ce îndată după moarte numai sufletul se veseleşte[502].

Caracterul nedeplin al acestui răstimp este vădit şi de nota reținută în care mulți Părinți şi teologi ortodocşi înfățişează fericirea raiului şi muncile iadului. Raiul este numit loc de „odihnă", „răcoare", „mângâiere", „slobozenie", de „veselie", „pace şi bucurie", şi dăruirea „bunătăților celor făgăduite"[503]. „Fericirea" însă, propriu-zis, aparține mai degrabă împărăției ce va să vie[504]. Suferința din iad, iarăşi, este înfățişată drept chin de natură morală: mustrarea conştiinței, părerea de rău, remuşcările, ruşinea, strâmtorarea, lipsa libertății, tristețea, amărăciunea, plânsul şi scrâşnirea dinților, neştiința, întunericul, spaima, teama de cele ce vor să fie, deznădăjduirea[505] [...]. Biserica şi-a însuşit acest fel de a vorbi al lor, după cum vedem,

---

[498] *Dogmatica Bisericii ortodoxe,* vol. 5, Lausanne, 1997, p. 370.

[499] *Tâlcuire la psalmul LI,* 22-23, PL 9, 322-323; *Tâlcuire la psalmul L VII, 5,* PL 9, 371.

[500] *Tâlcuire la psalmul II,* 48, PL 9, 290.

[501] *Convorbiri duhovniceşti,* I, XIV.

[502] *Dialoguri despre moarte,* XXVI, 3: „Sufletul iubitor de Dumnezeu priveşte şi gustă cu închipuirea fericirea ce o va primi întreagă de-abia după învierea trupului".

[503] Vezi Pseudo-Atanasie, *Intrebări către Antiohie,* XX, PG 28, 616; Andrei al Cezareei, *Tâlcuire la Apocalipsă,* PG 106, 272; Marcu Eugenicul, *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfăţişează adevărata credinţă a Bisericii grecilor* (= *Al doilea cuvânt despre focul curaţitor),* în PO 15. p. 110; *Răspuns referitor la dificultăţile şi întrebările care i-au fost adresate cu privire la cuvântările sale de către cardinali şi alţi teologi latini,* 7, PO 15, p. 163; Patriarhul Metodie al III-lea, în J.-P. Migne (editor), *Perpetuite de la foi de l'Eglise catholique sur l'eitcharistie,* t. 2, Paris, 1841, p. 1186-1187; Dositei al Ierusalimului, *Mărturisire de credinţă,* XVIII; Teofil Papafilos, *Tezaurul Ortodoxiei,* Tripolița, 1888, p. 257; Kodaîkis, *Catehism ortodox,* Atena. 1906, p. 74.

[504] Vezi Fotie, *Către Amfilohie,* întrebarea XV, PG 101, 136; Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* XXIII, PG 123, 103-106; Grigorie din Chios, *Expunerea Simbolului de credinţă.*

[505] Vezi Pseudo-Atanasie, *Către Antiohie,* XX, PG 28, 616; Nichita Stitharul, *Despre suflet,* XIV-XV; Mihail Glikas, *Despre locurile greu de înţeles din Sfânta Scriptură,* XX, ed. Eustratiades, t. l, p. 242; Simon al Tesalonicului, *Al patrulea răspuns către Gavriil din Pentapole,* PG 155, 844-845; *Cuvânt împotriva ereziilor,* 23, PG 155, 117; Iosif Vrennios, *Scrieri complete,* ed. Bulgaris, t. 2, p. 392-393; Marcu Eugenicul, *Respingerea capitolelor Latinilor (=Cel dintâi cuvânt despre focul curaţitor),* PO 15, p. 40-41; *Al doilea răspuns către Latini, în care este expusă adevărata credinţă a Bisericii greceşti (=Al doilea cuvânt despre focul curaţitor),* 3, PO 15, p. 110; 11, p. 118; 18, p. 130; *Răspuns la obiecţiile şi întrebările adresate de către cardinali si alţi învăţaţi latini cu referire la cuvântările rostite de el,* 6, PO 15, p. 162-163: 9, p. 164; 10, p. 164; Patriarhul Metodie al III-lea, în *Credinţa neschimbată (a Bisericii) cât priveşte Euharistia,* ed. Migne, t. 2, p. 1186-1187; Dositei al Ierusalimului, *Mărturisirea de credinţă*, XVII; *Enchiridion,* p. 81-85; Arhim. Antonie, *Teologia dogmatică,* trad. gr. de Ballanios. Atena, 1858. p. 375-376; Protopopul N. Malinovski, *Schiţă de teologie dogmatică ortodoxă,* t. 2, Serghiev Possad, 1908, p. 469-471; C. G. Koidakis, *Catehism ortodox,* Atena, 1906, p. 74.

de pildă, din troparul ce se cântă în repetate rânduri la slujba de pomenire a morților, în care se cere cu simplitate: „Odihneşte, Doamne, sufletele robilor Tăi, acolo unde nu este nici întristare, nici suspin, ci viață fără de sfârşit!"

Acest răstimp nu-i încă veşnicia, de aceea se spune de sfinți că după moarte merg în *Rai*, şi după înviere vor intra în *împărăția cerurilor*, după cum păcătoşii se duc după moarte în *iad*, iar după înviere se vor arunca în *gheena focului*. Părinții primelor veacuri folosesc cu destulă supleţe aceşti termeni, însă începând cu Sfântul Fotie, Părinții şi teologii ortodocşi sunt mai riguroşi cât priveşte folosirea lor, această tendință regăsindu-se la unii teologi din zilele noastre[506]. Astfel, Sfântul Fotie spune că nu trebuie să credem că raiul în care a intrat tâlharul cel credincios este tot una cu împărăția cerurilor. Tâlcuind acest cuvânt al Apostolului Pavel: *„Pentru că Dumnezeu rânduise pentru noi ceva mai bun, ca ei (drepții) să nu ia fără noi desăvârşirea..."* (Evr. 11, 40), el spune că „n-ar fi fost cuvenit lucru ca dintre toți cei care au bineplăcut lui Dumnezeu în veac, singur tâlharul să urce la cea mai mare fericire mai înainte de vremea hotărâtă pentru răsplățile cele veşnice, şi nici nu se cuvenea sa intre în slavă neînsoțit de mulțimile de sfinți, după cum învață dumnezeiescul Apostol"[507]. Eftimie Zigaben deosebeşte şi el raiul făgăduit tâlharului celui credincios de împărăția cerurilor, *„care este negrăita bucurie a bunătăților celor veşnice, pe care ochiul nu le-a văzut, urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit.”* Căci, după cum învață marele Apostol Pavel, niciunul dintre drepți n-a primit încă cele făgăduite. Ci doar la sfârşit, când se va da obşteasca răsplătire, sfinții vor moşteni împărăția cerurilor"[508]. Regăsim această deosebire la Ioan Zonaras[509], Mihail Glikas[510] şi Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei[511], care se inspiră din Pseudo-Atanasie[512].

Să nu credem însă că împărăția e cu totul străină de rai şi că gheena şi iadul n-au nicio înrudire. Numai că raiul, ca şi iadul, e vremelnic, şi numai după Judecată ele se vor înveşnici. Şi iarăşi, raiul e doar pridvor şi pregustare a împărăției, după cum iadul este încăperea din față şi presimțirea gheenei. Cât priveşte natura lor însă, împărăția şi raiul nu sunt deosebite. De aceea, Sfântul Teofilact nu socoteşte îndreptățită deosebirea care se face între rai şi împărăție, arătând că aceasta din urmă e desăvârşirea şi înveşnicirea celui dintâi: „Dar vor cerca unii să întrebe: „Cum Domnul a zis tâlharului: *«Astăzi vei fi cu Mine în rai!»*, iar Pavel a zis: *«Nimeni dintre sfinți n-a luat făgăduința»*? Şi unii zic că Pavel nu pentru toți sfinții hotărăşte aceasta: că n-au luat făgăduința, ci numai pentru aceia pe care el i-a pomenit. Şi a pomenit pe alții mulți, iar de tâlhar nici nu aminteşte. Iar alții au zis că nici tâlharul n-a dobândit încă petrecerea cea din rai. Dar, fiindcă neschimbată şi nemincinoasă este făgăduința Domnului, pentru aceasta s-a zis: *«Astăzi vei fi împreună cu Mine în rai!»*. Că este - zic ei -şi acest fel de chip de vorbă în cuvintele Domnului, grăind adică pentru cele ce vor să fie ca pentru cele ce acum sunt făcute [...]. Alții silesc graiul, punând punct după «astăzi», ca să fie ceea ce se zice aşa: «Amin zic ție astăzi», iar «vei fi împreună cu Mine în rai» vine pe urmă. Iar unii, cărora li

---

506 Vezi Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 90.

507 *Către Amfilohle*, XV, 2. Cf. VI, 2, 4.

508 *Tâlcuire la Evanghelia după Luca*, XXIII, 43, PG 129, 1092.

509 Vezi J. Hergenrother, *Photius, Patriarch von Konstantinopel*, t. 3, Regensburg, 1869, p. 639.

510 *Despre locurile grele din Sfânta Scriptură*, XX, ed. Eustratidiades, t. I, p. 241; XXI, t. I, p. 247, 251; LVIII, t. 2, p. 130: LXXXV, t. 2, p. 380-382.

511 *Catehism ortodox*, ed. Efrem al Ierusalimului, 1769. p. 308.

512 *Intrebări către Antiohie*, PG 28, 616.

se pare că mai nimerit tâlcuiesc, spun: „Bunătăţile cele făgăduite nouă nu sunt petrecerea în rai sau întoarcerea noastră acolo, ci împărăţia cerurilor. Pentru aceasta ne şi rugăm: «Vie împărăţia Ta!» şi nu vorbim despre petrecerea în rai. Şi să nu-mi zică cineva că aceleaşi sunt raiul şi împărăţia. Căci bunătăţile împărăţiei nici urechea nu le-a auzit, nici ochiul le-a văzut, nici la inima omului nu s-au suit (l Cor. 2), iar raiul ochiul lui Adam 1-a văzut, şi urechea lui a auzit cântările ce se cântau acolo şi duhul lui s-a veselit de el. Pentru aceasta, nimic nu grăieşte Pavel împotrivă, că tâlharul raiul, adică, 1-a dobândit, dar împărăţia nu, dar o va dobândi când o vor dobândi şi toţi aceia pe care i-a pomenit Pavel. Iar acum are raiul, care este loc de odihnă a sufletelor. Acestea cu adevărat mulţi de multe ori le-au zis. Dar este cu putinţă a zice şi că aceeaşi este împărăţia cerurilor şi raiul şi nimic nu opreşte şi Domnul a adeverit, şi Pavel. Că tâlharul este cu adevărat în rai, adică în împărăţie; şi nu numai el, ci şi toţi pe care îi pomeneşte Pavel, însă n-au dobândit împărtăşirea desăvârşită a bunătăţilor. Că precum cei osândiţi nu sunt în palatele împărăteşti, ci în temniţă, închişi, se păzesc spre muncile cele rânduite lor; iar cei de cinste şi în palatele împărăteşti intră, şi acum în acestea petrec până când va veni vremea împărţirii darurilor celor împărăteşti de care se vor învrednici, aşa şi sfinţii, măcar că n-au dobândit încă desăvârşita bucurie, însă acum în aceste luminoase şi bine mirositoare şi cu adevărat împărăteşti lăcaşuri petrec, până ce desăvârşit vor primi darurile cele împărăteşti. Aşadar, tâlharul şi în rai a fost, şi încă desăvârşirea nu a dobândit, ca nu fără de noi să ia desăvârşirea. Şi aceasta, precum socotesc, este mai adevărată decât toate. Toţi câţi de duhovniceşti daruri învrednicindu-se, arvuna Duhului de aici acum au luat, în rai sunt, măcar că n-au luat încă desăvârşirea şi împărăţia au dobândit. Şi spunând Pavel că n-au luat făgăduinţa, pe cea întreagă şi desăvârşită fericire a arătat zicând «făgăduinţa». Deşi n-au primit încă făgăduinţa cea desăvârşită, dar sunt şi în împărăţie, şi în rai."[513].

Fericitul Teofilact îşi precizează spusele atunci când revine asupra versetului citat din Epistola către Evrei: *„Pentru că Dumnezeu rânduise pentru noi ceva mai bun, ca ei (drepţii) să nu ia fără noi desăvârşirea."* „Acest *«ceva mai bun»* de care vorbeşte Apostolul arată că Dumnezeu a voit să ne cinstească. Pentru ca să nu pară că ne-au luat-o înainte fiind încununaţi ei mai întâi, Domnul a rânduit o zi în care se vor da tuturor cununile. Căci nu zice: «ca să nu fie încununaţi», ci: «ca să nu ia (fără noi) desăvârşirea». De unde se vede că atunci vor străluci desăvârşit, iar acum au primit arvuna slavei ce le va fi dată. Căci altfel de unde puterea de a-i ajuta pe cei care-i cheamă în rugăciune şi cum de le-ar fi primită mijlocirea? In urmă însă vor primi răsplata desăvârşită."[514]

Vremelnicia şi nedeplinătatea acestui răstimp au mai multe raţiuni.

In primul rând, frăţietatea dintre oameni, care toţi aşteaptă bunătăţile făgăduite. Dumnezeu voieşte cu adevărat mântuirea şi îndumnezeirea fiecărui om în parte, dar pronia Sa cuprinde întregul neam omenesc, iar lucrul acesta transpare limpede din cugetarea Sfinţilor Părinţi. „Este un singur trup care-şi aşteaptă mântuirea", spune Origen[515]. Iar Sfântul Ipolit al Romei scrie că: „Dorind mântuirea tuturor, Dumnezeu ne cheamă să zidim împreună bărbatul cel desăvârşit."[516] Pentru aceasta, bunătăţile gătite de Dumnezeu pentru noi nu le dobândim fiecare în parte, pe dată şi deplin, ci se amână dăruirea până ce întreaga omenire se va perinda prin această viată dată tuturor spre mântuire şi îndumnezeire. Sfântul Grigorie de Nyssa spune[517] ca atunci când 1-a zidit pe om, la început, Dumnezeu n-a creat un simplu ins, ci

---

[513] *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* 23.

[514] *Tâlcuire la Evrei,* XI, PG 125, 361-364.

[515] *Omilii la Levitic,* VII, 2.

[516] *Mărturisire despre Hristos şi Antihrist.*

[517] In cap. 16 şi 22 din *Despre facerea omului.*

„pliroma firii noastre"; „în această primă creare, prevederea şi puterea dumnezeiască a cuprins întreaga omenire". Şi Dumnezeu, Care ştia că Adarn, căzând, vor începe să i se nască fii, ca Unul „Care pe toate le ține în mâna Lui [...], a văzut şi a cuprins numărul la care trebuia să ajungă întreg neamul omenesc de pe toată întinderea (pământului)". „Aşadar, întrucât procesul de împlinire a firii omeneşti fusese prevăzut de atotştiința lui Dumnezeu [...], ca Cel Care îndrumă şi mărgineşte în chip hotărâtor toate lucrurile [...] şi Care vede cele ce vor fi ca şi cum ar fi de față [...], a rânduit de mai înainte [...] odată cu venirea pe lume a sufletelor şi durata fiecăruia, până ce, dintr-odată, se va întrerupe şi trecerea timpului". Astfel, „timpul va înceta pentru totdeauna" atunci când el „nu va mai fi de folos pentru naşterile neamului omenesc". Iar „o dată cu încheierea acestui fel de naşteri", „se va schimba şi omenirea, trecând de la o stare pieritoare şi pământească la una neschimbătoare şi veşnică", atunci „când împlinirea naturii omeneşti va fi ajuns la capătul ei, după măsura care i s-a rânduit, pentru ca nimic să nu lipsească din numărul sufletelor care aveau să se înmulțească."[518] In numele acestei înfrățiri şi al iubirii, desăvârşita dăruire a bunătăților cereşti se amână până când se vor bucura toți de ea. De aceea spune Psalmistul: *„Pe mine mă aşteaptă drepții, până ce-mi vei răsplăti mie."* (Ps. 141, 7) şi mai cu seamă Apostolul Pavel, scriind că patriarhii Vechiului Legământ *„n-au primit ce le fusese făgăduit, pentru că Dumnezeu rânduise pentru noi ceva mai bun, ca ei să nu ia fără noi desăvârşirea."* (Evr. 11, 39-40). Aşa tâlcuieşte Sfântul Grigorie de Nyssa[519] acest verset din urmă: „Aşadar, [...] cei care trăiseră cu mult timp înainte de noi au aşteptat cu răbdare amânarea şi s-au mulțumit doar să privească spre bunurile acelea"; iar Sfântul Ioan Gură de Aur spune şi el: „Gândiți-vă la lucrul acesta vrednic de minunare, cum Avraam şi Pavel aşteaptă ca voi să fiți mai întâi încununați, iar pe urmă ei să-şi primească desăvârşita lor răsplată, pentru cuvântul cel spus lor de Mântuitorul, că nu li se va da până ce nu vom fi şi noi cu ei, ca s-o dobândim împreună. [...]. Dumnezeu a hotărât o vreme când vom fi cu toții încununați [...] Iar ei ne aşteaptă, ca nişte frați. Căci de vreme ce suntem toți un singur trup, mai mare e bucuria dacă vom primi cununile împreună, decât flecare în parte."[520] Regăsim aceeaşi idee la Sfântul Teofilact al Bulgariei, în continuarea pasajului citat mai sus: „Oare-i nedrept Dumnezeu, de-i lasă pe sfinți să aştepte cununa ce li se cuvine lor mai întâi, pentru nevoințele lor? Nicidecum! Ei înşişi doresc să dobândească cele desăvârşite doar împreună cu frații lor, fiindcă suntem un singur trup, iar bucuria trupului va fi mai mare atunci când mădularele îşi vor toate deodată cununa lor. Dumnezeu este Tatăl iubitor Ce-Si aşteaptă fiii cei mulți să se întoarcă acasă. Unii, săvârşindu-şi treaba, se întorc degrabă de la țarină; alții încă sunt la lucru. Celor dintâi, Tatăl le dă să guste ceva bucate, rugându-i să aştepte până ce vor veni şi ceilalți frați, ca să facă ospăț mare. Iar ei, având cu adevărat iubire frățească unul pentru altul, aşteaptă ceasul când vor petrece împreună cu mare bucurie. "[521]

Fericirea ori chinul de care au parte sufletele îndată după moarte sunt vremelnice şi pentru că ele au să aştepte Judecata cea mare, ce se va face la a doua venire a Domnului. Atunci abia soarta lor va fi pecetluită pe vecie.

---

[518] Deşi contextul e diferit, a se vedea şi acest text din Sf. Simeon Noul Teolog, în care aflăm aceeaşi idee, a timpului dăruit ca prilej de mântuire: „Sunt azi în lume mulți care nu cred, sau şi dintre cei ce cred în Hristos sunt încă mulți păcătoşi şi risipitori care treuie să se schimbe făcând pocăință, mulți neascultători care vor trebui să se facă ascultători, mulți care vor avea încă să se nască şi să placă lui Dumnezeu până la trâmbița din urmă. Trebuie deci să se nască şi să fie aduşi la existență toți cei mai înainte cunoscuți ca să se plinească lumea mai presus de lume, a Bisericii celor întâi-născuți, Ierusalimul cel ceresc [...]" *Intâia cuvântare morală,* cap.8 în *Filocalia,* 6 *(n. tr.).*

[519] *Ibidem,* XXII, PG 44, 208B-D.

[520] *Omilii la Evrei,* XXVIII, 1.

[521] *Tâlcuire la Epistola către Evrei,* XI.

Pentru cei drepți, Judecata va însemna statornicirea fericirii lor de acum şi desăvârşita desfătare de bunătățile cereşti. Iar pentru cei înlănțuiți în iad, e încă nădejde să li se prefacă soarta osândirii lor într-una mai bună, prin rugăciunile Bisericii şi ale celor ce s-au rugat pentru ei aici, pe pământ, după cum vom vedea mai departe.

Caracterul vremelnic şi nedeplin al acestui răstimp mai ține şi de faptul că sufletul e în toată această vreme despărțit de trup (deşi, după cum am văzut, tainica legătură dintre ele nu e întru totul ruptă). Şi sufletul, şi omul se află acum într-o stare nefirească, pentru că, potrivit firii sale, omul este deopotrivă trup şi suflet, şi desfacerea legăturii dintre cele ce-l fac să fie om nu poate dura la nesfârşitp; în tot acest răstimp, numai sufletul omului se bucură ori se chinuie, potrivit vredniciei lui, iar trupul său zace în pământ, lipsit de simțire. Dar chiar şi trupurile puse în groapă se pot deosebi între ele, după cum arată adevărul lucrurilor: cele ale unor sfinți sunt neatinse de stricăciune, iar cele ale păcătoşilor putrezesc şi se schimbă în pulbere; însă aceasta nu este o lege[522] şi neputrezirea sfinților este socotită întotdeauna drept o minune cu rost ziditor, iar nu urmarea firească a stării lor de desăvârşire.

Sfântul Irineu spune că în acest răstimp sufletul se află în stare de aşteptare: aşteptarea învierii de obşte, când se va însoți din nou cu trupul, şi a Judecății din urmă, când împreună vor fi supuşi cercetării. „De vreme ce Domnul a mers El Insuşi mai întâi „în mijlocul morții" (Ps. 22, 4), unde sălăşluiau sufletele celor plecați din aici, iar apoi, înviind cu trupul, S-a ridicat la cer, e vădit ca tot aşa va fi şi cu cei ce-I urmează, căci toate câte a făcut Domnul, pentru noi le-a făcut. Aşadar sufletele merg în locul rânduit lor de Dumnezeu, ce nu se vede cu ochii trupeşti, ca să aştepte acolo învierea de obşte, când sufletul iarăşi se va însoți cu trupul; şi vor învia oamenii cu trupul, după cum a înviat şi Domnul, şi aşa, întregi, vor sta înaintea lui Dumnezeu (ca să fie judecați)."[523] Sfântul Ioan Gură de Aur spune la fel că, „la ieşirea din trup, sufletul, nevăzut de ochii cei trupeşti, este luat de îngeri şi dus ori în sânul lui Avraam, de-a fost credincios, ori în temnița iadului, de e păcătos, până în ziua rânduită sa se unească iar cu trupul sau şi să dea seamă de faptele sale înaintea lui Hristos, Judecătorul cel nemitarnic."[524]

Văzând cât de felurite sunt învățăturile Părinților şi teologilor ortodocşi, am putea fi ispitiți să credem că între ei e deosebire sau chiar împotrivire. Căci unii spun că sufletele îşi primesc plata îndată după moarte - drepții învrednicindu-se de vederea lui Dumnezeu şi de fericirea cerească, iar păcătoşii având să îndure chinurile iadului -, iar alții zic că răsplata se va da la sfârşitul veacurilor[525], însă dreptate au şi unii, şi alții, pentru că şi în fericire, şi în chin sunt măsuri şi măsuri, după cum spun chiar ei adeseori[526]. Putem aşadar primi ca adevărate şi potrivite cu judecata sănătoasă deopotrivă dobândirea fericirii pe dată - însă în parte -, ca şi aşteptarea fericirii - celei veşnice şi desăvârşite - sau chinul pe dată - neîntreg şi numai pentru o vreme - şi răgazul până la chinul cel mare şi fără de sfârşit.

---

[522] Se întâmplă ca, dimpotrivă, trupul unor păcătoşi să nu putrezească, iar al sfinților să cunoască stricăciunea. De aceea, starea duhovnicească a unei persoane nu poate fi judecată după ceea ce se petrece cu trupul ei după moarte. In lumea ortodoxă, nestricăciunea este, în chip tradițional, socotită ca semn de sfințenie, dar ea are valoarea unei mărturii de netăgăduit numai dacă este însoțită şi de alte indicii.

[523] *Impotriva ereziilor,* V, 31, 2.

[524] *Despre mângâiere în fața morții,* II,

[525] Studiul istoricului catolic M. Jugie ("La doctrine des fins dernieres dans l'Eglise greco-russe", în *Echos d'Orient,* 17, 1914-1915, p. 209-228) este construit pe această idee.

[526] De pildă, teologii ortodocşi admit că sfinții pot avea parte de o vedere a lui Dumnezeu încă din această lume, care e însă fulgurantă, iar lucrarea ei îndumnezeitoare nu fereşte de moartea trupească.

2. O concepție greșită: adormirea sufletului

Ideea că după moarte sufletul intră într-un fel de letargie, într-un somn în care zace inert până la învierea de obşte a fost dezvoltată în Răsăritul ortodox de câțiva teologi marginali, mai ales sirieni, aparținând nestorianismului[527], iar în Occident au înclinat spre ea o parte dintre protestanți; Luther şi-a exprimat preferința pentru această teorie[528], iar anumite grupări protestante, printre care anabaptiştii, au şi adoptat-o.

E drept că Părinții numesc uneori moartea somn, iar Biserica Ortodoxă spune despre Maica Domnului şi despre sfinți ca trecerea lor din această lume este „adormire", iar nu moarte. Avem de-a face aici cu o exprimare simbolică, prin care „somnului morții" i se opune „trezirea" învierii; sau prin care vrea să se arate că sufletul acum e în stare de repaus, dar nu ca unul mort, ci odihnindu-se dinspre lucrările sale lumeşti, nu e nelipsit dincolo de o altă lucrare.

Aflăm la Părinți anumite precizări cât priveşte faptul ca sufletul îşi păstrează în lumea de dincolo capacitățile şi energiile sale. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că „sufletul celui adormit doarme şi el, însă sufletul celui mort nu-i mort şi el, ci se trezeşte"[529]. Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful, combătând teoria adormirii sufletului, aduce un argument de natură morală, spunând că: „dacă moartea ar duce la nesimțire, ea ar fi un avantaj pentru cei care au făcut rele"[530]. Iar Sfântul Ioan Casian precizează că: „sufletele celor morți nu numai că nu sunt fară simțire, dar au chiar simțăminte: de nădejde şi tristețe, de bucurie şi teamă"[531]. Sfântul Nichita Stithatul, la rândul său, vorbeşte pe larg despre lucrul acesta, spunând: „Puterile părții raționale a sufletului sunt judecata, cunoaşterea ființelor, vorbirea lăuntrică [adică gândirea], simțirea intelectuală [capacitatea de intuiție intelectuală a minții *(nous)}*, înțelesurile celor inteligibile, virtuțile de căpetenie, [...], chibzuință, alegerea şi aducerea-aminte. Cât priveşte imaginația şi simțirile trupeşti, acestea țin de partea nerațională. Când sufletul iese din trup şi din această viață, păstrează şi ia cu sine unele din aceste puteri, părăsindu-le pe celelalte. [...] Şi, ducându-se la Dumnezeu, încă are ca ale sale cunoaşterea ființelor, vorbirea lăuntrica [sau gândirea], simțirea intelectuală, înțelesurile celor inteligibile şi îndeosebi aducerea-aminte; dar celelalte lucrări ale sale încetează, după cum încetează şi lucrările trupului"[532]. Totuşi sufletul păstrează amintirea faptelor săvârşite pe când era în trup[533]. La marele teolog ortodox contemporan, Arhimandritul Iustin Popovici, aflăm o completare la remarcile de mai sus. Astfel, el spune că „pentru a-şi continua cu toată ființa lor

---

527 A se vedea P. Schantz, „Seelenschlaf, în *Kirchenlexikon, t. II,* col. 57-58.

528 *Scrisoarea către Asdorf din 13 ianuarie 1522,* la Enders, *Luther's Biefwecsel,* n. 477, t. 3, p. 269-270. Calvin însă a fost împotriva acestei concepții *(Psyghopannychia,* Strassbourg, 1542, în *Opera omnia,* vol. 5. Brunswick, 1866, col. 165-233).

529 *Omilii la I Tesaloniceni,* PG 48, 1018.

530 *Apologia întâi,* XVIII.

531 *Convorbiri duhovniceşti,* I, XIV.

532 *Despre suflet,* XIII, 68-70.

533 A se vedea Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor,* II, 34, 1. Avva Dorotei, *Invățături de suflet folositoare,* XII, 3.

viața în lumea de dincolo, sufletele dispun de întreaga lor personalitate şi conştiință de sine; ele pot sa simtă, să cunoască, să conceapă, să discearnă şi, în general, îşi exercita toate activitățile lor psihice. Un bun exemplu aflăm în parabola Mântuitorului despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv, unde vedem că sufletul bogatului poate să vadă şi să recunoască persoane, simte chinurile şi arsura focului, îşi aminteşte de frații rămaşi în viață şi se îngrijorează pentru soarta lor şi judecata ce-i aşteaptă. [...] Apostolul Petru spune că Hristos *«a propovăduit şi duhurilor ținute în închisoare»* (l Pt. 3, 19) - adică sufletelor celor morți -, ceea ce arată că ele sunt conştiente, în stare să raționeze, libere şi capabile de a primi propovăduirea Lui sau de a o respinge."[534].

Pe de o parte, pare că sufletul despărțit de trup îşi pierde capacitățile conferite de unirea cu trupul, sărăcind în lucrare. Pe de altă parte însă, el se înalță acum la o înțelegere mai fină şi mai cuprinzătoare, iar dezmărginirea lumii de dincolo îi oferă posibilități infinit mai bogate şi nemaivăzute de manifestare. Aşa cum spune Părintele Serghie Bulgakov, „căzând cortina trupului", „simțurile (sufletului) sunt desferecate şi experiența lui se îmbogățeşte."[535]

3. O altă concepție greşită: metempsihoza

Unii Sfinți Părinți au înfierat şi o altă teorie referitoare la soarta omului după moarte, foarte răspândită în Antichitate[536], şi anume metempsihoza .[537] Recrudescența acestei teorii prin intermediul teosofiei şi mai ales a mişcării New Age - sub influența religiilor extrem-orientale (hinduism şi budism) - impune să amintim pe scurt aceste critici ale lor şi să precizăm poziția creştină în această privință.

Sfântul Irineu de Lugdunum, un aprig apărător al unității ființei umane, scrie: „Domnul a învățat în chip desăvârşit că sufletele (după moarte) nu trec în alte trupuri; mai mult, ele păstrează neştirbită pecetea trupului în care au viețuit şi amintirea faptele săvârşite împreună aici, pe pământ"[538]. Sfântul Teofil al Antiohiei arată cât de nebuneşte, primejdios şi vătămător este să crezi că „acela care a fost cândva om să ajungă apoi lup, câine, măgar sau alt dobitoc necuvântător"[539].

La rândul său, Sfântul Dionisie Areopagitul aduce împotriva metempsihozei un argument spiritual. Văzând că „unii dintre profani [...] atribuie sufletelor legături cu trupuri străine", îi mustră pentru că în felul acesta „nedreptățesc trupurile care au dus lupta împreună cu sufletele cele dumnezeieşti, despuindu-le fără cuviință de răsplata cea sfântă, după ce au ajuns la ținta dumnezeieştilor străduințe"[540].

Sfântul Grigorie de Nyssa critică în chip amănunțit, dintr-o perspectivă antropologică,

---

[534] *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* vol. 5, Lausanne, 1997, p. 370-371. Autorul ne furnizează şi alte referințe scripturistice în acest sens, îndeosebi: Apoc. 6, 9-10; 7, 15; 12, 11-12.

[535] *L 'echelle de Jacob,* Lausanne, 1987, p. 70.

[536] O aflăm, în diverse variante, la orfişti, pitagoricieni, Platon, stoici, neoplatonicieni, gnostici şi manihei.

[537] Adeseori este desemnată prin cuvântul „reîncarnare" sau prin expresia „transmigrarea sufletului"; în mod riguros însă, ar trebui să se vorbească de „metensomatoză".

[538] *Contra ereziilor,* II, 34, 1.

[539] *Către Autolic,* III, 7.

[540] *Ierarhia bisericească,* VII, I, b.

metempsihoza[541] , ca şi fratele său, Sfântul Vasile cel Mare[542], ori Sfântul Grigorie de Nazianz[543]. Să observăm, mai întâi de toate, că această teorie care afirmă că sufletului omului după moarte îmbracă trup de animal sau chiar de plantă confundă naturile unor fapturi diferite şi amestecă caracteristicile lor specifice[544]. Aceasta înseamnă, în chip cu totul absurd, că sufletul îşi schimbă natura în funcție de trupurile în care se îmbracă, fiind o dată rațional, apoi lipsit de rațiune sau chiar căzut într-o deplină insensibilitate[545]. Aceasta ar însemna „să credem că toate sunt la fel şi că în toate câte sunt există o singură fire, topită într-o generalizare confuză şi indistinctă, de vreme ce nici o proprietate nu desparte fapturile una de alta"[546]. Cei care au o asemenea credință pierd simțul ierarhiei făpturilor şi, socotind că animalele, plantele şi oamenii au aceeaşi valoare, vor arăta în chip nesocotit acelaşi respect şi prețuire animalelor şi plantelor sau, lucru cu totul rău, se vor purta cu cruzime fată de oameni, nedeosebindu-i de celelalte făpturi.[547]

Sfântul Grigorie de Nyssa îi atacă apoi pe cei care văd în metempsihoză o „cădere" a sufletului dintr-un trup în altul, produsă de „rău". „Dacă această cădere (în trupuri) -răspunde Sfântul Părinte - se face din pricina răului, atunci înseamnă că răul stă la originea existenței făpturilor[548], „fără ca vreo Pronie dumnezeiască să guverneze universul"[549] .

Teoriile metempsihozei - mai cu seamă cea care pune răul ca început al viețuirii în trup - implică adesea predestinarea, prin care se ştirbeşte libertatea omului.[550] O astfel de concepție subminează morala şi transformă în curată nebunie viața duhovnicească.[551] Lucrul acesta este evident mai ales în cazul în care sufletul ar trece într-un trup de animal, supus astfel instinctelor şi poftelor dobitoceşti, neavând nicio posibilitate de a alege binele, dat fiind că la animale nu se pune problema alegerii ori a virtuții. Cum ar putea atunci sufletul să se înalțe la o stare mai bună sau cum s-ar putea măcar opri din prăbuşirea în mai rău - de la animal, la plantă şi, într-un sfârşit, în neființă?[552]

Acestei concepții, Sfântul Grigorie îi opune învățătura creştină, care pune mare preț pe

---

[541] A se vedea *Dialogul despre suflet şi înviere; Despre facerea omului.* 28-29; J. Danielou, „ „Metempsychosis" in Gregory of Nyssa", în *The Heritage of the Early Church. Essays in Honor of the Very Reverend G. V. Florovsky,* Roma, 1973, p. 227-243.

[542] *Omilii la Hexaemeron,* VIII, 2.

[543] *Cuvântări,* XXVIII, 10. Sf. Ioan Gură de Aur va critica şi el această doctrină. A se vedea *Omilii la Faptele Apostolilor,* II, 5; *Omilii la Ioan,* LXVL 3; *Omilii la Efeseni,* XII, 3.

[544] *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[545] *Ibidem, 91.*

[546] *Ibidem, 91; cf. 92.*

[547] *Ibidem, 92.*

[548] Cf. *Ibidem,* 96.

[549] *Ibidem,* 98.

[550] *Ibidem,* 99-100.

[551] Cf. *Ibidem.*

[552] *Despre facerea omului,* 28: „Căci o dată ce sufletul a început să alunece de la starea în care se află, el nu va mai putea pune nicio graniță nelegiuirii, ci, ros de patimi, va trece de la o stare de trezvie a minții la una de tocire a ei, de trecere într-o stare ca a copacilor [...]. Şi de la această stare de nesimțire nu-i mult până ce simțurile noastre nu mai lucrează deloc şi urmează intrarea în nimicnicie, unde, după aceşti autori, sufletul se va scufunda până la urmă în gol. După cum se vede, întoarcerea sufletului la o stare mai bună nu mai e nicicum cu putință".

libertatea omului; acesta „îşi alege, prin facultatea liberului arbitru, orice vrea el, ca aceea să şi devină" şi, alegând binele, poate spori în virtute.[553]

Sfântul Grigorie combate şi concepția privind preexistenta sufletelor, pe care de asemenea o presupune teoria metempsihozei, afirmând cu tărie un principiu fundamental al antropologiei creştine, şi anume venirea simultană la existență a sufletului şi a trupului.[554]

Mai mult, Sfântul Grigorie subliniază - după cum am arătat deja - legătura indisolubilă dintre suflet şi trup, pe care nici moartea n-o poate rupe. Această concepție, alături de conştiința vie a identității şi permanenței ipostasului (persoanei) uman, este un alt argument puternic împotriva teoriei metempsihozei. Căci a spune că omul îşi poate schimba trupul este tot una cu a tăgădui: în primul rând legătura statornică dintre suflet şi trup; apoi, dimensiunea ipostatică a trupului - care nu doar aparține unei anume persoane, ci este în sine un element şi o dimensiune a acelei persoane[555]; de asemenea, identitatea acelei persoane (de vreme ce ea poate fi succesiv, prin mijlocirea unor trupuri diferite, nu doar una, ci mai multe persoane, sau o dată om, altă dată animal ori plantă...); şi, în fine, păstrarea identității personale de-a lungul timpului. Cu alte cuvinte, metempsihoza tăgăduieşte deopotrivă persoana şi natura umană pe care creştinismul le ține la mare cinste, pentru că-şi au temeiul în Dumnezeu, Care l-a zidit pe om după chipul şi asemănarea Sa.

Aceste argumente antropologice au fost remarcabil dezvoltate şi aprofundate de Sfântul Maxim Mărturisitorul, care insistă în mod deosebit asupra faptului că sufletul şi trupul vin deodată la existență, se află într-o strânsă legătură în ipostasul uman căruia îi aparțin în chip inalienabil, iar această legătură nu poate fi desfăcută nici prin moarte. Dat fiind că am expus deja pe larg aceste argumente într-un alt studiu al nostru[556] , nu vom reveni asupra lor.

Menționăm aici doar că teologii ortodocşi moderni rămân fideli antropologiei patristice, ca una care pune în valoare unitatea, unicitatea şi identitatea ipostasului (sau persoanei); afirmă că trupul şi sufletul aparțin in mod inalienabil persoanei şi rămân, în persoană şi prin persoană, legate indisolubil unul de altul, în pofida separării lor la moarte - separare de altfel vremelnică; arată ca sufletul nu poate avea decât un singur trup, după cum trupul n-are decât un singur suflet; trupul acesta pământesc, acesta şi nu altul, va fi trupul înviat, doar felul viețuirii lui schimbându-se atunci cu totul.[557]

---

[553] *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[554] *Ibidem. Despre facerea omului,* 28, 29. Am expus concepția Sf. Grigorie de Nyssa cu privire la acest subiect în lucrarea noastră *Potir une ethique de la procreation. Elemente d'anthropologie patristique,* Paris. 1998, p. 106-107. (Trad. rom., *Etica procreației,* Ed. Sophia, 2003).

[555] Pentru alte reflecții şi referințe referitoare la acest subiect, a se vedea studiul nostru *Ceci est mon corps. Le sens chretien du corps selon Ies Peres de l'Eglise,* Geneva, 1996.

[556] Vezi *Potir tine ethique de la procreation...,* Paris, 1998. p. 110-121.

[557] Cu privire la concepția ortodoxă despre trup, a se vedea: O. Clement, *Corps de mort et de gloire,* Paris, 1995; J.-C. Larchet, *Ceci est mon corps. Le sens chretien du corps selon Ies Peres de l 'Eglise,* Geneva, 1996. Despre incompatibilitatea dintre teoria reîncarnării şi antropologia creştină a se vedea, de asemenea: Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death,* p. 88-91; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 84-88: N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death, p.* 440-444.

VIII

PROBLEMA PURGATORIULUI

După cum s-a putut vedea în capitolul precedent, pentru Biserica Ortodoxă nu există decât două stări ale sufletului aflat în aşteptarea învierii şi a Judecății din urma: Raiul şi Iadul. Biserica Ortodoxă exclude posibilitatea existenței unei a treia stări, intermediare, despre care învață Biserica Romano-Catolică, numită Purgatoriu şi văzută ca loc aparte în care sufletul este supus pentru o vreme unui „foc curățitor".

1. Poziția latină

a. *Doctrina latină a Purgatoriului*

Pe la sfârşitul anului 1231, întâlnim urma unei prime controverse între un grec, Gheorghe Vardanes, episcop în Corfu, şi un latin, fratele Bartolomeu, legat al Papei, în legătură cu problema Purgatoriului. Episcopul i-a raportat patriarhului Gherman al II-lea poziția teologului latin, care admitea existența unui Purgatoriu, pe care acesta a respins-o într-un tratat[558], şi vestea că grecii neagă Purgatoriul s-a răspândit la latini[559] care, la rândul lor, au scris atunci şi ei tratate pentru a respinge această „eroare" a grecilor. Unul dintre ele a fost publicat în 1252 de dominicanii din Pera sub titlul *Contra errores Graecorum.* El va inspira opusculul pe care Toma de Aquino îl va publica sub acelaşi titlu zece ani mai târziu, în care unul dintre capitole (69) se referă la problema Purgatoriului.

Credința în Purgatoriu a fost pentru întâia oară exprimată într-un document oficial al Bisericii Romano-Catolice în 1254. Este vorba de o scrisoare a papei Inocențiu al IV-lea către legatul său din Cipru, Odon, cardinal de Tusculum, unde aflăm această dispoziție: „Văzând că Grecii afirmă că nu găsesc la învățații lor niciun nume potrivit şi sigur pentru a desemna locul acestei purificări şi că, pe de altă parte, potrivit Tradiției şi autorității Sfinților Părinți, acest nume este «Purgatoriu», voim ca pe viitor această expresie să fie primită şi de ei. Căci în acest foc temporar sunt curățate păcatele – desigur, nu păcatele de moarte, care n-au fost mai înainte şterse prin pocăința -, ci cele uşoare şi foarte mici care, dacă n-au fost şterse în timpul vieții, sunt o povară pentru suflet după moarte".[560]

[558] A se vedea P. Roncaglia, *Georges Bardanes, metropolite de Corfou, et Barthelemy de l'ordre franciscain. Leş discussiom sur le Purgatoire (15 octobre-17 novembre 1231). Etude critique avec texte Inedit,* Roma, 1953.

[559] Tot aşa cum, câteva secole mai devreme, s-a răspândit zvonul că răsăritenii ar fi cei care au eliminat *Filioque* din Crez!

[560] *Mansi*, XXII, 581-582.

La sinodul din Lyon (1274), răsăritenilor le-a fost supusă spre aprobare o Mărturisire de credinţă, alcătuită de papa Clement al IV-lea în mod special pentru împăratul unionist Mihail Paleologul. Partea privind Purgatoriul din acest text sună astfel: „ (Cu privire la soarta celor morţi). Dacă, cu adevărat căindu-se, ei au murit aflându-se în iubire (de Dumnezeu), mai înainte însă de a-şi plăti prin roade vrednice de pocăinţă săvârşirea răului ori nelucrarea binelui, sufletele lor se curăţesc după moarte prin chinuri ispăşitoare şi curăţitoare (purgatorii), după cum a explicat fratele nostru Ioan (Parastron). Pentru a alina aceste chinuri, le sunt de mult folos mijlocirile celor vii, adică liturghiile, rugăciunile, milosteniile şi alte fapte evlavioase pe care credincioşii obişnuiesc să le facă pentru fraţii lor, potrivit celor statornicite de Biserică. Cât priveşte sufletele celor care, după Botez, n-au suferit nici cea mai mică întinare a păcatului, ca şi cele care, întinate fiind de păcat, s-au curăţit fie în vremea vieţuirii în trup, fie cum s-a spus mai sus, după despărţirea din trup, prin cele făcute în numele lor, acestea sunt îndată primite în cer. Cât priveşte sufletele celor care, la trecerea din această viaţă, se află în păcate de moarte [...], ele merg îndată în iad, unde îndură chinuri, fiecare pe măsura răutăţii sale[561]. Se ştie că mărturisirea de credinţă a sinodului unionist de la Lyon, semnată de reprezentanţii împăratului bizantin, a fost foarte curând respinsă de Biserica Ortodoxă. Oricum, să remarcăm faptul că textul citat rămâne prudent, căci nu spune nimic despre Purgatoriu ca loc, nici despre focul curăţitor (două puncte foarte controversate), ci vorbeşte doar de „chinuiri ispăşitoare şi curăţitoare (purgatorii)". Să nu uităm că avem de-a face aici cu un text de compromis, menit să obţină un larg acord în sânul celor două Biserici.

Aceeaşi prudenţă, din aceleaşi motive, caracterizează şi mărturisirea de credinţă a sinodului unionist de la Florenţa (1439): „Dacă cei care se căiesc cu adevărat mor în iubire de Dumnezeu, mai înainte de a-şi fi ispăşit prin roade vrednice de pocăinţă greşelile săvârşite fie prin lucrare, fie prin nelucrare (a binelui), sufletele lor sunt curăţite după moarte prin chinuri purgatorii".[562] Sinodul din Florenţa ţinându-se în vederea reunirii Bisericii latine cu cea ortodoxă (mărturisirea sa de credinţă fiind însă în final respinsă de aceasta din urmă), formularea de mai sus este rezultatul unor discuţii divergente şi prezintă în mod edulcorat poziţia latină.

Definiţia sinodului din Trento (1563) este mai netă: „Biserica catolică, insuflată de Duhul Sfânt, pornind de la Sfânta Scriptură şi de la vechea Tradiţie a Părinţilor, a învăţat în sfintele sinoade, iar mai apoi şi în acest sinod ecumenic[563] că există un Purgatoriu şi că sufletele ţinute acolo sunt ajutate de iubirea credincioşilor, şi mai ales de jertfa de la altar, bineplăcută lui Dumnezeu. De aceea, sfântul sinod dă dispoziţie episcopilor să facă tot ce trebuie pentru ca sfânta doctrină despre Purgatoriu, transmisă de Sfinţii Părinţi şi de sfintele sinoade, să fie primită de toţi credincioşii şi respectată de ei, şi pentru ca ea să fie predată şi vestită în tot locul".[564]

Recentul *Catehism al Bisericii catolice* reafirmă doctrina despre Purgatoriu, prezentând-o drept articol de credinţă al acestei Biserici şi referindu-se la aceste definiţii.[565]

Deşi niciuna dintre aceste definiţii nu spune nimic despre natura Purgatoriului, în

---

[561] *Denzinger* 856-858.

[562] *Denzinger* 1304.

[563] Vezi *Denzinger,* 1580: „De va zice cineva că, odată acordat harul iertării, păcătosului care se căieşte i se iartă greşeala şi i se ridică osânda la chin veşnic, şi că deci nu-i mai rămâne nimic de ispăşit prin chin vremelnic, nici în această lume, nici în cea de dincolo, în Purgatoriu, mai înainte de intrarea în împărăţia cea cerească, să fie anatema!"

[564] *Denzinger,* 1820.

[565] *Catehismul Bisericii catolice,* Cita del Vaticano şi Paris, 1992, nr. 1030-1032.

Biserica Romano-Catolică s-a dezvoltat - atât înainte de apariția lor[566], cât şi după aceasta[567] - o întreagă teologie foarte precisă referitoare la Purgatoriu, care a marcat conştiința catolică. Mai mult încă, această teologie a fost însoțită de o întreagă imagerie şi de o puternică evlavie populară. Cea dintâi - față de care sinodul din Trento, presat de criticile protestante, s-a distanțat în mod explicit[568] - este pe cale de dispariție, însă cea de-a doua se manifestă încă şi astăzi cu pregnanță în sânul Catolicismului.

b. *Inovația pe care o reprezintă doctrina latină a Purgatoriului*

In pofida afirmațiilor din Mărturisirea de credință de la sinodul din Trento ori ale unor istorici catolici,[569] doctrina Purgatoriului nu-şi află temei probant nici în Sfânta Scriptură, nici în scrierile Părinților din vechime. Numeroasele referințe scripturistice şi patristice adunate ulterior de teologii catolici în vederea justificării ei[570] nu fac decât, pe de o parte, să arate că Scriptura şi Părinții socotesc de mare folos rugăciunile făcute de Biserică pentru cei adormiți - lucru admis dintotdeauna de Biserica Ortodoxă şi irelevant cât priveşte existența Purgatoriului -, iar pe de altă parte să profite de ambiguitatea unor texte în care se vorbeşte de pedeapsa cu focul în lumea de dincolo, dar care, în realitate, se referă la gheena focului în care vor merge păcătoşii după Judecata din urmă şi care, iarăşi, nu presupun în niciun fel existența vreunui Purgatoriu.

Doctrina Purgatoriului s-a născut de fapt în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi este o adevărată „născocire". Acest reproş, făcut de teologii ortodocşi celor latini de îndată ce au aflat de ea, a fost taxat drept simplă polemică. E vorba însă de un fapt admis astăzi de majoritatea istoricilor şi demonstrat în chip magistral de renumitul istoric catolic Jacques Le Goff, care a alcătuit un vast dosar, intitulat în chip semnificativ: *La Naissance du Purgatoire.* El spune răspicat: „Inainte de sfârşitul secolului al XII-lea, cuvântul *purgatorium,* ca substantiv, nu există! «Un Purgatoriu» pur şi simplu nu există!"[571]

c. *Teoria Purgatoriului este în acord cu principiile teologiei latine*

Cu toate că vocabula „Purgatoriu" a fost creată şi utilizată pentru prima oară abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea[572], pentru a numi un „al treilea loc", pe lângă rai şi iad,

---

[566] Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* Paris, 1981.

[567] Vezi mai ales A. Michel, „Purgatoire", în *Dictionnaire de theologie catholique,* 13-1,1936, col. 2246-2261.

[568] Vezi *Denzinger* 1820.

[569] Ca, de pildă, A. Michel sau M. Jugie.

[570] A se vedea mai ales scrierile lui Allatius *(De utiusque Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua in dogmate de purgatorio consensione,* Roma, 1655). J. Eck *(De purgatorio,* în *Opera,* Roma, 1531), Bellarmin (în *Controversez, De purgatorio,* în *Opera,* t. 3, Paris, 1869), Suarez *(De poenitentia,* XLV-XLVIII, în *Opera,* t. 22, Paris, 1856); iar mai recent: P. Bemard, „Purgatoire", în *Dictionnaire apologetique de la foi catholique;* A. Michel, „Purgatoire", col. 1163-1326. Cât priveşte afirmația noastră, că ele sunt adunate ulterior; vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p. 64.

[571] *Op. cit.,-p.* 12.

[572] J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p. 12.

inovația a fost totuşi pregătită de mai înainte, prin anumite afirmații sau expresii ale unor Părinți latini, ca Ambrozie[573], Augustin[574] ori Grigorie cel Mare[575] (care însă n-au elaborat nicio teorie sistematică şi ale căror poziții, în multe privințe, sunt destul de ambigue, lucru recunoscut de istoricii catolici de orice tendință[576]).

Putem considera doctrina Purgatoriului ca fiind în acord cu orientarea post-augustiniană a teologiei latine, cât priveşte unele presupoziții teologice fundamentale[577], cum sunt: teoria augustiniană despre teofanii - intermedieri de natură creată între Dumnezeu şi om - adoptată de teologia occidentală, care se potrivea cu ideea unui foc curățitor creat şi material, în vreme ce concepția răsăriteană despre energiile dumnezeieşti necreate nu permitea o astfel de idee. Intr-adevăr, pentru teologia ortodoxă energia divină, care poate fi sesizată ca lumină sau foc, este una singură şi necreată, însă potrivit efectelor sale, primeşte calificative diferite; astfel, ea este numită „curățitoare" când îl curățeşte pe om, „luminătoare" când îl luminează, „îndumnezeitoare" când îl îndumnezeieşte. Aşadar, nu există o lumină pentru drepți şi un foc pentru cei păcătoşi, ci una şi aceeaşi energie dumnezeiască necreată care acționează asupra lor în chip diferit - pentru că ei înşişi o percep în chip diferit -, potrivit stării lor duhovniceşti[578]. Această concepție, care-şi are rădăcinile în gândirea unor Părinți ca Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nyssa, Dionisie Areopagitul, Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Ioan Damaschin şi, desigur, Sfântul Grigorie Palama stă la baza poziției Sfântului Marcu Eugenicul, atunci când respinge teoria latină a focului curățitor[579] la sinodul de la Florența.[580]

Insă factorii care au contribuit cel mai mult la naşterea doctrinei Purgatoriului în Apus au fost, în Evul Mediu târziu: teoria „satisfacției" juridice şi cea a ispăşirii[581], formarea conceptului de „păcate veniale"[582] şi elaborarea distincției dintre „păcat" şi „culpă".[583]

---

[573] Vezi A. Michel, „Purgatoire", col. 1215-1218; J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p. 88-90.

[574] Vezi A. Michel, „Purgatoire", col. 1220-1223; J. Ntedika, *L 'Evolution de la doctrine du Purgatoire chez sa snt Augustin.* Paris, 1966; J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p. 92-118, 288.

[575] Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p. 121-131, 288. Sf. Ciprian a fost şi el uneori plasat printre precursorii doctrinei Purgatoriului, însă în mod eronat, după cum afirmă P. Jay, „Saint Cyprien et la doctrine du Purgatoire", în *Recherches de theologie ancienne et medievale, 21,* 1960, p. 133-136. Aceeaşi remarcă şi în ceea ce-l priveşte pe Cezar de Arles; vezi P. Jay, „Le Purgatoire dans la predication de saint Cesaire d'Arles", în *Recherches de theologie ancienne et medievale,* 24, 1957, p. 5-14.

[576] In ceea ce-l priveşte pe Fer. Augustin, vezi A. Michel, „Purgatoire", col. 1222; Y. Congar, „Le Purgatoire", p. 298; J. Ntedika, *L 'Evolution de la doctrine du Purgatoire chez saint Augustin,* Paris, 1966, *passim.* Pentru Grigorie cel Mare, vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p.129, 130-131,300.

[577] Vezi Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 192-200.

[578] *Ibidem.*

[579] Vezi N. Constas, „Mark of Ephesus", în C. G. şi V. Conticello, *La theologie byzantine,* t. 2. Turnliout, 2001.

[580] Vezi *Infra.*

[581] Legătura dintre această teorie şi cea a Purgatoriului este semnalată de Y. Congar, „Le Purgatoire", în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris, 1956, p. 299-300. Autorul arată că aceste teorii erau străine de Răsăritul creştin (p. 301-302).

[582] Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p. 15: „Ideea, rămasă pentru multă vreme vagă, a păcatelor aşa-zis «uşoare», «săvârşite zilnic» «din obiceiul cel rău», sesizată de Fer. Augustin şi de Sf. Grigorie cel Mare, va conduce după ceva vreme la noțiunea de păcat «venial», apărută puțin înainte de dezvoltarea Purgatoriului, constituind una dintre condițiile apariției lui". Referitor la istoria acestui concept şi la rolul său în formarea teoriei Purgatoriului, vezi J. Le Goff, *op. cit.,* p. 293-298.

[583] Legătura dintre această distincție şi teoria Purgatoriului este semnalată de Y. Congar, „Le Purgatoire", p. 299

Noțiunea de păcat venial cerea admiterea unei a treia categorii de credincioşi, situată între cei drepți (curățiți de orice păcat) şi cei osândiți (vinovați de păcate de moarte), cărora trebuia să li se găsească, după moarte, o stare şi un loc de salăşluire (Purgatoriul), diferite de celelalte doua. Iar distincția dintre păcat şi culpă îndemna la conceperea unui loc de „penitență", în care trebuiau sa-şi ispăşească pedeapsa şi să se curețe cei cărora li se iertaseră păcatele veniale, dar nu li se ştersese „greşeala".

Dezvoltarea doctrinei Purgatoriului pare totodată legată şi de factori care țin de „politica" ecleziastică a Bisericii latine, ce s-au tradus în doctrina şi practica „indulgențelor", apărută puțin după „naşterea Purgatoriului"[584].

Doctrina şi practica aceasta vor să-i încredințeze pe credincioşi că Papa are puterea de a uşura şi chiar de a izbăvi deplin de chinuri sufletele aflate în Purgatoriu şi-şi manifestă această putere în schimbul unor „gesturi" ale credincioşilor - ca, de pildă, „rugăciunea lor pentru Suveranul Pontif sau daniile pentru construirea de biserici -, sau, uneori, în chip cu totul gratuit, în ocazii solemne (mari sărbători, jubilee...). Se ştie că această practică a trezit mânia lui Luther şi că ea fost, fără nicio îndoială, una dintre principalele cauze ale apariției Protestantismului. Departe de a se fi pierdut în zilele noastre, ea rămâne puternic ancorată în pietatea populară catolică şi a fost de altfel invocată foarte recent, cu prilejul Jubileului din anul 2000.

Apariția acestei doctrine şi a acestei practici este legată din punct de vedere istoric pe de o parte de dorința de a se întări puterea papalității (care, iată, se întinde de acum nu doar asupra sufletelor în timpul vieții, ci şi asupra destinului lor *post-mortem)*, iar pe de altă parte, de grija mai prozaică de a încuraja daniile într-o epocă în care papalitatea avea planuri ambițioase privind construcția şi împodobirea bisericilor şi palatelor.

Se ştie că aceste practici împreună cu doctrina Purgatoriului au fost respinse nu numai de teologii ortodocşi, dar şi de teologii Reformei. Mai recent, unii teologi catolici s-au manifestat şi ei în mod critic în privința lor, ca de pildă P. Y. Congar[585], care le propunea fraților săi de credință „să accepte o punere în discuție a pozițiilor care nu sunt cele mai autentice, nici cele mai profunde ale tradiției lor"[586]. Nu credem să se fi ținut prea mult seama de astfel de critici, însă nu putem să nu constatăm că o anumită erodare a pietății populare a pus capăt anumitor excese ale acestei doctrine şi practici.

2. Apărarea teoriei Purgatoriului de către latini şi respingerea ei de catre ortodocşi la sinodul de la Florența

Incă de la apariția ei, doctrina Purgatoriului a suscitat o reacție critică din partea Bisericii Ortodoxe. Am pomenit deja de tratatul redactat pe la 1233 de patriarhul Gherman al II-lea.

După sinodul de la Lyon, mai multe scrieri critice au fost redactate de catre teologii

---

şi de J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p.289-290. Această distincție a fost criticată de greci la sinodul din Florența, în cadrul discuțiilor referitoare la Purgatoriu (vezi *infra).*

584 Pe la anul 1300, se pare, cu ocazia Jubileului care s-a sărbătorit în anul acela. Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire,* p. 442-443.

585 „Le Purgatoire", p. 279-336.

586 *Ibidem,* p. 279.

ortodocşi în vederea combaterii acestei doctrine. Am putea menționa în special cea a Sfântului Simeon al Tesalonicului, care, în capitolul XXIII din scrierea sa, *Dialog contra ereziilor,* arată că niciunul dintre Sfinții Părinți nu socoteşte că este vreo altă pedeapsă pentru sufletele păcătoase afara de închiderea lor ca într-o temniță în loc de întristare şi suspin, în aşteptarea chinurilor veşnice, în vreme ce sufletele drepților se sălăşluiesc, dimpotrivă, în loc de lumină şi de desfătare, în aşteptarea fericirii făgăduite, de care se vor bucura la înviere, când se vor însoți din nou cu trupurile lor. Cei plecați de aici în căință adevărată, însă lipsită de roade, nu sunt lipsiți din mila lui Dumnezeu de oarece mângâiere în întristarea şi chinul lor, însă nici vorbă de foc care să-i curățească, după cum spun latinii![587]

In timpul sinodului unionist de la Ferrara-Florența, problema Purgatoriului a fost discutată împreună cu cea a lui *Filioque,* a azimelor şi a primatului papal, ca fiind unul dintre cele patru puncte principale de divergență între Biserica Ortodoxă şi cea Romano-Catolică. A fost cea mai amplă şi profundă dezbatere directă între teologii catolici şi cei ortodocşi asupra problemei Purgatoriului şi de aceea merită a fi expusă pe larg.

a. Expunerea poziției latine de către Cardinalul Cesarini

Atunci când a fost abordată această problemă, poziția latină a fost expusă într-un memoriu remis grecilor de catre cardinalul Iuliu Cesarini[588], în termeni care reluau aproape cuvânt cu cuvânt mărturisirea de credință făcută în numele lui Mihail al VIII-lea Paleologul la al doilea sinod de la Lyon: „Sufletele celor care, căindu-se cu adevărat, mor în iubire (de Dumnezeu), mai înainte de a-şi fi plătit prin fapte vrednice de pocăință greşelile cele din păcate ori din nefacerea de bine, sunt curățite după moarte prin chinuri ispăşitoare şi prin faptele de iubire ale celor rămaşi în viață, adică liturghiile pentru ei, rugăciunile, milosteniile şi alte fapte evlavioase care slujesc la uşurarea chinurilor celor de acest fel; însă sufletele celor care, după ce au primit Sfântul Botez, n-au suferit nici cea mai mica întinare a păcatului, ca şi cele care, întinate fiind de păcat, s-au curățit în vremea viețuirii în trup ori prin mijloacele arătate mai sus, ele sunt îndată primite în cer. Dimpotrivă, sufletele celor care la trecerea din această viață se află în păcate de moarte [...], ele sunt aruncate, pentru a îndura felurite chinuri; însă la Judecata din urmă toți oamenii vor sta, cu trupurile lor, înaintea scaunului de judecată al lui Hristos, pentru a da socoteală de faptele lor." In continuare, memoriul înfățişa şapte dovezi extrase din Sfânta Scriptură şi din Sfinții Părinți, care justificau prima parte a declarației referitoare la Purgatoriu şi care urmăreau să demonstreze mai ales două puncte anume: faptul că există o stare intermediară (între rai şi iad) şi că în acest loc sufletele sunt pedepsite prin foc:

1) Textul de la 2 Macabei 12, 46: *„...a adus jertfa de curăție pentru cei morți, ca să-i slobozească de păcat."*;

2) Textul de la Matei 12, 32: *„Celui ce va zice cuvânt împotriva [...] Duhului Sfânt nu i se va ierta lui nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie!"*, ceea ce dă de înțeles că alte păcate vor fi iertate în veacul ce va să fie, ceea ce implică existența unui Purgatoriu;

3) Textul de la l Cor. 3, 13-15: *„Lucrul fiecăruia se va face cunoscut; îl va vădi ziua (Domnului). Pentru că în foc se descoperă, şi focul însuşi va dovedi ce fel este lucrul fiecăruia. Dacă lucrul cuiva pe care 1-a zidit va rămâne, va lua plată. Dacă lucrul cuiva se*

[587] *Dialog contra ereziilor,* 23, PG 155, 116D.

[588] *Capete adresate grecilor de către latini cu privire la focul din Purgatoriu.* Documentul I din *Documente privind sinodul de la Florența. 1. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara.* Documentele I-VI. Texte editate şi traduse de Mons. L. Petit, *Patrologia Orientalis,* t. XV-1, Paris, 1920, p. 25-38.

va arde, va fi păgubit, iar el se va mântui, dar aşa, ca prin foc." Aceste cuvinte nu pot fi înțelese decât ca referindu-se la focul care curăţeşte sufletele în lumea de dincolo;

4) Tradiția celor două Biserici a învăţat întotdeauna că rugăciunile pentru morți sunt de folos, ceea ce nu ar avea niciun sens dacă n-ar exista o curățire după moarte;

5) Autoritatea Bisericii latine, care a profesat întotdeauna această doctrină a Purgatoriului;

6) Invăţăturile Părinţilor latini (Augustin, Ambrozie, Grigorie cel Mare) şi ale Părinților răsăriteni (Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Dionisie Areopagitul, Epifanie, Ioan Damaschin, Teodoret al Cirului);

7) Insăşi dreptatea dumnezeiască cere ca niciun păcat să nu rămână neispăşit, însă pedeapsa se dă potrivit mărimii greşelii, după cum citim în Deut. 25, 2; Iez. 33, 14-15. Trebuie aşadar să admitem că între cer şi iad există un alt loc, unde sufletul păcătos se curăţeşte, ca apoi să se poată alătura sufletelor celor drepți.

b. Primul memoriu al Sfântului Marcu Eugenicul, mitropolitul Efesului

Sfantul Marcu Eugenicul a redactat un memoriu în care răspundea acestor argumente.[589] Incă de la început, acest memoriu înfăţişează limpede poziția ortodoxă şi merită, pentru aceasta, citat pe larg:
„Că cei care au adormit în dreapta credință sunt neîndoielnic ajutați de liturghiile ce se săvârşesc pentru ei, de rugăciunile şi de milosteniile făcute în numele lor, potrivit unui vechi obicei, mărturisesc adevărul lucrurilor şi cuvintele multor Dascălilor latini şi greci, din multe locuri şi timpuri, însă că sufletele s-ar izbăvi curățindu-se prin chin şi foc vremelnic, date spre ajutor în Purgatoriu, despre aceasta nu aflăm nimic nici în Sfintele Scripturi, nici în cuvintele Dascălilor. In schimb, am primit de la ei învăţătura că până şi sufletele ținute în iad şi încă de pe acum chinuite fie cu simțirea suferinței, fie din pricina deznădăjduirii pentru soarta lor, pot fi şi ele ajutate şi primesc o mică alinare (din cele făcute în numele lor), chiar dacă muncile nu încetează şi nici sfârşitul nu şi-l ştiu. Şi acestea le-a aflat marele nevoitor Macarie, prin lucrare dumnezeiască, de la o tigvă găsită în pustie[590]. Şi tot aceasta arată şi rugăciunea lui Vasile cel Mare, rostită cu plecarea genunchilor în ziua Cincizecimii, când spune: „Stăpâne, Atotțiitorule [...] Care şi la acest praznic cu totul desăvârşit şi mântuitor ai binevoit a primi rugăciuni de mijlocire pentru cei ținuți în iad, dându-ne nouă mari nădejdi că vei trimite uşurare şi mân-gâiere celor cuprinşi de întristări apăsătoare..."[591]. Cât priveşte sufletele credincioase şi

[589] *Respingerea capetelor latinilor — Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu.* Documentul II din *Documente privind sinodul de la Florența. I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI,* p. 39-60.

[590] *Patericul,* Pentru Avva Macarie, 38: „Avva Macarie a zis: Pe când umblam o dată prin pustiu, am găsit o căpățână de mort aruncată pe jos. Am atins-o cu toiagul cel de finic şi mi-a grăit căpățâna. Şi am zis ei: „Tu cine eşti?" Şi mi-a răspuns căpățâna: „Eu am fost slujitor al idolilor şi al elinilor care au trăit prin locul acesta, iar tu eşti Macarie, purtătorul de Duh, şi totdeauna când te milostiveşti spre cei ce sunt în chinuri şi te rogi pentru ei, se mângâie puțin." I-a zis ei bătrânul: „Care este mângâierea şi care este chinul?" I-a răspuns lui: „Pe cât este de departe cerul de pământ (Is. 55, 9), atâta este focul de dedesubtul nostru, fiindcă de la picioare până la cap stăm în mijlocul focului şi nu este cu putință să se vadă cineva față către față, ci fața fiecăruia este lipită de spatele celuilalt. Deci când te rogi pentru noi, din parte vedem fața celuilalt. Aceasta este mângâierea." Şi, plângând, bătrânul a zis: „Vai de ziua în care s-a născut omul, dacă aceasta este mângâierea muncii!" Apoi i-a zis ei bătrânul: „Este altă muncă mai rea?" I-a răspuns lui căpățâna: „Noi, ca cei ce nu L-am cunoscut pe Dumnezeu, măcar puțin suntem miluiți, iar cei ce au cunoscut pe Dumnezeu şi s-au lepădat de El şi nu au făcut voia Lui, dedesubtul nostru sunt!" Şi luând bătrânul căpățâna, a îngropat-o."

[591] A se vedea în *Molitfelnic.*

iubitoare de Dumnezeu ce ies din viața aceasta întinate de păcate, ori mici şi neştiute, de care nu s-au căit, ori mari şi grele, de care s-au căit, dar n-au adus roade vrednice de pocăință, credem că ele vor fi spălate de greşalele lor, dar nu prin foc curățitor şi prin osândire în loc osebit, căci, după cum am spus, nu aşa am fost învățați. Ci pe unele suflete le spală la ieşirea lor din trup chiar frica morții, după cum spune Grigorie Dialogul[592]. Altele au să se spele pe urmă, fie stând şi aşteptând în acelaşi sălaş pământesc mai înainte de a merge să se închine înaintea lui Dumnezeu şi de a fi aşezate în ceata celor binecuvântați ai Lui; fie, de-au fost robite multă vreme de păcatele grele, vor fi ținute în iad, ca şi într-o temniță, sub pază, dar nu ca cele ce au să rămână pururi în văpaie şi chin. Aceştia toți sunt ajutați de rugăciunile şi liturghiile ce se fac pentru ei, prin lucrarea dumnezeieştii bunătăți celei iubitoare de oameni. Aşa cum spune Dionisie Areopagitul, tâlcuind înțelesul tainic al celor săvârşite pentru cei adormiți în dreapta credință, unele păcate, cele ale slăbiciunii omeneşti, Dumnezeu pe dată le lasă şi le iartă.[593] Altele însă, după o vreme, printr-o dreaptă judecată, fie sunt desăvârşit lăsate şi iertate, fie vinovăția lor nu se şterge până la Judecata de apoi. Pentru aceasta, socotim că nu este nevoie de vreo altă osândire sau de foc curățitor; căci pe unii-i curăță frica, pe alții îi roade conştiința şi-i chinuie mai rău ca focul; pe alții încă îi va curați înfricoşarea din vremea când vor sta înaintea slavei celei dumnezeieşti, neştiind care le va fi soarta, însăşi cercarea lucrurilor arată că nu e chin şi osândă mai mare. Sfântul Ioan Gură de Aur dă mărturie de aceasta în mai toate cuvintele sale de învățătură. Şi tot aşa mărturiseşte şi sfântul nevoitor Dorotei în cuvântul său *Despre conştiință:*[594] Că neştiința celor ce vor fi cu ei munceşte mai mult ca orice caznă pe cei osândiți o spun marii noştri Dascăli, precum Grigorie Teologul în cuvântul său *Despre plaga grindinii*[595]*[...]*. De aceea ne rugam la Dumnezeu cu credința că-i va izbăvi pe cei plecați (de chinul cel veşnic), iar nu de alt chin sau foc decât acelea ce s-au numit veşnice. Incă credem că rugăciunile pot să slobozească sufletele zăvorâte în iad ca într-o temniță. Pentru aceasta da mărturie, împreună cu mulți alții, Sfântul Teofan Mărturisitorul cel numit şi Graptul (însemnatul) [...], care a scris cântări de rugăciune pentru cei răposați şi care se roagă pentru ei, cerând: «De lacrimile şi de suspinurile cele din iad slobozeşte pe robii Tăi, Mântuitorule!» Auziți? Spune «lacrimi şi suspin» şi nu pomeneşte de vreo altă osândă ori de foc curățitor. Iar când se aminteşte de foc în aceste cântări şi rugăciuni, nu e vorba de un foc vremelnic, care poate să curățească, ci de focul cel veşnic şi de osânda fără sfârşit. Mânați de iubirea de oameni şi de mila pentru frați, îndrăznind şi nădăjduind cele ce sunt aproape cu neputință, sfinții se roagă pentru mântuirea tuturor celor adormiți în dreapta credință. Aşa îl auzim pe Sfântul Teodor Studitul cerând în canonul său pentru morți: «Toți să ne rugăm lui Hristos, făcând astăzi pomenire morților celor din veac, ca să izbăvească de focul cel veşnic pe cei ce au adormit în credință şi nădejdea vieții celei veşnice». Iar în alt tropar iarăşi zice: «De focul cel pururea arzător şi de întunericul cel neluminat şi de scrâşnirea dinților şi de viermele cel ce chinuieşte neîncetat şi de toată pedeapsa izbăveşte, Mântuitorul nostru, pe toți cei ce în credință au adormit!» Unde e aici focul curățitor? Că de-ar fi cu adevărat, ce loc mai cuvenit decât acesta ar fi găsit sfântul ca să ne vorbească despre el? Nu este al nostru a şti dacă Dumnezeu ascultă aceste rugăciuni ale sfinților. Ei însă o ştiau, având în ei sălăşluit pe Duhul Care toate le ştie şi Care îi mâna să grăiască şi să scrie întru cunoştință. O ştie aceasta

[592] *Dialoguri despre moarte,* IV, 48.

[593] *Ierarhia bisericească,* VII, 3, g, PG 3, 561: „Dumnezeiescul ierarh [...] a învățat din Scripturile cele de Dumnezeu inspirate că acelora care au dus o viață sfântă li se va acorda, de către cumpăna dreptății -după cuviință -, viața cea mai strălucită şi dumnezeiască drept răsplată, pentru că aceasta depăşeşte metehnele cele fireşti ale slăbiciunii omeneşti, potrivit cu bunătatea dumnezeieştii Sale iubiri de oameni. Doar nimeni nu este, cum spune Scriptura, fără prihană".

[594] De fapt, tema aceasta este tratată de Avva Dorotei în cuvântul XII („Despre frica de chinurile viitoare"), iar nu în cuvântul III („Despre conştiință"), din ale sale *Invățături de suflet folositoare.*

[595] *Cuvântări,* XVI, 9.

Domnul, Care a poruncit să ne rugam pentru vrăjmaşii noştri şi El Insuşi S-a rugat pentru cei ce L-au răstignit pe cruce, şi Care l-a luminat pe întâiul mucenic Ştefan să facă tot aşa pe când era ucis cu pietre. Chiar dacă nimeni nu poate spune că rugăciunea sa a fost ascultată, se cuvine să facem tot ce ne stă în putință. Vedeți-i pe sfinți, că s-au rugat nu numai pentru credincioşi, ci şi pentru păgâni, şi au fost auziți, izbăvindu-i pe aceia de chinul cel veşnic. Aşa cea dintâi muceniță Tecla a mântuit-o pe Falconila, iar dumnezeiescul şi marele Grigorie pe împăratul Traian, după cum însuşi istoriseşte în *Dialogurile* sale."[596]

c. Cuvântarea lui Visarion, mitropolitul Niceei

Visarion al Niceei a redactat şi el un memoriu.[597] Insărcinat să prezinte răspunsul oficial al grecilor la memoriul cardinalului Cesarini, el oferă o sinteză în care preambulul şi expunerea problemei îi aparțin, iar argumentația este preluată de la Sfântul Marcu Eugenicul.

Visarion prezintă mai întâi de toate ca pe un lucru favorabil faptul că grecii, ca şi latinii, admit că rugăciunile Bisericii sunt de folos pentru cei adormiți, dar că la niciunul dintre dascălii lor nu se întâlneşte credința într-o ispăşire a păcatelor săvârşită după această viață, în chip vremelnic, prin foc.

Controversa, arată el, se reduce la două chestiuni, cea de-a doua având, la rândul ei, două subpuncte:

1. Există o ispăşire a păcatelor după această viață?
2. Dacă da, cum anume se săvârşeşte ea?

a) pur şi simplu prin milostivirea dumnezeiască, ca răspuns la rugăciunile Bisericii, sau

b) printr-o pedeapsă; şi anume care: temnița, întunericul, lipsirea de vederea lui Dumnezeu sau, aşa cum cred latinii, focul, focul materialnic?

Grecii exclud această ultimă părere, pentru că, pe de o parte, n-au întâlnit la niciunul dintre dascălii lor credința într-un foc materialnic şi vremelnic, iar, pe de altă parte, această concepție susține doctrina origenistă a apocatastazei, care neagă veşnicia chinurilor.

Cât priveşte primul punct, grecii admit fără nicio rezervă faptul că există după această viață o ispăşire a păcatelor, care nu sunt de moarte, potrivit învățăturii Sfinților Părinți.
Singurul punct care rămâne de dezbătut este aşadar cum anume pot fi ispăşite unele păcate, dat fiind că amândouă Bisericile, atât cea Ortodoxă, cât şi cea Catolică admit posibilitatea ispăşirii lor.

Visarion îşi începe dezbaterea prezentând mai întâi de toate ce anume, din învățătura latinilor referitoare la curățirea prin foc, este inacceptabil pentru greci. Pentru aceasta el reia diferite puncte cuprinse în memoriul cardinalului Cesarini.[598]

(1-2) Pasajele citate din 2 Mac. 12, 46 şi Mt. 12, 32 se referă într-adevăr la ispăşirea unor păcate, care se face în anumite condiții după moarte, dar nu amintesc de nicio curățire prin foc.

---

[596] *Respingerea capetelor prezentate de latini cu privire la purgatoriu — Cel dintâi cuvânt despre focul curațitor.* Documentul II din *Documente privind sinodul de la Florența. L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI,* p. 39-43.

[597] *Răspunsul grecilor la poziția latinilor referitor la focul curațitor.* Documentul III din *Documente privind sinodul de la Florența. L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI,* p. 61-79. In rândurile următoare, vom rezuma acest memoriu urmând îndeaproape excelentul expozeu al lui d'Ales, „La question du Purgatoire au concile de Florence", în *Gregorianum,* 3, 1922, p. 14-21.

[598] La începutul fiecărui răspuns, între paranteze, indicăm numărul de ordine al acestor puncte preluate de la cardinalul Cesarini.

(3) Cât priveşte pasajul citat din l Cor. 3, 11-15, Visarion trimite la autoritatea incontestabilă a unuia dintre cei mai buni exegeți ai Apostolului Pavel, Sfântul Ioan Gură de Aur. Or, acesta din urmă consideră că focul despre care vorbeşte Sfântul Pavel este focul cel veşnic, din care nimeni nu mai poate ieşi.

E drept că Fericitul Augustin dă o altă tâlcuire acestor rânduri. Din dorința lăudabilă de a respinge eroarea celor care socoteau că acest text se referă la toate greşelile, negând astfel veşnicia chinurilor, el recurge, în lipsă de ceva mai bun, la un termen de mijloc: acela de foc vremelnic.

In expresia Sfântului Pavel: *„El se va mântui, dar aşa, ca prin foc"*, verbul *soxestai* nu trebuie luat în sensul lui obişnuit: *„a fi mântuit"*, ci într-un alt sens al său, pe care de asemenea îl întâlnim adesea: „a fi scăpat", altfel spus „păstrat" sau „menținut". Apostolul a voit să spună că cei osândiți nu vor fi nimiciți, ci menținuți în focul cel veşnic. Şi de altfel nu avem nicio altă indicație că el s-ar fi referit la un foc vremelnic. Aceasta este tâlcuirea dată de Sfântul Ioan Gură de Aur şi, împreună cu el, de toți Sfinții Părinți răsăriteni. Sfântul Pavel însuşi confirmă o asemenea interpretare (Rom. 13, 12), ca şi alte versete din Sfânta Scriptură care vorbesc de focul de la Judecata din urmă (Dn. 7, 10; Ps. 49,4; 96, 3; 2 Pt. 3, 10, 12).

(6) Latinii invocă felurite texte ale Părinților, însă acestea nu au înțelesul pe care latinii li-1 atribuie. Astfel, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Epifanie, Sfântul Dionisie, Sfântul Ioan Damaschin spun într-adevăr că pentru curațirea de unele păcate, rugăciunile celor rămaşi în viață le sunt de folos celor adormiți, fără însă să meargă mai departe. Cât priveşte textul lui Teodoret, este nevoie de precizări suplimentare, pe care însă nu le aflăm în niciuna dintre numeroasele sale scrieri; el nu are aşadar valoare probantă.[599]

Ar mai rămâne Sfântul Grigorie de Nyssa, ale cărui poziții uneori par să se situeze în perspectiva pozițiilor latine. Din păcate însă, aceste poziții par să meargă şi în sensul apocatastazei, învățătură dezvoltată de origenism şi condamnată de cel de-al cincilea Sinod ecumenic. Faptul că Grigorie de Nyssa este un Sfânt Părinte vrednic de cinstire nu exclude faptul că el, ca şi alți Sfinți Părinți (Irineu de Lugdunum, Dionisie Alexandrinul...) s-a putut înşela în unele privințe. O scuză este şi faptul că, la vremea sa, dogma Bisericii cu privire la veşnicia chinurilor nu fusese încă stabilită. Grecii considerau cuvenit să se țină de învățătura Bisericii şi de dreptarul Sfintei Scripturi, iar nu de părerile personale, fie chiar şi ale unor mari dascăli.

Or, afirmațiile Sfântului Ambrozie, ale Fericitului Augustin ori ale Sfântului Grigorie cel Mare referitoare la curățirea de păcate prin foc nu erau altceva decât astfel de opinii personale. Insa nici chiar aceste afirmații nu confirmă doctrina latină a Purgatoriului. Singurul lucru care reiese limpede din textele acestor Părinți este că rugăciunile celor vii sunt de folos pentru cei răposați. Este drept că Sfântul Grigorie cel Mare, în *Dialogurile* sale, citează numeroase exemple de curățire prin foc, însă nu credem ca el să le fi gândit altfel decât ca pe nişte alegorii.

(5) Latinii invocă autoritatea Bisericii romane însă, în acest caz, nu se poate vorbi decât de un obicei; iar pe această bază nu se poate discuta, căci unui obicei i se pot întotdeauna opune alte obiceiuri. Trebuie examinat fondul problemei, având ca dreptar Scriptura şi pe Sfinții Părinți.

(7) Latinii fac apel la rațiune. Dar nici grecii, în ceea ce-i priveşte, nu duceau lipsă de raționamente.

Astfel, Visarion prezintă zece argumente, luate din memoriul Sfântului Marcu Eugenicul:[600]

---

599 După cum remarcă M. Jugie, „nu li se poate reproşa grecilor că au respins mărturia lui Teodoret, „pentru că pasajul citat de latini nu era altceva decât unul dintre faimoasele texte apocrife oferite lui Toma de Aquino la vremea când lucra la scrierea sa, *Contra errores Graecorum"* („La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence", în *Echos d'Orient, 21,* 1921, p. 273).

600 Aflate în Documentul III din *Documente privind sinodul de la Florența. L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI,* p. 76-79 = Documentul II din *Documente privind sinodul de la Florența. I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI,* p.57-60.

„I. Nu e propriu bunătății lui Dumnezeu să nu țină seama de o faptă bună cât de mică şi să pedepsească cea mai mică greşeală. Or, dacă puținul bine care se află în cei care au păcătuit mult nu primeşte nicio răsplată, pentru mulțimea răutății lor, urmează că nu se pedepseşte nici puțina întinare aflată în sfinți, dată fiind precumpănirea binelui; căci de vreme ce n-au săvârşit păcate de neiertat, lesne li se lasă o greşeală măruntă. Aşadar nu se cuvine să primim că este un foc curățitor.

II. In cei buni este şi puțin rău, după cum există puțin bine şi în cei răi. Insă puținul bine al celor răi nu poate dobândi răsplată, ci doar o osândire mai mică. Tot aşa, puținul rău al celor buni nu se osândeşte, ci au parte de fericire după măsura faptelor. Aşadar, iarăşi nu este cazul să admitem că este un foc curațitor.

III. Că este dreaptă osânda veşnică se adevereşte mai cu seamă pentru cei împietriți în răutate; căci voinței pururea plecate spre rău i se cuvine osândă veşnică; iar dacă voirea statornică a răului e pedepsită cu osândă veşnică, urmează că cel care nu e dat osândei pe vecie n-are voia statornicită nici în rău, căci atunci ar fi menit chinului veşnic, nici în bine, căci binele nu ia osândă, ci cununi; însă voi înşivă spuneți că cei curățiți în focul acesta au voia nestrămutată; aşadar, n-au de ce să fie curățiți prin foc.

IV. Dacă desăvârşita răsplată a curăției inimii şi sufletului este vederea lui Dumnezeu, de care fiecare se va împărtăşi pe măsura curăției sale, căci nu toți sunt la fel de curați, înseamnă că nu e nevoie foc curățitor pentru cei în care curăția nu e deplină; căci focul i-ar face pe toți deopotrivă de curați şi vrednici de vederea lui Dumnezeu. Dar (altceva arată) ce s-a petrecut în muntele Legii, ca simbol şi preînchipuire; căci atunci nu se vedeau toți stând în acelaşi loc şi în acelaşi rang, ci în ranguri diferite, pe măsura curăției lor, după cum spune Grigorie Teologul.[601]

V. Marele Grigorie Teologul în cuvântul său de învățătură *La Sfintele Paşti,* tâlcuind cele tainice, vine şi spune: „Nimic nu vom lua cu noi, şi nimic sa nu lăsăm pentru a doua zi!"[602], şi arată limpede că după această „noapte" nu mai e cu putință curățirea; iar noapte numeşte viața noastră de acum.

VI. Acelaşi, în cuvântul său *Despre plaga grindinii,* încă spune: „Nu spune că-ți vei ispăşi păcatele după moarte, cum spun cei care cugetă trupeşte; căci e mai bine ca acum, ascultând învățăturile, să te curățeşti, ca sa nu fii dat la chinuri atunci când va fi vremea osândirii, iar nu a curățirii!"[603]. Aşadar se vede limpede că după moarte nu va mai fi curățire, ci veşnica osândă.

VII. In pilda despre bogatul nemilostiv şi săracul Lazăr, punându-ne înainte soarta lor după moarte, Domnul spune că primul a fost pus în groapă şi sufletul lui supus la chin, în iad, iar celălalt dus de îngeri în sânul lui Avraam; şi sânul lui Avraam închipuie ridicarea la slava hărăzită celor ce s-au făcut prieteni ai lui Dumnezeu; iar iadul şi chinurile, osânda veşnică a păcătoşilor; şi n-a pus între ele loc osebit de ispăşire, ci prăpastie mare, întărită şi de netrecut, care arată limpede despărțirea lor.

VIII. E cu neputință ca sufletul, cu totul netrupesc şi nematerialnic, să fie pedepsit cu foc, o dată ce-a pierit trupul care putea simți arsura. La învierea de obşte însă, când sufletul păcătos se va însoți din nou cu trupul său, de acum şi el nepieritor, şi toată zidirea se va înnoi, atunci se va da focului veşnic, după cum am fost învățați. Atunci, neîndoios, va îndura osânda cuvenită, dimpreună cu demonii cei întunecați, care vor primi şi ei atunci trup îngroşat, văzut, ars în cuptorul iadului, după cum spune Marele Vasile. Mai înainte de aceasta însă, nematerialnic fiind, deşi e viu prin sine, cum s-ar putea pedepsi prin foc materialnic?

IX. Sfinții Părinți, care au viețuit aici îngereşte, în osebite locuri şi de multe ori li s-au

---

[601] PG 36, 637.

[602] PG 36, 645.

[603] PG 35, 944.

arătat în vise ori vedenii ori în alt chip minunat veşnicul chin şi întristarea în care se află necredincioşii şi păcătoşii, n-au tăinuit acestea, ci ni le-au arătat ca şi cum ar fi de faţă şi acum petrecându-se, întocmai ca în pilda bogatului nemilostiv şi a săracului Lazăr; dar niciodată n-au pomenit de foc curățitor şi vremelnic.

X. Invăţătura lui Origen despre apocatastază şi sfârşitul chinurilor - care în chip necuvios cheamă de martor iubirea dumnezeiască - primită de unii din Biserică, cum sunt Didim şi Evagrie şi pusă la inimă de sufletele neiubitoare de osteneli, după cuvântul dumnezeiescului Ioan, cel ce a meşteşugit Scara cea cu bună suire[604] - a fost anatematizată la al cincilea Sinod a toată lumea, ca pierzătoare de suflet şi îndemnând la nelegiuire sufletele mişele care nădăjduiesc că vor scăpa de chinuri potrivit acestui cuvânt înşelător. Din aceleaşi pricini nu se cuvine primită nici învăţătura despre focul curăţitor, ca smintitoare, întorcând sufletele de la ostenelile curăţirii în această viaţă prin deşartă făgăduinţă a unei curăţiri în veacul ce va să fie.

d. Al doilea memoriu al Sfântului Marcu Eugenicul

Misiunea de a răspunde argumentelor grecilor, prezentate de Visarion, i-a fost încredinţată de către latini lui Ioan de Torquemada[605].

Precizările cerute grecilor de acesta din urmă au fost date de Sfântul Marcu Eugenicul în alte două memorii.

In primul dintre aceste memorii,[606] Sfântul Marcu expune din nou poziţia ortodoxă:

„Noi spunem că nici drepţii nu-şi trăiesc încă deplin fericita lor soartă şi starea binecuvântată pentru care s-au gătit aici prin osteneli şi nevoinţe, nici păcătoşii nu sunt duşi îndată după moarte la veşnica osândă în care pururi vor fi chinuiţi. Aşadar, nici unii, nici alţii nu sunt acolo unde neîndoielnic se vor sălăşlui după judecata din urmă şi învierea de obşte, însă şi unii, şi alţii se află acum în locul care li se cuvine. Cei dintâi, la fericita odihnă şi slobozenie, în ceruri, dimpreună cu îngerii stau înaintea lui Dumnezeu ca în raiul din care Adam a fost scos, iar tâlharul ce s-a căit, luând-o înainte, a intrat cel dintâi; şi adeseori îi cercetează pe cei care-i cinstesc şi-i laudă în biserici, ascultând pe cei care-i cheamă în ajutor şi rugându-se lui Dumnezeu pentru ei, având de la El acest mare dar; iar prin sfintele lor moaşte săvârşesc minuni, bucurându-se de vederea lui Dumnezeu şi de Lumina care izvorăşte din El, mai deplin şi cu mai mare curăţie decât în vremea când petreceau în trup. Ceilalţi sunt ferecaţi în iad şi puşi *„în groapa cea mai de jos, întru cele întunecate şi în umbra morţii", după cum spune regele David* (Ps 87, 7), şi împreună cu el dreptul Iov: *„...în ţinutul întunericului şi al umbrelor morţii, ţara de întuneric şi neorânduială, unde lumina e totuna cu bezna."* (Iov 10, 21-22). Cei dintâi au parte de cea mai mare bucurie şi desfătare, aşteptând în pridvorul împărăţiei împlinirea făgăduinţelor şi bunătăţile cele de nespus. Ceilalţi, dimpotrivă, rămân în temniţă şi în întristare, fără mângâiere, ca osânditii ce-şi aşteaptă judecata, ştiind mai dinainte

---

[604] *Scara*, V, 29.

[605] *Răspunsul latinilor la memoriul prezentat de greci cu referire la focul curăţitor.* Documentul IV din *Documente privind sinodul de la Florenţa. L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI*, p. 80-107. Un rezumat al acestui răspuns îl aflăm la M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence", în *Echos d'Orient*, 21, 1921, p. 274-276; A. D'Ales, „La question du Purgatoire au concile de Florence", p. 22-31. şi la A. Michel, „Purgatoire", col. 1256-1259.

[606] *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfăţişează adevărata credinţă a Bisericii grecilor (— Al doilea cuvânt despre focul curăţitor).* Documentul V din *Documente privind sinodul de la Florenţa. I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I- VI*, p. 108-151.

că vor fi daţi la chinuri. Dar nici cei dintâi n-au moştenit încă împărăţia şi bunătăţile acelea *„pe care ochiul nu le-a văzut, urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit"* (l Cor. 2, 9), nici ceilalţi n-au fost încă daţi la chinurile cele veşnice şi muşcăturii focului celui nestins. Şi această învăţătură primită de la Părinţii din vechime ne este lesne s-o probăm cu mărturia dumnezeieştilor Scripturi. Şi aşa o predăm şi noi altora, văzând limpede cât e de simplă şi de dreaptă."[607]

Sfântul Marcu Eugenicul citează mai multe texte scripturistice şi izvoarele patristice pe care se întemeiază acest punct al credinţei ortodoxe: Sfântul Atanasie cel Mare[608], Sfântul Grigorie Teologul[609] , Sfântul Ioan Gură de Aur[610].

In continuarea memoriului, Sfântul Marcu precizează şi alte puncte.

Mai întâi, el arată că nu aflăm nici în Sfânta Scriptură şi nici la Părinţi credinţa într-o curăţire prin foc vremelnic şi materialnic. Astfel, vorbind despre cei rătăciţi din calea credinţei (2 Pt. 2, 4), Apostolul Petru spune că aceştia îşi aşteaptă osânda întemniţaţi în iad, şi nu pomeneşte de niciun foc. Şi împreună cu el, răsăritenii vorbesc şi ei despre osânda care a şi început, despre ruşine, despre mustrarea cugetului şi despre alte chinuri, însă nu primesc învăţătura despre focul materialnic care curăţă sufletele cele nematerialnice. Locurile din scrierile Părinţilor în care este înfăţişată osândirea la foc trebuie luate în sens figurat şi alegoric.

In al doilea rând, în slujbele sale Biserica nu se roagă numai pentru unele suflete, ci deopotrivă pentru toţi cei răposaţi, aşadar şi pentru cei din iad, nădăjduind să-i scoată de acolo sau măcar să le aline chinul. Se ştie doar că au fost şi rugăciuni ascultate, ca, de pildă, a Sfintei Tecla pentru Falconila, sau a Sfantului Grigorie Dialogul pentru împăratul Traian. Insă, îndeobşte Biserica nu se roagă pentru sufletele păgânilor; ea se roagă pentru cei morţi în credinţă, oricât de păcătoşi ar fi, cerând de la Dumnezeu iertarea lor, cum se vede din rugăciunea Sfântului Vasile rostită în ziua de Rusalii: „Stăpâne Atotţiitorule, Dumnezeule al Părinţilor [...] Care şi la acest praznic cu totul desăvârşit şi mântuitor ai binevoitor a primi rugăciuni de mijlocire pentru cei ţinuţi în iad, dându-ne nouă mari nădejdi că vei trimite uşurare şi mângâiere celor cuprinşi de întristări apăsătoare, auzi-ne pe noi [...] care ne rugăm Ţie [...]"[611].

De vreme ce rugăciunile Bisericii au puterea de a alina suferinţa sufletelor împovărate de păcate grele şi de a le îmbărbăta cu nădejdea iertării - căci soarta lor în veşnicie se va hotărî abia la Judecata de apoi -, cu atât mai mult vor putea ele să aducă în ceata sfinţilor sufletul care are o mică greşeală. Şi sufletele cele sfinte primesc un oarece folos din rugăciunile acestea, căci, după cum învaţă Dionisie Areopagitul, n-au intrat încă în bucuria cea desăvârşită[612].

Aşadar nu putem socoti că de puterea rugăciunilor şi a jertfei celei fără de sânge se folosesc numai sufletele aflate în focul curăţitor.

In al treilea rând, latinii aduc drept mărturie cuvântul Sfântului Vasile cel Mare care, în rugăciunea de mai sus, cere de la Dumnezeu să odihnească sufletele celor adormiţi la loc de răcoare şi odihnă. Nici vorbă aici de foc curăţitor! După cum nici proorocul David, spunând: *„Trecut-am prin foc şi prin apă şi ne-ai scos la odihnă..."* (Ps. 65, 11), n-a avut în gând un

[607] *Op. cit.*, 3, p. 109-110.

[608] *Intrebări către Antiohie*, XX-XXL PG 28, 609.

[609] *Cuvânt la moartea fratelui său, Cezar— Cuvântări*, VII, 21.

[610] *Omilii la statui.* VI, 3; *Cuvânt împotriva iudeilor,* VI, 1.

[611] A se vedea în *Molitfelnic.*

[612] *Ierarhia bisericească,* VII. 7.

asemenea foc.

In al patrulea rând, pe latini îi scandalizează faptul că răsăritenii socotesc că un sfânt ca Grigorie de Nyssa s-a putut înşela în această privinţă. Dar aceasta s-a întâmplat şi în cazul altor puncte de doctrină chiar unor Părinţi de mare autoritate. Şi apoi, învăţătura Sfântului Grigorie de Nyssa se deosebeşte de cea a latinilor; după el nu numai păcatele uşoare, ci toate păcatele trebuie ispăşite prin foc; şi vorbeşte de un sfârşit al tuturor chinurilor, tocmai pentru că crede că ele nu au alt rost decât să curăţească de păcate nu numai pe oamenii necredincioşi şi păcătoşi, ci chiar şi pe demoni, până când, într-un sfârşit, vor fi toţi restauraţi în binele din care au căzut, însă aici gândirea Sfântului Grigorie se apropie de învăţătura lui Origen, condamnată în mod oficial de Biserica.

In al cincilea rând, e de mirare că latinii îşi prezintă învăţătura lor despre curăţirea prin foc drept o învăţătură veche a Bisericii, prin care ne ferim de căderea în rătăcire, de vreme ce mulţi dintre marii Dascăli ai Bisericii uneori au tâlcuit în chip alegoric până şi focul cel veşnic şi chinul fără de sfârşit. Cu adevărat ei spun că focul cel nestins şi întunericul cel mai din afară aceasta înseamnă: înstrăinarea de Dumnezeu şi nevederea Lui, iar viermele cel neadormit şi balaurul cel mare sunt mustrarea conştiinţei şi amărăciunea ruşinii; şi nu e altă scrâşnire a dinţilor decât furia neputincioasă şi suferinţa ce se naşte din ea, întristarea şi suspinul.

In al şaselea rând, răsăritenii nu află în textele din Macabei şi de la Sfantul Matei nici urmă de pedeapsă ori de curăţire prin foc; în ele se vorbeşte doar de jertfa adusă pentru iertarea păcatelor.

In al şaptelea rând, pentru răsăriteni e lucru de mirare că latinii spun că una e iertarea greşelii, şi alta iertarea de pedeapsă[613], şi că mai poate fi vorba de osândă după iertare. Căci dacă regii din această lume nu-i lasă în lanţuri pe cei pe care i-au iertat, cu cât mai mult nu va face aşa Dumnezeu, Care are bunătatea ca însuşirea Sa cea mai proprie şi mai vădită. Nenumărate texte ale Sfintei Scripturi arată ca greşită această cugetare a lor, căci vameşului nu numai că i s-au iertat păcatele, dar s-a întors la casa sa îndreptăţit (Lc. 18, 14); regele Manase, smerindu-se, a fost scos din lanţuri şi aşezat din nou pe tronul său (II Paral. 33, 12-13); ninivitenii, pentru că s-au căit, au scăpat de pedeapsa ce sta să se abată asupra lor (Iona 3, 5); iar slăbănogului, o dată cu iertarea păcatelor, i se dăruieşte şi vindecarea trupului (Mat. 9, 6).

In cele din urmă, cât priveşte textul de la Sfântul Pavel, pe care se sprijină mai toată învăţătura latinilor despre focul curăţitor, niciunul dintre Părinţii greci care 1-au tâlcuit - între care la loc de cinste stă Sfântul Ioan Gură de Aur -nu s-a gândit vreodată să-i dea acest înţeles. Căci lucrul ce se descoperă în foc, după cuvântul Apostolului, este păcatul de neiertat, iar cel păgubit este lucrătorul nelegiuirii; aşadar nu e vorba aici de făgăduinţa mântuirii prin foc a unora; iar focul despre care vorbeşte nu e altul decât focul cel veşnic.

e. Al treilea memoriu al Sfântului Marcu Eugenicul

Cel de-al treilea memoriu al lui Marcu Eugenicul[614] aduce câteva lămuriri cerute de latini; în el se subliniază mai ales următoarele lucruri:

- soarta drepţilor rămâne provizorie şi nedesăvârşită până la Judecata de apoi

[613] Această distincţie între *reatits poenae* şi *reatus culpae* a fost introdusă în secolul al XII-lea de Petru Lombardul. De ea s-a folosit Ioan de Torquemada în expunerea sa, pentru a arăta că se poate ierta greşeala *(culpa),* fără a se ridica pedeapsa *(poena).*

[614] *Răspuns la întrebările şi obiecţiile făcute de cardinalii si învăţaţii latini pe marginea cuvântărilor sale.* Documentul VI din *Documente privind sinodul de la Florenţa. I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI,* p. 152-168.

(paragraful 1);

- sfinții nu-L văd pe Dumnezeu în ființa Sa (paragraful 2)[615], ci prin luminarea Duhului (paragraful 4);

- sufletele celor care mor în păcate de moarte sunt chinuite în iad de aşteptarea înfricoşată a hotărârii soartei lor (paragraful 6), în vreme ce sufletele sfinților se veselesc întru nădejdea bunătăților făgăduite (paragraful 7);

- lipsirea de vederea lui Dumnezeu este pentru cei osândiți o suferință care întrece arsura focului veşnic şi orice alt chin (paragraful 8);

- chinurile pe care le îndură sufletele în chip obişnuit -întunericul, tristețea, ruşinea şi celelalte - sunt mai mari sau mai mici, pe măsura păcatelor lor (paragraful 9);

- chin e şi neştiința soartei ce-i aşteaptă şi a vremii când vor sta la Judecată împreună cu ceata celor drepți (paragraful 10);

- până la Judecata din urmă, chiar cei aflați în chinuri primesc o oarecare alinare prin rugăciunile celor vii (paragraful 12);

- nu putem crede că păcatele celor morți în credință sunt şterse în sufletele lor de însăşi iubirea ce-au avut-o față de Dumnezeu, pentru că numai pocăința are puterea de a şterge păcatele, iar pocăința izvorăşte din frică, şi nu din iubire, care nu mai cunoaşte frica (paragraful 13);

- e drept că la greci, duhovnicul dă, pe lângă dezlegare, şi canon, însă nu ca pedeapsă, ci pentru lecuirea sufletului. Iar daca e primejdie de moarte, se dă iertarea păcatelor şi împărtăşania fără canonisire, nădăjduind că Dumnezeu va binevoi să-l primească pe unul ca acesta, ca pe tâlharul cel credincios (paragraful 14).

Dezbaterile s-au oprit aici şi, în pofida mărturisirii de credință finale de la sinodul florentin, între latini şi greci nu s-a putut stabili niciun acord cu privire la Purgatoriu.[616] Această dezbatere a avut însă meritul de a face auzite criticile grecilor la adresa acestei învățături a lor, fiind totodată şi un bun prilej de expunere a poziției ortodoxe referitoare la starea sufletelor până la Judecata din urmă.

Li s-a reproşat grecilor că, în loc să-şi prezinte în mod pozitiv propria lor învățătură în legătură cu Purgatoriul, s-au folosit de argumente negative pentru a se împotrivi tezei latinilor.[617] Însă această învinuire este nedreaptă, din două motive. Pe de o parte, era firesc ca mai întâi de toate grecii sa înceapă prin a critica o învățătură care aducea o noutate de neacceptat şi la care li se propunea să subscrie; pe de altă parte, nu era cazul să-şi expună o învățătură proprie cu referire la acest subiect, de vreme ce însăşi noțiunea de Purgatoriu le era cu totul străină. Tot ce puteau face era să lămurească felul în care concepeau ei starea sufle-telor în vremea aşteptării Judecății din urmă şi la ce slujesc rugăciunile pentru morți, potrivit credinței lor. Pe de altă parte, istoricii catolici îl acuză pe Marcu Eugenicul că ar fi prezentat poziții ortodoxe noi[618]; de fapt, el a explicat şi a limpezit un punct de doctrină asupra căruia până atunci nu fusese imperios necesar sa se ofere o expunere sistematică din partea

---

[615] Sf. Marcu Eugenicul se referă aici, implicit, la distincția dintre ființa dumnezeiască şi energiile dumnezeieşti, explicitată cu finețe de Sf. Grigorie Palama, potrivit căreia Dumnezeu nu este cunoscut ca ceea ce este El prin ființa Sa, ci ca Lumina care izvorăşte din El. Vezi M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence". p. 28, şi mai ales N. Constas, „Mark of Ephesus", în C. G. şi V. Conticello, *La Theologie byzantine,* vol. 2, Turnhout, 2001.

[616] Vezi J. Gill, *Le Concile de Florence,* Tournai, 1964, p. 117.

[617] Vezi *Ibidem, p.* 114.

[618] Vezi M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence", p. 281-282; „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence", *Dictionnaire de theologie catholique,* 13, 1936, col. 1327; J. Gill, *Le Concile de Florence,* p. 112-113.

răsăritenilor.

3. Invățătura teologilor ortodocşi referitor la acest subiect, după sinodul de la Florența

Relativa diversitate a pozițiilor teologilor ortodocşi referitoare la starea sufletelor morților mai înainte de Judecata din urmă, care răzbate din tratatele de teologie apărute după sinodul de la Florența[619] , se explică în parte prin influențele latine pe care le-au suferit unii dintre clericii şi teologii ortodocşi, mulți dintre ei formați în şcoli teologice apusene[620]. Aceştia consimt adeseori că în starea intermediară sufletele au parte de o ispăşire şi curățire de păcate; uneori afirmă chiar ca aceasta se săvârşeşte prin foc; însă cu toții resping ideea că această ispăşire s-ar petrece într-un al treilea loc, care ar fi Purgatoriul[621]. In tratatele autentic ortodoxe însă, regăsim concepția generală apărată de Sfântul Marcu Eugenicul la sinodul de la Florența[622], care este pe linia gândirii Sfinților Părinți răsăriteni, rămânând şi astăzi dominantă printre teologii ortodocşi care şi-au exprimat opiniile referitor la acest subiect[623].

Printre cele mai marcante scrieri care au tratat problema Purgatoriului după sinodul de la Florența, reluând şi precizând pozițiile exprimate acolo de Visarion şi Marcu Eugenicul, putem cita *Catehismul ortodox* al lui Meletie Pigas, Patriarhul Alexandriei (Vilnius, 1596), şi noua ediție, revăzută, îndreptată şi adăugită (1690) a *Mărturisirii de credință* a Patriarhului Dositei al Ierusalimului[624].

Patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas, afirmă că Hristos a răscumpărat în chip desăvârşit întregul neam omenesc şi de aceea cel căruia i se iartă păcatele săvârşite după Botez nu mai are nimic de plătit. Canonul pe care-1 dă duhovnicul nu are un rost pedepsitor, ci de îndreptare şi ferire de păcat. Omul căruia i-au fost iertate păcatele mărturisite în Taina Spovedaniei nu mai are de ispăşit vreo pedeapsă, nici în această lume, nici în cealaltă. Nici epitimia (canonul de pocăință), nici încercările şi necazurile din această viața nu au vreun rost pedepsitor ori ispăşitor. Nu trebuie să vedem în roadele pocăinței, despre care vorbeşte Sfânta Scriptură, plată dată pentru păcatul săvârşit, ci dovadă de adevărată căință. Aşadar, dacă cel

---

[619] Vezi M. Jugie, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence", col. 1326-1352. Acesta, dintr-o intenție polemică şi în legătură cu presupozițiile sale favorabile în privința doctrinei latine a Purgatoriului, exagerează diferențele şi tinde să interpreteze textele pe care le citează în lumina concepției latine.

[620] Referitor la acest subiect, a se vedea mai ales G. Florovsky, *Leş Voies de la theologie russe,* vol. I, Paris, 1991, *passim.*

[621] Vezi M. Jugie, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence", col. 1329-1336, *passim.*

[622] Un rezumat al acestei concepții poate fi aflat la M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence". p. 278-282; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 162-192.

[623] A se vedea, între alții: Arhim. Iustin Popovici, *Philosophie orthodoxe de la verile.. Dogmatique de l'Eglise orthodoxe,* vol. 5, Lausanne. 1997, p. 369-383; Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death,* p. 134-135; N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death,* p. 444-447; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 149-192.

[624] Vom da mai jos un rezumat al acestei *Mărturisiri,* urmând îndeaproape expunerea lui M. Jugie, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence". col. 1337-1342.

păcătos moare cu inima frântă şi smerită, fără să aibă timp să aducă roade vrednice de pocăință, Dumnezeu îi va ierta lui toate greşelile, pentru jertfa lui Hristos, şi el nu are a se teme de dreptatea dumnezeiască; pentru unul ca acesta, cerul este deschis. O dată ajuns la capătul vieții pământeşti, omul va merge negreşit ori în sânul lui Avraam, împreună cu săracul Lazăr, ori se va coborî la iad, cu bogatul cel nemilostiv. După moarte, nu există alt sălaş ori altă stare a sufletului, decât acestea două. Purgatoriul nu are niciun rost şi se trage din învățătura greşită a lui Origen. Nu are niciun rost, pentru că cei care mor în stare de căință sunt deplin curățiți prin sângele lui Hristos şi n-au nevoie de nicio altă curățire. Şi este origenist, pentru că vorbeşte de chinuri curățitoare vremelnice, care conduc spre ideea de apocatastază universală. Şi n-am greşi dacă l-am numi şi iudaic; într-adevăr, fariseii, având credința că niciunul dintre fiii lui Israel nu poate pieri, pe cei păcătoşi îi sortesc după moarte chinurilor curățitoare. Trecând apoi la textele scripturistice pe care îndeobşte se sprijină teologii latini când e vorba de Purgatoriu, patriarhul Meletie le întoarce chiar împotriva acestei învățături. Astfel, în textul de la Matei 5, 26: *„Nu vei ieşi de acolo până ce nu vei fi dat cel de pe urmă ban."*, cuvântul „până ce" şi cele următoare nu arată un răstimp care se va încheia, ci textul vrea să spună că „în temniță, adică în iad, vei fi pedepsit pentru toate relele săvârşite, fie ele cât de mici".

Cât priveşte textul de la 2 Macabei 12, 43 ş.u. nu doar că nu zideşte Purgatoriul, dar îl şi ruinează; căci cu adevărat Iuda Macabeul nu aduce jertfă de curăție pentru o vină mică, ci pentru un păcat greu cum era idolatria, săvârşit de oameni care muriseră fără să aibă timp să se căiască. Focul despre care se vorbeşte la 1 Corinteni 3, 13-15 nu este foc curaților, ci focul cercării prin care vor trece atât drepții, cât şi păcătoşii, pentru a se descoperi şi face vădite faptele lor, fie bune, fie rele. In sfârşit, textul de la Matei 12, 32: *„Celui care va zice cuvânt împotriva Duhului Sfant, nu i se va ierta lui nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie!"*, nu arată nimic altceva decât că păcatul împotriva Duhului Sfânt nu va fi iertat niciodată, după cum reiese şi din textele paralele de la Marcu 3, 28-29 şi Luca 12, 10.

Care este atunci folosul solirilor celor vii pentru morții lor? Mai întâi de toate, prin orice faptă bună săvârşită pe seama celor morți în credință, se aduce laudă lui Dumnezeu Cel Ce i-a slăvit pe ei. Dacă morții sunt în iad, solirile noastre pot să le uşureze chinul şi chiar să-i scape de acolo, dacă viața lor n-a fost cu totul rea şi stricată. Pentru aceasta, avem drept pildă pe împăratul Traian şi pe Falconila. Nu e nicio îndoială că flăcările iadului sunt veşnice, însă cei de care Dumnezeu Se va milostivi nu le îndură decât puțină vreme. Cu adevărat, Biserica se roagă pentru toți cei morți în credință, şi doar cei care au ieşit necăiți din această viață sunt lipsiți de rugăciunile ei.[625]

Patriarhul Dositei al Ierusalimului, în ediția revăzută şi îndreptată a *Mărturisirii* sale *de credință* (1690), scoate în evidență patru deosebiri între învățătura ortodoxă şi cea catolică.

Cea dintâi, spune el, este că noi, ortodocşii, nu admitem existența unui al treilea loc, altul decât iadul şi aproape de el, de unde sufletele pot fi izbăvite; noi spunem că mai înainte de Judecata din urmă, când Hristos îi va osândi pe vecie pe cei nelegiuiți, este nădejde de izbăvire chiar pentru cei sălăşluiți în iad.

A doua deosebire este că noi nu credem să fie vreun foc curațitor în afara lui Dumnezeu, Cel Ce este El Insuşi foc curățitor, Cel Ce răscumpără în chip deplin, odihneşte, ridică păcatele şi dăruieşte pace sufletelor. Şi numai în chip figurat numim „curățire" plânsul şi suspinul celor ținuți în iad.

A treia deosebire, cea mai mare, este că, potrivit învățăturii ortodoxe, păcatele uşoare nu se socotesc după moarte. Dumnezeu nu ține seama de ele, şi nu e nicio pedeapsă ori chin pentru sufletele celor care le-au săvârşit. Greşelile mărunte, de care nu e ferit niciun om, sunt iertate în clipa morții din mila lui Dumnezeu, Care ia aminte la binele ce precumpăneşte în

---

[625] *Mărturisirea de credință ortodoxă*, Iaşi, 1769, p. 262-273, 275-279, 289-297, 300, 309-310; *Epistolă către locuitorii din Chios*, Constantinopol, 1627, p. 22-23.

sufletele drepților. Dacă n-ar fi aşa, nimeni n-ar mai ajunge în cer după moarte. Iar sufletele celor vinovați de păcate de moarte sunt uşurate şi izbăvite din iad prin rugăciunile Bisericii şi solirile celor vii.

A patra deosebire decurge dintr-a treia şi desființează cealaltă rațiune de a fi a Purgatoriului, adică pedeapsa pentru o vreme a păcatelor şterse prin pocăință ori prin dezlegarea preotului. Celor care, răpiți de moarte, n-au putut aduce roade vrednice de pocăință, Hristos le şterge deplin tot păcatul şi osânda. El îi sfințeşte, îi slăveşte şi le dăruieşte veselia de care au parte drepții. A despărți „greşeala" de „pedeapsă" şi a spune că păcatele au fost şterse, dar nu şi pedeapsa, este un lucru lipsit de rațiune. Noi mărturisim aşadar, încheie Dositei, ca cei care s-au căit de păcatele lor nu sunt pedepsiți în iad, de vreme ce credincioşii îşi au sălaşul în Biserica celor întâi-născuți din cer. Şi, dimpotrivă, păcatele grele se osândesc în iad, şi din iad, nu din altă parte, sunt izbăviți păcătoşii, după cum se vede din istoria Macabeilor. Deşi se află în iad, cei pentru care e nădejde să scape de acolo prin rugăciunile Bisericii nu îndură de pe-acum arsura focului, căci focul iadului se va aprinde la Judecata din urmă. Chinurile celor păcătoşi nu sunt în vremea de acum decât chinuri ale sufletului: tristețea, părerea de rău, mustrarea conştiinței, închisoarea, întunericul, frica, necunoaşterea a ceea ce-i aşteaptă[626].

4. Un rezumat al pozițiilor catolică şi ortodoxă

a. Poziția catolică

După moarte, sufletele au parte de o judecată particulară. Sufletele drepților - cei care după Botez nu s-au întinat cu niciun păcat - sunt aşezate în cer, în vreme ce sufletele celor care n-au fost botezați şi care poarta păcatul strămoşesc, sau ale celor care s-au făcut vinovați de păcate de moarte, se coboară în iad.

Sufletele celor care nu sunt nici desăvârşit buni, nici cu totul răi şi care s-au făcut vinovați de păcate „veniale" (mici şi uşoare), care n-au primit iertarea pentru aceste păcate mai înainte de moarte, sau care au fost dezlegați de ele, dar n-au avut timp să „satisfacă" dreptatea dumnezeiască făcând act de pocăință, adică, potrivit latinilor, n-au ispăşit pedeapsa datorată lui Dumnezeu pentru aceste păcate, sunt aşezate într-un loc deosebit de Cer şi de Iad, numit Purgatoriu, unde sunt curățite de aceste păcate şi izbăvite de ele prin foc; acest foc curățitor, pricină de pedeapsă în acelaşi timp curățitoare şi ispăşitoare, este vremelnic -căci se va stinge la Judecata de apoi - şi material. Chinurile acestor suflete pot fi alinate prin rugăciunile celor vii şi prin jertfa de la altar, ca şi prin bunăvoința papei, care acordă „indulgențe" - indulgențele „plenare" putând să izbăvească deplin şi pe dată din chinuri fie un suflet anume, fie o categorie de suflete. Rugăciunile şi jertfa de la altar nu le sunt de niciun folos drepților care sunt în cer sau celor osândiți în iad, pentru că şi unii şi alții au atins în sufletul lor încă de acum deplinătatea stării lor de după Judecata de apoi - drepții dobândind fericirea vederii lui Dumnezeu, iar cei osândiți chinurile în focul ce arde veşnic în iad -, singura deosebire fiind că după Judecată vor trăi în trup această stare a lor de acum. După ce-şi vor fi ispăşi osânda, curățindu-se prin ea de păcatele lor, sufletele care se află în Purgatoriu

[626] *Enchiridion,* Bucureşti, 1690. p. 81-85.

vor fi puse alături de cei drepți.[627]

b. *Poziția ortodoxă*

Nu există decât două locuri sau stări de care au parte sufletele celor morți până la Judecata din urmă: Raiul şi Iadul. Sufletele drepților se sălăşluiesc în Rai; sufletele păcătoşilor, în Iad. Aceste două stări sunt vremelnice şi nedepline. Astfel, drepții se bucură de o fericire încă nedesăvârşită, iar păcătoşii nu îndură întregul chin, şi numai la Judecata cea mare soarta lor va fi hotărâtă pentru vecie şi doar atunci starea lor se va desăvârşi şi se va înveşnici.

Nici Scripturile, nici Părinții nu pomenesc de vreun al treilea loc ori de vreo a treia stare, ca aceea numită de latini „Purgatoriu".

Sufletele celor vinovați de păcate uşoare ("veniale", cum spun latinii), de care s-au căit mai înainte de moarte şi care le-au fost iertate, sunt curate şi n-au nevoie nici să fie încă mai mult curățite, nici pedepsite în vreun fel. Aşadar, ele se vor sălăşlui împreună cu drepții în Rai, unde sunt multe lăcaşuri, pe măsura sfințeniei şi dreptății fiecăruia. Acolo se vor bucura de mântuire şi odihnă şi de vederea lui Dumnezeu, potrivit curăției lor. Sufletele întinate de greşeli mici şi uşoare, de care nu s-au căit şi care n-au fost dezlegate de duhovnic, sunt puse alături de cei păcătoşi, în iad. Dar şi în iad sunt „multe lăcaşuri"; cei cu păcate mari, de care nu s-au căit, stau în cele mai de jos ale iadului; cei cu păcate mici sunt deasupra lor. Chinurile îndurate acolo sunt întemnițarea la loc de întristare şi suspin, teama de judecata şi de soarta ce-i aşteaptă, mustrarea conştiinței; însă şi aceste chinuri sunt pe măsura vinovăției lor. Ele nu sunt nici chinuri menite sa satisfacă dreptatea dumnezeiască jignită prin păcat - noțiuni străine de Biserica Ortodoxă -, nici chinuri curățitoare. Nu trebuie să pierdem din vedere nici caracterul simbolic al numirilor ce li se dau acestor chinuri: focul nestins, viermele neadormit, scrâşnirea dinților şi toate celelalte. Focul e energia necreată a lui Dumnezeu, care e arsură pentru cei care s-au înstrăinat de El prin fărădelegile lor, lumină şi izvor de bucurie pentru drepți, în Rai. Morții nu mai pot face nimic pentru mântuirea lor; nici să se căiască nu pot. Le sunt însă de folos rugăciunile celor vii şi mântuitoarea jertfă ce se aduce pentru ei la sfintele altare. Iar acestea se săvârşesc pentru tot sufletul mort în credință, ajuns în iad pentru păcatele nedezlegate, fie ele mici ori mari. Incă şi ceilalți din iad, măcar că nu pot fi toți izbăviți din munci[628], totuşi primesc o cât de mică mângâiere şi alinare. Cu atât mai mult cei care n-au avut păcate mari primesc ajutor prin mijlocirile fraților lor aflați în viață, dobândind chiar aşezarea în cetele drepților, căci nu e cu neputință a ieşi din iad şi a merge în Rai, chiar şi înainte de Judecata din urmă. Cât priveşte sfinții, şi ei se folosesc de rugăciunile Bisericii, căci n-au intrat încă în bucuria cea desăvârşită. Intotdeauna însă ajutorul celor din iad vine de la Dumnezeu, a Cărui milostivire şi iubire de oameni o cerem necontenit în rugăciunile noastre.

[627] Pentru o expunere mai completă, a se vedea (în afara expunerii cardinalului Cesarini, citată mai sus şi calificată de M. Jugie drept „o expunere pe cât de concisă, pe atât de lucidă a doctrinei apusene"') sinteza lui A. Michel, „Purgatoire", col. 2246-2261.

[628] Lucru care nu este cu totul imposibil, după cum arată cazul împăratului Traian, mântuit prin rugăciunile Sf. Grigorie cel Mare, sau al păgânei Falconila, salvată de Sf. Tecla.

IX

LEGATURILE DINTRE VII SI MORTI

1. Legăturile dintre vii şi morţi

a. Biserica condamnă legăturile „oculte" cu morţii

Biserica a arătat întotdeauna cât de vane şi primejdioase sunt practicile prin care se pretinde că se poate comunica fizic ori psihic cu sufletele celor morţi, mai ales pentru faptul că aceste practici (cum ar fi spiritismul, necromanţia[629]...) sunt cel mai adesea legate de halucinaţii (în cele mai multe cazuri bazate pe autosugestie), de superstiţii şi mai ales de practici magice, prin care se invocă demonii[630] , a căror intervenţie malefică poate produce rău fizic, psihic[631] şi duhovnicesc[632] celor care participă la ele.

b. Datoria rugăciunii pentru cei morţi

Biserica a resimţit întotdeauna ca pe o datorie rugăciunea pentru morţi. Potrivit Sfântului Ioan Gură de Aur, ea este o tradiţie a Bisericii, instituită chiar de Sfinţii Apostoli: „Nu degeaba au rânduit Apostolii să se facă la săvârşirea Tainei celei înfricoşate pomenirea celor plecaţi. Ştiau că mult le foloseşte, multă binefacere aduce celor morţi. Când stă tot poporul, plinătatea preoţească, cu mâinile ridicate şi stă de faţă jertfa înfricoşată, cum nu vor

---

629 A se vedea critica făcută de Sf. Iustin Martirul şi Filosoful *(Apologia întâi,* 18) şi de Tertulian *(Apologeticul,* XXIII, 1).

630 După Sf. Ambrozie de la Optina, cei care participă la şedinţe de spiritism se întâlnesc mai curând cu demoni, decât cu spiritele morţilor. A se vedea Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death,* p. 22.

631 Nu sunt rare cazurile când aceste practici au pricinuit grave tulburări mentale.

632 A se vedea, referitor la acest subiect, poziţia stareţului Ambrozie, în J. B. Dunlop, *Le starets Ambroise d'Optino,* Bellefontaine, 1982, p. 70.

îndupleca pe Dumnezeu cei adormiți?"[633] In scrierea *Despre cei adormiți în credință,* atribuită Sfântului Ioan Damaschin, se spune acelaşi lucru.[634] In cea de-a doua epistolă către Timotei, vedem că Sfântul Apostolul Pavel se roagă pentru ucenicul său, Onisifor, trecut la cele veşnice (2 Tim l, 18).

Unii Părinți chiar îi condamnă pe cei ce zic ca nu se cuvine să ne rugăm pentru morți. Astfel, Sfântul Epifanie spune: „Ce poate fi mai folositor pentru răposați decât să li se facă pomenire? Cât de evlavioasă şi minunată e credința creştinilor că morții lor nu pier, ci viețuiesc cu Domnul! Ce predică mai sfântă decât aceasta, prin care primim bună nădejde să ne rugăm pentru frații noştri plecați de aici, ca pentru cei ce-ar călători în țară îndepărtată?"[635]

c. Mijlocirile ce se fac pentru cei morți

Mijlocirile pentru morți, în mod tradițional, îmbracă trei forme principale: rugăciunea (Bisericii sau personală), sfânta jertfă, milostenia.

Rugăciunea Bisericii pentru cei morți

In capitolele precedente, am văzut deja că din primele veacuri aflăm în Biserica Ortodoxă slujbă pentru morți, săvârşită nu numai în ziua înmormântării, ci şi la trei, nouă şi patruzeci de zile după aceea; apoi la trei, şase şi nouă luni de la deces şi în fiecare an, când facem pomenirea morții sale.[636]

La acestea se adaugă slujba Panihidei, atunci când rudele o cer. De asemenea, sfințirea colivei, care se face cel mai adesea la sfârşitul Liturghiei, la cererea rudelor sau în zilele în care Biserica face pomenirea tuturor morților, după cum vom vedea mai jos. Colivele se fac din grâu fiert[637], îndulcit cu miere şi aromat cu tot felul de mirodenii; au forma unei mici movilite şi se decorează în aşa fel încât să se închipuiască Sfânta Cruce. Altădată, colivele se puneau pe morminte, drept hrană pentru săraci şi pentru preoții slujitori. Astăzi, se împart la sfârşitul slujbei celor din biserică, ca semn al dorinței de a gusta împreună din această ofrandă, dar şi cu o semnificație duhovnicească mai înaltă, a unirii tuturor creştinilor în rugăciunea ce se face pentru morți şi a solidarității lor cu cei care îşi pomenesc rudele trecute la Domnul.[638]

---

[633] *Omilii la Filipeni,* III, 4.

[634] Pseudo-Damaschin, *Despre cei adormiți în credință,* 3. PG 95, 249BC.

[635] *Impotriva tuturor ereziilor,* LXXV, 8.

[636] A se vedea *Constituțiile apostolice,* VIII, 43; Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* VII, 17; Sf. Simeon al Tesalonicului, *Pentru sfârşitul nostru şi oranduiala îngropării şi pomenirea ce se face după obicei,* 371-372, PG 155,689C, 692A-D.

[637] Grâul simbolizează naşterea la o nouă viață (cf. In. 12, 24: „Bobul de grâu, când cade în pământ, de nu va muri, rămâne singur; iar dacă va muri, multă roadă aduce") şi învierea în veacul ce va să fie (cf. l Cor. 15, 36-44: *„Tu ce semeni nu dă viață dacă nu va fi murit. Şi ceea ce semeni nu este trupul ce va să fie, ci grăunte gol, poate de grâu sau de altceva din celelalte. Iar Dumnezeu îi dă un trup, precum a voit, fiecărei semințe un trup [...]. Aşa este şi învierea morților: Se seamănă trupul întru stricăciune, înviază întru nestricăciune; se seamănă întru necinste, înviază întru slavă; se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc").*

[638] Despre semnificația colivelor, a se vedea Sf. Simeon al Tesalonicului, *Pentru sfârşitul nostru şi oranduiala îngropării şi pomenirea ce se face după obicei,* 371-372, PG 155, 688-692; J. Goar, *Evsologhion sive Rituale*

In fiecare săptămână, sâmbăta este îndeobşte închinată pomenirii morților, cu rugăciune şi slujbă la biserică[639].

Pe de altă parte, găsim mai multe zile din anul liturgic anume consacrate pomenirii morților: sâmbăta lăsatului sec de carne pentru Postul Mare; sâmbetele din săptămâna a doua, a treia şi a patra din Postul Paştelui; lunea sau marțea lui Toma, care vine îndată după duminica Tomii; sâmbăta de dinaintea Rusaliilor; sâmbăta de dinaintea Sfântului Dimitrie (26 octombrie). Cea dintâi şi penultima se mai numesc şi „sâmbete ale (stră)moşilor".

Un loc important cât priveşte pomenirea morților îl ocupă însă Liturghia propriu-zisă. Mulți Părinți îndeamnă să se aducă Sfânta Jertfă pentru cei adormiți.[640]

Atât Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, care se săvârşeşte în mod curent în Biserică, ca şi cea a Sfântului Vasile cel Mare, săvârşită în anumite momente ale anului liturgic, după cum arată rânduiala tipicului (mai ales în timpul Postului Mare), cuprind numeroase rugăciuni pentru morți.

La sfârşitul Liturghiei catehumenilor, preotul îi pomeneşte pe morții pentru care s-au dat pomelnice ori pentru care el însuşi doreşte să se roage (frați de slujire, enoriaşi, fii duhovniceşti):

„Incă ne rugăm pentru odihna sufletelor adormiților robilor lui Dumnezeu - urmează numele lor de botez - şi pentru ca să li se ierte lor toată greşeala cea de voie şi cea fără de voie. Ca Domnul Dumnezeu să aşeze sufletele lor acolo unde drepții se odihnesc. Mila lui Dumnezeu, împărăția cerurilor şi iertarea păcatelor lor, de la Hristos, Impăratul Cel fără de moarte şi Dumnezeul nostru, să cerem [...] Dumnezeul duhurilor şi a tot trupul, Cel Ce ai călcat moartea şi pe diavol l-ai surpat şi ai dăruit viață lumii Tale, Insuți, Doamne, odihneşte sufletele adormiților robilor Tăi în loc luminat, în loc cu verdeață, în loc de odihnă, de unde a fugit toată durerea, întristarea şi suspinarea. Şi orice au greşit ei cu cuvântul, cu lucrul, ori cu gândul, ca un bun şi iubitor de oameni, Dumnezeule, iartă-i! Că nu este om care să fie viu şi să nu greşească; numai Tu singur eşti fără de păcat, dreptatea Ta este dreptate în veac, şi cuvântul Tău adevărul [...] Că Tu eşti învierea şi viața şi odihna adormiților robilor Tăi (urmează numele), Hristoase, Dumnezeul nostru, şi Ție slavă înălțăm, împreună şi Celui fără de început al Tău Părinte şi Prea Sfântului şi Bunului şi de viață făcătorului Tău Duh, acum şi pururea şi în vecii vecilor! Amin"[641].

In toiul Liturghiei, după Epicleză, preotul rosteşte această rugăciune: „Incă aducem Ție această slujbă duhovnicească pentru toți cei adormiți întru credință: strămoşi, părinți, patriarhi, proroci, apostoli, propovăduitori, evanghelişti, mucenici, mărturisitori, pustnici şi pentru tot sufletul cel drept care s-a săvârşit întru credință."[642].

Greaecorum, Paris, 1647, p. 658-661; Sf. Nicodim Aghioritul, *Mărturisirea de credință,* Veneția, 1819, p. 8-50; L. Petit, „La grande controverse des colybes", *in Echos d'Orient, 2,*1899, p. 321-331.

639 Textele acestor slujbe pot fi găsite în *Octoihul Mare.*

640 A se vedea, între alții: Sf. Ciprian al Cartaginei, *Epistole,* l, 2; Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte,* IV, LVII-LX; Leonțiu de Neapole, *Viața Sfântului Ioan al Ciprului,* 24; Simeon Metrafrastul, *Viața Sfântului Teodor Chinovitul,* 17, PG 114, 484-485; Sf. Simeon al Tesalonicului, *Pentru sfârşitul nostru...,* 369 şi 373, PG 155,688D şi 693A; Mitrop. Gavriil al Novgorodului şi Sankt Petersburgului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii,* Sankt Petersburg, 1799, p. 165; Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* vol. 5, p. 383. De observat că în Biserica Ortodoxă se vorbeşte mai curând de ‚rugăciuni pentru morți" sau de „pomeniri ale morților" în cadrul Sfintei Liturghii, decât de „a aduce" liturghii pentru morți. Aceasta, în primul rând pentru că, aşa cum se spune într-o rugăciune de la Liturghie, Hristos este „Cel Ce aduce şi Se aduce"; apoi nu se poate săvârşi Liturghie anume pentru morți, de vreme ce aceştia nu sunt niciodată priviți ca despărțiți de cei vii. Şi, în cele din urmă, Sfânta Liturghie nu este o unealtă la dispoziția creştinilor.

641 *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur* şi *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.*

642 *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur.*

Puțin după aceasta, iarăşi se roagă: „Pomeneşte pe toți cei adormiți întru nădejdea învierii şi a vieții celei de veci -rostindu-le numele - şi-i odihneşte pe dânşii, Dumnezeul nostru, acolo unde străluceşte lumina feței Tale[...]"[643] . Această rugăciune se află şi în Liturghia Sfântului Vasile.[644]

La Proscomidie, în ambele Liturghii, preotul face pomenirea „tuturor fraților celor întru Hristos, care întru nădejdea învierii şi a vieții de veci, cu împărtăşirea Ta au adormit" şi scoate pentru ei, cu ajutorul copiei[645] părticele din prescură.[646] Scoate, de asemenea, părticele şi pentru cei pentru care s-au dat „liturghii" sau pomelnice, însoțite de prescuri. După împărtăşirea credincioşilor, preotul pune toate aceste părticele în sfântul potir, rugându-L pe Dumnezeu să spele păcatele celor pomeniți la Sfântul Altar „cu cinstit Sângele" Său, prin Sfânta Sa Jertfă, pentru rugăciunile Sfinților Săi.

Rugăciunile personale

Pe lângă rugăciunile Bisericii, aflăm şi rugăciuni personale ale creştinilor pentru cei adormiți, cum sunt cele de dimineață şi de seară, ori cele rostite în alte împrejurări.

Iubirea creştinească nu se revarsă doar asupra rudelor şi prietenilor, ci asupra tuturor oamenilor. De aceea, creştinii evlavioşi nu adastă să se roage pentru toți frații lor adormiți în credință. Ei merg la marii duhovnici cu lungi pomelnice, iar aceştia se roagă fierbinte şi îndelung pentru toți, vădind o mare dăruire şi iubire de oameni. Mulți dintre preoți sunt cunoscuți ca mari rugători pentru mulțimea de morți pomeniți la Sfânta Liturghie.[647]

Milosteniile

Mulți Sfinți Părinți, teologi şi duhovnici ortodocşi sfătuiesc ca, pe lângă rugăciuni, pentru cei morți să se dea de pomană săracilor, lucru care le este de mare folos.[648] E vorba de un vechi obicei, de care amintesc încă şi *Constituțiile apostolice:* „Pentru pomenirea mortului,

---

[643] *Ibidem.*

[644] *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.*

[645] Un mic cuțit în formă de suliță, simbolizând sulița cu care a fost împuns Mântuitorul pe cruce.

[646] O pâiniță rotundă care are două părți puse una peste alta, simbolizând unirea celor două naturi, omenească şi dumnezeiască, ale lui Hristos şi având imprimată pe ea o cruce cu inscripția IIS HR NIKA - Iisus Hristos biruitor.

[647] De pildă, Părintele Nicolae Planas, care a fost de curând declarat sfânt (Marthe la Moniale, *Le saint pretre Nicolas Planas,* Paris, 1987, p. 17).(In ceea ce ne priveşte, Dumnezeu a dăruit şi pământului românesc mulțime nenumărată de adevărați preoți care au ajuns sfinți şi mari duhovnici, ştiuți şi neştiuți, la care mii de credincioşi vin să ceară rugăciunea lor pentru vii şi morți - *n. tr.).*

[648] A se vedea Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI, 5; *Omilii la Filipeni,* III, 4; Sf. Nichita Snthatul, *Despre suflet,* XIII, 77; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* PG 123, 880; Marcu Eugenicul, *Respingerea capetelor latinilor -Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15, p. 40; Teofil al Campaniei, *Tezaurul Ortodoxiei,* Tripolița, 1888, ed. a V-a, p. 217; Arhim. Ioan Maximovici, *Life after Death.* Recent, vezi: Arhim. Vasilios Bakogiannis, *After Death,* Katerini, 1995, p. 89.

să dați săracilor din bunurile sale".[649] Sfântul Ioan Gură de Aur arată limpede că asta înseamnă să săvârşeşti în numele celui mort o faptă de iubire - virtute specific creştină -, pe care el nu mai are cum s-o facă, şi pentru care Dumnezeu, Cel Care răsplăteşte tot lucrul bun, să-i dăruiască harul Său.

Lumânările şi candelele

In Biserica Ortodoxă, mai înainte de Liturghie, creştinii aprind lumânări pentru vii şi pentru morți, însoțite de rugăciune pentru ei. Lumânarea care arde în timpul Liturghiei simbolizează rugăciunea lor neîncetată şi împletirea ei cu rugăciunea de obşte a întregii Biserici.

Aceeaşi semnificație o au candelele ce ard în cimitire[650].

Aducerea de ofrande la biserică

Există de asemenea obiceiul de a aduce, în numele repausaților, ofrande pentru biserică. Astfel, fie se fac donații pentru construirea sau întreținerea lăcaşului bisericesc, pentru pomenirea lor, fie că se dau pur şi simplu prescuri la altar, pentru ca preotul, pomenindu-i pe fiecare pe numele său, să scoată din ele părticele, după cum am arătat mai sus.

d. Biserica se roagă pentru toți morții

Rugăciunile pentru morți de la Liturghie, potrivit ritualului, vedem că se fac în primul rând pentru „cei adormiți întru dreapta credință", sau pentru „tot sufletul creştinesc cel adormit", sau „pentru dreptmăritorii creştini", „pentru cei adormiți întru nădejdea învierii", sau „pentru tot sufletul cel drept, care s-a săvârşit întru credință" sau pentru „robii lui Dumnezeu"; cele mai multe dintre rugăciuni fac această precizare.

Unii spun că, în chip cuvenit, Biserica numai pentru aceştia ar trebui să se roage, iar nelegiuiții şi necredincioşii să fie lăsați în grija rugăciunilor şi a evlaviei personale a credincioşilor.

Biserica însă, la Liturghie, se roagă în chip netăgăduit pentru „mântuirea tuturor" oamenilor. Săvârşind Sfânta Jertfă a lui Hristos, Care a murit pentru tot neamul omenesc, ar fi lipsit de orice rațiune să se roage doar pentru unii [...].

Dacă luăm aminte la rânduiala rugăciunilor de la Liturghie, vedem că Biserica se roagă mai întâi pentru cei drepți. Astfel, într-una dintre rugăciunile pentru morți de la Liturghie sunt pomeniți „strămoşi, părinți, patriarhi, prooroci, apostoli, propovăduitori, evanghelişti, mucenici, mărturisitori, pustnici şi pentru tot sufletul cel drept, care s-a săvârşit întru credință". Lucrul acesta poate părea paradoxal. Căci la ce bun să ne rugăm pentru drepții sălăşluiți în Rai? Sfinții Părinți au dat felurite tâlcuiri rostului acestor rugăciuni. Astfel, după Sfântul Chiril al Ierusalimului, ele se fac pentru ca „Dumnezeu, prin rugăciunile şi mijlocirile lor, să primească cererile noastre"[651]. Potrivit Sfântului Epifanie, „pomenindu-i pe drepți,

[649] VIII, 42, 5.

[650] A se vedea Arhim. Vasilios Bakogiannis, *After Death,* p. 89-90.

[651] *Cateheze mistagogice,* V, 9.

arătăm în felul acesta că cea mai înaltă cinstire I Se cade Domnului nostru Iisus Hristos şi numai Lui, singurul îndreptățit s-o primească, şi care nu se cuvine adusă nici unui muritor, oricât de mare ar fi sfințenia la care a ajuns"[652]. Sfântul Nichita Stithatul socoteşte că prin asemenea rugăciuni deopotrivă îi cinstim pe drepți şi le cerem să mjlocească pentru noi: „Pe cei drepți îi cinstim prin cântări de laudă în fiecare an, în ziua lor de pomenire, după cuvântul sfânt ce zice: «Drepților laudă li se cuvine» şi «întru pomenire veşnică va fi dreptul». Şi aşa îi slăvim, aducând dar de tămâie şi lumină (lumânări şi candele) lui Dumnezeu şi sfinților, ca să-şi aducă aminte de noi şi să mijlocească pentru lume. Căci ei cu adevărat se află lângă tronul dumnezeiesc, în negrăită veselie şi încredințare, primind rugăciunile noastre de mulțumire aduse lui Dumnezeu la praznicul lor şi milosteniile făcute săracilor în cinstea lor,"[653] Alți Părinți spun însă că drepții au şi ei nevoie de rugăciunile celor vii, ca unii care n-au ajuns încă la desăvârşire, chiar dacă sălăşluiesc în Rai, ținând seama de ceea ce se zice la Evrei 11, 40 şi potrivit credinței Bisericii Ortodoxe că mai înainte de Judecata din urmă nici cei din Rai, nici cei din iad nu ajung la deplinătatea stării lor.

Biserica însă se roagă şi pentru păcătoşi. Ectenia pentru morți de la Liturghie vorbeşte despre ei ca despre unii care au nevoie „să li se ierte greşeala cea de voie şi cea fără de voie", cerând de la Dumnezeu să le ierte „păcatul săvârşit cu vorba, ori cu fapta, ori cu gândul", pentru că „nu este om care să fie viu şi să nu greşească" şi numai El singur este „fără de păcat". Tâlcuind Liturghia, Sfântul Chiril al Ierusalimului spune că: „facem pomenire şi de cei mai înainte adormiți, mai întâi de patriarhi, de proroci, de apostoli, de mucenici, pentru ca Dumnezeu, prin rugăciunile şi mijlocirile lor, să primească cererea noastră; apoi ne rugăm şi pentru cei mai înainte adormiţi sfinți părinți şi episcopi şi, scurt vorbind, *pentru toți cei adormiți înainte de noi.* Şi credem că vor dobândi cel mai mare folos sufletele pentru care facem rugăciune la Jertfa sfântă şi prea înfricoşătoare ce este pusă înainte"[654].

Rugăciunea pentru păcătoşi îi cuprinde şi pe cei care au făcut păcate mari. Astfel, Sfântul Teofilact al Bulgariei spune că cei vii se roagă la Dumnezeu nu numai pentru cei cu păcate mici, ci şi pentru cei care au păcătuit mult.[655] Aceasta este şi practica Bisericii care, în sâmbăta lăsatului sec de carne pentru Postul Paştelui - sâmbăta morților -, se roagă şi pentru cei care, după faptele lor, li s-ar cuveni chinurile iadului, cerând: „De focul cel pururea arzător [...] şi de întunericul cel neluminat şi de scrâşnirea dinților şi de viermele cel ce chinuieşte fără de sfârşit şi de toată munca izbăveşte, Mântuitorule, pe toți cei ce în credință au adormit!"[656] Vorbind despre rugăciunea pentru morți de la Liturghie, Sfântul Ioan Gură de Aur arată că, după cum ne rugăm pentru cei vii care au săvârşit păcate, uneori chiar păcate grele, tot aşa se cuvine să ne rugăm pentru cei trecuți dincolo cu astfel de păcate.

Am putea crede că, vorbind astfel, Părinții se referă doar la păcătoşii din sânul Bisericii, însă urmărind ceea ce spune mai departe Sfântul Ioan Gură de Aur, vedem că el are în vedere un cerc mai larg de oameni: „Pentru ce oare ne-a poruncit Dumnezeu să ne rugăm pentru toți oamenii, când vedem că printre aceştia sunt mulți tâlhari, profanatori de morminte, hoți, ucigaşi şi tot felul de stricați, plini de toate fărădelegile? Oare nu pentru că vede îndreptarea lor? Aşadar, după cum ne rugăm pentru unii ca aceştia care, deşi vii, sunt nişte

---

[652] *Impotriva tuturor ereziilor,* LXXV, 8.

[653] *Despre suflet, XIII, II.*

[654] *Cateheze mistagogice, V, 9.*

[655] *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* PG 123, 880. Vezi citatul de mai jos, p. 260.

[656] *Triod,* Sâmbăta, la Utrenie, Cântarea a V-a.

adevărate hoituri, tot aşa se cuvine sa ne rugăm şi pentru cei morți!"[657]

La rândul său, Marcu Eugenicul constată că atât la Liturghie, cât şi în celelalte slujbe ale sale, Biserica nu se roagă doar pentru unele suflete, ci pentru toți cei adormiți, fără deosebire, aşadar şi pentru păcătoşii din iad[658]. E drept că se cuvine să ne rugăm mai întâi pentru cei adormiți în credință, însă sfinții - spune el - se roagă pentru toți păcătoşii, arătându-ne astfel ce cale trebuie să urmăm. Nu ştim cu certitudine dacă toate rugăciunile noastre sunt ascultate şi dacă păcatele grele pot fi cu adevărat iertate; ştim însă din sfintele istorisiri vrednice de crezare că mari păcătoşi au fost izbăviți din iad prin rugăciunea unor sfinți sau a unor oameni credincioşi. Nu putem spune că în mod sigur toți se vor mântui - aceasta ar însemna să propovăduim învățătura greşită şi condamnată de Biserică, despre apocatastază -, însă se cuvine să nădăjduim lucrul acesta şi să-l cerem cu credință de la Dumnezeu: „Sfinții, mânați de iubirea de oameni şi de mila pentru frații lor, având îndrăzneală şi dorind cele aproape cu neputință de împlinit, se roagă pentru izbăvirea tuturor celor plecați în credință. Despre aceasta dă mărturie rugăciunea Sfântului Teodor Studitul din canonul pentru morți: „Toți să ne rugam lui Hristos, făcând astăzi pomenire morților celor din veac, ca să izbăvească de focul cel veşnic pe cei ce au adormit în credință şi nădejdea vieții celei veşnice." Iar în alt tropar iarăşi zice: „De focul cel pururea arzător şi de întunericul cel neluminat şi de scrâşnirea dinților şi de viermele cel ce chinuieşte neîncetat şi de toată pedeapsa izbăveşte, Mântuitorul nostru, pe toți cei ce în credință au adormit!" [...] Nu este al nostru să cercetăm dacă Dumnezeu ascultă asemenea rugăciuni ale sfinților. Aceasta numai ei o ştiu, şi Duhul Care rămâne în ei şi de Care, mişcați fiind, au vorbit şi au scris, având această încredințare. Insuşi Domnul, dându-ne poruncă să ne rugăm pentru vrăjmaşii noştri şi El Insuşi rugându-Se pentru cei ce-L răstigneau, şi de El luminat, Ştefan, cel dintâi mucenic, s-a rugat pentru prigonitorii săi pe când era ucis cu pietre. Chiar dacă nimeni nu ne poate spune că suntem ascultați când ne rugăm pentru vreunul dintre semenii noştri, trebuie, cu toate acestea, să facem tot ce ne stă în putere. Şi drept pildă de urmat îi avem pe sfinți, care s-au rugat nu numai pentru credincioşi, ci şi pentru păgâni, şi care au fost ascultați, iar cei pentru care s-au rugat s-au izbăvit de chinul cel veşnic. Aşa, prima muceniță, Sfânta Tecla, a mântuit-o pe Falconila, iar dumnezeiescul Grigorie cel Mare, pe împăratul Traian, după cum însuşi istoriseşte în *Dialogurile* sale."[659]

Ulterior, acest punct de vedere va fi preluat de alți teologi, ca de pildă I. Perov, care precizează că din iad nu pot să iasă numai cei care au hulit împotriva Sfântului Duh şi cei care de bună voie şi cu înverşunare au respins harul răscumpărător[660]. Unul dintre cele mai vechi texte referitoare la acest subiect, *Constituțiile apostolice*, afirmă că necredincioşii n-au niciun folos din solirile celor vii, însă „necredincioşi" aici sunt numiți vrăjmaşii lui Dumnezeu: „Indemnăm să se facă aceasta (milosteniile pentru morți) pentru cei credincioşi; căci necredincioşilor nu le va fi de niciun folos chiar de li s-ar da săracilor toate bunurile din această lume. Căci de vreme ce a vrăjmăşit cele dumnezeieşti pe când trăia, e limpede că nu se va schimba după moarte."[661]

---

[657] *Omilii la Filipeni*, III, 4.

[658] *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățişează adevărata credință a Bisericii grecilor (— Al doilea cuvânt despre focul curațitor)* 12, PO 15, p. 119.

[659] *Respingerea capetelor latinilor — Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15, p. 42-43.

[660] Perov, *Manual de teologie polemică*, Tuia, 1907, ed. a IV-a, p. 108-109.

[661] VIII, 43.

e. Foloasele rugăciunii şi solirilor pentru morți

Părinții vorbesc în repetate rânduri despre marele folos al mijlocirii pentru morți. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că: „Nu degeaba se aduc daruri la Biserică pentru cei răposați; nu sunt zadarnice nici rugăciunile şi nici milosteniile. Duhul Sfânt a poruncit să se facă acestea ca să ne ajutăm unii pe alții."[662] Sfântul Marcu Eugenicul spune şi el acelaşi lucru, arătând că aceasta este o veche tradiție obştească: „Cât priveşte faptul că cei care au răposat în credință sunt în chip netăgăduit ajutați de Sfintele Liturghii, de rugăciunile şi de milosteniile ce se fac pentru ei, potrivit unui obicei care dăinuie din cele mai vechi timpuri, avem nenumărate mărturii de tot felul şi multe cuvinte ale Dascălilor greci şi latini. Aceste mărturii, transmise prin viu grai ori în scris, au fost învederate în felurite locuri şi timpuri".[663]

1) Pe de o parte, răposații pot dobândi de la Dumnezeu iertarea păcatelor lor, ca răspuns la rugăciunile celor vii[664]. Acesta este un adevăr pentru Biserică, care se roagă lui Dumnezeu ca să le ierte celor morți „toată greşeala, cea de voie şi cea fără de voie".

Se pune însă problema dacă orice păcat poate fi în felul acesta iertat.

Pentru Părinții şi teologii răsăriteni e limpede că celor care au viețuit în chip cuvios păcatele mici le sunt lesne iertate în clipa morții sau iute după aceasta, pentru mulțimea de fapte bune care întrece puțina lor greşeală.[665] Astfel, Patriarhul Dositei al Ierusalimului spune că, celor în care stăpâneşte binele, în lumea de dincolo nu li se socotesc micile păcate, şterse prin mila lui Dumnezeu în ceasul morții; iar dacă n-ar fi aşa, n-ar mai intra nimeni în Rai[666] , căci, după cum se spune la Sfânta Liturghie, *„nu este om care să fie viu şi să nu greşească."* (cf. l In. l, 8).

Pe de altă parte, toți Părinții şi teologii ortodocşi sunt de acord că, potrivit cuvântului Mântuitorului, hula împotriva Duhului Sfânt nu poate fi iertată nici în această lume, nici în cealaltă (Mt. 12, 31).

Cât priveşte celelalte păcate grele, cu toții cred că ele pot fi iertate de Dumnezeu, ca răspuns la solirile celor vii.[667] Credința lor se întemeiază mai cu seamă pe acest cuvânt al Mântuitorului: *„Orice păcat şi orice hulă se va ierta oamenilor, dar hula împotriva Duhului Sfânt nu se va ierta. Celui ce va zice cuvânt împotriva Fiului Omului, se va ierta lui; dar celui care va zice împotriva Duhului Sfânt, nu i se va ierta lui nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie!"* (Mt. 12, 31-32), cuvânt care lasă să se înțeleagă că alte păcate decât hula împotriva Sfântului Duh vor putea fi iertate în cealaltă lume.

Sfântul Teofîlact al Bulgariei arată că puterea de a ierta păcatele este a lui Dumnezeu: „Căci vezi că n-a zis: Să vă temeți de cela ce, după ce a omorât, aruncă în gheenă, ci zice:

---

[662] *Omilii la Fapte.* XXI, 5. A se vedea şi *Omilii la Filipeni,* III, 4.

[663] *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15, p. 40.

[664] In afara referințelor date mai sus, a se vedea: Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre preoție,* VI, 4; *Tălcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI, 5. Leonțiu de Neapole, *Viața Sf. Ioan al Ciprului,* 24.

[665] A se vedea Dionisie Areopagitul, *Ierarhia bisericească,* VII, III, 7; Sf. Marcu Eugenicul, *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15, p. 40; Visarion al Niceei, *Răspunsul grecilor la poziția latinilor referitor la focul curațitor,* PO 15, p. 76; Meletie Sirigul, *Respingerea capetelor lui Calvin şi a întrebărilor lui Chiril Lucaris,* Bucureşti, 1690, p. 141 ş.u.

[666] Sf. Dositei al Ierusalimului, *Enchiridion,* p. 81-85.

[667] n afara referințelor date mai sus, a se vedea: I. Perov, *Manual de teologie polemică,* Tuia, 1905, ediția a VI-a. p. 108-109; A. Temnomierov, *învățătura Sfintei Scripturi despre moarte şi viața de dincolo de mormânt,* Sankt Petersburg, 1899. p. 158.

putere are să arunce în gheenă. Căci nu negreşit toţi cei ce mor se aruncă în gheenă, ci în puterea lui Dumnezeu stă aceasta, care însă poate şi ierta. Iar aceasta o zic pentru jertfele - Liturghiile - şi pentru pomenile care se fac pentru cei adormiţi, care nu puţin folosesc chiar celor ce au murit în grele păcate."[668] Patriarhul Dositei al Ierusalimului, cel care, aşa cum am văzut, socoteşte că păcatele uşoare sunt şterse chiar în ceasul morţii, crede că rostul mijlocirilor pentru morţi pe care le face Biserica este tocmai acela de a li se ierta păcatele grele; sufletele celor vinovaţi de păcate grele au parte de alinare şi pot fi izbăvite din iad prin rugăciunile ce se fac pentru ei; câtă vreme nu s-a rostit încă sentinţa definitivă, mai înainte de Judecata obştească, încă se mai poate face ceva pentru sufletele osândite. După aceea însă orice nădejde de mântuire a lor se spulberă cu totul[669].

Alţi Părinţi ori teologi sunt însă mai rezervaţi în această privinţă, de teama ca nu cumva astfel de afirmaţii să nu fie luate drept confirmări ale teoriei apocatastazei, decretată eretică. Astfel, Mihail Glikas[670], întemeindu-se pe autoritatea lui Dionisie Areopagitul, spune că rugăciunile pentru morţi se fac într-adevăr pentru toţi cei trecuţi din această viaţă, însă păcatele grele nu vor fi iertate: „Nu trebuie să ne îndoim de puterea faptelor bune făcute în numele celor care au răposat în credinţă, însă nu lipsiţi de păcate, întemeiaţi fiind pe sfinţii ucenici şi Apostoli a lui Hristos, care au statornicit ca să se facă pomenire morţilor într-a treia, a noua şi a patruzecea zi de la moarte, ca şi în fiecare an, la data morţii lor [...]. Să nu-mi spuneţi însă că de vreme ce pentru toţi morţii se aduc îndeobşte jertfe lui Dumnezeu, cu toţii se vor mântui. Ca să resping această obiecţie a voastră, iată, vă pun înainte părerea marelui Dionisie care învaţă desăvârşit care dintre păcătoşi poate fi iertat şi care nu va dobândi iertarea. Căci iată ce zice: «Harurile implorate de dumnezeiescul ierarh - după regula cea sfântă - vor fi date cu toată siguranţa celor care s-au sfârşit într-o viaţă sfântă [...] el nu se roagă în acelaşi chip pentru cei ce au murit în greşeli [...] pentru că n-ar afla ascultare la necuvenita lui rugăciune», căci «rugăciunile celor drepţi în această viaţă şi mai ales după moarte sunt cu efect numai pentru cei ce sunt vrednici de rugăciunile cele pioase.»"[671]

Sfântul Marcu Eugenicul nuanţează încă şi mai mult lucrurile. Astfel, el crede că dacă păcatele uşoare vor fi şterse pe dată în ceasul morţii, în ceea ce priveşte păcatele grele, dintre acestea unele vor fi iertate prin rugăciunile celor rămaşi în viaţă sau prin mila lui Dumnezeu, altele însă nu se vor ierta: „păcatele (grele), după o vreme, printr-o dreaptă judecată vor fi ori lăsate şi deplin iertate, ori păcătoşilor nu li se va şterge datoria până la Judecata din urmă".[672]

In legătură cu aceste consideraţii, unii Părinţi şi teologi ortodocşi nu se feresc să afirme că sufletele aflate în iad sunt curăţite şi-şi văd schimbată soarta lor în bine prin rugăciunile Bisericii[673], însă, totodată, resping atât ideea unei curăţiri de la sine, a tuturor, dobândită prin chinurile pe care morţii le îndură după moarte - care ne conduce la apocatastază -, cât şi ideea, legată de teologia Purgatoriului, potrivit căreia această curăţire s-ar săvârşi într-un anume loc - în Purgatoriu -, printr-un foc material, creat şi vremelnic - aşa-numitul foc curăţitor, sau prin chinurile iscate de acest foc.[674]

---

[668] *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* PG 123, 880. Vezi, de asemenea, *Mărturisirea de credinţă a lui Petru Movilă,* îndreptată de Meletie Sirigul (1643), întrebarea LXV.

[669] *Enchiridion,* Bucureşti, 1690, p. 82, 85.

[670] Despre care s-a spus că este „cel mai pătrunzător şi original exeget al veacului al XII-lea bizantin".

[671] *Despre locurile greu de înţeles din dumnezeiasca Scriptură,* Epistola 19. Sf. Dionsie Areopagitul, *Ierarhia bisericească,* VII. 3, g şi f.

[672] *Respingerea capetelor latinilor — Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15, p. 40-41.

[673] Vezi *ibidem* (text citat mai sus, cap. 8, p. 216-217); Arhiepiscopul Antonie al Genevei, „La vie de l'âme dans l'audelâ", p. 12-13; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 28-29.

[674] Vezi Marcu Eugenicul, *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO

De asemenea ei spun că sufletele în care nu lipseşte dorirea binelui - căci el nu le poate fi impus[675] -, dobândesc ştergerea păcatelor şi prefacerea sorții lor din mila lui Dumnezeu, pentru rugăciunile celor rămaşi în viață, căci ei înşişi nu mai pot face nimic pentru mântuirea lor.[676] Ei sunt nelucrători, dar nu nesimțitori. Căci, după cum spune Părintele Serghei Bulgakov: „prin rugăciune, fireşte, se cere iertarea de păcate de la Ziditorul nostru, dar ea plugăreşte şi sufletul, rodind în el puterea de a se împărtăşi de harul iertării".[677]

Părinții şi teologii răsăriteni cred că, între solirile pentru cei morți; cea mai puternică ca să dobândească de la Dumnezeu iertarea şi ştergerea păcatelor lor este Sfânta Jertfă.[678] Sfântul Grigorie cel Mare spune lucrul acesta în *Dialogurile* sale, întemeindu-se pe multe sfinte vedenii şi descoperiri. Preotul, la Sfânta Jertfă, înmoaie în sfântul potir părticelele scoase din prescuri în numele celor ce se pomenesc, cerând de la Dumnezeu să li se spele păcatele prin scump sângele lui Hristos.

2) Pe de altă parte, prin rugăciunile Bisericii cei aflați în iad pot primi, într-o măsură mai mare sau mai mică, mângâiere şi uşurare de chinurile lor.[679] Lucrul acesta îl aflăm dintr-un text foarte vechi şi de mare autoritate, în care se istoriseşte o descoperire ce s-a făcut Sfântului Macarie cel Mare: „In orice ceas te vei milostivi spre cei ce sunt în chinuri şi te vei ruga pentru dânşii, se mângâie puțin".[680] Sfântul Ioan Gura de Aur vorbeşte în nenumărate rânduri despre lucrul acesta şi spune adeseori cât de mare mângâiere aduc rugăciunile noastre sufletelor osândite: „A-l ajuta trebuie (pe cel adormit), iar nu a-l plânge; a face pentru dânsul rugăciuni şi cereri şi milostenii şi prinoase. Căci nu degeaba s-au pus acestea şi nu în zadar facem pomenire la Sfintele Taine pentru cei duşi de la noi, şi pentru dânşii ne apropiem de sfântul jertfelnic, rugându-ne Mielului Celui ce stă de față, Celui Ce a ridicat păcatul lumii, ci *pentru ca prin aceasta să li se aducă lor vreo mângâiere.* Şi nu în zadar strigă cel ce stă înaintea Jertfelnicului în vreme ce se săvârşesc înfricoşatele Taine: «Pentru toți cei adormiți întru Hristos şi pentru cei ce fac pomenire de dânşii». Că cele ale noastre nu sunt doar scenă de teatru, ci toate acestea se săvârşesc după porunca Duhului Sfânt. Deci, iubiților, să îi ajutăm şi pomenire să facem pentru dânşii. Căci dacă pe fiii lui Iov îi curăța jertfa tatălui lor, pentru ce să te îndoieşti că, făcând noi jertfe pentru cei duşi de aici, nu *li se va aduce vreo mângâiere?"*[681]

15, p. 40-41.

[675] Vezi mai jos.

[676] Vezi mai jos.

[677] *In L'Orthodoxie,* p. 204-205.

[678] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Tălcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI, 5; Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte,* IV, 57-60; Leonțiu de Neapole, *Viața Sfântului Ioan al Ciprului,* 24; Sf. Simeon Metafrastul, *Viața Sfântului Teodosie Chinovitul,* 17, PG 114, 484-485; Mitrop. Gavriil al Novgorodului şi Sankt Petersburgului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii,* Sankt Petersburg, 1799, p. 165; Arhiep. Ioan Maximovici, *Life after Death,* p. 14; Arhim. Iustin Popovici. *Dogmatica Bisericii Ortodoxe, vol.* 5, p. 382-383.

[679] In afara referințelor patristice date mai jos, a se vedea, dintre teologii răsăriteni: Mitrofan Critopoulos, *Mărturisirea de credință,* în E.-J. Kimmel-Weissenbom, *Momimenta fidei Ecclesiae orientalis,* vol. I, Iena. 1851. p. 194-195; Episcopul Silvestru, *Schiță de teologie ortodoxă,* vol. 5, Kiev, 1897, p. 143.

[680] *Patericul.* Pentru Avva Macarie Egipteanul, 36 (citat integral mai sus, cap. 8, nota 33).

[681] *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI, 5.

In altă parte, acelaşi Sfânt Părinte spune iarăşi: „Aşa să-i plângem pe morții noştri, ajutându-i cu tot ce ne stă în putere. Să le gătim puțină mângâiere, cât de mică, dar adevărată şi folositoare. Cum? Prin ce mijloace? Să ne rugăm noi înşine pentru ei, să cerem să se facă rugăciuni pentru ei şi necontenit să dăm pentru ei pomeni către săraci. Şi aşa *nu de puțină mângâiere vor avea întotdeauna parte."*[682]

Multe alte texte ale aceluiaşi Sfânt Părinte insistă asupra faptului că rugăciunile celor vii sunt de mare folos mai cu seamă pentru sufletele care se află în iad: „Iată-1 pe unul păcătos, care şi-a risipit în deşertăciuni întreaga sa viață. [...] Nu trebuie oare să-1 plângem pe unul ca acesta? Oare nu ne vom strădui să-1 smulgem din primejdia în care se află? Căci putem, da, de voim, noi putem să-i *alinăm suferința.* Să ne rugăm necontenit pentru el, să facem milostenii. De este el nevrednic, Dumnezeu ne va asculta pe noi. [...] Dacă nu priveşte la cel ce nu mai este, Dumnezeu însă se va uita la cel ce dă pomană pentru sufletul aceluia. [...] Pe mulți i-au întremat milosteniile făcute pentru ei. Şi chiar dacă nu s-au izbăvit deplin de chinuri, o cât de mică mângâiere tot au primit".[683] Sfântul Chiril al Ierusalimului merge şi mai departe şi spune că prin rugăciunile pentru cei păcătoşi, mai cu seamă prin cele ce se rostesc în vremea Sfintei jertfe de la altar, se poate dobândi de la Hristos izbăvirea lor din chinuri[684]: „Cunosc pe mulți care spun aşa: Ce-i foloseşte sufletului care părăseşte lumea aceasta, cu păcate sau fără păcate, dacă este pomenit în rugăciune în vremea când se săvârşeşte jertfa cea fără de sânge? Să ne închipuim că un împărat a surghiunit pe cei care i-au greşit; prietenii celor surghiuniți împletesc o cunună şi o aduc împăratului spre a se îndura de cei pedepsiți. Credeți oare că împăratul nu le va ierta greşeala şi nu le va uşura pedeapsa? Tot aşa şi noi: întotdeauna aducem rugăciuni lui Dumnezeu pentru cei adormiți, chiar dacă au fost păcătoşi; nu îi aducem cununi, ci-I punem înainte pe Hristos Cel junghiat pentru păcatele noastre, spre a îmblânzi pe iubitorul de oameni Dumnezeu atât față de ei, cât şi față de noi".[685]

In memoriile prezentate de Marcu Eugenicul la sinodul de la Florența, în repetate rânduri se exprimă încredințarea că sufletele din iad primesc mângâiere şi alinarea chinurilor de la Dumnezeu, ca răspuns la solirile celor vii.[686]

Cei doi factori - pe de o parte, iertarea păcatelor, pe de alta, uşurarea chinurilor - sunt strâns legați, în viziunea Părinților răsăriteni, care nu deosebesc păcatul de pedeapsă, aşa cum fac teologii apuseni, începând cu sfârşitul Evului Mediu; după ei, pedeapsa urmează păcatului.[687] Astfel, Sfântul Nichita Stithatul spune că: „cerem iertarea şi lăsarea greşelilor celor plecați cu păcate, plecându-ne genunchii înaintea lui Dumnezeu, ca să li se dea uşurare de chinuri şi să le strălucească şi lor o raza din bunătatea ce-o are Dumnezeu pentru oameni, dobândind marea milă a milostivirii Sale. Pentru aceasta, urmând tradiției apostolice, se dau

---

[682] *Omilii la Filipeni,* III, 4.

[683] *Omilii la Fapte,* XXI, 4.

[684] Acest text este invocat de teologii catolici în favoarea doctrinei Purgatoriului, însă, pe de o parte, aici nu se face nicio mențiune despre un Purgatoriu ca loc de sălăşluire al păcătoşilor; iar pe de altă parte, nu se vorbeşte de nicio curățire dobândită prin chinuri. Dumnezeu este Cel Care iartă păcatele şi ridică osânda, ca răspuns la rugăciunile Bisericii.

[685] *Cateheze mistagogice,* V, 10.

[686] *Respingerea capetelor latinilor — Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15, p. 40-43; *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățişează adevărata credință a Bisericii grecilor (= Al doilea cuvânt despre focul curaților),* 12, PO 15, p. 119; *Răspuns la obiecțiile şi întrebările adresate de către cardinali şi alți învățați latini cu referire la cuvântările rostite de el,* 12, PO 15, p. 165.

[687] Vezi Sf. Marcu Eugenicul, *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățişează adevărata credință a Bisericii grecilor (= Al doilea cuvânt despre focul curaților),* 19, PO 15, p. 130-131. Sf. Dositei al Ierusalimului, *Enchiridion,* p. 81-85.

pomeni şi daruri săracilor, se fac cereri stăruitoare şi rugăciuni de toată noaptea şi se aduc pentru ei jertfele cele nesângeroase de la altar. Căci suntem încredinţaţi că ei cu adevărat le simt în chip înţelegător şi primesc din ele o uşoară odihnă în scârbele ce-i înconjoară, după cum cugetă apostolii Mântuitorului şi după cum li s-a descoperit multor Părinţi."[688]

Textele pe care le-am citat vorbesc de „mângâiere", de „uşurarea" chinurilor sau de „încetarea pentru o clipă" a suferinţei pe care o îndură păcătoşii în iad. Părinţii cred însă că în anumite cazuri rugăciunile celor vii, şi mai cu seamă cele ale sfinţilor, pot dobândi de la Dumnezeu ceva mai mult, adică se poate ca unor păcătoşi, a căror viaţă n-a fost pe deplin rea, sa li se şteargă cu totul păcatele şi sa fie izbăviţi de chinuri, astfel ca ori după Judecata din urmă să scape de gheenă, ori încă de acum să iasă din „locul cel de chin" şi să meargă în sălaşurile drepţilor.[689] Pentru Părinţii şi teologii ortodocşi, porţile iadului sunt încă deschise; ele vor fi zăvorâte pe vecie numai la Judecata din urmă.[690] Astfel, Teofil al Campaniei spune că „după ce Hristos, cu atotputernicul Sau suflet, a călcat iadul şi i-a sfărâmat porţile, poruncind El, iadul nu s-a mai închis. Pentru aceasta rugăciunile, sfintele slujbe ale Bisericii şi milosteniile făcute săracilor pentru cei adormiţi rodesc de-acum şi multe suflete se izbăvesc din chinurile pe care fiecare le îndură după măsura greutăţii păcatelor sale".[691] Adesea aceşti Părinţi şi teologi citează cazul păgânei Falconila, izbăvită din iad de rugăciunile Sfintei Tecla, al împăratului Traian, mântuit prin rugăciunile Sfântului Grigorie cel Mare[692] şi cel al împăratului iconoclast Teofil, care a dobândit ştergerea păcatelor sale după ce binecredincioasa lui soţie, Sfânta Teodora, a cerut călugărilor, preoţilor şi la tot poporul dreptcredincios să se roage pentru el.[693] Acestea însă sunt socotite drept mari minuni. In scrierea *Despre cei adormiţi în credinţă* (despre care multa vreme s-a crezut că aparţine Sfântului Ioan Damaschin şi care pentru aceasta a avut o puternică înrâurire asupra teologilor care i-au urmat) se afirmă că, îndeobşte, cei care au murit fără să se căiască de păcatele lor nu se mântuie prin solirile celor vii.[694] Un mare număr de teologi spun însă că, chiar dacă cei mai

---

[688] *Despre suflet,* XIII, 77.

[689] Vezi Pseudo-Damaschin, *Despre cei adormiţi în credinţă,* Mihail Glikas, *Epistole,* 20, PG 158, 929; Patriarhul Meletie Pigas, *Orthodoxos didaskalia,* Iaşi, 1769, p.297. 300, 301, 309; *Epistolă către creştinii din Chios,* p. 23; Grigorie din Chios. *Sfintele şi dumnezeieştile învăţături ale Bisericii, date pe scurt,* Veneţia, 1635; *Epistola* ***dogmatică*** **a** Patriarhilor răsăriteni către antiohieni (1722), în Mansi-Petit, *Concil,* vol. 37, col. 191; Mitrop. Macarie al Moscovei, *Teologia dogmatică ortodoxă,* Sankt Petersburg, 1883, vol. 2, p. 590-610: S. Bulgakov, *L'Orthodoxie,* p. 204: rugăciunea Bisericii pentru cei morţi „poate uşura starea sufletelor păcătoase şi le poate elibera din locul unde sunt chinuite şi le poate mântui din iad"; cf. *ibidem,* p. 205.

[690] Vezi între alţii: Sf. Dositei al Ierusalimului, *Enchiridion,* Bucureşti. 1690, p. 82; Arhim. Antonie, *Teologia dogmatică a Bisericii sobornniceşti ortodoxe,* trad. gr. de Vallianos, Atena, 1858, p. 386.

[691] *Tezaurul Ortodoxiei,* Tripoliţa, 1888, ediţia a cincea, p. 217. Amintim faptul că această carte a avut un mare succes; Sfântul Sinod al Bisericii Greceşti 1-a aprobat în anul 1860, îndemnându-i pe toţi creştinii să-l citească spre folosul lor duhovnicesc.

[692] A se vedea, printre alţii: Marcu Eugenicul, *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15. p. 43; *Al doilea răspuns către Latini, in care se înfăţişează adevărata credinţă a Bisericii grecilor (= Al doilea cuvânt despre focul curaţitor),* 12. PO 15, p. 119; Sf. Dositei al Ierusalimului, *Enchiridion,* Bucureşti, 1690. p. 83: Teofil al Campaniei, *Tezaurul Ortodoxiei,* Tripoliţa. 1888, ed. a cincea, p. 158-160.

[693] Aceste mărturii au fost introduse în secolul al XIV-lea de Nichifor Calist Xanthopol în *Sinaxarele* din 7Horf(vezi *Triodion,* Veneţia, 1870, p. 17). Le aflăm şi în slujba de ungere cu ulei sfinţit a celor adormiţi, alcătuită în veacul al XIII-lea de Mitropolitul Nicolae al Atenei (vezi Goar, *Euchologion, sive rituale graecomm,* Venenţia, 1780, p. 441). De notat faptul că această slujbă, care a fost îndată contestată (vezi Sf. Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfântul Maslu,* PG 155, 521), a dispărut astăzi din mai toate Molitfelnicele.

[694] Pseudo-Damaschin, *Despre cei adormiţi în credinţă.*

mulți dintre marii păcătoşi nu pot scăpa de gheenă şi nu pot fi nici izbăviți de chinurile îndurate acum, ei au totuşi parte de o mică mângâiere şi uşurare prin rugăciunile creştinilor. Astfel, Sfântul Marcu Eugenicul spune că „aşa am primit să credem, că încă şi sufletele ținute în iad şi care încă de acum s-au dat chinului veşnic, fie prin cercarea lui în fapt, fie prin deznădăjduirea de soarta ce-i aşteaptă, aceştia încă pot fi ajutați şi pot primi un mic ajutor, chiar dacă în felul acesta nici nu se izbăvesc acum deplin din chinuri şi nici nu pot nădăjdui că vor fi mântuiți într-un sfârşit".[695] Sfantul Marcu Eugenicul se referă aici la ceea ce i s-a descoperit Sfantului Macarie Egipteanul[696] şi la o rugăciune a Sfantului Vasile ce se rosteşte de preot în genunchi la Rusalii.[697] In concluzie, putem spune împreună cu Sfântul Epifanie al Ciprului că, în orice caz, „rugăciunea pentru cei adormiți le este de folos, chiar dacă nu dobândim prin ea tot ce cerem."[698].

f. Datoriile creştinilor față de morții lor

Când omul moare, după cum am văzut, sufletul îşi păstrează acele puteri ale sale care n-au legătură cu trupul şi viețuirea pământească, iar lucrarea lui nu încetează, însă omul nu mai poate lucra nimic duhovnicesc, nici spre mântuirea sa, nici spre pierzania sa[699]; nu mai poate nici păcătui[700], dar nu mai poate nici să-şi îndrepte greşelile ori să se scuture de păcatele cu care a ieşit din viață şi pe care le poartă cu el. După moarte, spun limpede Părinții, este cu neputință căința.[701] Cei care nu s-au căit la bună vreme vor păți ca fecioarele cele nebune, pe care venirea mirelui le-a aflat fără untdelemn în candele (Mt. 25, 1-13) şi fără putința de a-l mai dobândi.[702] De aceea bărbații cei duhovniceşti îndeamnă pe tot omul credincios să stăruie în căință pentru păcatele sale, ca să nu-l afle moartea negătit. „Atâta vreme cât suntem aici pe pământ, de-am săvârşi mii de păcat, putem pe toate să le ştergem dacă ne căim de cele ce am greşit. Dar când vom fi duşi acolo, nu vom mai avea niciun câştig, chiar de-am arăta căința cea mai amară!", spune Sfantul Ioan Gură de Aur.[703] De acum, doar cei rămaşi în viață mai pot lucra pentru răposat, cerând de la Dumnezeu iertarea păcatelor şi slobozirea de greşale, şi să-i prefacă soarta într-una mai bună. De aici rostul rugăciunilor pentru cei răposați, de aici datoria celor rămaşi în viață de a se îngriji de soarta în veşnicie a fraților lor adormiți, cerând

---

[695] *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu,* PO 15. p. 40. A se vedea şi Meletie Sirigul (socotit drept unul dintre teologii marcanți ai veacului al XVII-lea), *Respingerea capetelor lui Calvin şi a întrebărilor lui Chiril Lucaris,* Bucureşti, 1690, p. 138-144.

[696] Citată mai sus, cap. 8, nota 33.

[697] Citată mai sus, cap. 8, nota 34.

[698] *Panarion,* 75, PG 42, 513B.

[699] Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* XXII, 13, PG 123, 880.

[700] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuire la I Corinteni,* XLI, 5.

[701] Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca,* XXII, 13, PG 123, 880; *Mărturisirea de credință* a lui Petru Movilă, îndreptată de Meletie Sirigul (1643), partea întâi, întrebările LXIV-LXV; Meletie Sirigul, *Respingerea capetelor lui Calvin şi a întrebărilor lui Chiril Lucaris,* Bucureşti, 1690, p. 141 ş.u.; Jean de Cronstadt, *Mă vie en Christ,* Bellefontaine, 1979, p. 55.

[702] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei,* LXXVIII, 1.

[703] *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut,* 9. Vezi şi: *Tâlcuire la Filipeni,* III, 4; *Omiilii la Lazăr,* II, 3; *Omilii la Matei,* XXXVI, 3; *Tâlcuire la Psalmi.* IX. 4.

mila lui Dumnezeu.

Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur întemeiază această datorie pe legătura dintre mădularele unuia şi aceluiaşi trup al lui Hristos, şi pe ajutorul pe care, după cuvântul Apostolului Pavel, se cuvine să-l dea mădularele cele tari, celor mai slabe (cf. l Cor. 12, 12-26); iar cei tari suntem noi, cei rămaşi în viaţă, care ne rugăm pentru cei morţi, şi sfinţii pe care-i avem mijlocitori la Domnul: „Dumnezeu obişnuieşte a acorda har şi celor pentru care ne rugăm, iar aceasta ne-a arătat-o Pavel spunând: *«ajutorând şi voi pentru noi cu rugăciunea, ca pentru darul cel către noi din partea multor feţe, prin mulţi să se mulţumească pentru noi»* (2 Cor. l, 11). Să nu ne îngreuiem ajutând pe cei răposaţi, aducând pentru dânşii prinoase şi cerând a se săvârşi rugăciuni pentru dânşii, căci ne stă de faţă jertfa de curăţire obştească a lumii întregi. Pentru aceea tocmai îmbărbătându-ne atunci, ne rugăm pentru întreaga lume şi-i chemăm împreună la rugăciune cu noi pe mucenici, pe mărturisitori, pe preoţi, fiindcă un trup suntem cu toţii, chiar dacă unele mădulare ar fi mai strălucite decât altele; şi este cu putinţă a le câştiga din toate părţile iertarea lor prin rugăciuni, prin darurile ce le aducem şi prin ajutorul celor ce-i chemăm pentru dânşii".[704] După cum vedem din Sfânta Scriptură, spune Sfântul Ioan Gură de Aur, mulţi păcătoşi au scăpat de mânia lui Dumnezeu prin rugăciunile şi faptele bune ale celor drepţi: „Ascultaţi-L pe Dumnezeu, că zice: «Voi cruţa cetatea aceasta, pentru sfânt numele Meu şi pentru David, slujitorul Meu!». Dacă amintirea unui singur drept a avut această putere, cu cât mai mult vor folosi faptele bune săvârşite pentru cei morţi?"[705]

g. Solirile Bisericii îi ajută pe cei morţi în credinţă

Nu se pot face rugăciuni şi mijlociri pentru cei morţi, daca aceasta nu e după voia lor. In antropologia şi teologia ortodoxă, libertatea persoanei stă la loc de cinste. Dumnezeu Insuşi nu face nimic împotriva voii omului, nici chiar ceea ce i-ar fi de folos. Morţii nu se pot folosi de mijlocirile celor vii - sau mai precis de harul dobândit de la Dumnezeu prin ele - decât în măsura în care ei nu li se împotrivesc, ba mai mult, chiar le doresc în chipul cel mai profund. De aceea rugăciunile nu le sunt de niciun folos celor care au stăruit în păcat, necăindu-se întreaga viaţă, lepădându-se de Dumnezeu şi de mila Lui. Dar cei seceraţi de moarte mai înainte de a face roade vrednice de căinţă, însă cu inima zdrobită, care au voit şi dorit bunătăţile dumnezeieşti şi s-au gătit pentru ele în timpul vieţii, pe cât le-a stat în putinţă, au mare folos din aceste soliri. Astfel, Dionisie Areopagitul vorbeşte pe larg despre lucrul acesta, atunci când tâlcuieşte rostul rugăciunilor de la slujba de înmormântare:

„Apoi dumnezeiescul ierarh, păşind înainte, face o "rugăciune sfântă pentru cel adormit [...]. Rugăciunea imploră bunătatea dumnezeiască să ierte celui adormit toate cele ce el a greşit din pricina slăbiciunilor omeneşti şi să-l învrednicească pe dânsul de lumina cea nestinsă în pământul celor vii, în sanurile lui Avraam şi Isaac şi Iacov, în locul unde nu este durere, nici întristare, nici suspin [...] De ce dumnezeiescul ierarh se roagă de bunătatea divină şi o imploră pentru iertarea greşelilor celui adormit şi ca să-l urce pe aceeaşi treaptă de strălucire cu cei care au trăit după voia lui Dumnezeu? Căci dacă fiecare va primi de la drep-tatea divină răsplata pentru ceea ce a făcut el bine sau rău în viaţa prezentă, iar cel ce a adormit şi-a încheiat lucrare sa din această viaţă, ce rugăciune a ierarhului îl mai poate muta pe dânsul în alt loc de odihnă decât în acela ce formează pentru el şi viaţa sa de aici, de pe pământ, răsplata cea cuvenită? Eu însă, în acord cu Scripturile, ştiu bine că fiecare va dobândi soarta pe care o merită. Căci, spune Scriptura, Domnul aşa a hotărât, *«ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău»* (2 Cor. 5, 10). Că însă rugăciunile celor drepţi, în

[704] *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, 5.

[705] *Omilii la Filipeni*, III, 4.

această viață şi mai ales după moarte, le sunt de folos numai celor ce sunt vrednici de rugăciuni pioase, ne învață cu adevărat Scripturile cele sfinte. Ce folos a avut Saul de la Samuel? Ce a câştigat poporul evreiesc din rugăciunile proorocilor? Căci după cum cel ce s-ar orbi singur, de-ar mai dori să se bucure de lumina soarelui, care nu poate fi văzută decât de ochii cei nevătămați, ar fi socotit cu totul nebun, tot aşa se agață de nădejdi cu neputință de împlinit şi deşarte acela care doreşte rugăciunile celor sfinți, dar care, neglijând darurile cele dumnezeieşti şi abătându-se de la poruncile luminoase şi dătătoare de fericire, zădărniceşte puterea de înrâurire a sfințeniei celor drepți. Afirm însă, urmând Sfintei Scripturi, că rugăciunile celor sfinți - în această viață - sunt cu totul folositoare, în următorul chip: dacă cineva, plin de râvnă pentru poruncile cele sfinte şi cu o sfântă înclinare de a le primi, se îndreaptă - cunoscându-şi nevrednicia - către un om sfânt şi-l roagă să-i fie de ajutor şi împreună rugător, atunci unul ca acesta va dobândi mare folos şi câştig din aceasta. El va dobândi harurile cele preadumnezeieşti pe care le doreşte; iar bunătatea cea dumnezeiască îi va deschide brațele sale, pentru că arată smerită şi bună aşezare a sufletului său, evlavie față de sfinți, frică de Dumnezeu, râvnă în cererea bunătăților celor dumnezeieşti şi o viață după voia lui Dumnezeu. Cât priveşte rugăciunea mai sus pomenită, pe care o face ierarhul pentru cel adormit, ea trebuie tâlcuită potrivit predaniei dumnezeieştilor noştri învățători. Dumnezeiescul ierarh este, după cuvântul Scripturii, tălmăcitorul judecăților dumnezeieşti; el este solul atotputernicului Dumnezeu. Căci el a învățat din Scripturile cele de Dumnezeu insuflate că acelora care au dus o viață sfântă li se va acorda de către cumpăna dreptății -după cuviință -, viața cea mai strălucită şi dumnezeiască, ca răsplată, pentru că aceasta nu ține seama de metehnele cele fireşti ale slăbiciunii omeneşti, potrivit cu bunătatea dumnezeieştii Sale iubiri de oameni. Doar nimeni nu este, după cum spun Scripturile, fără prihană. Ierarhul ştie că aceste făgăduințe sunt făcute de Scripturile cele adevărate; deci el se roagă ca ele să se îndeplinească şi ca să li se dea celor ce au trăit în sfințenie răsplata cea sfântă".[706]

Să adăugăm că cei ce se roagă pentru morți îşi sunt loruşi de folos. Căci, după cum spune Sfantul Epifanie, aşa li se întăreşte credința într-o altă viață şi nădejdea învierii.[707]

2. Cei morți au şi ei o simțire tainică a legăturii cu cei rămaşi în viață

a. Uitarea lumii, dar nu şi a celor rămaşi în viață

In orice stare s-ar afla sufletele morților, amintirea lumii li se stinge aproape cu totul; nemaifiind supuse legilor existenței în trup, ele viază într-un fel cu totul nou şi după o altă rânduială a timpului şi spațiului, înstrăinate de lucrurile şi lucrările acestei lumi. Puterea de a le cunoaşte însă n-o pierd. Ele dobândesc acum o nouă cunoaştere, „limpede şi profundă", a celor vii[708], sau cel puțin a celor apropiați sau care intră în legătură cu ei prin rugăciune. E vorba de o cunoaştere spirituală, a realității spirituale a celor vii. Morții nu văd cum ne petrecem noi viața pământească de zi cu zi[709], ci cunosc starea, trăirile şi nevoile noastre

[706] *Ierarhia bisericească*, VII, 3, d, f, g.

[707] *Impotriva ereziilor*, LXX V, 8.

[708] Cf. C. Andronikov, „La dormition comme type de mort chretienne", în *La maladie et la mort du chretien. Conferences Saint-Serge, XXF Semaine d'etudes liturgiques, Paris, 1-4 juillet 1974*, Roma, 1975, p. 27-28.

[709] A se vedea Fer. Augustin, *Despre grija de cei morți.*

spirituale.[710]

Această grijă, ca să zicem aşa, care stăruie şi chiar sporeşte, este aşadar de natură spirituală şi legată de faptul că cei morți ştiu acum bine ce-i aşteaptă pe semenii lor rămaşi în viață.

Aşa se întâmplă chiar şi cu sufletele aflate în caznele iadului. Hristos Insuşi ne-a descoperit aceasta în parabola despre săracul Lazăr şi bogatul cel nemilostiv, din care vedem că bogatul se îngrijorează de soarta celor cinci frați ai săi rămaşi în viață şi-l roagă pe Avraam să-l trimită pe Lazăr ca *„să le spună acestea, ca să nu vină şi ei în acest loc de chin."* (Lc. 16, 27-28).

Dacă pe cei din iad, care petrec în plâns şi scârbă şi în uitarea a toate[711] , încă îi chinuie grija de cei vii, ca nu cumva să aibă parte de soarta lor nenorocită, cu cât mai mult drepții din Rai doresc şi se îngrijesc de mântuirea tuturor oamenilor de pe pământ! „Socotesc că sufletele sfinte ale celor adormiți, spune Sfântul Grigorie de Nazianz, iau aminte la sufletele noastre, le înțeleg şi le pasă de ele".[712] In *Pateric* şi în *Viețile sfinților* aflăm nenumărate mărturii despre grija sfinților pentru sufletele noastre. La moartea lor, mulți sfinți au lăsat cuvânt celor din preajmă că nu vor fi lipsiți de veghea şi ajutorul lor. De asemenea, mai toate arătările sfinților către cei vii arată grija ce le-o poartă.[713] Origen vorbeşte astfel despre legătura dintre mădularele trupului lui Hristos şi grija sfinților pentru cei din lume: „După cuvântul lui Dumnezeu, cea mai aleasă dintre virtuți este iubirea de aproapele. De aceea trebuie să ne gândim că sfinții care au plecat din această viață le sunt cu mult mai mult de folos celor ce se luptă pe pământ decât cei care ei înşişi încă luptă şi care ei înşişi vin în ajutorul celor slabi. Căci nu numai aici pe pământ e adevărat cuvântul privitor la iubirea de frați: *«Dacă un mădular suferă, toate mădularele suferă împreună, şi dacă un mădular este cinstit, toate mădularele se bucură împreună!»* (l Cor. 12, 26). Şi pentru cei ce, săvârşindu-se din această viață, trăiesc în iubire, putem zice: *«Ceea ce mă împresoară în toate zilele este grija pentru toate Bisericile. Cine este slab şi eu să nu fiu slab? Cine se sminteşte şi eu sa nu ard?»* (2 Cor. 11, 28-29). Oare nu spune Insuşi Hristos că în fiecare creştin care îndură boală este El Insuşi bolnav, că El Insuşi este întemnițat, gol, străin, flămând şi însetat? (Mt. 25, S5-36)".[714] Sfântul Ciprian al Cartaginei, la rândul sau, vorbeşte de dăinuirea după moarte a legăturilor de iubire statornicite în timpul vieții pe acest pământ şi de rugăciunile de mijlocire: „Să ne gândim unii la alții, unindu-ne sufletele şi inimile; să ne rugăm unul pentru altul; în necazuri, să ne ajutorăm cu iubire frățească, iar când pe unul dintre noi îl ia Dumnezeu la El mai degrabă, prietenia noastră să dăinuie înaintea Domnului, şi neîncetat să cerem în rugăciune de la Tatăl Cel Ceresc să se milostivească de frații şi surorile noastre!"[715]

b. Cei trecuți dincolo mijlocesc şi ei, la rândul lor, pentru cei vii

Grija drepților plecați de aici pentru cei rămaşi în viață şi mântuirea lor se simte ca

---

[710] Cunoaşterea aceasta o au atât drepții care se află în Rai, cât şi cei din iad; de pildă mortul care i-a vorbit Sf. Macarie, spunându-i pe nume: „Tu eşti Macarie, purtătorul de Duh..." *(Pateric,* Pentru Avva Macarie, 36).

[711] A se vedea Pseudo-Atanasie, *Răspunsuri către Antiohie,* 32.

[712] *Epistole,* 232.

[713] A se vedea Arhim. Vasilios Bokagiannis, *After Death,* p. 70-73.

[714] *Despre rugăciune,* XI.

[715] *Epistole,* LX, V, 2.

ajutor duhovnicesc primit fie chiar de la ei, prin insuflare de gânduri şi fapte bune, prin călăuzire şi ocrotire de rele[716], fie prin rugăciunea şi mijlocirea lor pe lângă Domnul nostru Iisus Hristos, pe lângă Maica Sa ori pe lângă sfinţii în tovărăşia cărora se află[717]. Drept vorbind, singur Domnul este şi Se cheamă Mijlocitor, „de aceea pe sfinţii care au adormit în Domnul - spune Dositei al Ierusalimului - nu-i vom numi mijlocitori", „ci rugători către Dumnezeu pentru noi, chezaşi şi solitori ai noştri".[718] De fapt, „petrecerea sfinţilor după moarte este o neîncetată împreună-rugăciune şi o necurmată ajutorare" a lumii.[719]

De aceea se roagă creştinii mai cu seamă de sfinţii din cer, cerându-le să mijlocească pentru ei la Bunul Dumnezeu. Sfântul Nichita Stilhatul spune că facem pomenirea drepţilor, „ca să-şi aducă aminte de noi când mijlocesc pentru lume, ca cei ce stau înaintea tronului lui Dumnezeu cu bucurie şi credincioşie de nespus şi sunt vrednici să primească recunoştinţa rugăciunii noastre".[720]

Se întâmplă că uneori cei drepţi trecuţi la Domnul, îndeosebi sfinţii, se-arată celor vii. Acestea însă sunt lucruri cu totul minunate, pentru că, după cum se vede din pilda despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv, ele sunt iconomisite cu înţelepciune de Dumnezeu; Sfantul Ioan Gură de Aur spune că în asemenea vedenii e primejdie de înşelare; îndeobşte, prezenţa şi lucrarea iubitoare a sfinţilor în lume rămân tainice şi nevăzute. Puterea li se face însă simţită în minunile săvârşite prin moaştele şi icoanele lor; căci, fiind vase alese ale harurilor dumnezeieşti, le împărtăşesc fără pizmuire celor ce le cer cu credinţă, ca daruri ale lui Dumnezeu.

c. Impreuna-vieţuire a celor trecuţi la Domnul şi a celor vii în sânul Bisericii

După cum scrie Părintele Florovsky, „moartea trupească şi despărţirea sufletului de trup nu-1 scoate pe om din legătura sa cu Biserica, nu-1 înstrăinează de starea sa de credincios şi de lăcaşul ei pe care 1-a iubit şi nici de fraţii săi creştini".[721] Biserica este alcătuită deopotrivă din cei vii şi din cei trecuţi la Domnul, care sunt toţi mădulare ale trupului tainic al lui Hristos. Intre aceştia există comuniune, după cum există comuniune între cei vii şi, iarăşi, comuniune între cei aflaţi în cer. Ea se vădeşte mai cu seamă prin rugăciunea unora pentru alţii, însă Sfântul Nicolae Cabasila ne descoperă natura ei încă şi mai profundă, spunând că cei morţi în credinţă se împărtăşesc în chip nevăzut şi tainic împreună cei vii din Sfânta Jertfă:

„Dumnezeiasca şi Sfânta Jertfă sfinţeşte în două feluri: într-un fel prin mijlocire, deoarece Darurile aduse lui Dumnezeu prin însăşi aducerea lor sfinţesc atât pe cei ce le-au adus, cât şi pe cei pentru care s-au adus, atrăgând îndurarea lui Dumnezeu faţă de ei; în al doilea fel, prin împărtăşire, întrucât ele sunt pentru noi adevărată hrană şi băutură, potrivit

---

[716] Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XXIV, 19; Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilie la sfinţii patruzeci de mucenici,* PG 46. 788B; Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvântare la Sfinţii Mucenici Iuventin si Maximin,* 3.

[717] A se vedea, între alte mărturii patristice: Origen, *Incurajare în vreme de mucenicie,* 38; Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească,* VI. v, 3 şi 7; Sf. Vasile cel Mare, *Epistole,* 360; *Omilie la sfinţii patruzeci de mucenici,* 8, PG 31, 521C-524AC; Sf. Grigorie de Nyssa, *Cuvântare la Sfântul Mare Mucenic Teodor,* PG 46, 746D-748C; Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XVIII, 4; XLIII, 80.

[718] *Mărturisirea de credinţă,* 8.

[719] G. Florovsky, *Anatomia problemâton tes pisteos,* Tesalonic, 1977, p. 125.

[720] *Despre suflet,* XIII, 77.

[721] *Anatomia problemâton tes pisteos,* Tesalonic, 1977, p. 122-123.

cuvântului Domnului (In. 6, 53-57). Dintre aceste două chipuri de sfinţire, cel dintâi e comun şi celor vii şi celor morţi, căci Jertfa se aduce şi pentru unii şi pentru alţii; celălalt însă este posibil numai pentru cei vii, deoarece morţii nu mai pot să mănânce şi să bea. Ce urmează de aici? Oare cei morţi n-au şi ei parte de sfinţirea care se dobândeşte prin împărtăşire şi oare sunt mai prejos decât cei vii în această privinţă? Nicidecum! Hristos li Se împărtăşeşte şi lor, într-un chip pe care El Insuşi îl ştie. Şi ca să dovedim acest lucru, să vedem care sunt condiţiile sfinţirii şi dacă sufletele morţilor nu le au ca şi cei vii.

Intr-adevăr, care sunt condiţiile sfinţirii? Oare să ai trup? Să te foloseşti de picioare ca să mergi la Sfânta Masă? Să primeşti Sfintele în mâini şi să le introduci în gură? Să mănânci sau să bei? Nicidecum! Căci multora dintre cei ce îndeplinesc aceste condiţii şi care s-au apropiat numai cu trupul de Sfintele Taine, nu le-a fost de niciun folos, ba dimpotrivă, au plecat împovăraţi şi de mai multe păcate. Dar care sunt atunci cauzele sfinţirii, la cei ce se sfinţesc? Şi care sunt condiţiile pe care Hristos le cere de la noi? - Curăţia sufletului, iubire de Dumnezeu, credinţă, dorirea Sfintelor Taine, râvna de a se împărtăşi cu dânsele, zel fierbinte, alergarea cu sete către Hristos. Iată virtuţile care ne aduc sfinţirea! Cu acestea trebuie să se apropie cei ce vor să se facă părtaşi lui Hristos; căci fără de ele e cu neputinţă! Dar toate acestea nu sunt însuşiri trupeşti, ci ţin de suflet; prin urmare, nimic nu împiedică sufletele morţilor să aibă şi ele aceste virtuţi, ca şi viii. Dacă aceste suflete sunt pregătite după cuviinţă pentru primirea Tainelor şi dacă Hristos, Simţitorul şi Săvârşitorul Jertfei, voieşte totdeauna să sfinţească şi doreşte oricând să Se împartă pe Sine, atunci ce ar putea să împiedice împărtăşirea lor? Absolut nimic!

Dar poate se va întreba cineva: dacă vreunul dintre cei vii, care are sufletul împodobit cu virtuţile pomenite, dar nu se apropie de Sfintele Taine, dobândeşte el astfel aceeaşi sfinţire? Nu oricine! Ci numai acela care se găseşte, ca şi sufletele morţilor, în imposibilitatea de a se apropia cu trupul. Aşa erau, de pildă, cei ce rătăceau în pustie, prin munţi şi prin peşteri sau prin văgăunile pământului şi care nu aveau la îndemână nici altar, nici preot. Pe unii ca aceştia îi sfinţea Hristos Insuşi, în chip nevăzut. Şi de unde vedem aceasta? Din aceea că aveau viaţă într-înşii; dacă nu s-ar fi împărtăşit cu Sfintele Taine, n-ar fi putut vieţui, căci Hristos Insuşi a spus: *«De nu veţi mânca Trupul Fiului Omului şi de nu veţi bea Sângele Lui, nu veţi avea viaţă întru voi!»* (In. 6, 53). Tocmai ca să arate aceasta, multora dintre aceşti sfinţi Dumnezeu le-a trimis îngeri care să le aducă Sfintele Daruri.

Dacă însă cineva are putinţa de a se apropia de Sfânta Masă, dar nu se apropie, nu va dobândi nicidecum sfinţirea Sfintelor Daruri; şi aceasta nu pentru că nu s-a apropiat, ci pentru că i-a stat în putinţă şi n-a facut-o, de unde se vede lămurit că sufletul său e lipsit de virtuţile necesare pentru primirea Sfintelor Taine. Căci ce dorinţă şi râvnă pentru Sfânta Masă are unul care ar putea alerga fără nici o greutate spre ea, dar nu voieşte? Sau ce credinţă în Dumnezeu are cel ce nu se teme de ameninţarea din cuvintele Domnului privitoare la cei ce nesocotesc Cina aceasta? Şi cum să credem că iubeşte Sfintele Taine cel care, având putinţa să le primească, nu se osteneşte să le primească?

De aceea, nu-i nimic de mirare dacă Hristos face parte la Masa Sfântă şi sufletelor eliberate de trupuri, cărora El nu are să le pună la socoteală o asemenea vină. Ci mai de mirare şi peste fire este când omul, supus stricăciunii, gustă din Trupul cel fără de stricăciune; dar că sufletul, care e substanţă nemuritoare, se împărtăşeşte din ceea ce e nemuritor, în chipul care-i este propriu, ce e de mirare? Dacă, deci, prin nespusa-I iubire de oameni şi prin negrăita-I înţelepciune, Dumnezeu a găsit cum să se facă acel lucru minunat şi peste fire - împărtăşirea celor vii -, de ce să nu credem că poate face şi ceea ce e firesc şi logic? [...]

Sufletele dezlegate de trupuri au ceva mai prielnic pentru sfinţire decât cele ce încă trăiesc în trup. Intr-adevăr, prin rugăciunile preoţilor şi prin mijlocirea Sfintelor Daruri, ele se curăţesc cu adevărat şi primesc iertarea păcatelor ca şi cei vii. Dar în afară de aceasta, ele nu mai păcătuiesc cu nimic şi n-adaugă nicio vină nouă la cele vechi, după cum se întâmplă cu cei mai mulţi dintre cei vii; ele sunt fie curate de orice vină, fie măcar scutite pentru totdeauna de a mai păcătui vreodată. Prin urmare, ele sunt mai pregătite şi mai vrednice de părtăşia cu

Mântuitorul nu numai față de cei mai mulți dintre cei care trăiesc în trup, ci şi față de ele însele, dacă ar fi în trupuri. Şi tocmai faptul că sunt eliberate de trup le face cu mult mai destoinice pentru împărtăşirea cu Sfintele Taine, decât dacă ar fi împreunate cu trupul.

Căci în cer există locaşuri multe şi felurite, pentru ca să poată fi cinstită orice treaptă de virtute şi să nu rămână nimic nerăsplătit de către Judecătorul Cel drept şi de oameni iubitor. Astfel, Sfântul Apostol Pavel şi alții ca el, care, ca nişte desăvârşiți, s-au învrednicit de cele mai mari cununi şi au moştenit fericirea cea mai deplină, după ce au fost dezlegați de trup, se bucură mult mai mult decât în viața aceasta; tot aşa şi cei rânduiți într-o stare mijlocie în asemenea odihnă, odată plecați de aici era firesc să dobândească şi ei ceva mai bun decât pe când trăiau în trup. Am arătat însă că odihna sufletelor şi toată răsplata virtuții de orice treaptă nu e nimic altceva decât această Pâine şi acest Potir, care se împart cu măsură şi unora şi altora, adică şi viilor şi morților. De aceea a şi numit Domnul «cină» bucuria sfinților în veacul ce va să fie, ca să arate că acolo nu e nimic altceva mai de preț decât această Masă.

Iată de ce Dumnezeiasca Jertfă a Euharistiei se aduce şi pentru cei morți, ca şi pentru cei vii; şi după cum cei vii sunt sfințiți în două feluri, precum am spus, se sfințesc şi cei răposați, nefiind întru nimic mai prejos decât cei vii, ba dimpotrivă, stând oarecum chiar mai bine decât ei".[722]

3.Legăturile dintre cei ce-au plecat de aici

In pilda despre săracul Lazăr şi bogatul cel nemilostiv vedem că acesta din urmă, zăcând în iad, îl vede pe Lazăr sălăşluit în sânul lui Avraam, şi chiar vorbeşte cu patriarhul (Lc. 16,23). Să fie oare lucrul acesta ceva cu totul neobişnuit, descoperit nouă spre zidire, cum spun unii[723], ori, cum spun alții[724], aşa stau lucrurile îndeobşte în lumea de dincolo?

Fără îndoială legăturile celor plecați de aici se deosebesc după starea şi aşezarea lor.

Sfântul Macarie a aflat prin descoperire de la un suflet păcătos, închis în cele de mai jos ale iadului, că acolo sufletele sunt ca într-o temniță, neştiind unul de altul şi nevăzându-se la față. Şi numai rugăciunile ce se fac pentru ei le alină pentru o clipă chinul, şi-atunci se vad puțin unul pe altul. „Pe cât e de departe cerul de pământ (Is. 55, 9), atâta este focul de dedesubtul nostru, fiindcă de la picioare până la cap stăm în mijlocul focului. Şi nu este cu putință să se vadă cineva față către fața, ci fața fiecăruia este lipită de spatele celuilalt. Deci când te rogi pentru noi, din parte vede cineva fața celuilalt. Aceasta este mângâierea".[725]

Şi de aceea nu se pot vedea, pentru că în viață fiind şi-au ferecat inima şi-au fost nepăsători față de frați, iubitori de sine, goi de dragostea de aproapele. Şi acesta e chinul şi suferința: vederea în chip descoperit a răutății lor, că împotrivindu-se iubirii poruncite de Domnul, s-au înstrăinat de voința lui Dumnezeu.

In Rai, dimpotrivă, domneşte iubirea întreolaltă, prin care drepții s-au făcut asemenea lui Dumnezeu şi părtaşi ai harurilor Sale; şi-aceasta e izvor al fericirii lor. Iar iubirea e însoțită de cunoaşterea adâncă şi mai presus de fire întreolaltă, ce-o dă lumina cea dumnezeiască. Sfântul Si-meon Noul Teolog tâlcuieşte cu subțirime chipul acestei cunoaşteri, întemeiată pe legătura dintre Tatăl şi Fiul, vădind ca mincinoşi pe cei ce spun ca, odată înălțați la vederea lui

[722] *Tâlcuirea dumnezeieştii Liturghii,* XLII; XLV.

[723] Vezi Arhim. Vassilios Bakogiannis, *After Death,* p. 80.

[724] A se vedea, de pildă. C. Andronikov, care spune că între toți cei adormiți „se stabileşte o comunicare nehotărnicită de spațiu ori de timp" ("La dormition comme type de mort chretienne", p. 27).

[725] *Patericul,* Pentru Avva Macarie. 36.

Dumnezeu şi răpiţi în extaz, sfinţii uită de toate şi de toţi.

„Adresându-Se celor ce spun că sfinţii nu se văd, nici nu se cunosc unii pe alţii, ci Il văd numai pe Hristos, fiind uniţi întregi cu toate simţurile lor cu El întreg, El Insuşi le va spune: « M-aţi primit în voi? Aţi învăţat prin experienţă lucrările Duhului Meu Cel Sfânt, sau nu?» Iar aceia, socot, nu vor îndrăzni să spună: «Da, Stăpâne!» Căci dacă vor spune aceasta, El le va răspunde: «Cum, deci, dacă aţi făcut experienţa acestora, spuneţi că cei ce Mă vor avea în ei pe Mine nu se vor cunoaşte unii pe alţii? Eu sunt Dumnezeu nemincinos, Dumnezeu adevărat, Dumnezeu sfânt, Care locuiesc întru sfinţi. Cum anume locuiesc întru ei? Precum am spus că Eu sunt în Tatăl şi Tatăl în Mine, aşa şi sfinţii în Mine şi Eu în ei (In. 17, 21); şi precum Tatăl e în Mine şi Eu iarăşi în Tată Meu, aşa voi fi locuind în toţi sfinţii şi toţi sfinţii vor locui în Mine». Iar pe lângă aceasta va mai zice şi aceste lucruri: «Deci dacă Eu sunt în sfinţii Mei şi sfinţii Mei sunt în Mine, dacă Eu sunt în Tatăl Meu şi Tatăl în Mine, şi precum Mă cunoaşte pe Mine Tatăl şi Eu Il cunosc pe Tatăl, e vădit că şi sfinţii Mă cunosc pe Mine şi Eu îi cunosc pe sfinţi, şi la fel sfinţii trebuie să se recunoască şi să se cunoască unii pe alţii» [...] Dacă deci sfinţii sunt asemenea lui Dumnezeu şi vor cunoaşte pe Dumnezeu atât pe cât Dumnezeu i-a cunoscut pe ei, şi aşa cum cunoaşte Tatăl pe Fiul şi Fiul pe Tatăl, tot aşa trebuie să se vadă şi sa se cunoască unii pe alţii şi sfinţii, ba chiar şi cei care nu s-au văzut niciodată în această lume unii pe alţii după trup, trebuie să se cunoască atunci unii pe alţii, cum nu roşiţi să vorbiţi, să întrebaţi şi să învăţaţi cele pe care nu le ştiţi, ca unii care v-aţi fi îmbogăţit deja, chipurile, cu cunoştinţa mai presus de noi [...] Căci aşa cum Tatăl nu va fi niciodată lipsit de cunoştinţa Fiului sau Fiul de a Tatălui, tot aşa nici sfinţii, făcuţi dumnezei prin înfiere, în aceea că au în ei înşişi locuind pe Dumnezeu, nu vor fi lipsiţi niciodată de cunoaşterea întreolaltă, ci îşi vor vedea întreolaltă slava lor şi fiecare pe a sa, aşa cum Fiul o vede pe cea a Tatălui şi Tatăl pe cea a Fiului. [...] Aşadar, cei ce spun că sfinţii care au ajuns la vederea lui Dumnezeu, nu se văd şi nu se cunosc unii pe alţii, umblă cu adevărat în întuneric şi n-au ajuns la împărtăşirea sau vederea şi cunoaşterea lui Dumnezeu şi grăiesc şi mărturisesc cele pe care nu le ştiu şi nu le-au văzut vreodată".[726]

[726] *Discursuri etice,* I, 12.

X

INVIEREA MORTILOR SI JUDECATA DIN URMA

I. ÎNVIEREA MORȚILOR

In Crez mărturisim credința noastră că Hristos va să vină iarăşi cu slavă (Mt. 25, 31; cf. 24, 27), la sfârşitul veacurilor, înviind pe cei morți şi făcând judecata tuturor oamenilor, întemeind împărăția ce nu va avea sfârşit, în care tot omul va via pe vecie în sălaşul de care s-a învrednicit.

Invierea de obşte a fost vestită de proroci, ca Isaia (26, 19), Daniel (12, 2-3) şi mai cu seamă Iezechiel, a cărui cutremurătoare proorocie (37, 1-14) se citeşte în bisericile ortodoxe la Utrenia din Sâmbăta mare. Ea a fost vestită chiar de Hristos (Mc. 12, 25-26; In. 5, 25-29; 11, 15) şi de Apostolii Lui (Fapte 4, 2; 17, 31-32; 23, 6; 24, 14-16; Rom. 6, 5; l Tes. 4, 13, 18; Evr. 6, 2; 11, 35). Hristos este Cel Care a înviat cel dintâi: *„Intâiul născut din morți"* (Col. 1,18; Apoc. l, 5); *„începătură a învierii celor adormiți"* (l Cor. 15, 20, 23), făcându-Se astfel izvor, temei şi chezăşie a învierii tuturor (vezi l Cor. 15, 12-22). Invierile săvârşite de Mântuitorul (Mt. 9, 23-25; Lc. 7, 11-15; In. 11, 17-44), apoi de Apostoli (Fapte 9, 36-42) şi de sfinți, în numele şi prin harul Său, sunt preînchipuire şi arvună a învierii de obşte.[727] Căci cei înviați în chip minunat, până la urmă au murit din nou, în vreme ce la sfârşitul veacurilor cei ce vor învia nu vor mai muri vreodată. Moartea va fi nimicită de Hristos pe vecie (l Cor. 15, 26).

1. Când va fi învierea de obşte şi cum vor învia cei morți

Invierea morților va avea loc la cea de-a doua venire a lui Hristos (la Parusie) (Mt. 24, 29-31; Mc. 13, 24, 27; Lc. 21-25-27), în ziua şi ceasul pe care numai Tatăl le ştie (Mt. 24, 36) şi singur Dumnezeu le hotărăşte.

Dumnezeu va reda viața celor morți (Rom. 8,11) prin Hristos (l Tes. 4, 16), cu Hristos

[727] Vezi Tertulian, *Despre înviere*, XXXVIII.

(l Tes. 4, 14) şi în Hristos (l Cor. 15, 22), prin puterea Sfantului Duh (Rom. 8,11).[728]

Cum vor învia morții, rămâne taina neştiută. „Toate acestea sunt minunate şi nu ştim cum se vor petrece, dar pentru Creator e limpede că e un lucru uşor şi cu totul simplu de făcut".[729] In prorocia lui Iezechiel, faptul învierii e înfăţişat în chip metaforic şi simbolic, învierea însă nu e deloc simbolică. Răspunzând criticilor făcute de adepții altor religii, apologeții primelor veacuri au arătat că pentru creştinism învierea este o realitate, nu o metaforă; este vorba cu adevărat de o înviere cu trupul, iar nu de o înviere lăuntrică, spirituală, în duh. Mai înainte de ei, Sfântul Apostol Pavel a spus limpede că, fără înviere, credința noastră e deşartă (cf. l Cor. 15, 1-18). Argumentele patristice[730] rămân valabile şi cât priveşte înfruntarea curentelor sceptice care au străbătut creştinismul apusean în secolul XX, şi mai cu seamă a tentativei unor teologi catolici și protestanți (îndeosebi a lui R. Bultmann) de „demitologizare" a învierii, dat fiind că, în esență, criticile moderne sunt identice cu cele aduse de inamicii creştinismului din primele veacuri.

Celor ce spun că e cu neputință să învieze trupul, care la moarte se desface în cele din care a fost alcătuit, putrezeşte şi se risipeşte în pulbere ca şi când n-ar fi fost niciodată, Sfinții Părinți le răspund că la Dumnezeu Cel Atotputernic toate sunt cu putință: Oare nu va putea Cel Ce-a zidit întreaga lume din nimic să refacă şi să prefacă făptura care s-a bucurat cândva de darul vieții?[731] „Sau Dumnezeu a făcut toate lucrurile din nimic - spune Tertulian -, şi atunci va putea tot aşa să scoată din nimic trupul întors în țărână; sau El le-a creat dintr-o altă materie, şi atunci iarăşi are puterea să readucă trupul (la viață), oricare ar fi locul în care a dispărut".[732]

2. Toți oamenii vor învia

Toți oamenii vor învia, fie ei drepți sau păcătoşi.[733] Hristos Insuşi ne-o spune: *„Vine ceasul în care toți cei din morminte vor auzi glasul (Fiului Omului); şi vor ieşi cei care au făcut cele bune spre învierea vieții, iar cei care au făcut cele rele, spre învierea judecății."* (In. 5, 28-29). Ne-o spune încă şi Apostolul Pavel: *„Va să fie învierea morților: şi a drepților, şi a nedrepților."* (Fapte 24, 15). Iar Biserica cântă: „Tot cel ce se duce la maica sa, pământul, iarăşi se va alcătui, ca să ia chinuri sau daruri pentru cele ce-a făcut în viață".[734]

Cei aflați în viață la Parusie vor sta alături de cei ridicați din morți, trupurile lor preschimbându-se într-o clipită şi ele în trupuri înviate. *„Pentru că de credem că Iisus a murit*

---

[728] Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Demonstrația propovăduirii de credință,* 42.

[729] Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paşti,* I, 10.

[730] A se vedea îndeosebi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților,* Tertulian, *Despre înviere.*

[731] Vezi Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Apologia întâi,* 19; Sf. Teofil al Antiohiei, *Către Autolic,* l, 8; Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților,* II-IX; Tertulian, *Despre înviere,* XI-XII; LVII; *Constituțiile apostolice,* V, 7, 2; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze...,* IV, 30; Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paşti,* I, 5, 7, 10; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții,* II, 2-3; *Omilii la I Tesaloniceni,* VII, 2-3; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XVII; Sf. loan Damaschin, *Dogmatica,* IV, 27; Sf. Atanasie Sinaitul, *Indreptar, 92.*

[732] *Despre înviere,* XI.

[733] Vezi Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Apologia întâi,* 52; Tertulian, *Despre înviere,* XLII, 3-4; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze,* IV, 30; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților,* 8.

[734] *Octoihul mare,* Antifoanele glasului 8.

şi a înviat, tot aşa (credem) că Dumnezeu pe cei adormiți întru Iisus îi va aduce împreună cu El. Căci aceasta vă spunem, după cuvântul Domnului, că noi cei vii, care vom fi rămas până la venirea Domnului, nu vom lua-o înainte celor adormiți, pentru că Insuşi Domnul, întru poruncă, la glasul arhanghelului şi la trâmbița lui Dumnezeu, Se va pogorî din cer, şi cei morți întru Hristos vor învia întâi. După aceea, noi cei vii, care vom fi rămas, vom fi răpiți împreună cu ei în văzduh, şi aşa pururea vom fi cu Domnul." (l Tes. 4, 14-17). Iar în altă parte spune: *„Nu toți vom muri, dar toți ne vom schimba."* (l Cor. 15, 51).

3. Natura trupurilor înviate

a. Tot omul îşi va afla propriul trup

La înviere oamenii îşi vor afla trupurile în care şi-au petrecut viața pământească.[735] Acelaşi trup, şi nu altul va învia.[736] „E sigur, spune Tertulian, că nu alt trup, ci chiar acela pus în mormânt va reveni la viață".[737] Sfântul Ioan Gură de Aur, la rândul său, scrie: „Alt trup cade în pământ, şi alt trup înviază? Dar cum ar fi atunci învierea? Căci învierea este a trupului căzut şi mort. Şi dacă alt trup cade şi altul înviază, apoi atunci unde e biruința aceea minunată şi preaslăvită împotriva morții? Cum se va vedea atunci că moartea dă înapoi ce-a luat în robie?"[738]; n-ar fi nedrept şi fără sens ca trupul ce se bucură de slava împărăției să fie altul decât cel care s-a nevoit în necazuri şi osteneli pe acest pământ?[739] Aşadar, trupul înviat va avea aceeaşi natură ori esență - va fi, adică, trup omenesc[740]; pe lângă aceasta, îşi va păstra identitatea personală[741], va fi cu adevărat trupul unei anumite persoane, care poate fi astfel recunoscută[742], iar nu al alteia.[743] Fiecare va rămâne, trup şi suflet, „în propria-i natură şi în propriul ipostas. Petru va fi Petru, Pavel va fi Pavel şi Filip va fi Filip", spune Sfântul Macarie Egipteanul.[744] Aşadar, nu e vorba nici de metempsihoză, nici de reîncarnare.[745] Atenagora

[735] Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor,* V, 31, 2.

[736] Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la sfintele Paşti,* I, 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI.

[737] *Despre înviere,* LII.

[738] *Tâlcuiri la epistola întâi către Corinteni,* XLI.

[739] *Omilie la fericitul Iov,* PG 64, 620D.

[740] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* LII; Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovniceşti* (col. II), XV, 10; Metodiu de Olimp, *Despre înviere;* Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI, l.

[741] Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților,* XV, 3.

[742] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* LV.

[743] Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților,* II, 3; XV, 3.

[744] *Omilii duhovniceşti* (col. II), XV, 10.

[745] Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor,* V, 2, 3; Tertulian, *Despre înviere,* LII, LIII, LV, LX, LXII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre facerea omului,* XXVII, XXVIII; Sf. Ioan Gură de Aur, *Talcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI, l şi XLII, 2.

Atenianul afirmă că învierea probează unicitatea şi dăinuirea persoanei şi a existenței omeneşti, în pofida sfâşierii şi nestatorniciei la care au fost supuse, mai cu seamă prin moarte.[746] El spune limpede că numai prin înviere trupul şi sufletul care au viețuit împreună se regăsesc, redând persoanei identitatea ei, de-acum pentru vecie. „Prețuirea deopotrivă a sufletului şi a trupului postulează în mod obligatoriu şi învierea trupurilor moarte şi descompuse, fără de care o nouă împreunare firească a celor două componente - suflet şi trup - nu s-ar putea concepe [...] Cel care a primit minte şi rațiune este omul întreg, nu numai sufletul singur. Datorită acestui fapt, omul trebuie să dăinuiască etern sub forma ambelor elemente, fapt care ar fi de neconceput fără înviere. Căci dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare n-ar putea dăinui [...] Nu poți spune că oamenii se vor înnoi dacă sufletele nu se întorc în aceleaşi trupuri (ca să putem vorbi de aceiaşi oameni). Şi iarăşi, e cu neputință ca trupul şi sufletul să fie din nou împreună dacă nu admitem învierea".[747]

b. *Trupul înviat va ființa într-un alt mod decât cel din viața pământească*

Trupul înviat va fi cel care a fost, şi totuşi altul. Sau, altfel spus, îşi va păstra esența, substanța, natura, dar ființarea lui va fi cu totul alta. Folosind vocabularul Sfântului Maxim Mărturisitorul, vom spune că-şi va păstra *logosul* naturii sale, dar un alt mod de a fi. Tertulian explică lucrul acesta astfel: „un lucru poate să se schimbe, iar substanța lui să rămână aceeaşi; de altfel omul în întregime, în vremea de aici, rămâne acelaşi cât priveşte firea, însă se schimbă din multe puncte de vedere: îşi schimbă ținuta, greutatea, sănătatea, situația, vârsta, ocupațiile, profesiile, regulile de viață, purtările, fără să se piardă nimic din omul care este, fără să devină alt om; el nu încetează astfel de a fi acelaşi om şi nu se schimbă într-altul, ci i se schimbă doar felul viețuirii. [...] La înviere tot aşa, ne preschimbăm, ne primenim şi ne înnoim fără ca firea noastră să se schimbe".[748] Invierea ne schimbă starea, iar nu natura, spune în continuare Tertulian.[749] Iar Isaac Sirul zice că la înviere, Hristos „ne va ridica în altă înfățişare [...] şi ne va aduce într-o nouă alcătuire".[750]

Felul în care va ființa trupul înviat rămâne o taină, abia luminată de cuvântul Scripturii atunci când ni-1 înfățişează pe Hristos după învierea Sa, căci El înviind cu trupul nostru omenesc, înseamnă că trupul nostru înviat va fi asemenea cu trupul Lui.[751] Vedem astfel că trupul lui Hristos după înviere transcende legile materiei, trecând prin *„porțile încuiate, unde erau adunați ucenicii"* (In. 20, 19, 26) sau făcându-se dintr-o dată nevăzut (Lc. 24, 31). Hristos mănâncă, e drept, cu ucenicii (Lc. 24-41-43), însă nu silit de foame, ci din iconomie, ca să-i încredințeze că nu e o nălucă (cf. Mc. 6, 49; Lc. 24, 37), după cum se spune într-o stihiră de la Utrenia din duminici: „Infricoşați i-ai arătat pe ucenici, părându-li-se că văd duh [...] şi necrezând ei [...], prin părtăşie la mâncare [...] le-ai deschis lor mintea să creadă că Tu eşti".[752] Dar toate acestea încă se petrec în această lume, în care Hristos înviat rămâne până la

---

[746] Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților,* XVI, 6.

[747] *Vezi ibidem,* XXV, 3.

[748] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* LV.

[749] *Ibidem,* LVII.

[750] *Cuvinte despre sfintele nevointe,* LXXXV.

[751] Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Filipeni,* XIII. 2.

[752] *Octoihul mare,* Stihira Evangheliei a şasea, glasul al şaselea. Despre trupul lui Hristos înviat, a se vedea: Sf.

înălțarea Sa la cer; pe când lumea ce va să fie e neasemănată, şi altul va fi traiul nostru în trup înnoit; a o cunoaşte nu-i cu putință cât ne aflăm încă în trupul de lut.[753]

Din vorbele Apostolului Pavel putem doar întrezări cum va fi trupul acela, cu totul aparte de cel de-acum: *„Nu toate trupurile sunt acelaşi trup, ci unul este trupul oamenilor, şi altul este trupul dobitoacelor, şi altul este trupul păsărilor, şi altul este trupul peştilor. Sunt şi trupuri cereşti, şi trupuri pământeşti; dar alta este slava celor cereşti şi alta a acelor pământeşti. Alta este strălucirea soarelui, şi alta strălucirea lunii, şi alta strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebeşte în strălucire. Aşa este şi învierea morților: se seamănă trupul întru stricăciune, înviază întru nestricăciune; se seamănă întru necinste, înviază întru slavă; se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc. Dacă este trup firesc, este şi trup duhovnicesc [...] Omul cel dintâi este din pământ, pământesc; omul cel de-al doilea este din cer [...] toți ne vom schimba, deodată, într-o clipeală de ochi, la trâmbița cea de apoi. Căci trâmbița va suna şi morții vor învia nestricăcioşi, iar noi ne vom schimba. Căci trebuie ca acest trup stricăcios să se îmbrace în nestricăciune şi acest trup muritor să se îmbrace în nemurire." (1 Cor. 15, 39-53).*

Din toate cele de mai sus se înțelege că trupul înviat este trup duhovnicesc, nesupus legilor care guvernează acum materia: spațiul şi timpul, plin de putere, nestricăcios, nemuritor.

Sfinții Părinți, întemeindu-se pe aceste cuvinte ale Scripturii, înfățişează învierea drept „restaurare a omului întreg"[754], când sufletul se va însoți din nou cu trupul, de astă dată trup înnoit.[755] Sfantul Grigorie de Nyssa spune că restaurarea aceasta înseamnă reaşezarea omului în starea lui din vremea când petrecea în Rai: „Invierea nu este nimic altceva decât restaurarea firii noastre în starea ei de la început"[756]; „Dumnezeu, prin înviere, va readuce firea omenească la starea ei dintâi". Trupul înviat, izbăvit de neputințele şi beteşugurile sale[757] moştenite prin cădere, îşi va afla desăvârşirea inițială[758]; iar „desăvârşirea restatornicită nu mai poate fi în niciun fel ştirbită o dată ce i se dă înapoi tot ceea ce pierduse".[759] Viețuirea lui nu va mai fi atunci pământească, supusă îngustărilor, strâmtorărilor şi mărginirilor acestei lumi.[760] Va deveni „eterat şi fin, şi nu se va mai vedea ca trup material"[761]; atunci „se va face

---

Epifanie al Ciprului, *Contra ereziilor,* III, PG 42, 817AB; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eorlodromion,* Veneția, 1836, p. 484 şi 594.

[753] Putem doar să ne minunăm şi să spunem odată cu imnograful: „Oare cum ne vei preschimba în veacul învierii ce va să fie? Cum vor lumina trupurile noastre, iar sufletele cum vor străluci?" *(Acatistul de mulțumire: „ Slavă lui Dumnezeu pentru toate") — n. tr.*

[754] Tertulian, *Despre înviere,* LVII. Cf. Sf. Grig. de Nyssa, *La cuvântul: „Atunci şi Fiul Insuşi Se va supune Celui Ce I-a supus Lui toate ", 3.*

[755] A se vedea Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovniceşti* (col.II), XI, 1; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoință,* 85; Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice,* I, 4.

[756] *Dialogul despre suflet şi înviere;* cf. *Omilie la Sfânta Pulcheria,* PG 46, 877A. Cf. Tertulian, *Despre înviere,* LVII.

[757] Vezi *ibidem.*

[758] Vezi *ibidem,* LVII; cf. XXXIV.

[759] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* LVII.

[760] Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre morți,* PG 46, 532, 536; *Dialogul despre suflet şi înviere;* Sf. Grigorie Palama, *Triade,* I. 3, 36.

[761] Sf. Grigorie Palama, *Cele dintâi trei tratate în apărarea celor ce viețuiesc cu sfințenie în isihie,* I, 3, 36; Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI: „va fi mai sprinten şi mai uşor ca acum, încât să se poată purta prin văzduh". Lucrul acesta nu are nicio legătură cu teoriile necreştine despre trupul eteric sau

asemenea sufletului"[762], dar nu va fi sufletesc, ci duhovnicesc.[763] Nemaipurtând chipul celui pământesc, ci chipul Celui ceresc (cf. l Cor. 15, 49), el va fi nepătimitor şi nestricăcios, nu va duce lipsă de hrană ori de somn, nu va şti de boală, de durere ori de neputinţă, şi nimic nu-1 va putea vătăma.[764] Şi pentru că Hristos a nimicit definitiv moartea, trupul va fi de-acum şi el nemuritor.[765] Nestricăciunea şi nemurirea nu le primeşte omul ca simplă cinstire ori răsplată, ci pentru ca să-şi poată duce viaţa lui cea noua, ce nu cunoaşte schimbare ori sfârşit[766], fie că-i fericită, fie că-i vrednică de plâns.[767]

La înviere, trupul se va uni desăvârşit cu sufletul[768], scăldându-se împreună în lumina dumnezeieştilor haruri.[769]

4. Cum va fi vieţuirea aceea de după înviere?

Invierea nu înseamnă doar înnoirea şi preschimbarea trupului; ea îl mută pe om în viaţa cea nouă şi neasemănată în care, eliberat din strânsoarea materiei, nu mai are nevoie de aer, de hrană, sau de împreunare trupească, ca să nu se stingă. De aceea, pe drept cuvânt Sfinţii Părinţi s-au întrebat dacă trupul va învia cu toate ale sale - din care multe nu-i vor mai fi de nici un folos -, dacă aşadar va fi cu adevărat restaurat în întregimea sa, în deplinătatea firii sale.[770] Părinţii spun că trupul îşi va păstra toate organele sale.[771] Insă, adaugă Tertulian, lucrarea lor va înceta[772]; de altfel, arată el, şi în viaţa aceasta „e cu putinţă să nu te foloseşti de

---

trupul astral.

[762] Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia,* VII.

[763] Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice,* I, 4-5.

[764] Vezi Sf. Iustin Martirul şi Filosoful. *Apologia întâi,* 19; Atenagora Atenianul, *Despre învierea morţilor,* X, 5-6: XVI, 2-3; Tertulian. *Despre înviere,* LVI, LVII, LVIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet si înviere; Despre morţi,* PG 46, 532, 536; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morţilor,* 8; *Despre mângâierea în faţa morţii,* I, 6; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI, XLII, 2; *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni,* X; *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut,* 1. 11; Sf. Varsanufie şi Ioan, *Epistole,* 607; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoinţă,* 85; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* IV, 27; Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice,* I, 3-4, 5; Avva Ammonas, *Epistole,* I, 2.

[765] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* LVII, 5; LV; LVI; LVII; Sf. Antonie, *Epistole,* IV, l; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei ce au să se lumineze,* IV. 31; Sf. Grigorie de Nyssa, *La cuvântul: „Atunci si Fiul Insuşi Se va supune Celui Care I-a supus Lui toate",* 3; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morţilor,* 8; *Despre mângâierea în faţa morţii,* I, 6; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLII, 2; Sf. Varsanufie şi Ioan, *Epistole,* 607; Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice,* 1,4.

[766] Cf. Tertulian, *Despre înviere,* L.

[767] Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morţilor,* 8.

[768] Vezi Pseudo-Maxim Mărturisitorul, *Scolii la Numele dumnezeieşti,* I, 4, PG 4, 197.

[769] Vezi Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovniceşti* (col. II), XV. 10; Sf. Grigorie Palama, *Cele dintâi trei tratate în apărarea celor ce vieţuiesc cu sfinţenie în isihie,* I. 3, 36.

[770] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* LX; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[771] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* LX; Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovniceşti* (col. II), XV. 10; Sf. Varsanufie şi Ioan, *Epistole.* 607.

[772] *Despre înviere,* LX.

stomac sau de părțile trupului ce slujesc împreunării dintre bărbat şi femeie" în vreme de post şi înfrânare, fără ca deplinătatea omului să fie în vreun fel vătămată.[773] Folosindu-se de un vocabular mai precis, Părinții capadocieni, Sfinții Maxim Mărturisitorul şi Ioan Damaschin şi cei care le-au urmat afirmă că trupul îşi va păstra puterile (sau facultățile), dar că ele nu vor fi active. Dar chiar Tertulian vine şi spune că s-ar putea ca puterile trupului să nu rămână „nelucrătoare, căci nimic nu-i lipsit de folos înaintea lui Dumnezeu"[774]. Cu judecată ar fi să spunem că organele trupului devenit duhovnicesc şi ceresc sunt şi ele transfigurate, şi tot aşa vor fi şi lucrările lor (cf. Filip. 3, 21)[775], după cum ne lasă să întrezărim Sfânta Scriptură şi experiența mistică atunci când vorbesc de simțiri duhovniceşti[776] sau de folosirea în chip duhovnicesc a mădularelor trupului.[777]

Viața cea nouă înseamnă şi schimbare a legăturilor dintre oameni: cele trupeşti, dintre bărbat şi femeie, şi cele de rudenie vor pieri, fără să piară însă unirea, apropierea şi iubirea, cu totul spiritualizate. *„Când vor învia din morți, nici nu se mai însoară, nici nu se mai mărită, ci sunt ca îngerii din ceruri"*, spune Mântuitorul Hristos (Mc. 12, 25; cf. Mt. 22, 30; Lc. 20, 35-36).

5. Ințelesul şi rostul duhovnicesc al învierii

Mai întâi de toate, prin înviere omul ajunge iar întreg cum a fost, cu trup şi suflet, potrivit firii sale; despărțirea sufletului de trup în tot acest răstimp dintre moarte şi învierea de obşte nu doar e nefirească, ci e împotriva firii. Daca omul e hărăzit veşniciei, spune Atenagora, atunci el are nevoie şi de trup, nu doar de suflet, ca unul care e alcătuit din acestea două: „omul trebuie să dăinuiască etern sub forma ambelor elemente"; or, fără înviere, „o nouă împreunare firească a celor două componente - suflet şi trup - nu s-ar putea concepe". Aşadar, „dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare nu ar putea dăinui".[778]

Apoi învierea se face spre judecată: „Prin urmare, vom învia. Sufletele se vor uni cu trupurile [...]. Şi aşa ne vom apropia de înfricoşatul scaun de judecată al lui Hristos".[779] Căci sufletul şi trupul care au vieţuit înjugate, împreună vor da seama de cele ce-au lucrat, bine ori rău.[780] Astfel Tertulian spune ca „omul întreg este alcătuit prin punerea laolaltă a celor două elemente, şi de aceea înaintea Judecății vor sta şi unul şi celălalt, căci făptura trebuie judecată în întregimea ei, pentru că neîndoielnic nu poate trăi altfel decât întreagă. Aşadar, aşa cum a trăit omul, aşa va fi judecat, pentru că se judecă felul vieţuirii sale. Şi pentru că însăşi viața

[773] *Ibidem,* LXI.

[774] *Ibidem,* LX.

[775] Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere;* Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții,* I, 6.

[776] Vezi H. Rahner, „Leş debuts d'une doctrine des cinq sens spirituels chez Origene", în *Revue d'ascetique et de mystiqne,* 1932, p. 113 ş. u.; A. Stolz, *Theologie de la mystique,* Chevetogne. 1939, p. 231; J. Danielou, *Origene,* Paris, 1948. p. 299-301; *Platonisme et theologie mystique. Doctrine spirituelle de saint Gregoire de Nysse,* Paris, 1944, p. 235-252.

[777] Vezi studiul nostru *Therapeutique des maladie spirituelles.* Paris, 1997, ediția a III-a, p. 123-125.

[778] Vezi Atenagora, *Despre învierea morților,* XV, 7.

[779] Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* IV. 27.

[780] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* XIV-XVII; XXIII; XLIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paşti,* I. 8-9.

este adusă înaintea judecății, ea trebuie cercetată cât priveşte ambele elemente datorită cărora s-a depănat ca viață."[781] Trebuie să fie înviere, scrie Atenagora, pentru ca „odată adunate cele despărțite, fiecare om să-şi poată primi răsplata dreaptă pentru ceea ce a săvârşit, bun ori rău, prin mijlocirea trupului"[782], căci „pentru fiecare dintre faptele săvârşite în timpul vieții, cercetate la Judecată, omul este răspunzător, iar nu sufletul singur".[783]

In cele din urmă, omul va învia cu trupul, ca aşa, întregit, să intre în latura în care îl va pune Domnul Hristos. Căci până atunci, numai cu sufletul se bucură omul de odihna, slobozenia şi veselia Raiului; şi numai cu sufletul se îndură chin, întemnițare şi osândă în iad. După aceea însă vor simți şi-n trup desfătarea ori suferința.[784] Căci, după cum spune Apostolul Pavel: *„Noi toți trebuie să ne înfățişăm înaintea judecății lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău."* (II Cor 5, 10). Iar „când e vorba de fapte trupeşti, scrie Tertulian, trupul trebuie să plătească, căci el le-a săvârşit".[785]

Sufletul singur, după cum spune Sfantul Ioan Gura de Aur, nu poate gusta desăvârşit bunătățile cele veşnice ale împărăției; şi nici osânda din iad n-ar fi deplină: „Că de-ar rămâne sufletul de mii de ori nemuritor — după cum chiar şi este -, totuşi fără de trup nu se va putea învrednici de acele bunătăți negrăite"; „dacă trupul nu înviază, atunci sufletul rămâne neîncununat şi în afară de fericirea cea din ceruri"; şi tot aşa, fără trup „nici nu va putea fi pedepsit".[786]

---

[781] *Despre înviere,* XIV. Aceasta nu-1 împiedică pe Tertulian să spună că în răstimpul dintre moarte şi Judecata obştească, sufletul plăteşte de unul singur pentru faptele din timpul vieții: „Că sufletele sunt încă de acum în chin sau mângâiere în lumea de dincolo, chiar dacă sunt dezbrăcate de trup şi departe de el - ne-o arată pilda săracului Lazar (Lc. 16, 29). [...] Pricina pentru care Judecata se va face la sfârşitul veacurilor este ca, stând şi trupul de față, hotărârea dumnezeiască să fie desăvârşit dată." *(Ibidem,* XVII).

[782] Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților,* XVIII, 4-5. Cf. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* IV, 27: „Dacă sufletul ar fi purtat singur lupta pentru virtuți, numai el ar fi încunat; iar dacă numai el s-ar fi tăvălit în plăceri, pe bună dreptate numai el ar fi pedepsit. Dar pentru că nici virtutea, nici viciul nu le-a săvârşit sufletul fără trup, în chip drept amândouă vor avea parte de răsplată".

[783] *Ibidem, XX,* 3.

[784] Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților,* XXV, 1; Tertulian, *Despre înviere,* XXIII; Sf. Ioan Gură de Aur. *Omilii la Ioan,* LXVI, 3.

[785] Vezi Tertulian, *Despre înviere,* XLIII.

[786] *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XXXIX, 3.

II. JUDECATA DIN URMĂ, JUDECATA OBŞTEASCĂ

1. Cine este Cel Ce judecă?

Odată înviaţi, oamenii vor fi judecaţi. Şi judecata va fi săvârşită de Hristos Insuşi, Care va veni întru slava Sa (Mt. 25, 31)[787], după cum mărturisim în Crez: „Şi iarăşi va să vină cu slavă şi mărire, să judece vii şi morţii". Cu adevărat, după cum spune Sfantul Apostol Petru, *„El este Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecător al celor vii şi al celor morţi"* (Fapte 10, 42). Va judeca în numele Tatălui[788], căci *„Tatăl nu judecă pe nimeni, ci toată judecata a dat-o Fiului"* (In. 5, 22), stând pe tron (Ps. 9, 7-8; Mt. 25, 31; Rom. 14, 10; 2 Cor. 5, 10; Apoc. 20, 11-12), ca simbol al slavei Sale (cf. Mt. 25, 31) şi al desăvârşitei Lui domnii şi atotputernicii, înconjurat de toţi sfinţii îngeri (Mt. 16,27; 25, 31)[789], de Apostoli (cf. Mt. 12, 27; 19,28) şi de toţi sfinţii (cf. l Cor. 6, 2).[790]

2. Toţi oamenii vor fi judecaţi

Atunci vor fi judecaţi de Hristos toţi oamenii, din toate timpurile. *„Se vor aduna înaintea Lui toate neamurile"* (Mt. 25, 32), simbolizate prin cele douăsprezece seminţii ale lui Israel (cf. Mt. 19, 28). Şi nimeni nu va scăpa de judecată, căci *„noi toţi trebuie să ne înfăţişăm înaintea judecăţii lui Hristos"*, după cum spune Sfântul Apostol Pavel (2 Cor. 5, 10). Hristos „va judeca tot neamul omenesc", arată Sfantul Iustin Martirul şi Filosoful.[791] Iar Sfântul Clement Romanul spune, la rândul său: „Cine dintre noi poate scăpa de mâna Lui cea atotputernică? Care lume va primi pe vreunul din cei care fug de El? [...] Unde poţi, dar, fugi sau unde poţi scăpa de Cel Ce le cuprinde pe toate?"[792]

---

[787] Vezi Pseudo-Barnaba, *Epistolă,* VII, 2; Clement Romanul, *Epistola către Corinteni,* I, l; Sf. Policarp al Smirnei, *Epistola către Filipeni,* II, l; Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon,* 118; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Ioan,* XXXIX, 3; *Omilii la Romani,* XXV, 3-4; Sf. Chiril al Alexandriei, *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan,* 11, 7.

[788] Vezi Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze,* XV, 25.

[789] Vezi *ibidem,* 24.

[790] Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze,* V, 637-654.

[791] *Apologia întâi,* 53. Cf. *Dialogul cu iudeul Tryfon,* 124.

[792] *Epistola către Corinteni* (I), XXVIII, 2, 4. Cf. Atenagora Atenianul, *Solie în favoarea creştinilor,* XII, 2.

3. Se va judeca întreaga viață a omului

Omul va fi judecat pentru întreaga sa viață pământească, de la naştere şi până la cea din urmă suflare, pentru tot ce-a făcut în timpul vieții.[793] *„Fiul Omului va să vină întru slava Tatălui Său, cu îngerii Săi, şi atunci va răsplăti fiecăruia după faptele sale."* (Mt. 16, 27).

Hristos va răsplăti fiecăruia după faptele sale[794], după cum spune Apostolul Pavel (Rom. 2, 6) şi după el Sfântul Vasile cel Mare, într-o rugăciune din ceasul al treilea, care îndeamnă să ne aducem aminte „pururea de preaslăvita a doua venire, când vor fi cercetate faptele oamenilor".[795]

Şi nu numai toate faptele, ci şi fiecare gând şi oricare cuvânt, fie el bun ori rău, cât de mic şi neînsemnat, toate vor fi cercetate şi cântărite[796], după cuvântul rostit de Mântuitorul: *„Va spun că pentru orice cuvânt deşert pe care-1 vor rosti, oamenii vor da socoteală în ziua judecății!"* (Mt. 12, 36). Chiar ceea ce a fost tăinuit se va arăta atunci. Căci în ziua aceea *„Dumnezeu va judeca, prin lisus Hristos [...], cele ascunse ale oamenilor"* (Rom. 2, 16). Sfântul Ioan Gură de Aur arată că atunci „toate vor fi goale şi descoperite [...] chiar şi gândurile cele mai dosite"[797]. Atunci se va arăta ca adevărata proorocia lui Osea, care spune: *„Acum îşi au în preajmă chiar sfaturile lor; venit-au înaintea feței Mele."* (Osea 7, 2).[798]

Că toată această nemăsurată mulțime de fapte, cugete şi cuvinte este adunată şi păstrată ca să se cerceteze atunci, ni se arată prin „cărțile" ce se vor deschide înaintea Domnului[799]: *„Am văzut apoi un tron mare şi alb şi pe Cel Care şedea pe tron, iar dinaintea feței Lui pământul şi cerul au fugit şi loc nu s-a mai găsit pentru ele. Şi am văzut pe morți, pe cei mari şi pe cei mici, stând înaintea tronului şi cărțile au fost deschise şi altă carte a fost deschisă, care este cartea vieții, şi morții au fost judecați din cele scrise în cărți, potrivit cu faptele lor." (Apoc. 20, 11-12; cf. Dan. 7, 9-10).*

Dar, aşa cum am văzut, în ziua aceea se va ține seama şi de solirile pe care cei rămaşi în viață le-au făcut pentru morții lor, ca să li se ierte şi să li se şteargă păcatele.

---

[793] Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze,* XXVIII, 164-175.

[794] Vezi Pseudo-Barnaba, *Epistolă,* IV, 12; Sf. Clement Romanul, *Epistola către Corinteni* (II), XI, 6.

[795] *Ceaslov,* Mijloceasul al treilea.

[796] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuire la Psalmul 48,* 4; *Apologia vieții monahale,* III, 1; Sf. Vasile cel Mare, *Epistole,* XLVI, 5; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze,* XV, 25.

[797] *Apologia vieții monahale,* III, l. Vezi şi această rugăciune de după catisma a şaptea din *Psaltire:* „Când va şedea Judecătorul pe scaunul Său şi îngerii vor sta de față, când trâmbița va răsuna şi văpaia va arde, ce vei face, suflete al meu, ducându-te la judecată? Căci atunci răutățile tale vor sta de față şi greşalele tale cele ascunse se vor vădi[...]".

[798] *Tâlcuire la proorocul Isaia,* I, 43.

[799] *Ibidem.* Vezi şi această rugăciune după catisma a treia din *Psaltire:* „La înfricoşătoarea judecată, fără de paraşi voi fi vădit şi fără de martori voi fi osândit, că se vor deschide cărțile conştiinței şi lucrurile cele ascunse se vor descoperi [...] în priveliştea aceea a toată lumea [...]".

4. Cum se va face judecata?

După cum spun Părinții, toate câte au făcut oamenii de-a lungul vieții, de când au văzut lumina şi până au intrat în mormânt, se vor descoperi în chip minunat înaintea lui Hristos.

Hristos vădeşte starea fiecăruia mai întâi ca Cel Ce este Cuvântul lui Dumnezeu, descoperitorul voii Lui şi izvorul poruncilor Sale. Căci, după cum spune Apostolul Pavel: *„Cuvântul lui Dumnezeu este viu şi lucrător şi mai ascuțit decât orice sabie cu două tăişuri, şi pătrunde până la despărțitura dintre suflet şi duh, dintre încheieturi şi măduvă şi este judecător al simțirilor şi cugetelor inimii. Şi nu este nici o făptură ascunsă înaintea Lui, ci toate sunt goale şi descoperite pentru ochii Celui în fața Căruia noi vom da socoteală."* (Evr. 4, 12-13). La rândul său, Sfântul Simeon Noul Teolog spune şi el: „Atunci nici slava, nici demnitățile, nici bogățiile lumii, nici cunoaşterea profană, nici discursurile cele frumoase, nimic altceva din lucrurile sau averile de pe pământ nu vă vor fi de vreun folos când Dumnezeul meu va judeca toate şi pe toți. Ci Cuvântul Stăpânului care a fost trecut cu vederea de noi va sta atunci în fața fiecăruia dintre noi şi va judeca pe oricine nu L-a păzit [...] venind în întâmpinarea noastră - vai mie! -, porunca va arăta pe cel ce e necredincios sau credincios, ascultător sau neascultător față de cuvintele Stăpânului, pe cel grijuliu sau fără grijă, şi aşa vor fi despărțiți cei nedrepți de cei drepți, cei neascultători de cei ce au ascultat în toate de Hristos, cei ce iubesc lumea de cei ce iubesc pe Dumnezeu".[800]

Apoi, vom fi judecați de Hristos, pentru că El este şi lumină (In. l, 4-5; 8, 12; 12, 46). Iar în ziua Judecății, după cuvântul Scripturii, El Se va arăta în slavă, adică în lumina necreată. Şi strălucind lumina aceea peste toți, se vor descoperi până în străfunduri, înaintea lui Dumnezeu şi a oamenilor, făptura şi făptuirea fiecăruia. Atunci oamenii se vor arăta cu totul goi, spun Părinții urmând cuvântul Apostolului (Evr. 4, 13).[801] „Toate faptele noastre vor fi dezvăluite şi se vor da pe față în văzul tuturor. Căci se vor judeca atunci şi cele ascunse ale sufletului".[802] „Fericit cel care, în ziua dreptei judecăți a lui Dumnezeu, când Domnul va veni ca să se lumineze cele ascunse şi să se dea pe față voile inimii, nu se va ruşina să stea în lumina aceea care vădeşte de păcat, fără să aibă a roşi din pricina unei conştiințe întinate de patimi!"[803] „Atunci, la Venirea Domnului - scrie Sfântul Simeon Noul Teolog -, lumina cea ascunsă acum se va descoperi celor ce n-au voit să vină acum la lumină, ci au urât-o, şi toate cele ascunse ale lor se vor face arătate. Şi aşa cum fiecare dintre noi, oamenii, acum ne ascundem pe noi înşine, nevrând să arătăm prin pocăință cele ascunse ale noastre, tot aşa atunci ne va face lumina vădiți şi arătați atât lui Dumnezeu, cât şi tuturor oamenilor. [...] şi toată fapta fiecăruia, bună şi rea, şi tot cuvântul şi tot gândul şi cugetul cel născut în fiecare din noi, de la naştere şi până la cea din urmă suflare a noastră, se va arăta atunci adunat acolo sus, în fiecare om".[804]

---

[800] *lmne,* 31.

[801] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la I Tesaloniceni,* VIII, 2; Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze,* XXVIII, 169; *Imne,* 17.

[802] Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni, X,* 3.

[803] *Omilie la psalmul 33,* 4.

[804] *Cateheze,* XXVIII, 164-175. Vezi şi multe rugăciuni din *Psaltire,* ca de pildă, cea după catisma a treia: „La înfricoşătoarea judecată, fără de paraşi voi fi vădit şi fără de martori voi fi osândit, că se vor deschide cărțile conştiinței şi lucrurile cele ascunse se vor descoperi. De aceea, mai înainte de a se cerceta cele lucrate de mine, în priveliştea aceea a toată lumea, Dumnezeule, curățeşte-mă şi mă miluieşte!"; sau cea după catisma a şaptea: „Când va şedea Judecătorul pe scaunul Său şi îngerii vor sta de față; când trâmbița va răsuna şi văpaia va arde, ce vei face atunci, suflete al meu, ducându-te la judecată? Căci atunci răutățile tale vor sta de față şi greşalele tale cele ascunse se vor vădi [...]"; sau cea după catisma a şaisprezecea: „Altă lume te aşteaptă, suflete, şi Judecă-

Aşadar, oamenii vor fi judecaţi de Hristos, căci vor fi judecaţi în lumina slavei Sale, dar şi ei înşişi se vor judeca, că fiecare din faptele lor sau se va slăvi, sau se va ruşina. Sfântul Grigorie de Nyssa spune că despărţirea „oilor” de „capre" se va face lesne, pentru că fiecare om „poartă semnele" faptelor sale, ale virtuţilor şi ale păcatelor.[805] Tot aşa spune şi Sfântul Chiril al Ierusalimului, că nu va fi nevoie de multă cercetare: „Cum desparte păstorul oile de capre? Cercetează oare după carte care este capră şi care este oaie? Nu le desparte, oare, după înfăţişarea lor? Nu se cunoaşte oaia după lână, şi capra după părul ei aspru şi tare?"[806]

Şi văzându-se omul pe sine cum este, singur se va osândi. Hristos Insuşi spune că nu El judecă şi osândeşte, căci nu aceasta este bună voia Lui: *„Dacă cineva aude cuvintele Mele şi nu le păzeşte, Eu nu-l judec; căci n-am venit să judec lumea, ci ca să mântuiesc lumea."* (In. 12, 47). Insă, aşa cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, să nu uităm că „Cel Care acum ne iartă păcatele" este „Cel Care ne va fi judecător", iar „Cel Ce a murit pentru noi" este „Cel Ce va veni să judece tot neamul omenesc"; iar atunci, după cuvântul Apostolului, *„Se va arăta nu ca să ridice păcatele, ci spre mântuirea celor ce-L aşteaptă* (Evr. 9, 28)".[807]

Din Sfânta Scriptură vedem că Hristos, stând în scaunul de judecată, prin însăşi prezenţa Sa vădeşte păcatul ori dreptatea celor ce-I stau înainte. Căci, aşa cum spune Apostolul Pavel, *„noi toţi trebuie să ne înfăţişăm înaintea judecăţii lui Hristos, ca sa ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău."* (2 Cor. 5, 10).

Aşa se face că oamenii vor putea fi judecaţi toţi deodată, într-o clipită.

Şi Sfinţii Părinţi spun că, stând înaintea lui Hristos, pe om îl judecă chiar starea lui şi propria-i conştiinţă. Sfântul Vasile cel Mare scrie că „niciun alt acuzator nu va sta atunci lângă tine; înseşi faptele, fiecare în chipul în care a fost săvârşită [...], pe scurt, fiecare păcat cu însuşirea lui proprie îţi va pune în faţă vădit amintirea lui".[808] Iar Sfântul Chiril al Ierusalimului scrie, la rândul său: „De conştiinţa ta vei fi judecat, «deoarece gândurile între ele se pârăsc sau se apără în ziua când Dumnezeu va judeca cele ascunse ale oamenilor» (cf. Rom. 2, 15-16). Faţa înfricoşătoare a Judecătorului te sileşte să spui adevărul; dar, mai bine spus, vădeşte adevărul chiar dacă nu-l spui. In adevăr, vei învia îmbrăcat fie cu păcatele tale, fie cu faptele tale drepte".[809]

Lumina dumnezeiască care descoperă faptele oamenilor este deopotrivă şi foc, şi cercare prin foc. *„Lucrul fiecăruia* - spune Apostolul Pavel - *se va face cunoscut; îl va vădi ziua (Domnului). Pentru că în foc se descoperă, şi focul însuşi va dovedi ce fel este lucrul fiecăruia. Dacă lucrul cuiva pe care l-a zidit va rămâne, va lua plată. Dacă lucrul cuiva se va arde, va fi păgubit, iar el se va mântui, dar aşa, ca prin foc."* (l Cor. 3, 13-15). Sfântul Nichita Stithatul tâlcuieşte astfel aceste versete: „Fapta fiecăruia, zice Pavel, va fi descoperită în ziua cea de apoi şi va fi cercată prin foc. Deci dacă lucrul cuiva e din substanţă nestricăcioasă, ceea ce şi-a aşezat în sine spre zidire va rămâne nestricat în mijlocul focului. Şi nu numai că nu va arde, ci va căpăta şi strălucire, curăţindu-se cu totul de puţina tină. Dar dacă lucrul cuiva este din substanţă stricăcioasă, ceea ce şi-a legat de sine ca povară va arde, mistuindu-se, şi el va rămâne golit în mijlocul focului".[810]

---

torul, Care va să vădească cele ascunse şi rele ale tale!" - n. *tr.*

[805] *Că nu trebuie să plângem pe cei ce au adormit în credinţă.* PG 46, 532-536.

[806] *Cateheze către cei ce au să se lumineze.* XXVIII, 164-175.

[807] *Omilii la Ioan, XXXIX,* 1.

[808] *Omilie la psalmul XLVIII, 2. Cf.* Sf. Grigorie de Nazianz, *Poeme morale,* XXXIV, 254-256.

[809] *Cateheze către cei care au să se lumineze,* XV, 25.

[810] *Cele trei sute de capete despre făptuire, despre fire şi despre cunoştinţă,* III, 79.

5. Măsura Judecății

Din cele patru pilde ale Mântuitorului în care ni se arată cum se vor cerne oamenii la Judecată, despărțindu-se în oi şi capre (Mt. 25, 32-46), ori în grâu şi neghină (Mt. 13, 24-30), ori în fecioare nebune şi fecioare înțelepte (Mt. 25, 1-13), în cei ce poartă haină de nuntă şi cei ce n-au veşmânt de nuntă (Mt. 22, 1-14), vedem că măsura judecății este purtarea omului față de Dumnezeu şi față de aproapele, şi silința cu care s-a silit să dobândească împărăția cerurilor. La întrebarea: „Pentru ce unii sunt numiți oi, iar alții capre?", Sfântul Ioan Gură de Aur răspunde: „Pentru ca să afli că-s numiți aşa nu din pricina deosebirii de fire, ci din pricina deosebirii de voință".[811] Adică, de-au iubit sau nu curăția minții şi a inimii, de-au stăruit ori nu în virtuți; într-un cuvânt dacă s-au supus ori nu necontenit voii lui Dumnezeu, împlinind desăvârşit poruncile şi asemănându-se Lui pe cât se poate în cuget şi-n faptă, având prin împărtăşire cele ce sunt ale lui Dumnezeu după ființă. Astfel, oile închipuie curăția - prin blana lor cea albă -, bogăția virtuților - prin darul mare de lână -, smerenia - că sunt blânde şi supuse - şi ascultarea poruncilor - că nu pregetă să-1 urmeze pe păstor.[812]

Fiecare va da atunci socoteală de cum a lucrat virtuțile în locul şi la rostul său, în vremea vieții. Şi cei care le-au împlinit desăvârşit vor fi atunci măsura judecății celorlalți, după cum arată în chip minunat Sfântul Simeon Noul Teolog:

„Patriarhilor, (Judecătorul) le va pune înainte pe sfinții patriarhi Ioan Gură de Aur, Ioan cel Milostiv, Grigorie Teologul, Ignatie, Tarasie, Metodie şi pe ceilalți care nu numai cu cuvântul, dar şi cu fapta s-au făcut icoană a adevăratului Dumnezeu; mitropoliților le va pune înainte pe sfinții mitropoliți Vasile, Grigorie, fratele lui, şi pe făcătorul de minuni cu acelaşi nume, pe Ambrozie şi pe Nicolae. Şi, simplu spus, pe fiecare patriarh şi pe fiecare mitropolit şi pe fiecare episcop Dumnezeu îi va judeca împreună cu apostolii şi cu sfinții părinți care au strălucit mai înainte în fiecare mitropolie şi episcopie şi, punându-i pe toți unii în fața altora - precum îl auzi zicând: «Oile de-a dreapta, iar caprele de-a stânga» -, va zice: «Oare nu acolo unde mi-au slujit aceştia ați trăit şi voi şi ați şezut pe scaunele lor? Pentru ce n-ați imitat viața şi viețuirea lor? [...] Duceți-vă de la Mine, lucrătorii fărădelegii, duceți-vă!». Aşadar, în ziua cea înfricoşată a Judecății tot omul păcătos va vedea în fața lui, în viața veşnică şi în acea lumină negrăită, pe cel asemenea lui şi va fi judecat de el: părinții de părinți, prietenii şi rudele de prieteni şi rude, frații de către frați, robii şi cei liberi de robi şi de liberi, bogații şi săracii, de bogați şi săraci, cei căsătoriți de cei ce au strălucit în căsătorie, cei în libertate de cei ce au trăit în libertate. Deci ce vreau să spun? Privind spre cineva asemenea lui, împăratul la împărat, nobilul la nobil, desfrânatul cel nepocăit spre desfrânatul pocăit, săracul spre sărac şi robul spre rob şi aducându-şi aminte că şi acela a fost om, a avut acelaşi suflet, aceleaşi mâini, aceiaşi ochi şi, simplu spus, a avut toate deopotrivă şi a trăit împreună cu el în această viață şi i-a fost asemănător în demnitate, meşteşug, avuție, dar nu a vrut să-1 imite, fiecărui păcătos i se va astupa numaidecât gura şi va rămâne fără cuvânt de apărare, nemaiavând nimic ce să mai spună. Deci când mirenii vor vedea pe mireni, împărații păcătoşi vor vedea pe împărații sfinți, bogații şi cei aflați sub jugul vieții vor vedea pe cei care s-au arătat sfinți printre bogați şi printre cei aflați sub jugul vieții, şi toți cei aflați în chinuri vor vedea pe cei asemenea lor în împărăția cerurilor, atunci se vor ruşina şi se vor afla fără cuvânt de apărare, ca bogatul acela care-1 vedea pe Lazăr în sânul lui Avraam, iar el se perpelea în foc".[813]

Iar dintre virtuți, ca roade ale împlinirii poruncilor, cea mai de preț este iubirea:

---

[811] *Despre mărginita putere a diavolului,* III, 3.

[812] Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Că nu trebuie să plângem pe cei ce au adormit în credință,* PG 46, 532-536; Sf Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze,* XV, 25; Sf. Grig. Palama, *Omilii, 4.*

[813] *Cateheze,* V, 637-689.

iubirea lui Dumnezeu, înfăţişată de Mântuitorul drept cea dintâi poruncă, şi iubirea de aproapele, a doua mare poruncă (Mt. 22, 34-40). Indeobşte, Părinţii socotesc iubirea drept înmănunchere şi culme a tuturor virtuţilor. De aceea, mai întâi de toate, după faptele de iubire vădite prin milă vor fi judecaţi oamenii.[814] „Oricine va fi găsit cu adevărat dezbrăcat şi gol de slava dumnezeiască [...] va fi scos numaidecât afară şi din rai şi din împărăţie şi din cămara de nuntă cerească", spune Sfântul Simeon Noul Teolog, pentru că e „dezbrăcat şi gol" de virtuţi, şi mai cu seamă de iubire. „Chiar daca nu are păcat, dacă e lipsit de virtuţi, el stă gol. Iar prima dintre toate virtuţile, împărăteasa şi doamna lor, e într-adevăr iubirea. Ea este cap, haină şi slavă a tuturor. Trupul fără cap e mort şi fără suflare, iar fără haină, cum nu va fi gol? Virtuţile fără iubire sunt veştede şi nefolositoare, iar cine n-are iubirea e gol de slava dumnezeiască, chiar dacă are toate virtuţile; stă gol şi, neîndurând goliciunea, ar vrea să se ascundă (Fac. 3, 8). Căci având ruşinea, are şi osânda şi aude de la Judecătorul a toate: «*Nu te cunosc pe tine!*» (Mt. 25, 12)".[815]

Că mai presus de toate iubirea e măsura judecăţii, ne-o arată Insuşi Hristos, spunând:

„Când va veni Fiul Omului întru slava Sa şi toţi sfinţii îngeri cu El, atunci va şedea pe tronul slavei Sale. Şi se vor aduna Lui toate neamurile şi-i va despărţi pe unii de alţii, cum desparte păstorul oile de capre. Şi va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele, de-a stânga. Atunci împăratul va zice celor de-a dreapta Sa: „Veniţi, binecuvântaţii Părintelui Meu, moşteniţi împărăţia cea pregătită vouă de la întemeierea lumii. Căci flămând am fost şi Mi-aţi dat să mănânc; însetat am fost şi Mi-aţi dat să beau; străin am fost şi M-aţi primit; gol am fost şi M-aţi îmbrăcat; bolnav am fost şi M-aţi cercetat; în temniţă am fost şi aţi venit la Mine!" Atunci drepţii Ii vor răspunde, zicând: „Doamne, când Te-am văzut flămând şi Te-am hrănit? Sau însetat şi Ţi-am dat să bei? Sau când Te-am văzut străin şi Te-am primit, sau gol şi Te-am îmbrăcat? Sau când Te-am văzut bolnav sau în temniţă şi am venit la Tine?" Iar împăratul, răspunzând, le va zice: „Adevărat zic vouă, întrucât aţi făcut unuia dintr-aceşti fraţi ai Mei, prea mici, Mie Mi-aţi făcut!" Atunci va zice şi celor de-a stânga: „Duceţi-vă de la Mine, blestemaţilor, în focul cel veşnic, care este gătit diavolului şi îngerilor lui. Căci flămând am fost şi nu Mi-aţi dat să mănânc; însetat am fost şi nu Mi-aţi dat să beau; străin am fost şi nu M-aţi primit; gol, şi nu M-aţi îmbrăcat; bolnav şi în temniţă şi nu M-aţi cercetat!" Atunci vor răspunde şi ei, zicând: „Doamne, când Te-am văzut flămând, sau însetat, sau străin, sau gol, sau bolnav, sau în temniţă, şi nu Ţi-am slujit?" Atunci le va răspunde, zicând: „Adevărat zic vouă: întrucât nu aţi făcut unuia dintre aceşti prea mici, nici Mie nu Mi-aţi făcut!" Şi vor merge aceştia la osânda veşnică, iar drepţii, la viaţa veşnică." (Mt. 25, 31-46).

6.„Infricoşătoarea Judecată a lui Hristos"

Părinţii şi Biserica numesc Judecata lui Hristos grozavă şi înfricoşătoare[816] şi o zugrăvesc în cele mai întunecate culori.[817] Şi fac aceasta spre zidirea noastră, după cum sin-

---

[814] Vezi Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 4, 13-16.

[815] *Imne*, 17,462-494.

[816] Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Tâlcuire la Psalmul 6*, PG 44, 612; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27. Acest calificativ apare în multe slujbe bisericeşti, şi chiar în Liturghie, când, într-una dintre ectenii, se cere de la Dumnezeu „răspuns bun la înfricoşătoarea Judecată a lui Hristos".

[817] Vezi, între alţii, Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, XLVI, 5; Sf. Ioan Gură de Aur, *Apologia vieţii monahale*, III, 2; *Omilii la parabola despre săracul Lazar şi bogatul nemilostiv*, VI, 2; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, I.

guri spun[818], ca sa ne îndemne să lucrăm în această viață „cu frică şi cutremur" pentru mântuirea noastră şi să scăpăm dincolo de chinul cel veşnic şi de neîncetata suferință.

Dar şi după adevăr şi pe sfântă dreptate Judecata lui Hristos e înfricoşătoare.

Mai întâi, pentru ruşinea din ceasul acela, când vom sta cu totul dezgoliți în lumina ce răzbate până în străfundul sufletului, dând la iveală tot răul săvârşit; când viața noastră se va face privelişte pentru îngeri şi sfinți şi toată mulțimea de oameni care-au trăit din veac, acolo, înaintea lui Hristos.[819]

Apoi, pentru că atunci vom fi cu totul lipsiți de orice apărare; nu-i mai avem pe îngeri ajutători, ca la judecata din ceasul morții. După cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, în ziua aceea va avea omul înaintea sa „înfricoşătorul scaun de judecată şi pe Judecătorul Cel nemitarnic, faptele sale puse de față, şi nimeni care să-1 ajute: nu tu vecin, ori apărător, ori ruda, ori frate, ori tată, ori mamă, ori gazdă să-1 ascundă; nimeni şi nimic!"[820]

In vreme ce, la judecata ce se face fiecăruia în parte, soarta omului nu e pecetluită şi mai e nădejde de scăpare, la Judecata de apoi însă, doar drepții n-au a se teme, căci păcătoşii vor merge atunci pentru vecie în iad. „Ziua aceea - scrie Sfântul Ioan Gură de Aur - este dorită de cei ce trăiesc făcând fapte bune, după cum este înfricoşătoare celor ce trăiesc în păcate, pentru că le aduce osândă".[821]

7. Judecata va fi dreaptă, adevărată şi nestrămutată

Judecata lui Hristos se numeşte „Judecata din urmă" mai întâi pentru că se face după judecata cu care este judecat fiecare la ieşirea din această viață, apoi pentru că se petrece la sfârşitul veacurilor, iar alta nu va mai fi, şi pentru că este nestrămutată.[822]

De altfel, cine ar putea tăgădui hotărârea ce se va da atunci, văzându-se pe sine în lumina dumnezeiască aşa cum este şi înțelegând limpede că judecata s-a făcut după sfânta dreptate? „Cei osândiți atunci - scrie Sfântul Vasile cel Mare - vor socoti judecata ce li s-a făcut cu totul dreaptă".[823]

Urmând Sfintei Scripturi (In. 5, 30; Rom. 2, 5; 2 Tim. 4, 8; Apoc. 19, 2, 11), Părinții spun că judecățile Celui Ce este însuşi adevărul (In. 14, 6), ale Celui Ce este drept (Fapte 3, 14; 22, 14; Iac. 5, 6; l In. 2, 1) nu pot fi altfel decât cu totul drepte şi adevărate.[824] Apoi judecățile lui Dumnezeu nu sunt ca cele omeneşti[825] ; Dumnezeu nu caută la fața omului şi nu-i părtinitor (cf. Fapte 10, 34; Rom. 2, 11; Gal. 2, 6; Efes. 6, 9), ci toți sunt de-o seamă

---

[818] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Apologia vieții monahale,* III. 2.

[819] Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze,* XXVIII, 150-189; *Imne,* 17,482.

[820] Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la parabola despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv,* VI, 2; cf. *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni,* IX, 4; *Omilie la Psalmul 48,* 4; *Omilie la acest cuvânt: „Nu te teme când se va îmbogăți omul* [...]" *şi despre primirea de străini, 6;* Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XVI, 9.

[821] *Omilii la Matei, XC, 2.*

[822] Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la I Tesaloniceni,* VIII, 2; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eortodromion,* Venenția, 1836, p. 304.

[823] *Comentariu la profetul Isaia,* III, 119-120, PG 30, 312B-D; *Omilie la Psalmul VII,* 4: „păcătoşii [...] auzind sentința dumnezeiască, vor primi de bunăvoie pedeapsa ce li se dă".

[824] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mărginita putere a diavolului,* I, 8; *Omilii la Cruce şi la tâlhar,* I, 3.

[825] Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la cruce şi la tâlhar,* I, 3.

înaintea feței Sale.[826] Iar hotărârea Sa e cu totul dreaptă, căci ştie adâncurile inimii, felurimea, mulțimea şi mărimea greşelilor noastre[827], cântărind cu o nemăsluită măsură faptele fiecăruia.[828]

8.Incheierea Judecății

Judecata de apoi va despărți tot neamul omenesc în două - şi numai două cete: cei vrednici de împărăție şi cei osândiți pe vecie la chinurile iadului. Hristos Insuşi spune că „îi va despărți pe unii de alți, precum desparte păstorul oile de capre. Şi va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele de-a stânga. Atunci împăratul va zice celor de-a dreapta Sa:*„Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moşteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii!” [...] Va zice şi celor de-a stânga: „Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veşnic, care este gătit diavolului şi îngerilor lui, [...] Şi vor merge aceştia la osândă veşnică, iar drepții, la viață veşnică." (Mt. 25, 32-46).* Şi iarăşi, că aşa se va încheia Judecata o spune zicând: *„Şi vor ieşi cei care au făcut cele bune spre învierea vieții, iar cei care au făcut cele rele, spre învierea judecății."* (In. 5, 29).

Tot despre despărțirea în două cete în urma Judecății se vorbeşte şi în pilda despre grâu şi neghină (Mt. 13, 24-30); sămânța bună sunt drepții care au rodit virtuți, iar neghina, păcătoşii întinați cu păcate; secerişul închipuie Judecata; stăpânul casei e Hristos, iar secerătorii sunt îngerii care-I vor sta alături la Judecată, după cum Insuşi tâlcuieşte: *„Secerişul este sfârşitul lumii, iar secerătorii sunt îngerii. Aşadar, după cum se adună neghina şi se arde în foc, aşa va fi la sfârşitul veacului: Trimite-va Fiul Omului pe îngerii Săi, şi vor culege din împărăția Lui toate smintelile şi pe cei care fac fărădelegea şi-i vor arunca pe ei în văpaia focului; acolo va fi plângerea şi scrâşnirea dinților. Atunci cei drepți vor străluci ca soarele în împărăția Tatălui lor."* (Mt. 13, 39-43).

Despărțirea în două cete o închipuie şi parabola despre fecioarele înțelepte şi cele nebune (Mt. 25, 1-12); cele dintâi sunt vrednice să intre în cămara de nuntă - împărăția lui Dumnezeu -, pentru că şi-au agonisit virtuți - uleiul din candelele lor aprinse; celelalte se alungă şi se osândesc la întunericul cel mai din afară.

Acelaşi lucru îl înfățişează şi pilda nunții fiului de împărat, unde împăratul - Hristos - îi primeşte ca oaspeți ai Săi pe cei ce poartă haină de nuntă - adică virtuți -, dar îl alungă de la ospăț - din împărăție, adică - pe cel lipsit de acest veşmânt, spunând slugilor sale - îngerilor: *„Legându-i mâinile şi picioarele, luați-l şi aruncați-l în întunericul cel mai din afară! Acolo va fi plângerea şi scrâşnirea dinților."* (Mt. 22, 1-14).[829]

[826] Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XIX, 15.

[827] Sf. Isidor Pelusiotul, *Epistole*, II, 172.

[828] Vezi Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la Psalmul VII, 5.*

[829] Pentru tâlcuirea acestei parabole drept simbol al Judecății din urmă, vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii*, XLI.

XI

VIATA CEA VESNICA.
IMPARATIA CERURILOR SI IADUL.

Nici împărăția cerurilor, nici iadul - după cum am mai spus-o - nu sunt simple locuri, ținuturi situate undeva anume, ci realități duhovniceşti, ce nu se văd cu ochii trupeşti.[830] După cum spune Sfântul Marcu Eugenicul, ele sunt „locuri ce se cugetă cu mintea"[831], fiind potrivite unor stări[832], trepte şi feluri de viețuire.

In textele scripturistice ele sunt înfățişate adesea sub o formă materială: iadul, ca foc (Mt. 25, 41; Mc. 9, 45), vierme neadormit (Mc. 9, 45), plâns şi scrâşnire a dinților (Mt. 13, 42). Tot aşa le întâlnim și în tâlcuirile Părinților[833], care se folosesc de imagini materiale când zugrăvesc chinurile iadului şi desfătările din împărăție; aceasta din urmă, de pildă, apare ca o grădină plină de verdeață sau ca un ospăț cu multe şi felurite bunătăți[834] - simbolul ospățului fiind de altfel folosit chiar de Hristos (Mt. 22, 1-14; Lc. 14, 16, 24) [...]. Ei fac aceasta spre zidirea oamenilor, ca să iste frica de iad şi râvna pentru împărăție prin cele ce se pot vedea şi pipăi, ca nişte chipuri ale realităților duhovniceşti din cealaltă lume, de neajuns şi de neînțeles pentru ei.

Altfel spus, avem de-a face cu o exprimare simbolică[835], care nu trebuie înțeleasă după literă. De altfel, chiar Părinții care folosesc în chip obişnuit astfel de imagini concrete[836] atrag atenția asupra acestui lucru, spunând: „Când auzi despre (unele realități spirituale) [...] trebuie

---

830 Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Talcuire la Evanghelia de la Luca,* XVI; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eortodromion*, Veneția, 1836, p. 400. Cel din urmă face o apropiere între cuvintele „Hades" şi *aeides,* fără formă, nevăzut.

831 PO 15, p. 153.

832 Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere.*

833 Vezi, de pildă. Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut,* I, 10-12; *Omilii la Matei,* XLIII, 4; *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni.* X, 4; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole,* I, 24.

834 Vezi, de pildă, Sf. Eusebiu de Cezareea, *Tâlcuire la Luca.*

835 Principiul simbolismului fiind tocmai acela de a reprezenta realități abstracte sau spirituale, greu de conceput, prin mijlocirea realităților materiale analoge.

836 Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut,* I. 10-12.

să înțelegi de la început şi să cunoşti nu în chip simplu, ci în înțelesuri gândite ce înseamnă (ele)".[837] Sfântul Grigorie de Nyssa, de pildă, ne face atenți la faptul că „bunătățile făgăduite celor ce vor vieţui cum se cuvine nu sunt de natură să poată fi exprimate prin cuvinte. Căci cum s-ar putea descrie ceea ce ochiul n-a văzut, urechea n-a auzit şi la inima omului nu s-a suit (cf. l Cor. 2, 9)? Tot aşa, nici viața cea plină de chinuri a păcătoşilor nu se poate asemăna cu nici una din caznele ori suferințele ce le rabdă omul pe pământ. De le-ai da orice nume şi de le-ai compara cu cele mai grele torturi din lume, deosebirea dintre ele este enormă. Când auzi că şi acolo va fi un foc, să ştii că acela are o însuşire pe care n-o găseşti deloc la focul cel obişnuit; acela nu se stinge, pe când pentru focul acesta de aici oamenii au descoperit tot felul de mijloace de a-1 stinge; şi între ceea ce se poate stinge şi ceea ce nu poate fi în niciun chip stins este o mare deosebire. Cu alte cuvinte, acela e cu totul altceva decât focul de aici. Şi, iarăşi, când vei auzi de viermele care nu moare, să nu ți se ducă gândul, prin asemănarea numelor, la vietatea aceasta mică care trăieşte în pământ, căci adaosul „care nu moare" ne face să ne gândim la ceva de o cu totul altă natură decât cea pe care o cunoaştem noi din realitatea pământească"[838].

1. Impărăția cerurilor

Impărăția cerurilor, pe care o moştenesc drepții pe vecie, este numită şi „împărăția lui Dumnezeu", şi „Rai" în înțeles înalt, şi fericita „viață veşnică".[839]
După cum zic Părinții[840] şi însuşi Apostolul Pavel, viața împărăției nu poate fi povestită, căci: *„Cele ce ochiul n-a văzut şi urechea n-a auzit şi la inima omului nu s-au suit, pe acestea le-a gătit Dumnezeu celor care Il iubesc pe El."* (l Cor. 2, 9).

Sfinților li s-a dat arvuna şi pregustarea ei în vedenii şi răpiri duhovniceşti, dar adevărul ei rămâne mai presus de cuvânt. Sfântul Pavel, răpit „până la al treilea cer", *„în rai, a auzit cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască."* (2 Cor. 12, 4). „O, Rai preafrumos, e cu putință a ne veseli de tine, dar cu neputință este a cugeta cum eşti!", exclamă Sfântul Nicodim Aghioritul.[841]

Din învățătura Domnului Hristos şi a Sfinților Apostoli şi din cele cunoscute în duh de sfinți putem afla însă câtuşi de puțin ce înseamnă această împărăție.

Ştim astfel că ea este mulțimea bunătăților gătite de Dumnezeu dintru început celor vrednici să le primească: „Atunci împăratul va zice celor de-a dreapta Sa:*„Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moşteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii...!"* (Mt. 25, 34).

Binele din împărăție e uneori înfățişat de Părinți prin negație, ca sfârşit al tuturor relelor de care are parte omul în această lume; alteori, simplu, ca dobândire a tuturor bu-

---

837 Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoință,* 30; Sf. Marcu Eugenicul, *Al doilea cuvânt despre focul curațitor,* 18, PO 15, p. 130.

838 Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic,* XL, 7-8.

839 Pentru că de viață veşnică vor avea parte şi cei din iad, însă de-o viață chinuită.

840 De pildă, Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani,* V, 7; Sf. Teodoret al Cirului, *Tratamentul bolilor elineşti,* XI, 52.

841 *Exomologhitar (Sfătuire către duhovnic),* Veneția, 1855, p. 219. Vezi şi aceste cuvinte ale Sf. Maxim Mărturisitorul: „Viața dumnezeiască şi neînțeleasă, deşi dă bucuria de ea celor ce se împărtăşesc de ea prin har, dar nu dă şi înțelegerea. Căci rămâne pururea neînțeleasă chiar şi în împărtăşirea celor ce se bucură de ea; căci are după fire, ca una ce e nefăcută, necuprinderea." *(Răspunsuri către Talasie,* 61. Scolia 18)

nătăților de care-am fost lipsiți în lume din pricina răutăților.[842] In împărăție, scrie Sfântul Ioan Gură de Aur, „am scăpat în sfârşit de dureri, de chinuri, de gemete; [...] nu mai e suferință, întristare ori plâns; [...] nu mai sunt împotriviri şi piedici; tulburarea şi neliniştea au pierit. [...] Acolo sus e viața cea adevărată, fără de moarte şi plină de bunătăți neamestecate cu rău [...] Nu mai e nimic care să ne supere, nici griji, nici ispite, numai bucurie, iubire, veselie; toate sunt desăvârşite, toate nepieritoare".[843]

Toate acestea sunt palide imagini, căci binele împărăției este neasemănat şi mai presus de tot binele acestei lumi. „Impărăția cerurilor, spune Sfântul Grigorie de Nazianz, aceasta este: aflarea celei mai înalte curății şi desăvârşiri".[844]

Impărăția cerurilor înseamnă mai întâi de toate a fi împreună cu Dumnezeu; intrând în împărăție, drepții Il vor întâlni pe Hristos Cel iubit de ei şi Il vor vedea în lumina slavei Sale (cf. In. 17, 24), în toată mărirea (Rom. 8, 18).[845] Şi va fi văzut de ei atunci nu *ca prin oglindă, în parte şi în ghicitură,* ci „față către față" (l Cor. 13, 12).[846] Atunci, spune în acelaşi loc Apostolul Pavel, „voi cunoaşte deplin, precum am fost cunoscut şi eu".

Si se vor salaslui si vor petrece cu Dumnezeu (cf. In. 14, 2-3; 2 Cor. 5, 8) si El va fi atunci „totul în toate" (l Cor. 15, 28), şi ei desăvârşit vor fi întru El; şi-L vor avea în launtrul lor pe Duhul Cel Sfânt,[847] iar prin Duhul, în Hristos, vor fi uniți cu Tatăl, deopotrivă fiind întru El şi avându-L pe El în lăuntrul lor. Vor fi cu El, uniți cu El pe vecie (cf. l Tes. 4, 17), viețuind pururea cu El „viață dumnezeiască şi netrecătoare".[848] Hristos, Domnul nostru, El Insuşi ne-a descoperit că aceasta este plinirea vieții creştineşti: unirea desăvârşită cu El, iar în El, cu Tatăl, unire care se săvârşeşte în slava sau lumina ce se vede prin Duhul: *„după cum Tu, Părinte, în Mine şi Eu în Tine, aşa şi aceştia în Noi să fie una [...] Şi slava pe care Tu Mi-ai dat-o le-am dat-o lor, ca ei să fie una, precum Noi una suntem; Eu în ei şi Tu în Mine..."* (In. 17, 21-23). Această unire deplină cu Dumnezeu în veacul ce va să fie o înfățişează rugăciunea de la Liturghie în care se cere: „Dă-ne nouă, Doamne, să ne împărtăşim cu Tine mai adevărat în ziua cea neînserată a împărăției Tale!"

Drepții şi ei vor străluci de acea lumină pe care o văd şi-n care-L văd pe Dumnezeu Cel în Treime[849] (cf. Mt. 5, 8), unindu-se cu El. *„Atunci cei drepți vor străluci ca soarele în împărăția Tatălui lor."* (Mt. 13, 43). Impărtăşindu-se de lumina dumnezeiască[850] şi preamărindu-se împreună cu Hristos (Rom. 8, 17), vor fi părtaşi ai slavei lui Dumnezeu (l Pt. 5, 1).

Iar părtăşia de slava dumnezeiască dăruieşte adevărata şi deplina libertate, cea a fiilor lui Dumnezeu. (Rom. 8, 21).

---

842 Vezi, de pildă, Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut,* I, 11;

843 *Omilie la psalmul 114,* 3; Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 104, 5. Omilie la psalmul 114,* 3.

844 *Cuvântări,* XX, 12.

845 Vezi Sf. Grigorie Palama, *Omilii,* 8.

846 Despre vederea lui Dumnezeu, potrivit Sfinților Părinți ai Răsăritului, vezi V. Lossky, „Le probleme de la «vision face â face» et la tradition patristique â Byzance", în *Studia Patristica, 2, Texte imd Untersuchungen,* 64, Berlin, 1957, p. 512-537; *Vision de Dieu,* Neuchâtel, 1962.

847 Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze, 6,* 112-113: „Impărăția cerurilor e împărtăşirea Duhului Sfânt".

848 Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia,* 15.

849 Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XVL9; XX, 12; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole,* 24; Sf. Grigorie Palama. *Omilii,* 8.

850 Vezi Sf. Grigorie Palama, *Contra lui Gregoras,* III, 27.

Şi vor avea parte sfinţii de toate bunătăţile cele dumnezeieşti. Căci împărăţia lui Dumnezeu este „împărtăşirea prin har de bunătăţile pe care le are El prin fire".[851] Iar aceasta naşte în cei drepţi bucurie de nespus; şi spune Apostolul că aşa, cu bucurie şi veselie, vor intra acolo *„unde Iisus a intrat pentru noi ca înainte-mergător"* (Evr. 6, 20). Unirea cu Hristos în legătura iubirii aduce bucurie care întrece nemăsurat toată bucuria lumească, bucuria „deplină" de care vorbeşte Sfântul Evanghelist Ioan (16, 24), numită de Sfânta Tradiţie „fericirea dumnezeiască".[852] Sfântul Ioan Gură de Aur spune că mai mult decât frumuseţea Raiului şi decât vieţuirea lipsită de orice neajuns ori întristare lumească, adevărata pricină a fericirii sfinţilor este „bucuria de a vedea faţa lui Hristos şi de a se veseli pururea de El împreună cu îngerii, arhanghelii şi puterile cereşti".[853] Iar fericirea cerească e neştirbită, nesfârşită şi nestrămutată, căci, după cuvântul evanghelistului: *„bucuria voastră nimeni nu o va lua de la voi!"* (In. 16, 22).

Dimpreună cu corurile îngereşti şi ale tuturor sfinţilor, drepţii vor lăuda pururea pe Dumnezeu.[854] Căci văzând neacoperită şi-n toată măreţia puterea şi slava Lui, întreaga lor fiinţă se face izvor de laudă[855] , cinstire şi închinare.

Intr-un cuvânt, după cum spune Sfântul Ioan Damaschin, în chip apoteotic: „cei care au făcut fapte bune, împreună cu îngerii vor străluci ca soarele spre viaţa veşnică, împreună cu Domnul nostru Iisus Hristos. Şi Il vor vedea pururea şi vor fi văzuţi de El şi vor culege bucuria nesfârşită care vine de la El, lăudându-L împreună cu Tatăl şi cu Sfântul Duh, în vecii nesfârşiţi ai vecilor".[856]

Vederea lui Dumnezeu în lumina slavei Sale negrăite nu doar că-i uneşte deplin pe cei drepţi cu Dumnezeu, ci-i şi preschimbă în chip minunat şi-i face asemenea Lui.[857] *„Ce vom fi, nu s-a arătat până acum. Ci ştim că atunci când El Se va arăta, vom fi asemenea Lui, fiindcă Il vom vedea cum este."* (l In. 3, 2).

Atunci se va săvârşi deplin asemănarea cu Dumnezeu lucrată de cei drepţi[858] , care-i va face prin har ceea ce este Dumnezeu prin fire, ajungând astfel, în Dumnezeu şi prin El, la plinătatea vieţii dumnezeieşti, potrivit celor rânduite dintru început pentru om de Pronia dumnezeiască.[859] *„Căci spre aceasta ne-a şi făcut, ca «să ne facem părtaşi dumnezeieştii firi»* (2 Pt. 1, 4) şi ai veşniciei Lui şi să ne arătăm asemenea Lui prin îndumnezeirea cea din har, pentru care este toată existenţa şi durata celor ce sunt şi aducerea la fiinţă şi naşterea celor ce nu sunt".[860]

---

[851] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Cele două sute de capete despre cunoştinţa lui Dumnezeu şi despre iconomia Fiului.....* II, 90.

[852] Cf. Sf. Vasile cel Mare, *Epistole,* 8, 12; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[853] Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut,* I, 11.

[854] Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole,* I, PG 91, 388B.

[855] Vezi Fer. Augustin, *Cetatea lui Dumnezeu,* XXII, 30.

[856] Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* IV, 27.

[857] Vezi Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numele divine.* I. 4

[858] Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări.* XXI. 2

[859] Nu vom spune aici mai multe despre îndumnezeirea omului, dat fiind că am scris pe larg despre ea în studiul nostru *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur,* Paris, 1997. Pe această temă, vezi şi: J. Gross, *La Divinisation du chretiene selon Ies Peres grecs,* Paris, 1938; B. Sartorius, *La Doctrine de la divinisation de l'homme d'apres Ies Peres grecs en general el Gregoire Palamas en particulier,* Geneva, 1965.

[860] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole,* 24.

In împărăție, drepții vor gusta fericirea potrivit măsurii lor duhovnicești.[861] Hristos Insuşi o arată, spunând: *„In casa Tatălui Meu multe locaşuri sunt."* (In. 14, 2); iar Apostolul Pavel scrie: *„Fiecare îşi va lua plata după osteneala sa."* (l Cor. 3, 8); sau, în altă parte: *„Alta este strălucirea soarelui şi alta strălucirea lunii şi alta strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebeşte în strălucire."* (l Cor. 15, 41). Tâlcuind acest ultim verset, Sfântul Ioan Gură de Aur spune: „Şi ce voieşte el să arate prin aceste vorbe? Din ce pricină de la vorba învierii trupurilor a ajuns la slava soarelui şi a stelelor? [...] Fiindcă el a adus vorba de înviere, apoi arată că mare va fi atunci deosebirea de slavă, deşi învierea este una şi aceeaşi. [...] Căci deşi stelele sunt toate în cer, totuşi nu au toate aceeaşi strălucire. Deci ce învățăm noi de aici? Că deşi toți drepții vor fi întru împărăția lui Dumnezeu, nu toți însă se vor bucura de aceleaşi bunătăți".[862] Tot aşa zice şi Sfantul Grigorie de Nazianz: „Nu toți se vor învrednici de acelaşi rang, nici de aceeaşi treaptă, ci unul de una, altul de alta, fiecare, socotesc, după curăția sa".[863] Sfântul Grigorie Sinaitul spune şi el ca felurită este „răsplătirea bunătăților"[864]; „mărimea şi felul răsplății (drepților) vor fi pe potriva deprinderii şi lucrării virtuților".[865] Sfantul Nicolae Cabasila, la rândul său, scrie că „în cer există locaşuri multe şi felurite, pentru ca să poată fi cinstită orice treaptă de virtute".[866] Iar Sfântul Isaac Sirul spune şi el: „Precum fiecare se bucură de soarele văzut după curăția puterii văzătoare şi primitoare, şi precum un sfeşnic ce luminează într-o casă răspândeşte multe raze, fără ca lumina lui să scadă, aşa şi în veacul viitor" drepții vor fi luminați „de unicul Soare înțelegător [...] fiecare pe măsura lui [...] şi fiecare se va veseli înlăuntrul său după harul dat lui, după măsura sa"; însă harul este unul şi acelaşi, căci toți se bucură de una şi aceeaşi vedere (a lui Dumnezeu) „şi una le este bucuria".[867]

Starea duhovnicească a drepților în împărăția cerurilor este şi se numeşte desăvârşită față de viața aceasta pământească, iar nu în sine. Ajunşi asemenea lui Dumnezeu, uniți cu El şi îndumnezeiți cu adevărat, ei încă au să sporească necontenit în asemănare, şi-n unire şi-n îndumnezeire. Căci Dumnezeu, nemărginit fiind, rămâne pururi neajuns şi necuprins în ființa Sa, iar omul nu-L va putea cunoaşte şi iubi deplin vreodată; şi, neputând sorbi întreg izvorul nesecat al harurilor Sale, neîncetat va înseta, dorind saturarea de ceea ce nu are capăt ori sfârşit.

Despre această tindere neostenită a omului spre Dumnezeu vorbeşte mai cu seamă Sfântul Grigorie de Nyssa[868], arătând cum „dragostea sufletului simțitor față de Cel prin fire bun [...] îl atrage pururea de la binele atins, la binele văzut mai sus, aprinzându-i, prin ceea ce a dobândit, dorința spre ceea ce e ascuns [...] marea dărnicie a lui Dumnezeu a binevoit să împlinească dorința lui, dar nu i-a făgăduit vreo încetare şi saturare a dorinței. [...] Căci a

---

[861] Vezi Sf. Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh,* XVI; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere;* Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie,* 59.

[862] Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* XLI.

[863] Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări,* XLI, 11.

[864] Sf. Grigorie Sinaitul. *Cuvinte felurite despre porunci, dogme...,* 33.

[865] *Ibidem,* 36. Vezi şi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie,* 11.

[866] Sf. Nicolae Cabasila, *Talcuirea dumnezeieştii Liturghii.* XLV.

[867] Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoință,* LVI.

[868] Vezi J. Danielou. ,,Mystique et Tenebre chez Gregoire de Nysse", art. „Contemplation", în *Dictionnaire de spiritualite. 2,* 1953, col. 1882-1885; *Platonisme et theologie mystiqite. Essai sur la doctrine spirituelle de Gregoire de Nysse,* Paris, 1954, p. 291-307.

vedea pe Dumnezeu cu adevărat stă în aceea că acela care priveşte spre El nu ajunge niciodată la sfârşitul dorinței de a-L vedea"; „dorința către Bine, atrasă de urcuşul spre ea, se întinde pururea împreună cu drumul ce duce spre ea. Şi în aceasta stă a vedea cu adevărat pe Dumnezeu: în a nu afla niciodată o saturare a dorinței de a-L afla. Totdeauna văzătorul, prin cele ce le poate vedea, arde de dorința de a vedea şi mai mult. Astfel niciun hotar nu ar putea să oprească înaintarea în urcuşul spre Dumnezeu, prin faptul ca, pe de o parte, nu se află o margine a Binelui, şi pe de alta, prin nicio saturare nu se taie sporirea dorinței spre Bine".[869]

Despre aceasta vorbesc încă şi alți Părinți. Astfel, Sfântul Ioan Scărarul spune şi el ca: „dacă dragostea nu ajunge niciodată la sfârşit (cf. l Cor. 13, 8) [...], atunci marginea acesteia este cu adevărat fără margini. Inaintând în ea, niciodată nu ajungem la sfârşit nici în veacul acesta, nici în cel viitor, adăugând lumină la lumină".[870] Vorbind îndelung despre osteneala sfinților răsplătită cu vederea slavei dumnezeieşti, Simeon Noul Teolog spune că: „alergarea le este neîncetată [...] începutul alergării e sfârşit, iar sfârşitul e început. Desăvârşirea e fără sfârşit".[871] Iar în altă parte iarăşi arată că „nu va fi sfârşit al înaintării în veci, fiindcă oprirea adăugirii sfârşitului nesfârşit ar însemna cuprinderea Celui cu totul necuprins şi Cel de Care e cu neputință pentru toți să se sature S-ar face un lucru de care te saturi; ci plinătatea Lui şi slava luminii va fi adânc al înaintării şi început fără de sfârşit. Şi aşa cum, având pe Hristos Care a luat chip înlăuntrul lor, stau înaintea Celui Ce le străluceşte lumina neapropiată, tot aşa sfârşitul se face în ei început al slavei şi în sfârşit îşi au începutul, iar în început sfârşitul".[872] In împărăția cerurilor, spune Sfântul Fotie „bucuria nu încetează, necunoscând vreodată saturare. Şi prisosul bucuriei se face pricină de tot mai multă şi mai mare dragoste de Dumnezeu. Iar covârşirea cunoaşterii dumnezeieşti sporeşte dorința noastră sfântă de cunoaştere, care nici nu sfârşeşte, nici nu slăbeşte vreodată".[873] La rândul său, Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbeşte de: „odihnirea pururea mobilă a celor plini de dorința în jurul Celui dorit"[874], care este în fapt „bucuria veşnică şi neîncetată de Cel dorit".[875] Cele spuse de aceşti doi Sfinți Părinți din urmă arată că lipsa saturării nu ştirbeşte nicicum bucuria. Nesațul din împărăție nu ştie de nemulțumirile, neliniştea şi suferința iscate în suflet de neîmplinirea dorințelor pământeşti. Ci bucuria drepților merge din desăvârşire în desăvârşire, şi ei se minunează văzând că fericirea desăvârşit gustată izvorăşte iar şi iar o nouă şi tot mai mare fericire.

Aşadar, viețuirea în împărăția cerurilor nu înseamnă odihna de orice lucrare; încetează lucrările cele din puterile fireşti ale omului, covârşite desăvârşit de energiile dumnezeieşti necreate, revărsate în cei ce s-au făcut vase alese prin curăția lor; iar pe aceştia nu-i mai însuflețesc de-acum simplele lor puteri, prea plăpânde pentru petrecerea cerească, ci dumnezeiescul har, care le cucereşte voia.[876] Viața omului în veşnicie nu e biata viață

---

[869] *Viata lui Moise.* II. 238-239.

[870] *Scara,* XXVI, partea a II-a, 38.

[871] *Imne,* 23.

[872] *Imne,* l.

[873] *Scrisoare de mângâiere către patriciul Talasie.*

[874] *Răspunsuri către Talasie, 59.*

[875] *Ibidem.* Vezi comentariul nostru la aceste expresii, ca şi la altele de acelaşi gen. In *Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur,* p. 665-673.

[876] Această temă a fost în mod deosebit dezvoltată de Sf. Maxim Mărturisitorul. A se vedea studiul nostru, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur,* p. 527-640; 665-674.

omenească mutată în cer, ci viață dumnezeiesc-omenească, în care puterile lui sunt mişcate de energia dumnezeiască; atunci el va putea să spună după adevăr: *„Nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăieşte în mine!"* (Gal. 2, 20). Animat de suflul dumnezeiesc, omul săvârşeşte fără osteneală lucrarea sa, ca revărsare a preaplinului de iubire.

Şi care va fi lucrarea acelor preafericiți, dacă nu vederea/cunoaşterea şi slăvirea lui Dumnezeu, iubirea Lui, a îngerilor şi a celorlalți oameni? Sfântul Grigorie de Nyssa spune că, vestind Apostolul „încetarea şi întreruperea tuturor faptelor noastre de acum, chiar şi a celor mai bune, numai iubirii nu i-a aflat sfârşit (cf. l Cor. 13, 8); când nădejdea s-a împlinit, rămâne numai lucrarea iubirii, care nu poate fi înlocuită chiar dacă toate celelalte încetează. De aceea şi este iubirea cea dintâi dintre virtuți şi dintre poruncile Legii. Sufletul, o dată ajuns la această stare, nu mai are nevoie de celelalte simțiri, căci a atins plinătatea existenței [...]. Căci viața cerească este iubirea, deoarece Binele este vrednic de iubirea celor ce-L cunosc [...], iar cunoaşterea dă naşterii iubirii, fiindcă ceea ce se cunoaşte este prin excelență bun. Iar de adevăratul Bine nu te saturi niciodată. Şi pentru că nu e saturare care să facă să înceteze dorirea ce ne mână să iubim Binele, urmează că în viața dumnezeiască nu conteneşte lucrarea iubirii".[877]

2. Iadul

Iadul (ori gheena) este înfățişat de Sfânta Scriptură şi de Părinți drept loc de osândă[878], sau starea celor păcătoşi[879], care îndură pe vecie chin şi suferință, fără putință de scăpare.

Cea dintâi pricină de suferință este, potrivit Părinților, focul cel nestins şi veşnic[880], după cuvântul Domnului care zice: *„Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veşnic, care este gătit diavolului şi îngerilor lui...!"* (Mt. 25, 41). Pe lângă *„focul care nu se stinge"* (Mc. 9, 47-48; cf. Is. 66, 24), Hristos vorbeşte în acelaşi loc şi de *„viermele care nu moare"* şi de locuirea pe vecie cu diavolul şi îngerii lui (vezi Mt. 25, 41)[881], în vreme ce drepții au parte de tovărăşia lui Dumnezeu, a îngerilor şi a mulțimii de sfinți.

Grozăvia suferinței acolo se arată în *„plângerea şi scrâşnirea dinților"*, de care vorbeşte Hristos (Mt. 13, 42; 25, 30).

Iadul este încă şi loc al tenebrelor, întunecat şi neguros, *„tinutul întunericului şi al umbrelor morții, tară de întuneric şi neorânduială, unde lumina e tot una cu bezna"*, după cum spune Iov (10, 21, 22). Insuşi Hristos îl numeşte *„întunericul cel mai din afară"* (Mt. 25, 30).

---

877 *Dialogul despre suflet şi înviere.*

878 Vezi, între alții, Sf. Teofil al Antiohiei, *Către Autolic,* I, 14; *Patericul,* seria anonimilor, N 490 (Antonie); Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste,* II, 34.

879 Vezi Sf. Nichita Stithatul, *Cele trei sute de capete ...,* III, 79.

880 Vezi, între alții, *Martiriul Sfântului Policarp,* XI; Sf. Ignatie al Antiohiei, *Epistola către Efeseni,* XVI. 2; Sf. Iustin Martirul şi Filosoful, *Apologia întâi,* 8, 17. 18; *Apologia a doua,* l, 8; *Dialogul cu iudeul Tryfon,* 45, 81, 120, 131, 133, 140, 141; Sf. Irineude Lugdunum, *Contra ereziilor,* IV, XL; V, XXVI, 2; Sf. Vasile cel Mare, *Regulile mici,* 267; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze,* XV, 26; XVIII, 19; Sf. Chiril al Alexandriei, *Omilie la psalmul 10,* 6; Sf. Ioan Scărarul, *Scara,* VII. 12, 24; Sf. Maxim Mărturisitorul. *Epistole,* 4; *Questiones et dubia,* 99; Sf. Grigorie Palama, *Omilii,* 22; Sf. Nicodim Aghioritul, *Noua scară,* Constantinopol, 1844, p. 188-191.

881 Vezi şi Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 33,* 8; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole,* l, PG 91, 389; Sf. Grigorie Palama, *Omilii,* 4.

Zugrăvind iadul, Părinții nu fac decât să reia cuvintele Scripturii[882] , îngroşând uneori, înmulțind amănuntele şi materializând suferințele, pentru ca omul să se înfioare şi să se teamă văzând la ce cazne vor fi dați păcătoşii.[883]

Să nu uităm însă că avem de-a face aici cu o exprimare simbolică. Astfel, mulți Părinți spun apăsat că focul iadului nu este acest foc cunoscut de noi, ci unul „cum numai Dumnezeu îl ştie".[884] El este pururi arzător şi nestins, dar nu pârjoleşte şi nu mistuie ca focul de pe pământ, pentru că, după înviere, trupurile păcătoşilor sunt şi ele, ca şi ale drepților, nestricăcioase.[885] El nu iscă suferință trupească ori sufletească, pentru că, după înviere, toți oamenii ajung nepătimitori şi cu trupul, şi cu sufletul. Aşadar, chinurile iadului, pe care le îndură atât sufletul, cât şi trupul - căci omul întreg va suferi atunci - sunt de natură spirituală.

Părinții spun că o mare suferință va fi lipsirea de viața cea slobodă.[886] Vorbesc apoi de „ruşinea şi necurmata părere de rău şi mustrarea conştiinței".[887] Aceeaşi ruşine vor îndura atunci păcătoşi în priveliştea drepților şi a sfintelor puteri cereşti, ca şi Adam când, păcătuind, s-a aflat gol înaintea lui Dumnezeu (cf. Fac. 3, 10), adică lipsit de darurile dumnezeieşti şi de slava lui Dumnezeu de care se împărtăşea în Rai. Veşnica părere de rău, închipuită în parte de „viermele cel neadormit", se naşte din vederea păcatelor şi a relei lor vietuiri pe pământ, a cărei amintire de-acum nu se mai stinge şi care nu mai poate fi nicicum îndreptată. „Să ne gândim la amara durere din iad, ce se va sălăşlui în suflet prin conştiință, de amintirea celor rău făcute de el prin trup!", scrie Sfântul Maxim Mărturisitorul.[888] „Cine - se întreabă el - va suporta ruşinea fără margini a conştiinței, care se va ivi la arătarea celor ascunse ale lui? Cine va putea măsura plânsul netăcut, şi acele lacrimi amare şi fără folos, şi scrâşnirea dinților, şi durerile celor copleşiți de chinul părerii de rău statornicită în inima lor şi sfâşiind cu dreptate adâncul sufletului? Cine e în stare să descrie strâmtorarea pricinuită lor de neputința de a nădăjdui vreodată schimbarea acestei stări şi vreun sfârşit al chinului ce-i apasă sau revenirea într-un sfârşit la o mai bună vieţuire?"[889]

Toți Părinții spun însă, într-un glas, că în iad chinul cel mare vine din alungarea şi îndepărtarea de la fața lui Dumnezeu (cf. 2 Tes. 1, 9), lipsirea de prezența Lui şi de bunătățile ce izvorăsc din ea şi tăierea comuniunii cu El. Infățişând suferințele iadului prin asemănare cu cele ce pot fi îndurate aici pe pământ, Sfântul Ioan Gură de Aur încheie spunând: „Dar sunt chinuri mai mari decât acestea. Pierderea bunurilor cereşti îi va aduce celui ce-o îndură o asemenea durere, o atât de cumplită strâmtorare a sufletului şi o aşa de mare întristare, încât de n-am avea parte de niciun alt chin, acesta doar ar fi de-ajuns ca să ne sfâşie sufletele cu înțepătura şi amăreala lui şi să ne muncească mai rău decât toate chinurile iadului."[890] Şi adaugă: „E o cazną mai grea decât toate chinurile gheenei, să fii lipsit de slava cerească! Cel

---

[882] Vezi, de pildă, Avva Isaia, *Douăzeci si nouă de cuvinte,* XXVII, 5. XXIX, 8. Sf. Grigorie Smaitul, *Capete foarte folositoare...,* 33-34; Sf. Nichita Stimatul, *Cele trei sute de capete...,* III, 79; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia.* 11.

[883] Vezi, între alții, Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 33,* PG 29, 372; Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut,* l, 10; Sf. Ioan Scărarul, *Scara,* VII, 12; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole,* 1; 24.

[884] Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* IV, 27.

[885] Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie despre învierea morților,* 8. Vezi şi Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* IV, 27.

[886] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie,* 61.

[887] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole,* 24, PG 91, 612C; cf. l, PG 91.381D.

[888] *Epistole,* 24, PG9L612B.

[889] *Epistole,* l, PG 91, 381D-384A.

[890] Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut,* I, 10.

dezmoştenit de ea, nu are a se mai tângui de suferinţele iadului, ci numai pentru ea să verse lacrimi".[891] La rândul său, Sfantul Maxim Mărturisitorul spune şi el că sufletul împătimit „va fi aruncat în viitor, după cuviinţă, din slava dumnezeiască, luând ca osândă înfricoşată pentru veacuri nesfârşita înstrăinare de Dumnezeu".[892] Iar Sfântul Vasile cel Mare arată că „aruncarea în iad înseamnă lepădarea de la faţa lui Dumnezeu"[893], şi încă: „înstrăinarea şi ura de Dumnezeu îmi pare mai grea decât pedepsele cele din gheena!"[894] De aceea, un mare duhovnic al zilelor noastre, Părintele Iustin Popovici spune, ca şi Dostoievski: „Nimic nu e mai groaznic de închipuit, decât o veşnicie fără Hristos! Mai bine iadul cu Hristos -iertat să-mi fie cuvântul acesta nebunesc -, decât un rai lipsit de El!"[895]

Păcătoşii au parte de veşnicie în iad, dar nu şi de viaţă, de Viaţa cea adevărată, de viaţa în Dumnezeu; ei îndură astfel pe veci o „a doua moarte"[896] (Apoc. 20, 14; 21, 8), cea duhovnicească. Căci „aceasta este propriu-zis moartea, lipsirea sufletului de harul dumnezeiesc".[897]

Lipsirea de viaţă înseamnă şi lipsirea de energiile dumnezeieşti, adică de „slava lui Dumnezeu", cum spun Părinţii. Aceste energii sunt puterile Sale lucrătoare, ce se arata şi se împărtăşesc ca har al Său celor vrednici şi pe care păcătoşii nu pot să le primească.

Sfântul Nicodim Aghioritul arată în chip cutremurător mărimea şi profunzimea acestei pierderi: „Ah, oare puţină pagubă este şi puţină durere să pierzi, biet păcătos, pe Dumnezeu, Care este în întregime dulceaţă, veselie, dorire şi în întregime îndestulare fără margini; Care este în întregime lumină şi început al luminii; înţelepciune şi început al înţelepciunii? Puţină durere este să pierzi pe Dumnezeu a Cărui frumuseţe întrece orice frumuseţe, înţelepciunea Sa întrece orice înţelepciune, iar dulceaţa Lui întrece orice dulceaţă? De la Care, dacă o singură rază a slavei Sale ar străluci în iad, îndată iadul s-ar preschimba în rai? [...] Intr-un cuvânt, puţină durere este să pierzi, nenorocitule, pe Dumnezeul tău, Care este bunul cel mai înalt, începutul, mijlocul şi sfârşitul fiinţării tale? [...] Cum să nu suspini tu, sărmane, din adâncul inimii, fiindcă ai pierdut atâtea binecuvântări şi daruri de la cerescul tău Părinte şi-n schimb ai moştenit sumedenie de răutăţi şi chinuri; pe scurt, cum să nu te jeleşti, păcătosule, că pierzând pe Dumnezeul tău, o dată cu El ai pierdut toate, toate laolaltă? O, pierdere nemărginită! O, pierdere nemăsurată! Sunt încredinţat, frate, că dacă ai vedea această mare pierdere pe care ai suferit-o prin păcatele tale, ai striga ca împăratul acela care, la vremea morţii sale, spunea că a pierdut tot, fiindcă, pierzându-L pe Dumnezeu, şi-a pierdut şi trupul, şi sufletul, şi pământul, şi cerul, şi pe cele trecătoare, şi pe cele veşnice şi pe toate, toate!"[898]

Mulţimea acestor energii se înmănunchează şi se arată ca Lumină dumnezeiască, de care cei osândiţi la iad n-au parte. De aceea şi este şi se numeşte iadul loc de întuneric şi tărâm al umbrelor.

Dar nu e cu putinţă să se zăgăzuiască energiile dumnezeieşti ce izvorăsc din Tatăl, prin Fiul, în Duhul Sfânt, şi să nu se reverse în tot locul, încât putem spune fără teamă că până şi în

---

[891] Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut,* I, 12; cf. *Cuvânt despre judecata viitoare,* PG 63, 751; *Omilii la 2 Corinteni,* X, 3.

[892] *Ambigua,* 83 b, PG 91, 1252B.

[893] *Omilii la Isaia,* 5, PG 30, 392.

[894] *Regulile mari,* 2.

[895] *Omul şi Dumnezeu-Omul,* Lausanne, *1989, p. 41.*

[896] Cf. Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor, V,* XXXV, 2; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia,* 11.

[897] Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia,* 11-12.

[898] *Exomologhitar,* Veneţia, 1855, p. 187-188.

iad Dumnezeu este unit cu toți, fiind „totul în toate!"[899] Lumina dumnezeiască străluceşte pretutindenea şi luminează tot; răzbate până la iad şi la cei închişi acolo. Iubirea lui Dumnezeu, ca energie dumnezeiască, îi învăluie pe toți deopotrivă, şi pe cei din iad, şi pe fiii împărăției. Nu e neputincioasă slava lui Dumnezeu, ca să se împiedice de porțile iadului; neputincioşi sunt cei din iad s-o primească, că şi-au ferecat ființa la raza harului prin voia lor statornic rea. Sfântul Maxim Mărturisitorul, la care aflăm o viziune de mare profunzime asupra acestor lucruri, spune că, la sfârşitul veacurilor, Dumnezeu Se va uni cu toți, deopotrivă; şi unirea cu El, celor vrednici, iubitori şi râvnitori ai harului Său, le este spre desfătare şi fericire; dimpotrivă, pentru cei nevrednici, care au respins harul, înseamnă durere şi suferință, căci ei sunt, aşa-zicând, siliți s-o „îndure": „Mai presus de fire numim plăcerea dumnezeiască şi înțeleasa, pe care Dumnezeu o procură firii, unindu-Se după har cu cei vrednici. Iar contrară firii este durerea negrăită, ce se naşte din lipsa acelei plăceri pe care Dumnezeu o procură firii, unindu-Se în lipsa harului cu cei nevrednici. Căci Dumnezeu, unindu-Se cu toți, după calitatea dispoziției aflătoare în fiecare, da fiecăruia, precum Insuşi ştie, simțirea potrivă, după cum s-a pregătit fiecare prin sine însuşi spre primirea Celui Ce Se va uni cu toți la sfârşitul veacurilor".[900]

Cei osândiți la iad Il văd şi ei pe Dumnezeu, văd iubirea şi mulțimea bunătăților hărăzite oamenilor, pe care drepții le primesc cu mulțumire şi cântări de laudă, răspunzând iubirii cu iubire, în vreme ce ei suferă că s-au lipsit de toate acestea pe vecie, din vina lor. Şi chinul lor sporeşte văzându-le şi înțelegând ce-au irosit şi cât de mult s-au păgubit. Astfel, după Grigorie de Nyssa şi Maxim Mărturisitorul, chinul celor din iad este lipsirea de Binele pe care, în sfârşit, ajung să-L cunoască.[901] Binele pierdut - spune Sfântul Grigorie - se face pentru ei atunci „văpaie care le pârjoleşte sufletul".[902] Sau, cum zice Sfantul Grigorie Teologul, „atunci vor vedea ca foc pe Acela pe Care [...] nu L-au cunoscut şi nu L-au crezut ca lumină. Dar focul acela este întunecat; mai bine zis, e unul şi acelaşi lucru cu întunericul prezis ca pedeapsă".[903]

Mai limpede încă o spune Sfântul Isaac Sirul, arătând că pentru cei din iad iubirea însăşi se face izvor de suferință - căci văd iubirea mare ce-o are Dumnezeu pentru ei, dar nu se pot bucura de ea şi nu se pot întoarce spre El cu iubire, din pricina păcătoşeniei lor. Şi nu e chin mai mare ca acesta:

„*Eu zic* că cei chinuiți în gheenă vor fi biciuiți de biciul iubirii. Şi ce chin mai mare şi mai cumplit este decât chinul dragostei! Cei ce simt că au greşit față de dragoste, suferă acolo un chin mai mare decât orice chin, fie el cât de înfricoşător. Căci tristețea, întipărită în inimă de păcatul față de dragoste, e mai ascuțită decât orice chin. E nebunie să socotească cineva că păcătoşii se lipsesc în gheenă de dragostea lui Dumnezeu! Dragostea este odrasla cunoştinței adevărului, care, după mărturia de obşte, s-a dat tuturor. Dar dragostea lucrează prin puterea ei în două feluri: pe păcătoşi îi chinuie, cum se întâmplă şi aici pe pământ, că prieten face pe prieten să sufere; iar pe cei care au păzit cele cuvenite, îi veseleşte. Aceasta este, după judecata mea, părerea de rău sau chinul din gheenă."[904]

---

[899] Cum citim în Cartea Psalmilor: *„Unde mă voi duce de la Duhul Tău şi de la fața Ta unde voi fugi? De mă voi sui la cer, Tu acolo eşti. De mă voi pogon în iad, de față eşti [...] întunericul nu este întuneric la Tine şi noaptea ca ziua va lumina!"* (Ps. 137, 7-8, 12).

[900] *Răspunsuri către Talasie,* 59. Vezi şi *Ambigua,* 157, unde Sf. Maxim spune că cei osândiți nu se pot împărtăşi de „Buna-existență", pentru că i s-au împotrivit.

[901] Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet şi înviere;* Sf. Maxim Mărturisitorul, *Questiones et dubia.* 19, 99.

[902] *Dialogul despre suflet şi înviere.*

[903] *Viața şi învățătura Sf. Grigorie Palama.*

[904] *Cuvinte despre nevoință,* 84.

Intr-una din epistolele sale, Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbeşte cu durere despre împotrivirea la har de-a lungul vieții, pentru care şi zac în iad păcătoşii, şi în care - după cum arată timpul prezent folosit de Sfântul Părinte - încă şi acolo stăruie, deşi îi văd acum întreaga strălucire: „Dreaptă e judecata Ta, Dumnezeule! Ne chemi şi nu Te ascultăm! Ne vorbeşti şi noi nu luăm aminte! Lipsim de putere sfaturile Tale, fiindcă nu primim cuvintele Tale. De aceea, pe drept au venit asupra noastră pieirea şi nimicirea, frica şi necazul [...] Căci cei ce urâm înțelepciunea şi lepădăm frica de Tine, nici nu voim să ținem seama de sfaturile Tale, secerăm roadele cuvenite din cele ce am semănat, şi cu nebunia noastră ne hrănim".[905]

Despărțirea pe vecie de Dumnezeu este aşadar cuvenita urmare a alegerii libere pe care omul n-o face doar o dată, ci necurmat şi statornic. Sfântul Irineu de Lugdunum spune că omul e de vină pentru chinul ce-l îndură; nu Dumnezeu pedepseşte, ci el însuşi se osândeşte, respingând darul lui Dumnezeu şi lipsindu-se de unirea şi părtăşia cu El: „Celor ce stăruie în dragostea Lui, Dumnezeu le dă comuniunea cu El. Or, comuniunea cu Dumnezeu este viața, lumina şi desfătarea de bunătățile ce vin de la El. Dimpotrivă, cei care aleg de bunăvoie sa se despartă de El, primesc ca pedeapsă despărțirea pe care ei înşişi au ales-o. Iar despărțirea de Dumnezeu este moartea; despărțirea de lumină, întunericul; despărțirea de Dumnezeu înseamnă pierderea tuturor bunătăților ce vin de la El. Aşadar, cei care, prin apostazia lor, au pierdut toate acestea, lipsindu-se de tot binele, se aruncă în cazne; nu le-o ia Dumnezeu înainte cu pedeapsa, ci pedeapsa le vine din lipsirea de tot binele. Şi pentru că binele de la Dumnezeu e veşnic şi necurmat, lipsirea de el nu poate fi altfel decât veşnică".[906] La Sfântul Maxim, îi auzim pe cei sălăşluiți în iad mărturisind: „Primim cele ale faptelor noastre. Mai bine zis, îndurăm cele corespunzătoare simțirii voite de noi!"[907]

In esență, cugetarea despre iad a Sfinților Maxim, Grigorie de Nyssa, Isaac Sirul şi Irineu este una şi aceeaşi. Totuşi, Vladimir Lossky, în *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit,* îl socoteşte pe Sfântul Maxim Mărturisitorul reprezentativ pentru gândirea ortodoxă atunci când, citându-1 pe acesta, spune că „făpturile vor învia întru nestricăciune, pentru a fi unite cu Dumnezeu devenit «totul în toate». Dar unii vor fi uniți prin har, alții, în afară de har, după Sfântul Maxim.[908] Unii vor fi îndumnezeiți prin energiile dumnezeieşti pe care le-au dobândit înlăuntrul ființei lor; alții vor rămâne în afară, şi pentru ei focul îndumnezeitor al Duhului Sfânt va fi o flacără din afară, insuportabilă pentru cei a căror voință se împotriveşte lui Dumnezeu."[909]

Aşadar, potrivit Părinților, deosebirea dintre împărăția cerurilor şi iad „se cugetă omeneşte; la Dumnezeu nu există rai şi iad. Ele sunt, e drept, două feluri de viețuire, dar nu Dumnezeu a făcut să fie aşa. In tradiția patristică e limpede că nu e îndoită cale, ci Dumnezeu Insuşi este rai pentru sfinți şi iad pentru cei păcătoşi".[910]

Aceeaşi putere dumnezeiască, după cum e simțită şi primită, face să răsară împărăția ori aprinde focul iadului. Căci lumina cea dumnezeiască, asemenea luminii soarelui, se simte ca strălucire ori arsură. Drepții primesc luminarea şi veselia din minunățiile ce li se arată; păcătoşii, ca nişte orbi care nu pot să vadă, vor îndura arsura; vederea şi iubirea lui Dumnezeu

---

[905] *Epistole,* 1,PG91,384BC.

[906] Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor,* V, 27, 2; cf. 28, 1.

[907] *Epistole,* 1, PG91,385D.

[908] *Răspunsuri către Talasie,* 59, 609BC.

[909] *Theologie mystique de l'Egllise d'Orient,* p. 175-176.

[910] Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death,* p. 254.

n-o vor simți ca lumină ce luminează şi veseleşte, ci ca foc arzător şi mistuitor. Sfântul Vasile cel Mare spune că focul din iad „e un foc care nu dă lumină; arde în întuneric, fără de strălucire".[911]

Acelaşi Părinte, arătând cum cei trei tineri aruncați în cuptorul de foc se răcoreau în văpaia ce mistuia totul în jur (cf. Dan. 3, 21-27), spune: „glasul Domnului a tăiat în două para focului". Căci, tâlcuieşte Sfântul Părinte, în foc sunt două puteri: una care arde şi alta care luminează, iar „puterea usturătoare şi pedepsitoare a focului rămâne celor vrednici de ardere, iar puterea luminoasă, prin strălucirea ei, este sortită celor fericiți. Glasul Domnului, deci, taie para focului şi o împarte aşa, ca focul pedepsei să fie neluminos, iar lumina odihnei să rămână nearzătoare"[912]. Scurt vorbind, cum arată Sfântul Grigorie de Nazianz, păcătosul „e osândit la întuneric, unde-L va vedea ca foc pe Cel pe Care nu L-a cunoscut ca lumină".[913] Iar într-o rugăciune, exclamă: „O, Prea Sfântă Treime, va fi o zi când toți Te vor cunoaşte, unii ca lumină, alții ca osândă!"[914] In altă parte scrie că Insuşi Cuvântul Se face „înfricoşat celor nevrednici şi văzut de cei care s-au gătit" prin curăție să-L primească[915] , îndemnând: „Primeşte ca dreaptă răsplata dată de dreapta cumpănă a lui Dumnezeu: lumină celor ce şi-au luminat cugetul, adică Insuşi Dumnezeu Ce Se vede şi Se cunoaşte după măsura curăției, şi-aceasta este împărăția cerească; şi dimpotrivă, întuneric celor cu mintea întunecată, adică depărtarea de la fața lui Dumnezeu pe măsura orbirii lor de aici, de pe pământ".[916]

Sfântul Ioan Scărarul spune şi el la fel: pe păcătoşi, „cum zice unul din cei ce s-au împărtăşit de numele de teolog, venind focul cel sfânt şi mai presus de ceruri, îi arde pentru nedeplinătatea curăției; pe ceilalți (pe drepți) îi luminează pe măsura desăvârşirii la care au ajuns. Căci Acelaşi se numeşte foc mistuitor şi lumină luminătoare".[917]

După cum se vede din textele citate, chinurile iadului şi fericirea din împărăție sunt mai mari ori mai mici, potrivit stării şi aplecării fiecăruia. „Chinurile sunt felurite, precum şi răsplătirile cu bunătăți"; „mărimea şi felul răsplății, de care vor avea parte, va fi după deprinderea şi lucrarea patimilor sau a virtuților" spune Sfântul Grigorie Sinaitul.[918] „Toți păcătoşii merg în gheena, dar nu toți vor îndura acelaşi chin!", spune Sfântul Ioan Gură de Aur.[919] Iar Sfântul Grigorie de Nyssa zice că, „pe cât de multă răutate e în fiecare, pe atât este de mare şi durerea".[920] La rândul său, iarăşi, Grigorie Sinaitul scrie: „mărimea şi felul răsplății de care se vor bucura va fi după deprinderea şi lucrarea patimilor sau a virtuții".[921]

Dar pentru că spusele acestea pot naşte întrebarea: „Dacă unul se va bate mult, iar altul puțin (Lc. 12, 47), cum spun unii că nu are sfârşit munca celor pedepsiți?", Sfântul Vasile cel Mare răspunde pe larg, cu următoarele argumente:

---

[911] *Omilie la psalmul* 33, PG 29, 372.

[912] Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 28*, PG 29, 297 A.

[913] Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XXI, 2.

[914] *Ibidem*, XXIII, 12.

[915] *Ibidem*, XXXIX, 10.

[916] *Ibidem*, XL, 45.

[917] Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, XXVIII, 52.

[918] *Capete foarte folositoare în acrostih*, 33; cf. 36.

[919] *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI.

[920] *Dialogul despre suflet si înviere.*

[921] *Capete foarte folositoare în acrostih*, 36.

„Cele ce par a fi spuse neclar şi acoperit în unele locuri ale Scripturii de Dumnezeu insuflate, se lămuresc din cele mărturisite în alte locuri. Domnul spune uneori hotărât că: *«aceştia vor merge la osânda veşnică»* (Mt. 25, 46), iar alteori trimite pe unii *«în focul cel veşnic, care este gătit diavolului şi îngerilor lui»* (Mt. 25, 41), iar alteori vorbeşte de *«gheena focului»* şi adaugă: *«unde viermele [...] nu moare şi focul nu se stinge»* (Mc. 9, 45); şi încă mai de mult a spus pentru unii, prin proorocul, că viermele lor nu va muri şi focul lor nu se va stinge (Is. 66, 24). Unele ca acestea se găsesc în multe locuri ale Scripturii de Dumnezeu insuflate, însă e o meşteşugire a diavolului, că adică mulți oameni uită de atâtea şi atâtea cuvinte şi hotărâri ale Domnului, ca să îndrăznească mai mult la păcat; îşi nălucesc înaintea ochilor un sfârşit al muncii, însă, dacă munca veşnică va avea cândva sfârşit, în mod sigur va avea sfârşit şi viața veşnică. Căci, dacă în privința vieții veşnice nu primim să cugetăm aceasta, ce motiv ar fi ca să dăm un sfârşit muncii veşnice? Căci adaosul de *veşnic* se referă în mod egal la amândouă. Căci zice: *«şi vor merge aceştia la osândă veşnică, iar drepții la viață veşnică»* (Mc. 25, 46). Aşadar, mărturisindu-se acestea astfel, se cuvine să se ştie că şi «se va bate mult» şi «se va bate puțin» nu arată sfârşit, ci deosebire a muncii. Căci dacă Dumnezeu este judecător drept nu numai al celor buni, ci şi al celor răi, dând fiecăruia după fapta sa, se poate ca unul să fie vrednic de focul cel nestins, şi acesta să-1 ardă mai domol sau mai tare, iar altul, vrednic de viermele care nu moare, şi acesta, de asemenea, îl va roade mai blând sau cu cruzime, după răutatea lui; şi altul poate să fie vrednic de gheena, care are munci diferite: unul merită întunericul cel mai din afară, altul este numai în plângere, iar altul şi în scrâşnirea dinților, pentru adaosul de chin ce-1 îndură. Căci «întunericul cel mai din afară» arată că există şi un oarecare întuneric mai dinăuntru. Şi ceea ce se spune în Pilde (9, 18): *«în fundul iadului»,* arată că unii sunt fără îndoială în iad, dar nu în fundul iadului, pentru că îndură o pedeapsă mai uşoară. Aceasta s-ar putea spune acum şi în privința bolilor trupului. Căci unul care suferă de friguri mai are şi semne ale altor boli; iar altul suferă numai de friguri, dar şi acesta nu la fel ca altul; iar altul nu suferă de friguri, ci se chinuieşte de durere din pricina unui mădular al trupului, şi acesta, la fel, suferă mai mult sau mai puțin decât altul. Dar aceasta, adică «mult» şi «puțin», s-a spus de Domnul după întrebuințarea obişnuită a cuvintelor, cum şi altele oarecare ca acestea. Căci ştim că de multe ori spunem despre cei care îndură o simplă neputință, friguri ori o boală de ochi: „Vai, cât a suferit!” ori: „Cum a răbdat atâtea chinuri?” (deşi nu sunt cu adevărat mari chinuri şi suferințe), încât, repet, se va bate «mult» ori «puțin» nu se referă la întinderea sau împlinirea timpului, ci la deosebirea pedepsei."[922]

3. Apocatastaza

Intrebarea de mai sus, pe care nu vrea s-o lase nelămurită Sfântul Părinte, ne trimite la o problemă îndelung şi mult dezbătută în Biserică, anume la apocatastază.

Teoria apocatastazei - adică a restaurării universale a stării paradisiace - a fost susținută cu tărie mai ales de Origen[923] şi de curentul origenist. Mai moderat şi cu oarecare ambiguitate vorbeşte despre ea şi Sfântul Grigorie de Nyssa[924], ceea ce a permis ca ea să poată

---

922 *Regulile mici,* întrebarea 267.

923 A se vedea îndeosebi: *Despre principii,* I, VII; II, III, 3, 4, 7; X, 5, 6; III, V, 4, 8; VI, 3, 6; IV, 23.

924 Vezi J. Danielou, „L'apocatastase chez Gregoire de Nysse", în *Recherches de science religieuse,* 30, 1940, p. 328-347; J. Gaith, *La Conception de la liberte chez Gregoire de Nysse,* Paris, 1953, p. 187-195. Sfântului Maxim Mărturisitorul această teorie i-a fost atribuită în mod eronat, după cum demonstrează: P. Sherwood, *The Earlier Ambigua of St. Maximus the Confessor,* Roma, 1955, p. 205-221; B. E. Daley, „Apokatastasis and «Honorable Silence» in „The Eschatology of Maximus the Confessor", în C. von Schonbom şi F. Heinzer (editori), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur,* Fribourg, Suisse, 1982, p. 309-339; J.-C1. Larchet,

fi interpretată în sens ortodox de unii autori din vechime[925], dar şi de unii autori moderni.[926] In diferite epoci şi sub diferite forme, ea apare şi la unii gânditori creştini[927], pentru care ideea unui iad veşnic apare ca incompatibilă cu bunătatea lui Dumnezeu.

Potrivit acestei teorii, iadul nu va dăinui veşnic; cei ferecați acolo, până şi Satana cu demonii lui, vor fi până la urmă eliberați şi mântuiți.

Această teorie însă rămâne marginală. Ea a iscat criticile multor Părinți[928], mai înainte chiar de a fi oficial condamnată de Biserică, împreună cu alte erori origeniste[929], la al cincilea sinod ecumenic, ținut la Constantinopol, în 553.

Cu excepția lui Origen şi a discipolilor săi, la toți ceilalți Părinți aflăm învățătura despre veşnicia chinurilor din iad şi a soartei celor ce au să le îndure.[930]

Impotriva veşniciei iadului s-a adus cuvântul despre bunătatea şi milostivirea lui Dumnezeu. Dar, după cum spun Părinții, iadul nu-i după voia lui Dumnezeu, ci după voia rea a lui Satan şi a îngerilor lui, şi a oamenilor care s-au însoțit cu ei. Iadul, ca şi răul, nu există decât ca neajuns şi lipsă a binelui; iadul este lipsirea păcătoşilor de bunurile împărăției, pentru că s-au lepădat de Dumnezeu. De aici se vede că n-a fost făcut de Dumnezeu. Iar veşnicia lui e dată de voia statornic rea a lui Satan, a diavolilor şi a omului care a ales să se împotrivească până la capăt harului veşnic şi necreat al lui Dumnezeu. Visarion de Niceea spune că: „Dreptatea osândei veşnice se vede mai cu seamă din faptul că păcătoşii stăruie cu neclintire în voința lor întoarsă spre rău, iar unei voințe veşnic rele i se cuvine o pedeapsă veşnică"[931].

Mulți Părinți[932], între care şi Sfântul Maxim Mărturisitorul[933], se folosesc de acest argument, al voii libere a făpturii, pe care Dumnezeu n-o sileşte în nici un chip, respectându-i până la capăt alegerea şi cele ce urmează din ea, chiar de sunt rele.[934]

La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur, Paris, 1996. p. 653-662; Introducere la Maxime le Confesseur, *Questiones et difficultes,* Paris, 1999, p. 18-21.

[925] Ca Sf. Maxim Mărturisitorul, de pildă, care a socotit totuşi de cuviință să-i aducă unele rectificări. Vezi introducerea noastră la Maxim le Confesseur, *Questiones et difficultes,* Paris, 1999, p. 18-21.
Ca Sf. Maxim Mărturisitorul, de pildă, care a socotit totuşi de cuviință să-i aducă unele rectificări. Vezi introducerea noastră la Maxim le Confesseur, *Questiones et difficultes,* Paris, 1999, p. 18-21.

[926] Ca Mitropolitul Hierotheos Vlachos, de pildă, în *Life after Death,* p. 279-312.

[927] Ca, recent, Părintele Serghie Bulgakov, în *L 'Orthodoxie,* p. 207-208.

[928] Intre alții, vezi: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani,* XXV, 4-6; XXXI, 4-5; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni,* IX, 1-3; Sf. Chiril al Alexandriei, *Tâlcuire la psalmul 10,* 6; *Tâlcuire la psalmul 35,* 13; *Tâlcuire la psalmul 62,* 10, 6; *Omilie la Isaia,* LV, 11; Anonim, *De sectis,* X, 6; Sf. Ioan Scărarul, *Scara,* V, 29; Sf. Atanasie Sinaitul, *Călăuză,* V; XXII; *Despre Hexaemeron,* PG 89, 971 C; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua, l,* 42; *Questiones et dubia,* 19; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la evanghelia de la Luca,* XVI.

[929] Origenismul întrece cu mult învățătura lui Origen. Să nu uităm însă că aceasta fusese deja condamnată de sinoadele din Alexandria din 231 şi 232. Despre origenism, vezi mai ales: A. Guillamont, *Leş „Kephalaia gnostica" d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'origenisme chez les Grecs et Ies Syriens,* Paris, 1962.

[930] Vezi mărturiile patristice pe această temă adunate de M. Richard, în „Enfer d'apres les Peres", în *Dictionnaire de theologie catholique,* 5, 1913, col. 47-83.

[931] *Răspunsul grecilor față de poziția latinilor în privința focului curațitor,* 19, III, *Patrologia Orientalis,* 15, p. 76-77.

[932] Vezi mai ales Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Filimon,* III, 2; Sf. Ioan Damaschin, *Dialogul împotriva maniheilor,* 75; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la evanghelia de la Luca,* XVI.

[933] Vezi studiul nostru: *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur,* Paris, 1966, p. 658-662.

[934] Ceea ce explică existența şi perpetuarea relelor aici, pe pământ, cu deosebirea că lumea aceasta nu e veşnică.

Stăruie totuşi două obiecţii: mai întâi, cine poate spune că cei din iad merg neîndoielnic în gheenă, de vreme ce, înainte de Judecata din urmă, soarta nu le e pecetluită? Apoi, cum se poate şti dinainte că cei aflaţi în întunericul cel mai din afară, care e gheena, rămân statornici în alegerea lor cea rea şi n-ar voi să se schimbe?

Cât priveşte ultima întrebare, să ne aducem aminte că îndată ce-a trecut pragul morţii, omul nu se mai poate nicicum pocăi ori face altă alegere; până la Judecata din urma însă, prin rugăciunile Bisericii, ale sfinţilor şi ale semenilor săi rămaşi în viaţă, mai este nădejde de schimbare a soartei sale. (însă, aşa cum am văzut, solirile rodesc numai dacă a existat în ei un fir de bine, mai înainte de a fi seceraţi de moarte). E drept că neputinţa de a lucra ceva după moarte apare ca o îngrădire a libertăţii. Dar omul ştie bine că i s-a pus acest hotar şi nu-i rămâne decât să chibzuiască bine înainte de a-şi face alegerea. La aceasta îndeamnă pilda despre săracul Lazăr şi bogatul nemilostiv şi cuvântul Părinţilor, care nu ostenesc să spună: „acum este vremea bine primită, acum este ziua mântuirii; acesta este veacul pocăinţei!"

Prima obiecţie se respinge lesne prin cuvântul nemincinos al lui Hristos, Care a spus că osânda va fi veşnică; şi Insuşi Dumnezeu fiind, ştie de mai înainte *şi cele din urmă, şi pe cele de demult* (Ps. 138, 5).

Invăţătura despre apocatastază n-a fost primită de Biserică, dar neîncetat Biserica şi credincioşii se roagă pentru mântuirea tuturor oamenilor. Pentru că una e să afirmi ca pe un adevăr de credinţă mântuirea de obşte, alta este s-o doreşti şi s-o ceri cu nădejde de la Dumnezeu. Iar cât va fi veacul acesta, soarta celor din iad nu e pecetluită, şi de aceea sunt deplin îndreptăţite şi nădejdile, şi rugăciunile noastre.[935]

Vezi studiul nostru: *Dieit ne veutpas la soufrrance des hommes*, Paris, 1999. Vezi şi recenzia noastră la cartea lui A. Glucksmann, *La troisieme mort de Dieu*, apărută în *Contacts*, în care am subliniat ideea că libertatea este inalienabilă, şi dacă Dumnezeu n-ar îngădui ca omul să facă rău şi să îndure răul, i-ar răpi totodată puterea de a face binele şi a se bucura de el.

[935] Despre preştiinţa lui Dumnezeu, care nu înseamnă predeterminare, vezi Sf. Ioan Damaschin, *Contra maniheilor*, 79.

XII

GATIREA DE MOARTE SI DE VIATA VESNICA

1. Rostul cunoaşterii celor ce vor fi în lumea de dincolo

Toate cele spuse până aici arată ca neadevărată părerea larg răspândită că, spre deosebire de mai toate celelalte religii, creştinismul rămâne tăcut când e vorba de viaţa de după moarte.

Cercetarea Sfintelor Scripturi şi a Tradiţiei patristice ne conduce la o reprezentare cuprinzătoare şi clară despre moarte şi cele ce se petrec după ea, şi despre destinul omului în veşnicie.

Insă nici în Scriptură, nici la Părinţi nu vom afla o descriere amănunţită a vieţii din lumea de dincolo, ci doar una simbolică. E limpede că Dumnezeu n-a îngăduit ca morţii să le descopere celor vii petrecerea lor în cealaltă lume. In pilda despre săracul Lazăr şi bogatul cel nemilostiv, rugămintea bogatului nemilostiv către Avraam: *„Rogu-te, dar, părinte, să-1 trimiţi în casa tatălui meu, căci am cinci fraţi, să le spună acestea, ca să nu vină şi ei în acest loc de chin"*, nu este ascultată, dându-i-se acest răspuns: *„Au pe Moise şi pe prooroci; să asculte de ei!"*; şi stăruind el şi spunând: *„Nu, părinte Avraame, ci dacă cineva dintre morţi se va duce la ei, se vor pocăi!"*, i se spune răspicat: *„Dacă nu ascultă de Moise şi de prooroci, nu vor crede nici dacă ar învia cineva dintre morţi."* (Lc. 16, 27-31). Tot aşa, Sfântul Ioan Gură de Aur, care adesea zugrăveşte foarte viu chinul din iad şi desfătarea din împărăţie, atunci când este întrebat: „In care loc se află, deci, gheena?", răspunde sec: „Ce-ţi pasă? [...] Nu-i treaba noastră să cercetăm unde este, ci cum să facem să scăpăm de ea".[936]

Ambele spuse, a Scripturii şi a Sfântului Părinte, învaţă unul şi acelaşi lucru: cunoaşterea celor ce se întâmplă după moarte sau cum şi ce fel este viaţa în lumea de dincolo nu-i este de mare folos omului; bine este pentru el să se gătească de acum pentru cele ce au să fie. In ceasul morţii, toată ştiinţa noastră e netrebnică, şi numai de vom fi făcut roade vrednice de pocăinţă, de vom fi cu suflet curat şi plin de toată virtutea, iubitori de Dumnezeu şi de aproapele, bine călătorind cu rugăciunile Bisericii, ale sfinţilor şi ale semenilor săi, vom avea parte de „sfârşit creştinesc [...], fără durere, neînfruntat, în pace", iar la sfârşitul veacurilor, de „răspuns bun la înfricoşătoarea judecată a lui Hristos", după cum se cere la Sfânta Liturghie.

Dar şi atunci când Părinţii ies din tăcerea lor, tot spre zidirea noastră o fac, arătându-ne

[936] *Omilii la Romani,* XXXI, 4-5.

ca vom fi cercetați pe cale până vom intra în veşnicie, că vom da seamă de tot ce-am făcut, că soarta noastră atârnă de cum vom fi aflați în ceasul morții şi că după aceea e cu neputință s-o mai schimbăm cumva. Acesta este rostul spuselor lor, să ne facă să ne gătim de pe acum de moarte, ca să fim vrednici de starea de-a dreapta şi de aşezarea la stânga să scăpăm. Cuvântul lor vrea să trezească în noi râvna raiului şi groaza de iad. Avva Isaia, de pildă, ne îndeamnă: „Adu-ți aminte de împărăția cerurilor, ca dorirea ei să te atragă pe încetul spre ea. Gândeşte-te la gheena, ca sa urăşti faptele ce te duc la ea".[937] Sau, iarăşi: „înainte de a face ori de a împlini vreun lucru, în fiecare zi adu-ți aminte şi cugetă totdeauna unde eşti şi unde ai să mergi când vei pleca din trup, şi nu te vei lenevi în sufletul tău în nicio zi. Cugetă la cinstea ce-au primit-o toți sfinții şi râvna lor să te atragă puțin câte puțin. Dar cugetă şi la osândirile ce le-au luat păcătoşii, şi păzeşte-te pe tine pururea de cele rele!"[938]

Cel mai adesea Părinții îndeamnă să ne ferim de iad, ştiind că omul firesc e îmboldit mai uşor de teama de suferință, decât de dorul împărăției, care i se pare greu de închipuit şi foarte îndepărtată. Astfel, Sfântul Grigorie Palama scrie: „de această (a doua) moarte, de osânda veşnică zic, să fugim din toate puterile. Să tăiem, să lepădăm şi să nu primim nicio tovărăşie, lucrare ori voie rea, cele care ne mână în jos, ne depărtează de Dumnezeu şi aduc o astfel de moarte. Căci cel care se înspăimântă şi se fereşte de ea, nu se va teme de venirea morții celei trupeşti!"[939] Avva Isaia sfătuieşte astfel: „Ia aminte la tine, amintindu-ți şi având înaintea ochilor focul cel veşnic şi chinurile veşnice şi pe cei osândiți şi chinuiți de acolo şi socoteşte-te pe tine mai degrabă ca unul din cei de acolo, decât dintre cei vii!"[940]

Sfântul Ioan Gură de Aur ştie bine că oamenii nu primesc cu bucurie aceste îndemnuri şi de aceea îşi îndreptățeşte cuvântul, spunând: „Ştiu că vă supăr şi vă întristez cu aceste cuvinte. Dar ce să fac? N-aş vrea să grăiesc aşa! Aş vrea ca şi eu, şi voi toți să îndrăgiți virtutea. Dar pentru că cei mai mulți dintre noi trăim în păcate, aş vrea să-mi dea cineva atâta putere cât să vă întristez cu adevărat şi să ating sufletul ascultătorilor mei. Atunci aş înceta să vă mai grăiesc despre iad. [...] Nimic n-ar trebui să fie mai plăcut, decât a vorbi de iad, pentru că nimic nu-i mai amar decât chinurile din iad [...] Pentru că aceste cuvinte supărătoare în aparență îndepărtează iadul de la noi, căci, intrând în suflete, ni le schimbă, ne fac mai evlavioşi, ne înalță mintea, ne înaripează gândul, alungă atacul cel rău al poftelor, fiind cu adevărat doctorie[941]; înfățişând înfricoşatele încercări prin care are să treacă sufletul păcătos, Avva Teofil arată că este de folos pentru om să le cunoască mai dinainte, spre îndreptarea vieții sale: „Dacă aşa stau lucrurile, ce fel trebuie să fim noi în petreceri bune şi cu dreaptă credință? Ce fel de dragoste suntem datori să ne agonisim? Ce fel de viețuire? Ce fel de petrecere? Ce fel de drum? Ce fel de luare-aminte? Ce fel de rugăciune? Ce fel de grijire? *«Aşteptând acestea -zice -, sârguiți-vă să fiți aflați de El în pace, fără prihană şi fără vină»* (2 Pt. 3, 14), ca să ne învrednicim a-L auzi pe Dânsul zicând: *«Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moşteniți împărăția cea gătită vouă de la întemeierea lumii!"* (Mt. 25, 14) în vecii vecilor»"[942].

La rândul său, Sfântul Ioan Gură de Aur arată că e de folos să li vorbească oamenilor despre viața de dincolo, pentru că e lucru primejdios să rămâi în neştiință: „Cel care nu nădăjduieşte că va învia şi nu se teme că va da socoteală de faptele sale, ci socoteşte că totul

---

[937] *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* XVI.

[938] *Ibidem,* 6.

[939] *Către maica Xenia,* 12.

[940] *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* XXVII, 5.

[941] *Omilii la Matei,* XLIII, 5.

[942] *Patericul,* Pentru Teofil, arhiepiscopul Alexandriei, 4.

se încheie cu viața aceasta, nu se va îngriji nici de virtute; şi pentru ce să se îngrijească, de vreme ce nu aşteaptă răsplată pentru ostenelile sale? Nu fuge nici de păcat, pentru că nu crede că se va osândi pentru răutățile sale, ci se lasă în voia poftelor lui nebune şi săvârşeşte tot felul de păcate. Dimpotrivă, cel care crede că va fi o judecată, cel care are înaintea ochilor tribunalul acela înfricoşător şi pedepsele de neînlăturat şi hotărârea aceea de neocolit, duce cu orice preț o viață virtuoasă şi fuge de desfrânare, de mândrie şi de orice alt păcat".[943] Iar în altă parte, iarăşi spune: *«Inaintea Mea tot genunchiul se va pleca!»*, zice prorocul (Is. 45, 23). Aşadar, fiecare dintre noi va trebui să dea socoteală de sine înaintea lui Dumnezeu. Şi nu e vorba aici doar de închinarea cu care fiecare este dator înaintea Domnului, ci arată că va da fiecare seama de faptele sale. De aceea, vegheați şi fiți gata de luptă; iuțiți-vă şi gătiți-vă de războiul cel duhovnicesc, căci iată-L pe Domnul a toate stând în scaunul de judecată!"[944]

2. Aducerea-aminte de moarte

De aceea Părinții îndeamnă întotdeauna la necontenita aducere-aminte de moarte[945] - bine ştiind că negreşit vom muri -, ca dobândind buna aşezare a sufletului nostru, să trecem nevătămați prin marea încercare şi să fim aflați vrednici de intrarea în împărăția cerurilor.[946]

Pentru a rodi, nevoința aceasta trebuie să fie necontenită. Sfântul Grigorie de Nazianz îl învață pe un ucenic al său: „Trebuie să trăieşti pentru veacul ce va să fie şi să faci din viața aceasta cugetare la moarte!"[947] La rândul său, Sfântul Atanasie îndeamnă: „Adu-ți aminte în tot ceasul de plecarea ta şi ține-ți în toate zilele moartea înaintea ochilor!"[948] Iar Sfântul Ioan Scararul: „Aducerea-aminte de moarte să se culce cu tine şi să se scoale cu tine!"[949]

Sfântul Isihie Sinaitul numeşte pomenirea morții „pedagog bun al sufletului şi al trupului".[950] Prin ea, omul poate cu adevărat sa se lepede de lume şi de poftele cărnii şi să-şi

---

943 *Cuvânt despre învierea morților,* I.

944 *Omilie la a doua venire a lui Hristos,* I. PG 59, 619-620.

945 Vezi *Patericul,* Cuvânt pentru Evagrie, 4; Teofil, 5; Sf. Macarie Egipteanul, *Epistole către fiii săi duhovniceşti,* 17. Sf. Vasile cel Mare, *Epistole,* 46; Avva Isaia, *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* I, 5; Avva Ammonas, *Invățături duhovniceşti,* IV, 45; Ioan Moshu, *Livada duhovnicească,* 156; Sf. Varsanufie şi Ioan, *Epistole*, 232, 242, 256, 639, 789, 790; Sf. Dorotei, *Invățături de suflet folositoare,* IV, 6; Sf. Ioan Scărarul, *Scara,* I, 9; IV, 16; V, 5; VI; VII, 20; XI, 3; XXVIII, 48; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoință,* 18, 39, 68; Isihie Sinaitul, *Cuvânt despre trezvie şi virtute,* 155; Pilotei Sinaitul, *Capele despre trezvie,* 6, 13, 21, 38; Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete teologice, gnostice şi practice,* I, 13. 39; III. 5. 17; Ilie Ecdicul, *Culegere din sentințele înțelepților,* II, 11, 12.

946 In viata ascetică, aducerea-aminte de moarte are multe alte forme şi laturi asupra cărora însă nu ne putem opri aici. Ne putem însă face o idee despre ele, citind cel de-al treizeci şi nouălea cuvânt despre nevoința al Sfântului Isaac Sirul, care, în chip sugestiv, începe astfel: „Primul gând care vine în om din iubirea de oameni a lui Dumnezeu şi care călăuzeşte sufletul spre viață, e cel ce se iveşte în inimă despre ieşirea noastră din lumea aceasta".

947 *Epistole,* 31.

948 *Despre feciorie,* 23.

949 *Scara,* XV, 50. Vezi şi Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoința,* 18; Sf. Pilotei Sinaitul, *Capete despre trezvie, 6,* 13.

950 *Cuvânt despre trezvie,* 94.

facă astfel uşoară ieşirea sufletului din trup.[951] Ea fereşte de păcat (cf. Inț. Sir. 7, 38) şi de patimi[952] şi-1 alipeşte pe om de Dumnezeu şi de voia Lui prin împlinirea poruncilor.[953] După Avva Isaia, pomenirea morții dimpreună cu pocăința duce la „păzirea a toată virtutea".[954] De altfel, pomenirea morții naşte ea însăşi pocăința[955], iar cel ce-a dobândit-o pe aceasta va trece nevătămat prin porțile morții.

In aducerea-aminte de ieşirea din trup e şi frică de moarte, dar frica cea bună a celui ce se teme de judecata lui Dumnezeu şi de hotărârea Lui cea dreaptă.[956] Avva Isaia spune că omul „trebuie să aibă frica de a se întâlni cu Dumnezeu, ca răsuflarea"[957], adică necontenit. Iar Sf. Vasile cel Mare scrie: „Fericit sufletul care zi şi noapte n-are în gândurile sale altă grijă, decât de a şti cum va putea să răspundă fără frică de viața lui în marea zi, când toate făpturile vor sta înaintea Judecătorului ca să dea socoteală de faptele lor!"[958]

Tot aşa, Părinții spun că fiecare zi trebuie trăită ca şi cum ar fi cea din urmă.[959] Astfel, Sfantul Ioan Casian scrie: „Fără îndoială, moartea tuturor patimilor este să se gândească (omul) în fiecare zi că are să plece din lumea aceasta"[960]. Iar Avva Isaia zice scurt: „Cugetă în fiecare zi că doar azi am să trăiesc pe lume, şi nu vei păcătui față de Dumnezeu!"[961]; căci, tâlcuieşte el puțin mai departe: „cel ce are moartea aproape în aşteptarea lui, nu păcătuieşte mult (cf. Is. Sir. 7, 36). Dar cel ce o aşteaptă să vină după multă vreme, se va încurca în multe păcate. Dumnezeu Se îngrijeşte să curățească de păcate drumul celui ce se pregăteşte să dea răspuns de faptele lui, dar cel ce dispreţuieşte aceasta şi zice: «Mai am până-oi ajunge la sfârşit!», trăieşte în păcate"[962]

In sfârşit, Sfantul Antonie înjugă cele două îndemnuri, spunând: „Ca să nu cădem în

---

[951] Cf. Sf. Antonie cel Mare, *Invățături despre viața virtuoasă a oamenilor si despre buna purtare,* 91: „Ci adu-ți îndată moartea înaintea ochilor şi niciodată nu vei pofti vreun rău sau vreun lucru lumesc!"; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoința,* 39; Sf. Simeon Noul Teolog, *Cele 225 de capete teologice şi practice,* I, 13; Ilie Ecdicul, *Culegere din sentințele înțelepților,* II, 11.

[952] Cf. Avva Ammonas, *Invățaturi duhovniceşti,* IV, 43; Sf. Vasile cel Mare, *Omilii despre facerea omului,* II, 13; *Epistole,* 174; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani,* X, 3; Sf. Varsanufie şi Ioan, *Epistole,* 789; Isihie Sinaitul, *Cuvânt despre trezvie,* II. 53; Filotei Sinaitul, *Capete despre trezvie,* 38.

[953] Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani,* X, 3; Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete teologice, gnostice şi practice,* I, 13.

[954] *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* VII, 12; Isihie Sinaitul, *Cuvânt despre trezvie,* II, 53; Sf. Filotei Sinaitul, *Capete despre trezvie,* 38.

[955] Cf. Sf. Vasile cel Mare, *Epistole,* 46, 6; Sf. Filotei Sinaitul, *Capete despre trezvie,* 38. (Vezi în *Psaltire,* rugăciunea după catisma a paisprezecea: „De ce nu-ți aduci aminte de moarte, suflete al meu? De ce nu te întorci acum la îndreptare, mai înainte până ce nu sună trâmbița de judecată? Căci atunci nu va mai fi vreme de pocăință" - *n. tr.)*

[956] Cf. *Patericul,* Pentru Avva Evagrie, 4; Avva Isaia, *Douăzeci si noua de cuvinte,* I. 5; Sf. Ioan Scărarul, *Scara,* IV. 16; V, 5; Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete teologice, gnostice şi practice,* I, 13.

[957] *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* XXVI, l.

[958] *Epistole,* 174.

[959] Vezi, în afară de textele citate mai sus: Evagrie, *Tratatul practic.* 29: Omul „trebuie să se țină tot timpul gata, ca şi cum ar muri a doua zi"; Sf Ioan Casian, *Aşezămintele mănăstireşti,* V, 41; Sf. Varsanufie şi Ioan, *Epistole,* 94. 346, 637; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoință,* 34.

[960] *Convorbiri duhovniceşti,* XVI, 6.

[961] *Douăzeci şi nouă de cuvinte,* IX, 2.

[962] *Ibidem,* XVI, 6.

nepăsare, e bine să cugetăm la spusa Apostolului: *«Mor în fiecare zi!»* (I Cor. 15, 31). Căci dacă am trăi şi noi ca cei ce aşteaptă să moară în fiecare zi, n-am păcătui. Iar ceea ce se spune prin acesta trebuie s-o înțelegem aşa: sculându-ne, în fiecare zi să socotim că nu vom rămâne în viață până seara; şi când ne culcăm să socotim că nu ne vom mai scula. Căci viața noastră e prin fire nesigură şi ne e măsurată de pronia lui Dumnezeu."[963]

3. Aducerea-aminte de lucrurile cele de pe urmă

Sfântul Maxim Mărturisitorul îndeamnă să adăstam în cugetarea la moarte şi la sfârşitul lumii:

„Să potolim, prin frica de Dumnezeu şi prin gândul la amenințarea celor viitoare, simțirile ce se mişcă şi lucrează în chip neînfrânat; în toate şi înainte de toate să ne amintim de moarte şi de ieşirea înfricoşată a sufletului din trup. Să ne gândim cum îl vor întâmpina în văzduhul acesta începătoriile, stăpâniile şi puterile întunericului, toate trăgându-1 spre ele, rupând din el şi sfâşiindu-1 pe măsura relei familiarităţi pe care şi-a câştigat-o prin legăturile cu ele, prin mijlocirea cine ştie cărei patimi. Să ne gândim la amara durere din iad, ce se va sălăşlui în suflet prin conştiința şi amintirea celor rău făcute de el prin trup. Să ne gândim la sfârşitul cel mai de pe urmă al întregii lumi, când prin focul cel nemăsurat de mare va arde tot universul acesta, stihiile se vor nărui în văpaia ce le topeşte, cerul înfăşurându-se cu înfricoşare şi fugind de la fața focului, care va curați zidirea pentru arătarea Celui preacurat, marea va dispărea, pământul se va cutremura şi va scoate din sânul lui la arătare, până la unul, nesfârşitele miliarde de trupuri omeneşti. Să ne gândim la ceasul cumplit al răspunsului ce se va da în fața înfricoşatului şi temutului scaun al lui Hristos, când toată puterea cerurilor şi toată mulțimea oamenilor, începând de la întemeierea veacului, va privi toate ale fiecăruia, până la simplul gând; când pe unii îi va primi pentru strălucirea faptelor în lumina negrăită a Sfintei şi strălucitoarei Treimi, Care va străluci limpede celor ce O pot privi şi primi pentru curăția sufletului; iar pe alții, pentru faptele lor rele, îi va primi întunericul cel mai din afară şi viermele neadormit şi focul nestins al gheenei şi, lucrul cel mai greu, ruşinea fără sfârşit a conştiinței. Să ne amintim de toate acestea, ca de unele să ne facem vrednici, iar pe celelalte să nu fim osândiți să le îndurăm. Şi să ne facem de-ai lor (ai celor drepți) şi ai lui Dumnezeu, mai bine zis toți ai lui Dumnezeu şi cu El întreg în întregime, nepurtând nimic pământesc în noi, ca să ne apropiem de El şi să ne facem dumnezei după har, luând de la Dumnezeu harul de a fi dumnezei! Căci aşa se cinstesc darurile lui Dumnezeu şi se primeşte cu bucurie venirea Bucuriei dumnezeieşti."[964]

In prima dintre scrisorile sale, Sfântul Părinte stăruie el însuşi în asemenea cugete, stând ca unul care se căieşte de păcatele sale şi făcându-ne şi pe noi părtaşi, ca să ne mişte spre lepădarea răutății cât mai e timp; căci atunci nu va mai fi cale de întoarcere:

„Dreaptă e judecata lui Dumnezeu! Nu vom înceta s-o spunem. Am fost chemați şi n-am ascultat. Am fost sfătuiți şi n-am luat aminte. Eram învățați în fiecare zi despre aceleaşi pedepse ce ne aşteaptă şi dispreţuim cele spuse. Nu ne-au întristat câtuşi de puțin cuvintele rostite. Căci altfel nu ne-ar întrista acum aceste lucruri atât de tare. Ni se păreau aiureli cele ce acum ne strâmtorează viața, iar atunci ni se spuneau des. O, nepăsare! O, amăgire! O, sfaturi

---

[963] Sf. Atanasie cel Mare, *Viața cuviosului părintelui nostru Antonie,* XIX.

[964] *Epistole,* 24, PG 91, 609-612D. Aflăm un cuvânt asemănător, încă şi mai dezvoltat, la Sf. Vasile cel Mare, *Epistole,* 46, 5, care arată şi rostul cugetării la cele ce vor să fie: frica de chinuri, pocăința şi curățirea, ca să fim primiți de Hristos în împărăția Sa *(ibidem.* 6).

rele! O, negustori vicleni! O, minunea dreptei hotărâri a lui Dumnezeu despre acestea cu privire la noi! Cum ne-a răsplătit cu chinul potrivit fiecărui fel de păcate! Pentru ticăloasa şi vrednica de osândă plăcere a trupului am fost judecaţi cu dreptate să avem parte de gheena înfricoşătoare. Am fost osândiţi să locuim în această negură şi în acest întuneric înspăimântător, fiindcă am iubit toate vederile şi vorbele urâte şi am preţuit cele ale lumii mai mult decât toate bunătăţile dumnezeieşti [...]. De aceea, cu dreptate ne-am lipsit acum de lumină, fiindcă n-am văzut în viaţa noastră vremelnică de acum zidirea spre slava lui Dumnezeu care a facut-o, ci ne-am întinat ochii noştri, şi urechile, şi limba. Mai bine zis, prin acelea am stricat toate vederile şi cuvintele lui Dumnezeu şi, cu pizmele unora împotriva altora, ne-am urâţit sufletul făcut după chipul Lui. Şi aşa am fost aruncaţi în tartar şi pironiţi cu totul în prăpastia lui, fiindcă în locul smeritei cugetări celei înalte şi pricinuitoare a celor înalte şi dumnezeieşti am ales mândria, şi am respins tăria şi puterea virtuţii pentru desfătarea şi împrăştierea în poftele trupeşti.

Unde este acum mândria noastră, şi îngâmfata purtare faţă de toţi, şi moleşeala trupului, şi desfătarea cea multă? O, suflet lipsit de sfat! In locul râsului nestăpânit şi al vorbirii fără rost, avem acum această grea scrâşnire a dinţilor. Noi, cei ce n-am primit să ne nevoim în învăţătura cuvintelor dumnezeieşti şi mântuitoare, ci am preţuit mai mult decât lauda lui Dumnezeu prin cuvânt, necumpătarea beţiei, suntem chinuiţi acum în chip cumplit de o sete dureroasă. Vom secera ca rod vrednic al urii faţă de fraţii noştri, al pizmei, al vicleniei şi făţărniciei, din care vine şi în care stă ascunsă uciderea, clevetirea, ţinerea de minte a răului, minciuna şi batjocura, acest vierme neadormit care roade fără să se sature adâncul sufletului nostru. Căci, strâmbând simţirea dreaptă a iubirii şi întipărind în inima noastră o mişcare sucită, i-am stricat nepătimirea ei întru adevăr, pervertind-o după voile noastre. Şi aşa noi singuri ne-am făcut din răul cu voia viermele acesta, săpând prin minciună o simţire încă şi mai strâmbă, care ne taie de la unirea cu Dumnezeu Cel drept şi adevărat. Fiindcă El Insuşi a zis prin proorocul David: *«Nu s-a lipit de Mine inima strâmbă!»* (Ps. 100,5).

Deci, primim cele ale faptelor noastre. Mai bine zis, purtăm cele corespunzătoare simţirii voite de noi: focul gheenei pentru focul plăcerii; întunericul veşnic pentru întunericul neştiinţei şi al amăgirii; viermele chinuitor şi neadormit pentru viermele urii şi al minciunii, care ne-a învăluit şi strâmbat inima; urâţenia feţei şi scrâşnirea dinţilor pentru înfierbântarea trupului şi cuvintele fără de ruşine; adâncul fără fund şi groaza aruncării în el pentru înălţarea mândriei deşarte şi a trufiei. Şi, simplu vorbind, luăm cu dreptate osânda fără voie, cuvenită fiecăruia dintre păcatele noastre săvârşite cu voia. O, ce stare vrednică de plâns ne aşteaptă! Pentru ce noi, ticăloşii, n-am stins focul trupului prin post şi priveghere şi prin pătrunderea cuvintelor dumnezeieşti celor bune şi în stare să stingă focul, ca să nu ajungem în acest foc de acum? Pentru ce nu ne-am obişnuit ochii şi urechile şi limba să vadă, să audă şi să grăiască după fire, ca să nu ajungem în această negură şi tăcere prea grea şi să ne bucurăm şi noi cu sfinţii de lumina şi de cuvântul şi de înţelepciunea lui Dumnezeu, făcându-ne văzători ai slavei dumnezeieşti şi auzitori şi cântăreţi ai ei? Iar dacă prin iubire am zdrobit viermele urii de bunăvoie şi am alungat minciuna, ne-am făcut liberi de viermele acela arzător şi de celelalte osânde câte apasă viaţa noastră.

Dreaptă e judecata lui Dumnezeu! Nu aflăm ce n-am căutat. Nu ni se deschide uşa împărăţiei cerurilor, fiindcă n-am bătut la uşa virtuţilor cu fapta. Nu dobândim bucuria bunătăţilor veşnice, fiindcă n-am cerut prin rugăciune harul cunoştinţei. Nu avem nicio dragoste de cele dumnezeieşti, de vreme ce ne-am lipit mintea de cele pământeşti. Ba ne-am stricat cu ele însăşi viaţa noastră. Căci acelea toate au pierit ca un fum, iar cuvântul despre osândirea lor nu va trece niciodată.

Acestea aflându-le unii despre puterea dreptăţii dumnezeieşti din cele ce le pătimesc - ca să scurtez cuvântul -, se vor înţelege, poate, între ei. Dar ce voi ajunge eu, nenorocitul?! Pe ce fapte sprijinindu-mă, voi nădăjdui să scap de osândă, eu, cel pustiu de toată virtutea şi cunoştinţa? Mă tem ca nu cumva, legat de mâini şi de picioare, să fiu aruncat în pământul

neguros şi întunecat al întunericului veşnic, unde nu este şi nu se poate vedea nicio lumină şi viață de oameni, ca unul ce mi-am legat de bunăvoie prin patimi puterile lucrătoare ale sufletului şi mi-am împiedicat paşii pe drumul viețuirii evanghelice. Mă tem de ruşinea înfricoşată, care nu va avea sfârşit, de nu mă voi schimba lepădând multele mele răutăți. Mă tem de plânsul şi lacrimile amare şi de scrâşnirea dinților; de nu mă voi trezi, fie măcar şi mai târziu, şi de nu mă voi scutura de somnul nepăsării şi al leneviei şi nu voi dezbrăca haina murdară a păcatului, în loc de lumină mă va aştepta întunericul sigur, în loc de bucurie, întristarea, în loc de uşurare, chin şi strâmtorare. Şi ceea ce e mai jalnic şi, ca să spun drept, mai rău decât toate, lucrul care mă doare chiar şi numai să-1 spun, cu cât mai mult să-1 pătimesc - ai milă, Hristoase, şi mă mântuieşte de această durere! - e despărțirea de Dumnezeu şi de sfintele Lui puteri, şi împreuna-locuire cu diavolul şi cu duhurile răutății, care rămâne pururea, fără nadejde sa scăpăm de asemenea cumplite rele. Căci cei cu care am ales prin obişnuințele noastre cele rele să fim în veacul acesta, de bunăvoie, cu ei vom fi osândiți să fim, precum se cuvine, în mod necesar, fără să voim, în veacul viitor. Şi ce e mai chinuitor şi mai greu decât orice chin, să fim pururea cu cei ce ne urăsc şi pe care-i urâm şi să nu fim fără aceste chinuri, ci numai cu ele; şi să fim despărțiți de Cel Care ne iubeşte şi pe Care-L iubim. Căci Dumnezeu nici nu e urât de cei judecați de El, o dată ce-i judecă drept, fiind şi numindu-Se prin fire iubire; nici nu urăşte pe cei judecați, căci e liber de orice patimă.

Crezând cu adevărat, iubitule, că vor fi acestea în chip nemincinos, să nu fim fără grijă de noi înşine, ci să fugim cu toată străduința, cu toată puterea, cât avem vreme, de lumea înşelătoare şi de stăpânitorul lumii! Căci trece şi toate cele din ea se veştejesc. Va veni, cu adevărat, timpul când va suna o trâmbiță înfricoşătoare, scoțând sunet străin; şi tot ce vedem se va desface, căzând din rânduiala ce se vede acum. Şi lumea văzută va trece, primindu-şi sfârşitul. Şi se va arăta lumea celor cugetate, ascunse acum, descoperind tainele cele cu totul străine ochilor şi urechilor şi înțelegerii. Şi trâmbița care va suna la porunca dumnezeiască va scula din moarte nenumărate milioane de trupuri omeneşti, deodată, ca dintr-un somn, aducându-le la cercetare. Iar Dumnezeu va da fiecăruia răsplătirile drepte ale celor făcute în trup, fie bune, fie rele, dând tuturor marea şi înfricoşătoarea şi cea din urmă încheiere. Deci, fie ca noi toți să avem neîncetat înaintea ochilor frica mântuitoare de gheenă şi cinstita dorire a împărăției cerurilor - căci, propriu-zis, prin amândouă se spune acelaşi lucru, Dumnezeu fiind şi numindu-Se totul în toate, după cum fiecare are însuşirea virtuții sau a păcatului; frica, pentru că ea ne face să ne înfrânăm şi să ne oprim de la rele; dorirea, pentru că ea ne îndeamnă cu veselie la prisosința în faptele bune".[965]

Cugetând la sfârşitul lumii, să nu ne deznădăjduim pentru mântuirea noastră, ci frica de judecată şi de iad s-o cumpănim cu nădejdea în mila lui Dumnezeu, cu dorirea bunătăților celor dumnezeieşti şi cu aşteptarea încrezătoare a împărăției ce va sa fie! Să ne aducem aminte de acest cuvânt al Domnului către Sfântul Siluan: „Ține-ți mintea în iad şi nu deznădăjdui!"[966]

4. Noutatea deplină şi minunată a creştinismului

Atitudinea creştinismului se deosebeşte de cea a înțelepților din Antichitate, epicurei ori stoici, pentru care moartea în sine era subiect de filosofare şi de speculații folosite drept antidot al fricii. Ea se deosebeşte şi de atitudinea generală a civilizației noastre, pentru care moartea este aproape un subiect tabu.

Creştinismul învață că n-avem a ne teme de moarte; ea e doar prag şi trecere la o altă

[965] *Epistole,* I, PG 91, 384D-392A.

[966] Cât priveşte înțelesul acestui cuvânt, vezi lucrarea noastră: *Saint Siloitane de l'Athos,* Paris, 2001, cap. I.

viață, şi ochii credinței o văd ca binecuvântare, ca una ce ne izbăveşte de strâmtorarea şi răutatea astei vieți, urcându-ne la viața cea bună.

Trecerea însă e grea şi plină de trudă; despărțirea de trup şi de lume se face cu mare chin, mai cu seamă pentru cel alipit de ele. La capătul caii, nu ştim ce ne-aşteaptă: fericire ori chin. Şi totul atârnă de cum vom fi aflați în ceasul morții. De aceea spune Sfântul Ioan Gură de Aur: „Nu-i rău să mori; rău este să mori rău!"[967]

Viața omului pe acest pământ este scurtă şi se împuținează pe zi ce trece. Viața de dincolo însă, nu are sfârşit. Aşa cum trece pragul morții, aşa intră omul în veşnicie, la capătul veacurilor.[968] De aceea el trebuie să se gătească de veşnicia care-i stă înainte, neprecupețind osteneală şi timp. „In vremea de acum - spune Sfântul Grigorie de Nazianz - de un singur lucru să ne îngrijim: de ieşirea noastră din această lume; doar la ea să ne gândim şi pentru ea să ne pregătim!", în ceasul morții nu-i vreme de gândire şi gătire; pregătirea este lucrarea unei vieți întregi, clipă de clipă. Şi aşa cum candela nu poate da lumină fără untdelemn, creştinul nu poate intra în împărăție fără „untdelemnul faptelor bune". De aceea, trebuie sa vegheze ca întotdeauna să aibă acest untdelemn, ca să nu se asemene cândva fecioarelor celor nebune, care n-au fost primite în cămara de nuntă (Mt. 25, 1-13). „De aceea trebuie să ne agonisim aici pe pământ untdelemn, ca să ne fie de folos dincolo, când ne va veni vremea. Nu-i acela timpul strângerii, ci acesta! Dincolo, ai nevoie de mult untdelemn!", spune Sfantul Ioan Gură de Aur. De aceea Mântuitorul, tâlcuind El Insuşi pilda, ne îndeamnă: *„Privegheați, dar, că nu ştiți ziua, nici ceasul!"* (Mt. 25, 13).

Pregătirea pentru viața cea veşnică nu se face aşadar într-o clipită şi nu-i de ajuns tânguirea din ceasul morții - deşi căința şi întoarcerea omului la Dumnezeu în ceasul din urmă îşi au şi ele prețul lor. Ea este lucrare de fiecare clipă, de-a lungul întregii noastre vieți, întemeiată pe credință, nădejde şi iubire. Este curățire de răutate, de păcate şi de patimi, adică de tot ce ne ține alipiți de trup şi de această lume; este osteneală pentru dobândirea virtuților, prin care ne alipim de Dumnezeu, împlinindu-I poruncile. Şi numai aşa vom fi aflați fără de vină la Judecată şi vrednici de a ne sălăşlui alături de Dumnezeu, împreună cu sfinții şi puterile cele cereşti.

Pentru ca să fie unit în veşnicie cu Hristos în Duhul Sfant, iar prin El cu Tatăl, viind viață dumnezeiască, împărtăşindu-se de bunătățile cele dumnezeieşti şi de dumnezeiasca fericire, omul trebuie încă din această lume să se unească cu Hristos şi să se asemene Lui, pe cât îi stă în putință. Căci viață veşnică la Dumnezeu nu putem afla, decât în Hristos şi prin Hristos, după cum stă scris: *„Dumnezeu ne-a dat viață veşnică şi această viață este întru Fiul Său. Cel ce are pe Fiul, are viața: cel ce nu are pe Fiul lui Dumnezeu, nu are viață!"* (I In. 5, 11-12).

Iar această viață hărăzită nouă nu e doar o biată viață omenească, pe care am putea singuri să ne-o croim; ci e dumnezeiesc-omenească şi n-o putem trăi aşa cum se cuvine, decât prin împreuna-lucrare a slabelor noastre puteri omeneşti cu harul dumnezeiesc, primit în Biserică, prin Sfintele Taine.

Viața veşnică, propovăduită de creştinism, reprezintă biruirea în toate chipurile a naturii căzute - călcarea peste despărțirea dintre duh şi trup, izbăvirea cărnii de putreziciune, ieşirea din îngustările materiei, covârşirea timpului -, care se săvârşeşte prin înviere.

Numai creştinismul pune înaintea omului o astfel de biruință. Toate celelalte credințe învață că, murind, el îşi pierde pentru totdeauna trupul cu care a viețuit pe pământ şi că doar sufletul său viețuieşte veşnic; sau că, prin repetate reîncarnări, se întoarce în alte şi alte

[967] Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei,* XXXV, l.

[968] Aşa cum şi stă în scris în Sfânta Scriptură: *„Intru ce te voi afla, întru aceea te voi şi judeca!".*

trupuri, având să îndure iară şi iară aceleaşi rele şi mărginiri în toată această înşiruire de vieți. Aceste religii *lezează* în acelaşi timp natura omului, care, dacă-şi pierde trupul, îşi pierde integritatea, cât şi persoana lui - negată prin reîncarnare. Pe de altă parte, pentru religiile extrem-orientale, viața de după moarte nu este propriu-zis o viață veşnică, ci o suită de existențe succesive supuse ciclului reîncarnărilor, omul reintrând la nesfârşit în noi şi noi lumi din care nu poate nicicând să iasă.

Viziunea creştină asupra vieții de după moarte se întemeiază pe acest lucru cu totul unic, nou şi minunat, pe care nu-1 aflăm în nicio altă religie, anume învierea lui Hristos, Domnul nostru, Care, Insuşi Dumnezeu fiind şi firea noastră omenească întreagă asupra Sa luând-o şi cu firea dumnezeiască unind-o, a dăruit tuturor oamenilor puterea de a învia şi de a se uni pururea cu Dumnezeu, cu întreaga lor făptură. De aceea, cei ce se unesc cu El şi viețuiesc în El, în trupul Său tainic, care este Biserica, se vor bucura veşnic, cu sufletul lor curat şi trupul înnoit, de preafericita viață dumnezeiască şi harurile Sale.

Drept încheiere, socotim că nu poate fi nimic mai potrivit decât să-1 lăsăm pe Sfantul cel cu Gura de Aur să rostească imnul de laudă al minunatei biruințe a lui Hristos asupra morții, prin care li s-a dat tuturor oamenilor nădejdea vieții veşnice şi fericite în Dumnezeu, imn care răsună în bisericile ortodoxe în luminoasa noapte a Paştilor:

„De este cineva credincios şi iubitor de Dumnezeu, să se bucure de acest praznic frumos şi luminat! De este cineva slugă înțeleaptă, să intre, bucurându-se, întru bucuria Domnului său! De s-a ostenit cineva postind, să-şi ia acum răsplata! De a lucrat cineva din ceasul cel dintâi, să-şi primească astăzi plata cea dreaptă! De a venit cineva după ceasul al treilea, mulțumind, să prăznuiască! De a ajuns cineva după ceasul al şaselea, să nu se îndoiască nicidecum, căci de nimic nu se va păgubi! De a întârziat cineva până în ceasul al nouălea, să se apropie, nicidecum îndoindu-se! De a ajuns cineva abia în ceasul al unsprezecelea, să nu se teamă din pricina întârzierii, căci darnic fiind Stăpânul, primeşte pe cel din urmă ca şi pe cel dintâi, odihneşte pe "cel din al unsprezecelea ceas, ca şi pe cel ce a lucrat din ceasul dintâi; şi pe cel de pe urmă miluieşte, şi pe cel dintâi mângâie; şi aceluia plăteşte, şi acestuia dăruieşte; şi faptele le primeşte, şi gândul îl ține în seamă; şi lucrul îl prețuieşte, şi voința o laudă!

Pentru aceasta, intrați toți întru bucuria Domnului nostru: şi cei dintâi, şi cei de-al doilea, luați plata! Bogații şi săracii, împreună bucurați-vă! Cei ce v-ați înfrânat şi cei leneşi, cinstiți ziua! Cei ce ați postit şi cei ce n-ați postit, veseliți-vă astăzi! Masa e plină; ospatați-vă toți! Vițelul este mult; nimeni să nu iasă flămând! Gustați toți din ospățul credinței; împărtăşiți-vă toți din bogăția bunătății! Să nu se plângă nimeni de lipsă, că s-a arătat împărăția cea de obşte! Nimeni să nu se tânguiască pentru păcate, că din mormânt iertare a răsărit! Nimeni să nu se teamă de moarte, că ne-a izbăvit pe noi moartea Mântuitorului; a stins-o pe ea Cel Ce a fost ținut de ea! Prădat-a iadul Cel Ce S-a pogorât la iad; umplutu-1-a de amărăciune, fiindcă a gustat din trupul Lui! Şi aceasta mai înainte înțelegând-o Isaia, a strigat: «Iadul, zice, s-a amărât», întâmpinându-Te pe Tine jos; amărâtu-s-a, că s-a stricat! S-a amărât, ca a fost batjocorit; s-a amărât, că a fost omorât; s-a amărât, că s-a surpat; s-a amărât, că a fost legat. A primit un trup, şi de Dumnezeu a fost lovit. A primit pământ şi s-a întâlnit cu cerul. A primit ceea ce vedea şi a căzut prin ceea ce nu vedea. Unde-ți este, moarte, boldul? Unde-ți este, iadule, biruința? Inviat-a Hristos şi tu ai fost nimicit! Sculatu-S-a Hristos şi au căzut diavolii, înviat-a Hristos şi se bucură îngerii, înviat-a Hristos şi viața stăpâneşte, înviat-a Hristos şi nici un mort nu mai este în groapă: că Hristos, sculându-Se din morți, începătură celor adormiți S-a făcut! Lui se cuvine slava şi stăpânirea în vecii vecilor! Amin!"

BIBLIOGRAFIE

I. Surse

1. *Slujbe şi rugăciuni (Izvoare liturgice)*

E'U%OĂdyiOl' sive Rituale Graecorum (Molitfelnicul), ed. de J.Goar, Paris, ediția întâi,1647;Veneția, ediția a doua, 1780.

[Grand euchologe] JBi^oĂâyior^ 16 Meyoc, Veneția, ediția a doua, 1862; Atena, ediția întâi 1986; trad. fr. de D. Guillaume, *Grand euchologe sacerdotal,* Parma, 1992.

La Priere des Eglises de rite byzantin. Texte trad. în fr. de E. Mercenier, vol. l, Chevetogne, 1937.

Lapriere des heures (Ceaslov), Chevetogne, 1975.

Liturgie de saint Basile le Grand, Paris, 1986.

Liturgie de saint Jean Chrysostome, Nice, 1965.

Livre de prieres de l 'Eglise orthodoxe ă l 'usage des fideles de langue francaise, supliment al nr. 82 al rev. *Contacts,* 1973.

Paraclitique ou Grand octoeque (Octoihul), trad. fr. de D. Guillaume, Parma, 1995.

[Petit euchologe] MlKpOV E{%oXdŢLOU>, Atena, 1992.

Triode de careme (Triodul), vol. l, Roma, 1978.

Triodion, Veneția, 1870.

2. *Concilii*

Denzinger = H. DENZINGER, *Symboles et defmitions de la foi catholique,* Paris, 1996.

Mansi = J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio,* Florența, 1764.

3. *Canoane*

MANUEL MALAXOS, *Nomocanon,* Canonul 162. Text din J. Papp-Szilagyi, *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae,* ediția a doua, 1880.

4. *Părinți şi autori din vechime (Izvoare patristice)*

ADAMNAN, *Vita S. Columbae.* Text ed. de A. O. şi M. O. Anderson, *Life of Columba,* Oxford, 1991.

AMBROZIE AL MILANULUI, *De bono mortis.* PL 14, 567-596. Trad. fr. de P. Cras în CIPRIAN şi AMBROZIE, *Le Chretien devant ta mort,* Paris, 1980.

AMMONAS, *Invățături duhovniceşti.* Text în lb. greacă şi trad. fr. de F. Nau din *Patrologia Orientalis,* XI, 4.

Idem, *Epistole.* Text grec stabilit de F. Nau, *Patrologia Orientalis,* XI, 4. Trad. din limbile

siriană, georgiană şi greacă de Dom B. Outtier şi Dom L. Regnault în *Lettres des Peres du desert,* „Spiritualite orientale", nr. 42, Bellefontaine, 1985.

ANDREI AL CEZAREEI, *Tâlcuire la Apocalipsă.* PG 106, 216457.

ANDREI CRITEANUL, *Omilii.* Omilia 12, *La adormirea Maicii Domnului.* PG 97, 1045-1072.

ANONIM, *Epistolă către Diognet.* Text grec şi trad. fr. de H.-I. Marrou, „Sources chretiennes", nr. 33, Paris, 1951.

Idem, *Constituțiile apostolice.* Cartea VIII. Text şi trad. fr. de M. Metzger, „Sources chretiennes", nr. 336, Paris, 1987.

Idem, *Desectis.* PG 86, 1193-1268.

Idem, *Istoria monahilor din Egipt.* Text grec de A.-J. Festugiere, *Subsidiu Hagiographica,* 34, 1961. Trad. fr. de A.-J. Festugiere în *Leş Moines d 'Orient,* vol. IV/1, Paris, 1964.

Idem, *Martiriul Sfântului Policarp.* Text şi trad. fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes", nr. 10, Paris, 1969.

Idem, *Viața Sfântului Daniil Stalpnicul.* Text stabilit de P. Delehaye în *Leş Saints stylites,* Bruxelles, 1923. Trad. fr. de A.-J. Festugiere in *Leş Moines d'Orient,* vol. II, Paris, 1961.

Idem, *Viața Sfântului Macarie din Sketis.* Trad. din coptă de E. Amelineau în *Leş Annales du Musee Guimet,* 24, 1894, p. 203-234, reluată în *Leş Homelies spirituelles de saint Macaire,* „Spiritualite orientale", nr. 40, Bellefontaine, 1984, p. 57-85.

Idem, *Viața Sfintei Sinclitichia.* PG 65, 1487-1558. Trad. fr. de J. Bouvet, în „Spiritualite orientale", nr. 9, Bellefontaine, 1972.

Idem, *Vie du saint appariteur.* Text ed. de F. Combefis, *Bibliothecae Graecorum Patrum Auctarium Novissimum,* Paris, 1672, vol. 1, p. 324-326.

ANTONE (CEL MARE), *Epistole.* Versiunea latină: PG 40, 977-1000; versiunea georgiană stabilită de G. Garitte, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientahum,* 148 (textul) şi 149 (trad. lat); versiunea siriană (Epistola întâi): ed. F. Nau, *Revue de l'Orient chretien,* 14, p. 282-297. Trad. fr. de monahii de la Mont des Cats, „Spiritualite orientale", nr. 19, Bellefontaine, 1976.

Idem, *Invățături despre viața virtuoasă a omului şi despre buna purtare.* Text din *Philokalia ton ieron neptikon,* vol. 1, Atena, 1976, p. 4-27. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. 1, Paris, 1995, p. 44-64.

APOFTEGMELE PĂRINȚILOR (PATERICUL), Colecție alfabetică: PG 65, 71-440, completată de J.-Cl. Guy, „Recherche sur la tradition grecque des Apophtegma Patrum", *Subsidia Hagiographica,* 36, Bruxelles, 1962, p. 19-36. Trad. fr. de: a) J.-CI. Guy, *Leş Apophtegmes des Peres du desert, Serie alphabetique,* „Spiritualite orientale", nr. 1, Bellefontaine, 1966, p. 17-317; b) Dom L. Regnault, *Leş Sentences des Peres du desert, Collection alphabetique,* Solesmes, 1981. Numerotarea este cea a lui J.-CI. Guy.

Idem, Colecție anonimă. Text grec stabilit de F. Nau, *Revue de l'Orient Chretien,* 12-14; 17-18 (1907-1913). Trad. fr. de Dom L. Regnault, *Leş Sentences des Peres du desert, Serie des anonymes,* Solesmes, 1985 (apoftegme numerotate de la N 133 la N 339). Tabel de corespondență cu numerotarea lui J.-C1. Guy în *Leş Sentences des Peres du desert,* Troisieme recueil, Solesmes, 1976, p. 254-266.

Idem, Colecții diverse: a) Apoftegme inedite sau puțin cunoscute, culese şi prezentate de Dom. L. Regnault. Trad. fr. din limbile greacă (Ms. Coislin 126 = N; Paul Evergetinos = PE), latină (R, Pa, M), siriană (Bu), armeană (Arm), coptă (Eth. Coli.), etiopiana (Eth. Coli., Eth. Pat.) făcută de monahii de la Solesmes, *Leş Sentences des Peres du desert, Nouveau recueil,* Solesmes, 1970; b) Completări la colecția alfabetico-anonimă, completări la colecția sistematică greacă (I-XXI, H, QRT), apoftegme traduse din latină (PA, CSP), apoftegme traduse în fr. din coptă (Am), de Dom L. Regnault, *Leş Sentences des Peres du desert.* Troisieme recueil, Solesmes, 1976. Această ultimă lucrare cuprinde lista tuturor colecțiilor.

ARETA DE PATRAS (DE CEZAREEA), *Tâlcuire la Apocalipsă.* PG 106,493-785.

ATANASIE AL ALEXANDRIEI (CEL MARE), *Cuvânt împotriva elinilor.* Text şi trad.

fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes", nr. 18 bis, Paris, 1983.

Idem, *Despre întruparea Cuvântului.* Text şi trad. fr. de C. Kannengiesser, „Sources chretiennes", nr. 199, Paris, 1973.

Idem, *Despre feciorie.* PG 28, 252-281.

Idem, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie.* Text în lb.greacă şi trad. fr. de G. J. M. Bartelink, „Sources chretiennes", nr. 400, Paris, 1994.

ATANASIE SINAITUL, *Călăuză (Hodegos)* Text ed. de K.-H. Uthemann, „Corpus Christianorum Series Graeca", nr. 8, Turnhout, 1981.

Idem, *Omilii despre cei răposați.* PG 89, 1192-1201.

Idem, *Despre Hexaemeron.* PG 89, 851-1077.

ATANASIE (PSEUDO-), *Intrebări către Antiohie.* PG 28, 597-708. ATENAGORA, *Solie în favoarea creştinilor.* Text şi trad. fr. De B. Pouderon, „Sources chretiennes", nr. 379, Paris, 1992.

Idem, *Despre învierea morților.* Text şi trad. fr. de B. Pouderon, „Sources chretiennes", nr. 379, Paris, 1992.

AUGUSTIN, FERICITUL, *Cetatea lui Dumnezeu.* Textul celei de-a 4-a ediții de B. Dombart şi A. Kalb. Trad. fr. de J.-Y. Boriaud, J.-L. Dumas, L. Jerphagnon, C. Salles, Paris, 2000.

Idem, *Despre grija de cei morți.* PL40, 591-610.

BARNABA (PSEUDO-), *Epistolă.* Text şi trad. fr. de A. Laurent şi G. Oger, „Hemmer-Lejay", Paris, ediția a doua, 1926.

BEDA VENERABILUL, *Istoria bisericească a poporului englez.* Text ed. de C. Plummer, *Baedae Venerabilis Opera Historica,* Oxford, 1896. Trad. fr. de O. Szerwiniack, F. Bourgne, J. Elfassi, M. Lescuyer şi A. Molinier, 2 vol., Paris, 1999.

Idem, *Viața Sfântului Cuthbert.* Text ed. de B. Colgrave, *Two Lives of Saint Cuthbert: A Life by an Anonymous Monk of Lindisfarne and Bede's Prose Life,* Londra, 1985.

CALINIC, *Viața Sfântului Ipatie.* Text şi trad. fr. de G. J. M. Bartelink, „Sources chretiennes", nr. 177, Paris, 1971.

CALIST şi IGNATIE XANTHOPOL, *Cele 100 de capete.* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon,* vol. 4, Atena, 1976, p.197-295. Trad. fr. de J. Touraille, în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. 2, Paris, 1995, p. 546-643.

CESARINI (IULIU CARDINALUL), *Capete adresate grecilor de către latini cu privire la focul din Purgatoriu.* Text ed. de L. Petit în *Patrologia Orientalis,* vol. XV-1, Paris, 1920, p. 25-38.

CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Tâlcuire la Romani.* PG 74, 775-856.

Idem, *Tâlcuire la Psalmi.* PG 69, 717-1276.

Idem, *Omilii la Ioan.* PG 73; 74, 9-756.

Idem, *Omilii la Luca.* Editarea textului sirian de R. P. Smith, University Press, 1983. Trad. engl. de R. P. Smith, Studion Publishers, 1983.

Idem, *Omilia* XIV, *Despre ieşirea sufletului.* PG 77, 1073C-1076D.

CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheze baptismale.* PG 33, 332-1057. Trad. fr. de J. Bouvet, „Leş ecrits des saints", Namur, 1962.

Idem, *Cateheze mistagogice.* Text stabilit de A. Piedagnel, trad. fr. de P. Paris, „Sources chretiennes", nr. 126 bis, Paris, 1988.

CIPRIAN AL CARTAGINEI, *Despre unitatea Bisericii (De catholicae Ecclesiae unitate).* Text ed. de von Hartei, „Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum", nr. 3, Viena, 1869. Trad. fr. de V. Saxer, „Leş Peres dans la foi", 1979.

Idem, *Epistole.* Text şi trad. fr. de canonicul Bayard, 2 vol., „Collection des Universites de France", Paris, 1961-1962.

Idem, *Despre supunerea noastră la moarte (De mortalitate).* PL 4, 583-602. Trad. fr. de M. H. Stebe în CYPRIEN-AMBROISE, *Le chretien devant la mort,* „Leş Peres dans la foi", Paris, 1980.

CLEMENT ALEXANDRINUL, *Stromate* VII: Text şi trad. fr. De A. Le Boulluec, „Sources chretiennes", nr. 428, Paris, 1997.

CLEMENT ROMANUL, *Epistola către Corinteni.* Text şi trad. fr. de H. Hemmer, „Hemmer-Lejay", Paris, ediția a doua 1926.

DIADOH AL FOTICEII, *Cuvânt ascetic în 100 de capete.* Text şi trad. fr. de E. des Places, „Sources chretiennes", nr. 5 ter, Paris, 1966.

DIONISIE AREOPAGITUL (PSEUDO-), *Ierarhia cerească.* Text stabilit de G. Heil, trad. fr. de M. de Gandillac, „Sources chretiennes", nr. 58 bis, Paris, 1970.

Idem, *Ierarhia bisericească.* PG 3, 396-569. Trad. fr. de M. de Gandillac, *(Euvres completes du Pseudo-Denys,* Paris, 1980.

Idem, *Despre numele divine.* Text editat de B. R. Suchla, *Corpus Dionysiacum,* I, *De divinis nominibus,* „Patristische Texte und Studien", nr. 33, Berlin şi New York, 1990. Trad. fr. de M. de Gandillac (a textului editat în PG 3, 585-984) în *(Euvres completes du Pseudo-Denys,* Paris, 1980.

DOROTEI DE GAZA, *Invățături de suflet folositoare.* Text şi trad. fr. de Dom L. Regnault şi J. de Preville, „Sources chretiennes", nr. 92, Paris, 1963.

Idem, *Epistole.* Text şi trad. fr. de L. Regnault şi J. de Preville, „Sources chretiennes", nr. 92, Paris, 1963.

DOSITEI AL IERUSALIMULUI, *Mărturisire de credință,* Ierusalim, 1672.

Idem, *Enchiridion,* Bucureşti, 1690.

EFREM SIRUL (DIN NISIBE), *Omilie la a doua venire a lui Hristos.* Textul în limbile siriană, greacă şi latină editat de J.-S. Assemani, *(Euvres completes,* vol. 3, p. 275-276.

EPIFANIE AL CIPRULUI (DE SALAMINA), *Panarion [= Contra ereziilor].* PG 41, 173-200; 42, 9-773.

EUSEBIU DE CEZAREEA, *Tâlcuire la Luca.* PG 24, 529-605.

Idem, *Istoria bisericească.* Text şi trad. fr. de G. Bardy, „Sources chretiennes", nr. 31, 41, 55, Paris, 1986, 1994, 1993.

EVAGRIE PONTICUL, *Tratatul practic.* Text, trad. fr. şi note de A. şi C. Guillaumont, „Sources chretiennes", nr. 171, Paris, 1971.

EVGHENIE VULGARIS, *Adoleschia Philotheos, 2* vol., Moscova, 1801.

FILARET AL MOSCOVEI, *Catehismul explicat,* Moscova, ediția a XVII-a, 1900 (în rusă).

FILIP PUSTNICUL, *Oglinda duhovnicească.* PG 127, 709-878.

FILOTEI SINAITUL, *40 de Capete despre trezvie.* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon,* vol. 2, Atena, 1976, p. 274-286. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. l, Paris, 1995, p. 637-650.

FOTIE, *Către Amfilohie.* PG 101,45-1190, 1277-1296.

Idem, *Scrisoare de mângâiere către patriciul Tarasie, la moartea unei fiice.* PG 102, 969-981.

GAVRI1L AL SANKT PETERSBURGULUI ŞI AL NOVGORODULUI (MITROPOLIT), *Tâlcuirea Sfintei Liturghii,* Sankt Petersburg, 1799.

GABRIEL SEVEROS (AL FILADELFIEI), *Folosul colivelor* în R. *SIMON, Fides Ecclesiae orientalis,* Paris, 1671, p. 23-30.

GRIGORIE CEL MARE, *Dialoguri.* Text ed. de A. de Vogue. Trad. fr. de P. Antin. Cărțile I-III, „Sources chretiennes", nr. 260, Paris, 1979; Cartea IV, „Sources chretiennes", nr. 265, Paris, 1980.

Idem, *Omilii la Evanghelii.* PL 76, 1075-1314.

GRIGORIE DIN CHIOS, *Infățişare pe scurt a sfintelor şi dumnezeieştilor învățături ale Bisericii,* Veneția, 1635.

GRIGORIE DE NAZIANZ (TEOLOGUL), *Cuvântări, 1.* Text şi trad. fir. de M.-A. Calvet, „Sources chretiennes", nr. 405, Paris, 1995.

Idem, *Cuvântări*, 16. PG 35, 933-964.

Idem, *Cuvântări*, 18. PG 35, 985-1044.

Idem, *Cuvântări*, 21. Text şi trad. fr. de J. Mossay şi G. Lafontaine, „Sources chretiennes", nr. 270, Paris, 1980.

Idem, *Cuvântări*, 23. Text şi trad. fr. de J. Mossay şi G. Lafontaine, „Sources chretiennes", nr. 270, Paris, 1980.

Idem, *Cuvântări, 24.* Text şi trad. fr. de J. Mossay, „Sources chretiennes", nr. 284, Paris, 1981.

Idem, *Cuvântări*, 27. Text şi trad. fr. de P. Gallay, „Sources chretiennes", nr. 250, Paris, 1978.

Idem, *Cuvântări*, 38-40. Text stabilit de C. Moreschini. Trad. fr. de P. Gallay, „Sources chretiennes", nr. 358, Paris, 1989.

Idem, *Cuvântarea* 43. Text şi trad. fr. de J. Bernardi, „Sources chretiennes", nr. 384, Paris, 1992.

Idem, *Cuvântări*, 45. PG 36, 624-661. Trad. fr. de E. Devolder, „Leş ecrits des saints", Namur, 1961.

Idem, *Poeme morale.* PG 37, 522-968.

GRIGORIE DE NYSSA, *Contra lui Apollinarie.* PG 45, 1124-1269 şi *Gregarii Nysseni Opera*, III, 1, p. 131-233.

Idem, *Marele cuvânt catehetic.* Text şi trad. fr. de L. Meridier, „Hemmer et Lejay", Paris, 1908.

Idem, *Omilie la Sfânta Pulheria.* PG 46, 864-877.

Idem, *Omilii la Sfintele Paşti.* PG 46, 581-589, 600-628, 652-681 şi *Gregarii Nysseni Opera*, IX, l, p. 245-270, 600-628, 309-311. Trad. fr. de C. Bouchet în GRIGORIE DE NYSSA, *Le Christ pascal*, „Leş Peres dans la foi", nr. 55, Paris, 1994.

Idem, *Cuvânt la Sfântul Mare Mucenic Teodor*, PG 46, 736-748.

Idem, *Omilii la Fericiri.* PG 44, 1193-1303. Trad. fr. de J.-Y. Guillaumin şi G. Parent, „Leş Peres dans la foi", Paris, 1979.

Idem, *Despre facerea omului.* PG 44, 128-256. Trad. fr. de J. Laplace, „Sources chretiennes", nr. 6, Paris, 1943.

Idem, *Dialogul despre suflet şi înviere.* PG 46, 12-160. Trad. fr. de J. Terrieux, Paris, 1995.

Idem, *Despre moarte.* PG 46, 497-537.

Idem, *La titlurile Psalmilor.* PG 44, 432-616.

Idem, *La cuvântul: Atunci şi Fiul Insuşi Se va supune Celui Ce I-a supus Lui toate".* PG 44, 1304-1325. Trad. fr. de M. Canevet în GRIGORIE DE NYSSA, *Le Christ pascal*, „Leş Peres dans la foi", nr. 55, Paris, 1994.

Idem, *Omilii la sfinții patruzeci de mucenici.* PG 46, 749-788.

Idem, *Despre feciorie.* Text şi trad. fr. de M. Aubineau, „Sources chretiennes", nr. 119, Paris, 1966.

Idem, *Viața lui Moise.* Text şi trad. fr. de J. Danielou, „Sources chretiennes", nr. l ter, Paris, 1987.

Idem, *Viața Sfintei Macrina.* Text şi trad. fr. de P. Maraval, „Sources chretiennes", nr. 178, 1971.

GRIGORIE PALAMA, *Către maica Xenia.* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 4, Atena, 1976, p. 91-115 şi PG 150, 1044-1088. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 439-462.

Idem, *150 de capete despre cunoştința naturala, despre cunoaşterea lui Dumnezeu, despre viața morală şi despre făptuire.* Text ed. de R. E. Sinkewicz, *The One Hundred and Fifty Chapters*, Toronto, 1988. Trad. fr. de J. Touraille (a textului editat în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 4, Atena, 1976, p. 134-187) în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 482-535.

Idem, *Contra lui Gregoras.* Discours III. Text ed. de P. Chrestou, *Gregoriou ton Palama Suggrammala*, vol. 4, Tesalonic, 1988, p. 321-340.

Idem, *Omilii.* PG 151, 9-549 şi ediția S. Oikonomos, *Gregoriou tou Palama omiliai,* Atena, 1861. Trad. fr. a omiliilor 11, 14, 16, 18, 21, 24, 34, 35, 56, 58, 59, 60 de J. Cler în GREGOIRE *PALAMAS, Douze homilies pour les fetes,* Paris, 1987.

Idem, *Dialogul lui Teofanes cu Teotimos.* PG 150, 909-960.

Idem, *Tratatele în apărarea celor ce viețuiesc cu sfințenie în isihie.* Text şi trad. fr. de J. Meyendorff, Louvain, 1973.

GRIGORIE SINAITUL, *Capete (foarte folositoare).* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 4, Atena, 1976, p. 31-62 şi PG 150, 1240-1300. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 378-408.

GRIGORIE DE TOURS, *Istoria francilor (Historia Francorum).* PL 71, 159-575. Trad. fr. de R. Latouche, Paris, 1983.

GRIGORIE TRACUL, *Viața Sfântului Vasile cel Nou.* Istorisită de Sfânta Teodora. Textul grec în manuscrisul Sf. Sinod. 249, filele 66v-113v. Trad. slavonă de MITROPOLITUL MACARIE în *Cheti Meneya, 26* martie.

IGNATIE AL ANTIOHIEI, *Epistole.* Text şi trad. fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes", nr. 10, Paris, 1969.

IGNATIE BRIANCIANINOV (EPISCOP), *Ofrandă monahilor contemporani,* în *Opere complete,* vol. 5, *Experiențe ascetice,* Sankt Petersburg, 1886 (în rusă); trad. de Hieromoine Symeon sub titlul: *Introduction ă la tradition ascetique de l'Orient chretien,* Sisteron, 1978.

Idem, *Slovo o smerti [Cuvânt despre moarte],* în *Opere complete,* vol. 3, *Experiențe ascetice,* Sankt Petersburg, 1886, p. 69-183 (în rusă).

Idem, *Pribavlenie k slovy o smerti [Supliment la „Cuvânt despre moarte"],* în *Opere complete,* vol. 3, *Experiențe ascetice,* Sankt Petersburg, 1886, p. 183-312 (în rusă).

ILARIE DE POITIERS, *Comentariu la Psalmi.* PL 9, 231-908.

ILIE ECDICUL, *Culegere din sentințele înțelepților.* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 2, Atena, 1976, p. 289-314 şi PG 127, 1129-1176. Trad. fr. de J. Touraille, în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. l, Paris, 1995, p. 654-680.

IOAN CARPATIUL, *O sută de capete de mângâiere.* Textul grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. l, Atena, 1971, p. 276-296 şi PG 85, 1837-1856. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. l, Paris, 1995, p. 313-333.

IOAN CASIAN, *Convorbiri duhovniceşti.* Text şi trad. fr. de E. Pichery, „Sources chretiennes", nr. 42, 54, 64, Paris, 1955, 1958, 1959.

IOAN DAMASCHIN, *Contra maniheilor.* Text ed. de B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos,* IV, „Patristischen Texte und Studien", nr. 22.

Idem, *Dogmatica (Expunere amănunțită a credinței ortodoxe.* PG 94, 789-1228 şi în ediția critică a lui B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos,* II, „Patristischen Texte und Studien", nr. 12. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris-Suresnes, 1992.

Idem, *Sfintele paralele.* PG 95, 1040-96, 441.

IOAN DAMASCHIN (PSEUDO-), *Despre cei adormiți în credință,* PG 95, 248-277.

IOAN DE GAZA, *Scrisori.* Text ed. de Nicodim Aghioritul, Veneția, 1816; reed. Tesalonic, 1984. Trad. fr. de Dom L. Regnault, P. Lemaire şi B. Outtier în BARSANUPHE şi JEAN DE GAZA, *Correspondance,* Solesmes, 1972. Numerotarea aparține trad. fr.

IOAN HRISOSTOM, *Apologia vieții monahale.* PG 47, 319-386.

Idem, *Omilii la Ioan.* PG 59, 23-482.

Idem, *Omilii la Matei.* PG 57 şi 58.

Idem, *Tâlcuire la Psalmi.* PG 55.

Idem, *Cuvânt împotriva iudeilor.* PG 48, 843-942.

Idem, *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut.* PG 47, 277-316.

Idem, *Omilie la toți sfinții din toată lumea care au suferit mucenicie. ?G* 50, 705-712.

Idem, *Omilii la Eleazar şi cei şapte tineri.* PG 63, 523-530.

Idem, *Omilie la acest cuvânt: „Nu te teme când se va îmbogăţi omul* [...]" *şi Despre primirea de străini.* PG 55, 499-518.

Idem, *Omilie la Inălţarea Domnului.* PG 50, 441-452.

Idem, *Omilie la Filimon.* PG 62, 701-720.

Idem, *Omilii la Coloseni.* PG 62, 299-392.

Idem, *Omilii la Evrei.* PG 63, 9-236.

Idem, *Omilii la Filipeni.* PG 62, 177-298.

Idem, *Omilii la Romani.* PG 60, 391-682.

Idem, *Despre mângâierea în faţa morţii.* PG 56, 293-306.

Idem, *Omilii la Cruce şi la tâlhar.* PG 49, 399-418.

Idem, *Tâlcuire la Epistola a doua către Corinteni.* PG 61,381 -610.

Idem, *Omilii la Facere.* PG 53, 23-385 şi 54, 383-580.

Idem, *Omilii despre răbdare.* PG 60, 723-730.

Idem, *Tâlcuire la epistola întâi către Corinteni.* PG 61, 9-380.

Idem, *Tâlcuire la I Tesaloniceni.* PG 62 391-500.

Idem, *Despre învierea morţilor.* PG 50, 417-432.

Idem, *Omilii la Lazăr.* PG 48, 963-1051.

Idem, *Omilie la fericitul Iov.* PG 64, 505-656.

Idem, *Cuvânt despre judecata viitoare.* PG 63, 743-754.

Idem, *Omilie despre ce înseamnă cuvântul „ cimitir " şi despre Crucea Domnului.* PG 49, 393-398.

Idem, *Omilii la Faptele Apostolilor.* PG 60, 13-384.

Idem, *Despre mărginita putere a diavolului.* PG 49, 241-276.

Idem, *Omilii la sfintele mucenice Vernica, Prosdoca şi Domnina, mama lor.* PG 50, 629-640.

Idem, *Omilii la statui.* PG 49, 15-222.

Idem, *Scrisori către Olimpiada.* Text şi trad. fr. de A.-M. Malingrey, „Sources chretiennes", nr. 13 bis, Paris, 1968.

Idem, *Despre preoţie.* PG 48, 623-692.

IOAN MOSHU, *Livada duhovnicească.* PG 87, 2851-3116. Trad. fr. de M.-J. Roue't de Journel, „Sources chretiennes", nr. 12, Paris, 1946.

IOAN SCĂRARUL, *Scara dumnezeiescului urcuş.* Text ed. de Pustnicul Sofronie, Constantinopol, 1883, reedit. Atena, 1979. Trad. fr. de Părintele P. Placide Deseille, „Spiritualite orientale", nr. 24, Bellefontaine, 1978.

IOSIF VRIENNIOS, *Opere complete,* 3 vol., ed. E. Vulgaris, Leipzig, 1768-1784.

IPOLIT AL ROMEI, *Tradiţia apostolică.* Text, trad. fr. de B. Borte, „Sources chretiennes", nr. 11 bis, Paris, 1984.

Idem, *Mărturisire despre Hristos şi Antihrist.* PG 10, 725-788.

IRINEU DE LUGDUNUM (LYON), *Contra ereziilor (Adversus haereses).* Text stabilit de A. Rousseau şi C. Doutreleau, „Sources chretiennes", nr. 264, 294, 211, 100, 153. Trad. fr. de A. Rousseau, Paris, 1984.

Idem, *Demonstraţia propovăduirii apostolice.* Text şi trad. fr. de A. Rousseau, „Sources chretiennes", nr. 406, Paris, 1995.

ISAAC DE NINIVE (SIRUL), *Cuvinte despre nevoinţă.* Textul versiunii greceşti, editată de N. Theotoki, Leipzig, 1770, reeditată de J. Spetsieris, Atena, 1895. Trad. fr. de J. Touraille, Paris, 1981. NB: Versiunea greacă a fost preferată textului original sirian, întrucât textul ei a fost primit de toţi monahii greci, începând cu sec. al IX-lea.

ISAIA DE LA SKETIS (PUSTNICUL), *Culegere ascetică.* Text ed. de Augustinos, Ierusalim, 1911, preluat de S. N. Schoinas, Voios, 1962. Trad. fr. făcută de monahii de la Solesmes, „Spiritualite orientale", nr. 7, Bellefontaine, 1970.

ISIDOR PELUSIOTUL, *Epistole.* PG 78.

ISIHIE DE VATOS (SINAITUL), *Capete despre trezvie şi virtute.* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon,* vol. l, Atena, 1976, p. 141-173 şi PG 93, 1480-1544. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. l, Paris, 1995, p. 192-224.

IUSTIN MARTIRUL ŞI FILOSOFUL, *Apologia întâi (în favoarea creştinilor).* Text şi trad. fr. de L. Pautigny, „Hemmer et Lejay", Paris, 1904. Trad. fr. revizuită de A. Hamman, Paris, 1958.

Idem, *Apologia a doua.* Idem.

Idem, *Dialogul cu iudeul Tryfon.* Text şi trad. fr. de G. Archambault, „Hemmer et Lejay", Paris, 1909. Trad. fr. revizuită de A. Hamman, Paris, 1958.

Idem, *Despre înviere.* Text stabilit de K. Holl, *Texte und Untersuchungen,* N. F., V, 2, Leipzig, 1899.

IUSTIN (PSEUDO-), *Intrebări şi răspunsuri către cei dreptcredincioşi.* PG 6, 1249-1400.

LEONȚIU DE NEAPOLE, *Viața Sfântului Simeon cel nebun pentru Hristos.* Text şi trad. fr. de A.-J. Festugiere, Paris, 1974.

Idem, *Viața Sfântului Ioan al Ciprului.* Text şi trad. fr. de A.-J. Festugiere, Paris, 1974.

MACARIE ALEXANDRINUL, *Cuvânt despre ieşirea sufletului ... şi cum se desparte de trup.* Text şi trad. fr. de A. Van Lantschoot, „Revelations de Macaire et de Marc de Tarmaqa sur le sort de l'âme apres la mort", *Le Museon,* 63, 1950, p. 176-181.

MACARIE EGIPTEANUL (CEL MARE, PSEUDO-), *Omilii duhovniceşti.* Col. II (1-50). Text stabilit de H. Dorries, E. Klostermann, M. Kroeger, *Die 50 geistlichen Homilien des Makarios,* „Patristische Texte und Studien", nr. 4, Berlin, 1964. Trad. fr. de P. Placide Deseille, „Spiritualite orientale", nr. 40, Bellefontaine, 1984.

Idem, *Omiliile* 51-57 (Supliment la Col. II). Text stabilit de G. L. Marriott, *Macarii Anecdota, Seven Unpublished Homilies of Macarius,* „Harvard Theological Studies", nr. 5, Cambridge, Mass., 1918. Trad. fr. de le P. Placide Deseille, „Spiritualite orientale", nr. 40, Bellefontaine, 1984.

Idem, *Omilii duhovniceşti,* Col. III (1-28). Text şi trad. fr. de V. Desprez, „Sources chretiennes", nr. 275, Paris, 1980.

MACARIE AL MOSCOVEI (MITROPOLIT), *Teologia dogmatică a Bisericii Ortodoxe,* 2 vol., Sankt Petersburg, ediția a doua, 1883 (în rusă); trad. fr., 2 vol. Paris, 1860.

MARCU AL EFESULUI (EUGENICUL), *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu.* Text ed. de L. Petit în *Patrologia Orientalis,* vol. XV-1, Paris, 1920, p. 39-60.

Idem, *Al doilea răspuns către Latini, în care este expusă adevărata credință a Bisericii greceşti [=Al doilea cuvânt despre focul curățitor].* Text ed. de L. Petit în *Patrologia Orientalis,* vol. XV-1, Paris, 1920, p. 108-151.

Idem, *Răspuns la obiecțiile şi întrebările adresate de către cardinali şi alți învățați latini cu referire la cuvântările rostite de el.* Text ed. de L. Petit în *Patrologie Orientalis,* vol. XV-1, Paris, 1920, p. 152-168.

MARCU MONAHUL (ASCETUL), *Despre Botez.* Text şi trad. fr. de G.-M. de Durând în MARC LE MOINE, *Traites,* vol. I, „Sources chretiennes", nr. 445, Paris, 1999.

Idem, *Despre unirea ipostatică.* Text stabilit de J. Kunze, *Markus Eremita,* Leipzig, 1895. Trad. fr. de C.-A. Zirnheld în MARC LE MOINE, *Traites spirituels et theologiques,* „Spiritualite orientale", nr. 41, Bellefontaine, 1985.

MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua.* PG 91, 1061 A-1417C. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris-Suresnes, 1994.

Idem, *Capete despre dragoste.* PG 90, 960-1080; ediție critică alcătuită de A. Ceresa-Gastaldo, Roma, 1963. Trad. fr. de J. Pegon, „Sources chretiennes", nr. 9, Paris, 1945 şi de J. Tou-raille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. l, Paris, 1995, p. 373-420.

Idem, *Cele două sute de capete despre cunoştința de Dumnezeu şi iconomia întrupării*

(I-II). PG 90, 1084-1173 şi în *Philokalia ton ieron neptikon,* vol. 2, Atena, 1976, p. 52-90. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. 2, Paris, 1995, p. 421-459.

Idem, *Scurtă tâlcuire la Tatăl nostru.* Text ed. de P. van Deun, „Corpus Christianorum Series Graeca", nr. 23. Trad. fr. (a textului din PG 90, 872-909) de A. Riou în A. RIOU, *Le Monde et l'Eglise selon saint Maxime le Confesseur,* Paris, 1973, p. 214-239.

Idem, *Epistole.* PG 91, 364-649. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris, 1997.

Idem, *Mystagogia.* PG 91, 657-718; ed. critică alcătuită de C. G. Sotiropoulos, Atena, 1978. Trad. fr. de M. Lot-Borodine, *Irenikon,* 13, 1936; 14, 1937; 15, 1938, reluată în *L'Initiation chretienne,* „Lettres chretiennes", Paris, 1963, p. 251-291.

Idem, *Opuscule teologice şi polemice.* PG 91, 9-285. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris, 1997.

Idem, *Quaestiones et dubia.* „Corpus Christianorum Series Graeca", nr. 10. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris, 1999.

Idem, *Răspunsuri către Talasie.* Text ed. de C. Laga şi C. Steel, „Corpus Christianorum Series Graeca", nr. 7 şi 22. Trad. fr. (a textului din PG 90, 244-785) de E. Ponsoye, Paris-Suresnes, 1992.

MAXIM MĂRTURISITORUL (PSEUDO-), *Scolii la operele Sfântului Dionisie Areopagitul.* PG 4, 29-576.

MELETIE PIGAS, *Catehismul ortodox,* Vilna, ediția întâi, 1596; Jassy, ediția a doua, 1769.

Idem, *Epistolă către creştinii din Chios,* Constantinopol, 1627.

MELETIE SIRIGUL, *Respingerea capetelor lui Calvin şi a întrebărilor lui Chiril Lucaris,* Bucureşti, 1690.

Idem, Versiunea corectată a *Mărturisirii de credință* a lui PETRU MOVILĂ, 1643.

METODIE III (PATRIARH), Texte citate în J.-P. MIGNE, *Credința neschimbată (a Bisericii) cât priveşte Euharistia,* vol. 2, Paris, 1841.

METODIU DE OLIMP, *Despre înviere (=Aglaofon).* Text stabilit de G. N. Bonwetsch, *Methodius von Olympus,* Erlangen, 1891.

Idem, *Banchetul (sau despre castitate).* Text stabilit de H. Musurillo, trad. fr. de V.-H. Debidour, „Sources chretiennes", nr. 95, Paris, 1963.

MIHAIL GLIKAS, *Epistole.* PG 158, 643-957.

Idem, *Despre locurile greu de înțeles din Sfânta Scriptură.* Text ed. de S. Eustratiades, 2 vol, 1902.

MITROFAN CRITOPOULOS, *Mărturisirea de credință.* Text în E.-J. KIMMEL-WEISSENBORN, *Monumenta fidel Ecclesiae orientalis,* vol. 2, Iena, 1851.

NICHITA STITHATUL, *Cele 300 de capete despre făptuire, despre fire si despre cunoştință.* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon,* vol. 3, Atena, 1976, p. 273-355 şi PG 120, 852-1009. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. 2, Paris, 1995, p. 269-344.

Idem, *Despre suflet.* Text şi trad. fr. de J. Darrouzes, „Sources chretiennes", nr. 81, Paris, 1961.

NICODIM AGHIORITUL, *Mărturisire de credință,* Veneția, 1819.

Idem, *Eortodromion,* Veneția, 1836.

Idem, *Exomologitarion,* Veneția, 1855.

Idem, *Noua Scară,* Constantinopol, 1844.

NICOLAE CABASILA, *Tâlcuirea dumnezeieştii Liturghii.* Text şi trad. fr. de S. Salaville, R. Bornert, J. Gouillard, P. Perichon, „Sources chretiennes", nr. 4 bis, Paris, 1967.

ORIGEN, *Indemn la martiriu.* PG 11, 564-637.

Idem, *Omilii la Levitic.* Text şi trad. fr. de M. Borret, „Sources chretiennes", nr. 286, 287, Paris, 1981.

Idem, *Omilii la Evanghelia după Luca* şi *Fragmente.* Text şi trad. fr. de H. Crouzel, F. Fournier, P. Perichon, „Sources chretiennes", nr. 87, Paris, 1962.

Idem, *Despre rugăciune.* PG 11, 416-561. Trad. fr. de A. G Haman, „Leş Peres dans la foi", Paris, 1977.

Idem, *Despre principii.* Text şi trad. fr. de H. Clouzel şi M. Simonetti, „Sources chretiennes", nr. 252, 253, 268, 269, Paris, 1978,1980, 1984.

PALADIE, *Istoria lausiacă.* Text şi trad. fr. de A. Lucot, „Hemmer et Lejay", Paris, 1912. Trad. fr. de Surorile Carmelite de la Mazilie, „Leş Peres dans la foi", Paris, 1981.

POLICARP AL SMIRNEI, *Epistola către Filipeni.* Text şi trad. fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes", nr. 10, Paris, 1969.

SIMEON METAFRASTUL, *Viața Sfântului Teodosie, începătorul vieții de obşte.* PG 114, 469-553.

SIMEON NOUL TEOLOG, *Rugăciune de mulțumire.* Text critic şi note de Arhiep. Basile Krivocheine, trad. fr. de J. Paramelle, „Sources chretiennes", nr. 113, Paris, 1965.

Idem, *Cateheze.* Text critic şi note de Arhiep. Basile Krivocheine, trad. fr. de J. Paramelle, „Sources chretiennes", nr. 96, 104, 113, Paris, 1963, 1964, 1965.

Idem, *Cele 225 de capete teologice şi practice.* Text şi trad. fr. de J. Darrouzes, „Sources chretiennes", nr. 51, Paris, 1980.

Idem, *Tratatele etice.* Text şi trad. fr. de J. Darrouzes, „Sources chretiennes", nr. 122, 129, Paris, 1966, 1967.

Idem, *Imne.* 1-15: Text stabilit de J. Koder, trad. fr. şi note de J. Paramelle, „Sources chretiennes", nr. 156, Paris, 1969; 16-40: Text stabilit de J. Koder, trad. fr. de L. Neyrand, „Sources chretiennes", nr. 174, Paris, 1971; 41-58: Text stabilit de J. Koder, trad. fr. de J. Paramelle şi L. Neyrand, „Sources chretiennes", nr. 196, Paris, 1973.

SIMEON AL TESALONICULUI, *Pentru sfârşitul nostru şi orânduiala îngropării şi pomenirea ce se face după obicei.* P G 155, 669-696.

Idem, *Dialog împotriva ereziilor.* PG 155, 33-176.

Idem, *Al patrulea răspuns către Gavriil din Pentapole.* PG 155, 829-952.

Idem, *Despre Sfântul Maslu.* PG 155,516-536.

TEODOR DE PETRA, *Viata Sfântului Teodosie.* Text stabilit de H. Usener, *Der heilige Theodosios, Schriften des Theodoros und Kyrillos,* Leipzig, 1890. Trad. fr. de A.-J. Festugiere, *Leş Moines d'Orient,* HI/3, Paris, 1961.

TEODORET AL CIRULUI, *Tâlcuire la Romani.* PG 82,43-225. Idem, *Viețile sfinților pustnici din Siria.* Text şi trad. fr. de P. Canivet şi A. Leroy-Molinghen, „Sources chretiennes", nr. 234, 257, Paris, 1977, 1979.

Idem, *Tratamentul bolilor elineşti.* Text şi trad. fr. de P. Canivet, „Sources chretiennes", nr. 57, Paris, 1958.

TEOFAN ZĂVORÂTUL, *Despre moarte,* Sankt Petersburg, 1886 (în rusă).

Idem, *Tâlcuire la Psalmul 118,* Moscova, 1891 (în rusa).

Idem, *Sufletul şi îngerii nu sunt realități trupeşti, ci duhovniceşti,* Moscova, 1891 (în rusă).

Idem, *Cetire spre folosul sufletului,* Moscova, 1894 (în rusă).

TEOFIL AL ANTIOHIEI, *Trei cărți către Autolic.* Text stabilit de Otto, „Corpus Apologetarum", nr. 7, Iena, 1871. Trad. fr. de J. Sender, „Sources chretiennes", nr. 20, Paris, 1948.

TEOFIL AL CAMPANIEI, *Tezaurul Ortodoxiei,* Tripolița, ediția a cincea, 1888.

TEOFILACT AL BULGARIEI (AL OHRIDEI), *Tâlcuire la Epistola către Evrei. PG* 125, 185-404.

Idem, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca.* PG 123, 684-1125.

TEOGNOST, *Tezaur.* Text ed. de J. A. Munitiz, „Corpus Christianorum Series Graeca", nr. 5, Turnhout, 1979.

Idem, *Capele despre făptuire, contemplație şi preoție.* Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon,* vol. 2, Atena, 1976, p. 255-271. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques,* vol. l, Paris, 1995, p. 618-633.

TERTULIAN, *Apologeticul.* Text şi trad. fr. de J.-P. Waltzing, „Collection des Universites de France", Paris, 1971.

Idem, *Despre învierea trupurilor (De resurrectione carnis).* Text stabilit de J. G. Borleffs, *Tertulliani Opera,* „Corpus Christianorum Series Latina", nr. 2, Turnhout, 1954, p. 921-1012. Trad. fr. de M. Moreau, „Leş Peres dans la foi", Paris, 1980.

VARSANUFIE, *Epistole.* Text grec stabilit de Nicodim Aghioritul, Veneția, 1816; Tesalonic, ediția revizuită, 1984. Trad. tr. de Dom L. Regnault, P. Lemaire şi B. Outtier în BARSANUPHE şi JEAN DE GAZA, *Correspondance,* Solesmes,1972. Numerotarea adoptată este a traducerii.

VASILE AL CEZAREEI (CEL MARE), *Tâlcuire la proorocul Isaia. PGlQ,* 117-668.

Idem, *Regulile mari.* PG 31, 889-1052. Trad. fr. de L. Lebe, în SF. VASILE, *Leş Regles e s monastiques,* Maredsous, 1969.

Idem, Omilia: *Dumnezeu nu este autorul relelor.* PG 31, 329A-353A. Trad. fr. de M.-C. Rosset în *Dieu et le mal,* „Leş Peres dans la foi", nr. 69, Paris, 1997.

Idem, *Omilii la Hexaemeron.* Text şi trad. fr. de S. Giet, „Sources chretiennes", nr. 26 bis, Paris, 1968.

Idem, *Omilii despre facerea omului.* Text şi trad. fr. de A. Smets şi M. Van Esbroeck, „Sources chretiennes", nr. 160, Paris, 1970.

Idem, *Cuvânt despre Botez.* PG 31, 424-444.

Idem, *Omilie la Mucenicul Varlaam.* PG 31, 484-489.

Idem, *Omilii la Psalmi.* PG 29, 209-493.

Idem, *Epistole.* Text şi trad. fr. de Y. Courtonne, „Collection des Universites de France", Paris, 1957 (vol. I), 1961 (vol. II), 1966 (vol. III).

Idem, *Regulile mici.* PG 31, 1080-1305. Trad. fr. de L. Lebe, în SAINT BASILE, *Leş Regles monastiques*, Maredsous, 1969.

Idem, *Omilie la sfinții patruzeci de mucenici.* PG 31, 508-525.

VISARION, *Răspunsul grecilor la poziția latinilor referitor la focul curațitor.* Text ed. de L. Petit, *Patrologie Orientalis,* vol. XV-I, Paris, 1920, p. 61-79.

II. Studii

ANDRONIKOV (C.), „La dormition comme type de mort chretienne", în *La maladie et la mort du chretien, Conferences Saint-Serge, XX" Semaine d'etudes liturgiques, Paris, l" - 4 juillet 1974,* Roma, 1975, p. 13-29.

ANDRONIKOV (M.), *Transplantation d'organes et ethique chretienne,* Paris, 1993.

Idem, „La bioethique devant un regard orthodoxe", *Cahiers de l'Association desphilosophes chretiens*, 6, 1993, p. 3-7.

Idem, „Le medecin face au patient de religion orthodoxe", în H. DURANT, P. BICLET şi C. HERVE (ed.), *Ethique etpratique medicale,* Paris, 1995, p. 22-25.

ANDRUȚOS (HR.), *Dogmatica Bisericii Ortodoxe de Răsărit,* Atena, 1907.

ANTONIE (ARHIMANDRIT), *Teologia dogmatică a Bisericii soborniceşti ortodoxe.* Trad. gr. de Vallanios, Atena, 1858.

ANTONIE AL GENEVEI (ARHIEPISCOP), „Ce que nous pouvons savoir sur la vie de l'âme dans l'au-delâ", *La Lumiere du Thabor,* 3, 1984, p. 62-78, reluat într-o broşură sub titlul „La vie de l'âme dans l'au-delâ", Mănăstirea Saint-Antoine-le-Grand, Saint-Laurent-en-Royans, 1994 (17 p.).

BAKOGIANNIS (ARHIMANDRIT VASILIOS), *After Death,* Katerini, 1995.

BEAUDUIN (L.), „Ciel et resurrection", în *Le Mystere de la mort et sa celebration,*

Paris, 1956, p. 253-272.
BOTTE (B.), „Leş plus anciennes formules de priere pour les morts", în *La maladie et la mort du chretien,* Roma, 1975, p.83-99.
BRECK (J.), *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics,* Crestwood, 1998.
BULGAKOV (S.), *L 'Orthodoxie,* Lausanne, 1980.
Idem, *L 'Epouse de l 'Agneau. L 'homme, la creation, l 'Eglise et la fin,* Lausanne, 1984.
Idem, *L 'Echelle de Jacob,* Lausanne, 1987.
CAVARNOS (C.), *The Future Life According to Orthodox Teaching. Etna,* 1985.
CLEMENT (O.), *Corps de mort et de gloire,* Paris, 1995.
COLECTIV, *Le Mystere de la mort et sa celebration,* Paris, 1956.
CONGAR (J.-Y.), „Le Purgatoire", în *Le Mystere de la mort et sa elebration,* Paris, 1956, p. 278-336.
CONSTAS (N.), „Mark of Ephesus", în C. G. şi V. CONTICELLO (ed.), *La Theologie byzantine,* vol 2, Turnhout, 2001.
CUMONT (F.), „Leş vents et ls anges psychopompes", *Pisciculi. Studien zur Religion und Kultur des Altertums (Antike und Christentum,* Ergănzungsband, 1), Miinster, 1939.
D'ALES (A.), „La question du Purgatoire au concile de Florence en 1438", *Gregorianum,* 3, 1922, p. 9-50.
DAGRON (G.), „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie", în *Le Temps chretien de la fin de l'Antiquite au Moyen Âge, II-XII siecle,* Paris, 1984, p. 419-430.
DALEY (B. E.), „Apokatastasis and «Honorable Silence» in the Eschatology of Maximus the Confessor", în C. VON SCHONBORN şi F. HEINZER (ed.), *Maximus Confessor, Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur,* Fribourg, Elveția, 1982, p. 309-339.
DANIELOU (J.), „L'apocatastase chez saint Gregoire de Nysse", *Recherches de science religieuse,* 30, 1940, p. 328-347.
Idem, „La doctrine de la mort chez les Peres de l'Eglise", în *Le Mystere de la mort et sa celebration,* Paris, 1956, p. 134-156.
Idem, „Le Traite «Sur les enfants morts prematurement» de Gregoire de Nysse", *Vigiliae christianae,* 20, 1966, p. 159-182.
Idem, „«Metempsychosis» in Gregory of Nyssa", în *The Herilage of the Early Church, Essays in Honor of the Very Reverend G. V. Florovsky,* Roma, 1973, p. 227-243.
FERET (H.-M.), „La mort dans la tradition biblique", în *Le Mystere de la mort et sa celebration,* Paris, 1956, p. 15-133.
FLOROVSKY (G.), *Anatomia problematon tes pisteos,* Tesalonic, 1977.
Idem, „Eschatology in the Patristic Age: an Introduction", *Studia Patristica,* 2, 1957, p. 235-250.
FREISTEDT, (E.) *Altchristliche Totengedâchtnisstage und ihre Beziehung zum Jenseitsglauben und Totenkult der Antike,* Munster, 1928.
GILL (J.), *Le Concile de Florence,* Tournai, 1964.
HABRA (G.), *La Mort etl'au-dela,* Fontainebleau, 1977.
HARAKAS (S. S.), *Health and Medicine in the Eastern Orthodox Tradition,* New York, 1990.
HIEROTHEOS VLACHOS (MITROPOLIT), *Life after Death,* Levadia, 1995. JAY (P.), „Le Purgatoire dans la predication de saint Cesaire d'Arles", *Recherches de theologie ancienne et medievale, 24,* 1957, p. 5-14.
Idem, „Saint Cyprien et la doctrine du Purgatoire", *Recherches de theologie ancienne et medievale,* 27, 1960, p. 133-136.
IOAN MAXIMOVICI (ARHIEPISCOP), *Sermon sur la vie apres la mort.*

IUSTIN POPOVICI (ARHIMANDRIT), *Philosophie orthodoxe de la verile. Dogmatlque de l'Eglise orthodoxe*, vol. V, Paris, 1997.

JUGIE (M.), „La doctrine des fins demieres dans l'Eglise greco-russe", *Echos d'Orient,* 17,1914-1915, p. 5-22, 209-228,402-421.

Idem, „La question du purgatoire au concile de Ferrare-Florence", *Echos d'Orient,* 24, 1921, p. 269-282.

Idem, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence", *Dictionnaire de theologie catholique,* 13, 1936, col. 1326-1352.

KOI'DAKIS (C. G.), *Catechisme orthodoxe*, Atena, 1906.

KRUMBACHER (K.), „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios", *Sitz.-Ber. der k. bayr. Akad. d. Wiss.*, Munich, 1892, p. 341-355.

KYRIAKAKIS (J.), „Byzantine Burial Customs: Care of the Deceased from Death to the Prothesis", *The Greek Orthodox Theological Review,* 19, 1974, p. 45-49.

LARCHET (J.-C1.), *Ceci est mon corps. Le sens chretien du corps selon les Peres de l'Eglise*, Geneva, 1996.

Idem, *Dieu ne veutpas la soujfrance des hommes,* Paris, 1999.

Idem, Introduction â MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions et difficultes,* Paris, 1999.

Idem, *La Divinisation de l 'homme selon saint Maxime le Confesseur*. Paris, 1996.

Idem, *Pour une ethique de la procreation. Elements d'anthropologie patristique,* Paris,1998.

Idem, *Therapeutique des maladies sprituelles,* Paris, ediția a IV-a, 2000.

LEGOFF (J.), *La Naissance du Purgatoire,* Paris, ediția a III-a, 1998 (ediția întâi, 1981).

LOSSKY (V.), „Domination et regne", *Messager de l'Exarchat du patriarche russe en Europe occidentale*, 17, 1954, p. 43-55, reluat în ID., *A l'image et a la ressemblance de Dieu,* Paris, 1967, p. 209-225.

Idem, *Theologie niystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944.

MACARIE DE LA SIMONOS-PETRAS (MONAH), *Le Synaxaire. Vie des saints de l'Eglise orthodoxe,* 6 vol., Tesalonic, 1987-1996.

MALINOVSKJ (Archipretre Nicolas), *Essai de theologie dogmatique orthodoxe,* Sergiev Possad, 1908.

MICHEL (A.), „Purgatoire", *Dictionnaire de theologie catholique,* 13-1, 1936, col. 1163-1326.

Idem, „Resurrection", *Dictionnaire de theologie catholique,* 13-2, 1937, col. 2501-2571.

MOHRMANN (C.), „Locus refrigerii, lucis et pacis", *Questions liturgiques etparpissiales*, 39, 1958, p. 196-214.

NTEDIKA (J.), *L'Evolution de la doctrine du Purgatoire chez saint Augustin,* Paris, 1966.

PECKSTADT (L), „Quelques reflexions orthodoxes concernant la cremation", *Contacts,* 49, 1997, p. 264-274.

PEROV (I.), *Manuel de theologie polemique,* Toula, ediția a VI-a, 1905.

PETIT (L.), „La grande controverse des colybes", *Echos d'Orient, 2,* 1899, p. 321-331.

PRESTIGE (G. L.), „Hades in trie Greek Fathers", *Journal of Theological Studies,* 24, 1923, p. 476-485.

RECHEIS (A.), *Engel, Tod und Seelen reise. Das Wirken der Geister beim Heimgang der Menschen in der Lehre der alexandrinischen und kappadokischen Văter,* „Temi e Testi", nr. 4, Roma, 1958.

RICHARD (M.), „Enfer", *Dictionnaire de theologie catholique,* 5, 1913, col. 28-120.

RIVIERE (J.), „Jugement", *Dictionnaire de theologie catholique,* 8, 1924, col. 1721-1828.

Idem, „Le role du demon au jugement particulier chez les Peres", *Revue des sciences religieuses*, 4, 1924, p. 43-64.

RONCAGLIA (P.), *Georges Bardanes, metropolite de Corfou, et Barthelemy, de l 'ordrefranciscain. Leş discussions sur le Purgatoire (15 octobre-17 novembre 1231). Etude critique avec texte inedit.* Roma, 1953.

SCHANZ (P.), „Seelenschlaf', *Kirchenlexikon*, 11, col. 57-58.

SERAFIM ROSE (ARHIMANDRIT), *The Soul after Death*, Platina, ediția a II-a, 1995 (ediția întâi, 1980). Trad. fr., *L'Âme apres la mort*, Lavardac, 1988.

SILVESTRU (EPISCOP), *Essai de theologie orthodoxe*, vol. 5, Kiev, 1897.

TMENOMIEROV (A.), *L'Enseignemenl de l'Ecriture sainie sur la mort et la vie d'outre-tombe*, Sankt Petersburg, 1899.

UESKUELL (A.), „Unbelievable for Many but Actually a True Occurrence", *Orthodox Life*, vol. 26, nr.4, 1976.

VAN LANTSCHOOT (A.), „Revelations de Macaire et de Marc de Tarmaqa sur le sort de l'âme apres la mort", *Le Museon*, 63, 1950, p. 159-189.

VASSILIADIS (N. P.), *The Mystery of Death*, Atena, 1997.

VOGEL (C.), „L'environnement cultuel du defunt durant la periode paleochretienne", în *La maladie et la mort du chretien*, Roma, 1975, p. 381-413.

CUPRINS